

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

26n

2405

26n

✓ 1842

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԷՆՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի ՀԵՐԱԿԼՆ

Լ

ՍԿԻՋԻՆ ԿՈՐԵՊԻՏ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆՆ

ՄԻՒԹԵՐԵՑ ԱՆԵՑԻՈՑ

Ի

Հայրապետութեան Տ. Տ. ԳԵՆՐԳԻԱՅ վեհափառ Կաթողիկոսի
ամենայն Հայոց

Ի ԼՅՍ ԿՁ

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ

Ի ՏՊԵՐՆԻ ԿՈՅՄԵՐԵԿՆԵ ՃԵՄԵՐՆԵՆԻ ԳԻՏՈՒԹԵՆՆՑ
(Վ. ա. Օսթր. Շարք 9 № 12.)

1879

ՆՈՐԻՆ ՎԵՃՄՈՒՄԻՔԵՆ

Տ. Տ. ԳԻՈՐԳԵՅ Գ. Հայրապետի Կաթողիկոսի և ծայրագոյն Պատրիարքի Հայաստանեայց Եռաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյն Լիցիաճնի:

По определению Факультета Восточныхъ языковъ отъ 23 Сентября 1878 г. печатать разрешается.

И. д. Деяна К. Коссовичъ.

Հղաւր Հովանաւորի Համազգային Ըրասարութեան

ամենախոնարհաբար նուիրէ

41842-ա

Հգ. 1849

ի լոյս ածուց

Նորս այս տպագիրը «Պատմութեան Սերէոսի ի Հերակլն» արարաւ յետ մանրակրկիտ բաղդատութեան տպագրելոյն ի Ա. Պալիս ընդ նորագոյն գրչագիր օրինակի Կայսերական ճեմարանին գիտութեանց ի Ս. Պետերբուրգ: Ի գալն մեր յամենանն սեպտեմբերի ի Ս. Լճմիածին բաղում ջանիւ ի խնդիր ելեալ բնագրին պատմութեանս, զորմէ ասէ պ. Միհրդատեան ի յառաջ բանի իւրում (եր. ԺԴ) թէ՛ «զօրինակն մեր բաղդատեցաք ընդ բնագրին, որ ի Ս. Լճմիածին», ոչ գտաք զայն ի հռչակաւոր մատենագարանի Սրբոյ ԼԹոռոյս, զորմէ ճառել ունիմք յայլում նուագի, և ոչ զայլ հնագոյն օրինակն, զոր յիշատակէ հրատարակիչն սակաւ ինչ յետոյ ի նոյն կանխաբանութեան: Ուստի հարկ եղև մեզ զնոր տպագրութիւնս այս առանց ընդ հնագոյն օրինակաց բաղդատութեան ի Լոյս ընծայել, ուրեք ուրեք միայն զթերութիւնս գրչաց և զվրիպակս ընթերցուածոց ուղղելով ի վերայ նորագոյն գրչագրի և ի վերայ մասանց ինչ Սերէոսի, որ ի փոխ առեալ յայլ պատմագրաց մերոց յերկասիրութիւնս նոցա հասին ցաւուրս մեր: Օչ այսոսիկ հատուածս առանձինն եղաք վասն համեմատութեան ի յաւելուածս ի վերջ պատմութեան Սերէոսի: Եւ յայնպէս տեսցեն ընթերցողք զինչ ինչ տարբերութիւնս ի մէջ երկուց հրատարակութեանց, անմոռաց պահելով զարդիւնսն առաջին տպագրողին մատենիս:

Օբաժանումն ի Վպրութիւնս և ի Վլուխս և զըովանդակութիւնս նոցին թողաք ըստ հին տպագրին առանց լրիք փոփոխութեան, զի պակասէին ի մերում գրչագրի: Յանձնէ յաւելաք միայն զբանի մի ծանօթութիւնս մթին բանից կամ զուղղութիւնս

ինչ սղաւազութեանց անխորձ գրչաց, և զմեկնութիւնս ինչ բա-
ռից և պարսիկ անուանց, որոց նշանակութիւն սակաւածանօթ է
յարգիս:

Յերից դպրութեանց մատենիս միայն զԱրրորդն համարիմք
լինել Սերէսի, որպէս ի վազուց հետէ ասացեալ է մեր յայլում
տեղւոջ: Առաջինն է Ազաթանգեղոսի անուանեալ արձանագրու-
թիւն, նշխարք հնագոյն պատմագրութեան ազգիս, հաւասար
քաղաւածոցն Խորենացոյն ի Մարիբաս Կատինայէ: Արրորդն՝
Քրոնիկոն հանեալ ի պատմութեանց Խորենացոյն և Ասողիպ:
Այլ ուրուք թուի լինել հատուածն զՄամիկոնէից ծագմանէ,
ոչ ամենեւին միարան Քերթոզհօրն. զոր լուեալ հեղինակին ի
բերանոյ հրեշտակաց Ղենաց Թագաւորին, եկեալ ոչ ի պալատն
արքային Հայոց Խոսրովու, որպէս կարծեն ոմանք, այլ ի դուռն
միոյ ի Խոսրովացն Պարսից:

Յանկացողք առաւելագոյն պատմական ծանօթութեանց և
տեղեկութեանց զբովանդնակութենէ մատենիս դոցեն զայնս ի
ուսս Թարգմանութեան մերում սոյն հեղինակութեանս, զոր
հրատարակեալ է մեր ի Ս. Պետերբուրգ յամին 1862.

Այլ և յարեցաք ի վերջ դրոցս զՍիկզն տակաւին ընդ կո-
րուսեալն համարելոյ Պատմութեան Մխիթարայ Անեցոյ, զոր
բազդին բերամբ յաջողեաց մեզ գտանել ի մատենադարանի Տ.
Սարգսի Արքազան Արքեպիսկոպոսի ի Տիգրիս:

Թէ և բազումս ջանացաք զերծ մնալ ի սխալանաց սրբա-
գրութեան, այլ և այնպէս սպրդեալ մտին ի տպագրութիւնս այս
վրիպակք (տես յեր. 203), զորս հայցեմք ի բարեմիտ ընթերցու-
ղաց ուղղել նախ քան զվերծանելն գրոցս:

Քերթոզ Րեոտէն-Պատկանեան:

1 յունվարի 1879

Ս. Պետերբուրգ

ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ Ե.

Այս եղև ոչ ի կամայական պիտոյից վարժ խուզակի զանտա-
րագրել ժամանակ և զնախնի քաջացն ձեռնարկելով դրոշմել վի-
պասանութիւնս, զիմն յիշատակել զառասպելս, և ի նոյն շարա-
գրելով ասացից զառ ի յասրայսն եղելոյ, և ցուցից համառաւ
տիւք զարդեաց ժամանակացս զաղետիցս վերաբերութեան զամս
և զաւուրս հինգ Թագաւորացն յիշատակելով:

Անդ հայելով ի մատեանն Մարաբայ փիլիսոփայի Մծուր-
նացոյ, զոր եգիտ դրոշմեալ ի վերայ արձանի ի Մծբին քա-
ղաքի՝ յապարանսն Սանատրուկ արքայի հանդէպ դրան արքու-
նական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն:

Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ ի դուռն ար-
քային Պարսից, և բացեալ զաւերածն վասն սեանցն ըստ դիպան
արձանագրին դրոշմեալ ի վերայ վիմի զամս և զաւուրս հինգ
Թագաւորացն Հայոց և Պարթևաց. յուճարէն դպրութեամբ. զոր
իմ գտեալ ի Միջագետս՝ ի նորին աշակերտացն, կամեցայ ձեզ
զրուցակարգել. քանզի այսու ունէր վերնագիրն այսպէս:

»Աս Ազաթանգեղոս գրիչ գրեցի ի վերայ արձանիս այսորիկ
իմով ձեռամբս զամս առաջին Թագաւորացն Հայոց, հրամանաւ
քաջին Տրդատայ՝ առեալ ի դիւանէ արքունի, զոր փոքր մի
և ապա յիւրում տեղւոջն տեսցես զպատճէնն¹:

«Բայց ես նախ առաջին զվէպս յահեղն արքայ և յարի
այրն սկսայց ասել, նախ զնախնեացն պատմութիւնս՝ ուստի եղև

¹ Տես Պատմ. Ղարգանայ, տպ. ի վենետ. եր. 31, 35:

սկիզբն ամենայն երկրի շինուածոց լումանց, և անտի ի սոյն սա-
տուաստելոյ յաւդել զզրուցակարգութեան վէստս հսկայազանցն և
զառասպելս ունայն անհանձար զաւրացն, զոր ի մեծ երկանցն աշ-
տարակին յղութիւն ծնանելով ցրէր ընդ մեծ անապատ անթիւ,
որ ի կայս անլուրս ձայնից անդադար ի վերայ առն ընկերի առ-
նոյր սուրն Տիտան, յորում առաջին թագաւորեաց ի վերայ
երկրի:

»Եւ Ռէլն Տիտանեան ի վեր կարծէր զինքն քան զամե-
նայն ազգս մարդկան՝ զիւրն ոչ ձանաչելով զքնութիւն, այլ զա-
մենայն ազգս մարդկան ի ծառայութիւն իւր կոչէր: Եւսայ յայնմ
ժամանակի Հայկն Աբեթածին ոչ կամեցաւ հնազանդիլ ի ծա-
ռայութիւն Ռէլայ արքայի, արհամարհեաց զնա աստուած կո-
չել, անդ Ռէլ ի վերայ Հայկին յարձակեալ մարտիւ: Իսկ Հայ-
կըն արի՛ աղեղամբ հալածեաց զնա:

»Արդ՝ այս է Հայկն՝ որ ծնաւ զԱրամանեակ զորդի իւր ի
Ռաբելոն: Եւ ծնաւ Արամանեակ ուստերս և դստերս բազում՝
յորոց անդրանիկն Արամայիս: Եւ ծնաւ Արամայիս ուստերս և
դստերս բազում՝ յորոց անդրանիկն Ամասիա: Եւ ծնաւ Ամա-
սիա ուստերս և դստերս բազում՝ յորոց անդրանիկն Պեղամ:
Եւ ծնաւ Պեղամ ուստերս և դստերս բազում, յորոց անդրա-
նիկն Հարմա: Եւ ծնաւ Հարմա ուստերս և դստերս բազում՝
յորոց անդրանիկն Արամ: Եւ ծնաւ Արամ ուստերս և դստերս
բազում՝ յորոց անդրանիկն Արայն գեղեցիկ:

»Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց անդրանկելոցն ՚ի
Ռաբելոն, զնացելոցն ընդ կողմանս հիւսիսոյ յերկիրն Արարա-
զայ: Օ՛ր չուեաց խաղաց գնաց Հայկն ի Ռաբելոնէ կնաւն և
որդւովքն և ամենայն աղիսիւն հանդերձ: Եւ չողաւ բնակեցաւ
յերկիրն Արարազայ ի տանն որ ի լեռնոտինն, որ զառաջինն շի-
նեալ էր Օրուանայ հաւրն՝ և եղբարբքն հանդերձ:

»Եւ ապա ետ զնա Հայկն կալուած ժառանգութեան կազ-
մեաց թողին իւրում որդւոյն Արամանեկայ: Եւ ինքն չուեաց
զնայ անտի ևս ՚ի հիւսիսակողմն և չոքաւ բնակեցաւ ի բարձ-
րաւանդ դաշտավայրի միջ, և կոչեցաւ անուն դաշտին այնորիկ
Հարբ, յանուն Հարցն:

»Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ անուն Հայք՝
որ են հայազամբք հանդերձ:

»Եւ արդ՝ այս Հայկ հզաւր զաւրութեամբ և բարի անձամբ՝
և կորովի աղեղամբ՝ և մարտիկ յոյժ:

»Յայնմ ժամանակի թագաւորեաց ի Ռաբելոն որսորդ հսկայ
Ռէլն Տիտանեան, ճոխն չաստուածացեալ, որոյ հզաւր զա-
րութեամբ և սաստիկ յոյժ գեղ պարանոցի իւրոյ: Եւ էր իշ-
խան ամենայն ազգաց՝ որ սիրեցան ի վերայ երեսաց ամենայն
երկրի: Որոյ արարեալ առ աջաւք կախարգութեամբ հնարս՝ և
հրամանս թագաւորականս ամենայն ազգաց, և հպարտութեամբ
ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր, և ետ
երկիրպագանել իբրև աստուծոյ, և զոհս մատուցանել:

»Եւ վաղվաղակի կատարէին ամենայն ազգքն զհրամանս
նորա, բայց մի ոմն Հայկ անուն նահապետ ազգացն ոչ հնազան-
դեցաւ ի ծառայութիւն նորա, և ոչ կանգնէր ի տան իւրում
զպատկեր նորա, և ոչ մեծարէր զնա աստուածաւրէն շքով:

»Եւ էր անուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ արքայի Ռէլայ
օրութիւն մեծ: Եւ զաւրաժողով լինի Ռէլ արքայ ի Ռաբելոն
և զիմէ զնայ ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա:

»Պայ հասանէ յերկիրն Արարազայ ի տունն՝ որ էր նոցա
հայրենի՝ զոր շինեալն էր ի լեռնոտին, և կազմոս փախստա-
կան զնայ ի Հարբ առ հայր իւր ազգ առնել նմա, և ասէ.
»Պիմեալ գայ Ռէլ արքայ ի վերայ քո, և եկն եհաս մինչև ի
տուն անդր, և ես կնաւ խնով և որդւովք ահաւասիկ կամ փա-
խստական «:

»Անու Հայկն զԱրամեակ և զկազմոս զորդի իւր, և զոր-
դիս նոցա և զորդիս եւթանեցունց դստերաց իւրոց, արս հսկայս
և նուազունս թուով:

»Եւ ի գիմի հարկանի Ռէլայ արքայի, և ոչ կարաց զգէմ
ունել բազմութեան արանց հսկայից սպառազինաց:

»Անդ ի գիմի հարկանի Հայկն Ռէլայ, և կամեցաւ ըմբռնել
զնա Ռէլ ի բուռն իւր: Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա, և
զնայր նա փախստական, և Ռէլ զհետ նորա երթայր պնդազոյն
հանդերձ զինակրաւն իւրով:

„Օտեղի կալաւ Հայկն, և ասէ ցնա. «Օ՛ր՝ սնդեալ դաս զհետ իմ. դարձիր անդրէն ի տեղի քո՝ զի մի՛ մեռանիցիս այսաւր ՚ի ձեռաց իմոց. քանզի ո՛չ վրիպի նետ իմ՝ իմիք» : Պատասխանի ետ ինչ, և ասէ. «Վասն այնորիկ՝ զի մի՛ անկցիս ի ձեռս մանկուոյ իմոյ և մեռանիցիս. այլ ե՛կ ի ձեռս իմ, և կեանց ի տան իմում՝ խաղաղութեամբ, ունելով ՚ի դործս զմանկուեսս ի տան իմոյ զորսականս» :

„Պատասխանի ետ նմա Հայկն և ասէ. «Շնուն ես դու և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ քո : Եւ վասն այնորիկ թափեցից իսկ այսաւր ի քեզ զկապարձս իմ» : Եւ արքայն Տիտանեան սպառազինեալ, և վստահացեալ ի կուռ սպառազինութիւն անձին իւրոյ :

„Եւ Հայկն Աբեթայն մերձենայր և ունէր ի ձեռին իւրում զաղեղն, որպէս հեծան հզաւր մայրախայտեայ : Եւ Հայկին զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ :

„Եւ կանգնէ զկապարձսն ի գետնոյ ընդ ինքեան յաղեղն¹ սկայաւրէն կամարին, և ընդ դիրկս մտեալ զաւրութեամբ հարկանէ նետիւ զտախտակս երկաթիս, և ընդ պղնձի վահանն ի թափ անցուցանէ ընդ մեղէն արձանն յերկիր խարսխեալ վտարեալ նետն. և վազվազակի յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հսկայն. և զաւրք նորա փախստական լինէին : Եւ նոքա զհետ մտեալ թափեցին ի նոցանէ երամակս ձիոց և ջորեաց և ուղտոց :

„Եւ Հայկ դարձաւ ի տեղի իւրն. և չոքաւ կալաւ Հայկն զերկիրն Արարազայ. և բնակեցաւ անդրէն ազգաւ իւրով մինչև ցայժմ : Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան կաղմեայ թոռին իւրում, որդւոյ Արամանեկայ եղբաւր Հարմայի (?) :

„Եւ Արամանեկայ հրամայեաց երթալ ի հիւսիսակողմն՝ ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն : Եւ եղև յետ մահուանն Հայկայ առ Արամանակ զորդիս իւր և զղստերս իւր և զարս նոցա, և զքորս եւթանեսին և զարս նոցա, զուստերս և զղստերս նոցա

¹ Ի ձեռագ. օրինակին՝ յաւղ :

և զամենայն աղի իւր : Եւ չոգաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումըն դաւառին, զոր կոչեցին յանուն Հարց իւրեանց՝ Հարք :

„Այա գնայ անտի ևս Արամանեակ ի հիւսիսակողմն և երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին դաշտավայր, որ կայ ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց. և հատանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան. որով անցեալ Արամանակ բնակէ անդ, և շինէ զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն և զառապար :

„Օկնի Արամանեկայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր ի վերայ գետեղերն տուն բնակութեան, և անուանէ զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայի : Եւ որդիք նորա սկսան բազմանալ և ընուլ զերկիրն :

„Եւ շինեցին դաւառք. մեռաւ և Արամայիս, և կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամասիա : Եւ ապա յետ նորա Պեղամ : Մեռաւ Պեղամ՝ և տիրեաց որդի նորա Հարմայ. ապա որդի նորա Արամ : Այա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով անուն իսկ դաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուն Այրարազ :

„Եւ Շամիրամ կինն Ասորւոց արքային Նինոսի, քանզի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա և կամեցաւ առնել ընդ նմա բարեկամութիւն, որպէս զի կատարեսցէ զկամն նորա պոռնկութեամբ. քանզի ըստ լրոյ համբաւոյ յոյժ տուփեալ էր ի վերայ անձին և գեղոյ նորա գեղեցկութեանն : „Օ՛ր ոչ գտանէր յայնմ ժամանակի նման նորա այր ոք ամենեւին՝ այր պատկերաձոխ. յղէ առ նա հրեշտակս պատարագաւք և կոչէ զնա առ ինքն ի Նինուէ : Իսկ Արայն ո՛չ զպատարագն նորա ընկալաւ և ո՛չ յանձն առնու երթալ ի Նինուէ առ Շամիրամ. ապա առնու զզաւրսն իւր Շամիրամ, և գնայ ի վերայ նորա ի Հայս : Գայ հասանէ ի դաշտն Արայի, և տայ պատերազմ ընդ Արայի, հարկանէ զզաւրն, և սպանանէ զԱրայ ի պատերազմին :

„Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զգրի նորա ի վերնատունն սպարանից իւրոց, և ասէ «Ես ասացից աստուածոց լիզուլ զվէրս նորա և կենդանացի» :

„Իսկ իբրև նեխեցաւ զի նորա ի վերնատանն, հրամայեաց դադանի ընկենուլ ի վիհ և ծածկել : Եւ զարդարէ զմի զոմն ի հոմանեաց իւրոց այր պատշաճող. և համբաւ հանէ զԱրայի լե-

զուլ աստուածոցն և յարուցանել: Ունի ի ծածուկ. և ոչ ումեք ի ծանալթից նորա ցուցանէ զնա. և այնպէս հանէ համբաւ Արաւ լեզաց տիկինն Շամիրամ¹:

»Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ՚ի վերայ երկրին Հայաստանեայց, և յայնմհետէ Ասորեստանեայց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցմեռանելն Սենեքարիմայ. ապա աստամբեցին յԱսորեոց թագաւորացն ծառայութենէ:

»Լա տիրէ ի վերայ նոցա Օարեհ որդի որդւոց Արամանելայ, այր զաւրաւոր և կորովի աղեղամբ. ապա Արմոզ. ապա Սարհանգ. ապա Շաւաշ. ապա Փառնաւազ:

»Սա ծնաւ զՏադամ և զՏադարատ. և Տադարատ ծնաւ զԲիւրատ, և Բիւրատ ծնաւ զԱսպատ², և որդիքն Տադարատայ ժառանգեցին զժառանգութիւնս իւրեանց ի կողմանս արևմտից. այսինքն է Անդեղ տուն. վասն զի կոչեցաւ Տադարատ և Անդեղ, զոր ի ժամանակին յայնմիկ ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին:

»Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսորայ արքայի ի Տաբելոն: Լա ապա յայնմհետէ Տաբելացւոց և Մարաց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի, որ զամենայն տիեզերս հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն:

»Լա ծառայեցին Մակեդոնացւոց մինչև ցապստամբութիւնն Պարթևաց և Մակեդոնացւոց, և ցհամբարձումն Արշակունեաց թագաւորութեանն: Քանզի զսոյն ճառէ ժամանակադիրն՝ այդպէս, որպէս առաջիդ կայ:

»Ի Ղամսկոսէ ասեն զնացեալ զՄարսեակն զընդոծինն Աբրահամու փախստական լեալ յԻսահակայ, և եկեալ բնակեցաւ

¹ Խորեն, Ա ժե: Փաւստոս եր. 238.
² Յօրինակս՝ Բագարամ և Բիւրամ, մեզ այսպէս պատշաճ դատեցաւ ուղղել: Ասպատ է ասպետ, մակնունն Բագրատունեաց, զորս անյայտ հեղինակս յորդւոց Արամանեակայ ասէ սերեալ և ոչ ՚ի Հրէից: Յայս իմն ակնարկեն բանք Խորենացւոյն Ա. իր. « քանզի ասելն ոմանց անհաւաստի մարդոց, ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ՚ի Հայկայ զթագադիր ազգ լինել բագրատունեաց: Վասն որոյ ասեմ: մի՛ այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր, զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալդ՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ, զի ՚ի բայ բանից և անո՞՞ իմն յաղագս Հայկայ և նմանացն կակաղէ:»

առ ոտամբ՝ երկուց լերանցն որ հային հանդէպ մեծի դաշտին Արայի, յԱրագած կատար և ի Պեղ լեառն:

»Լա անուանէ զլերինս յանուն իւր. որում Աղատն կոչեն լեառն: Լա լինին նորա երեք որդիք, Փառոխ¹ նա է Աղիազար, և Փառոխս՝ կոչեն զտեղի բնակութեանն, և Փառականն դաշտ որսոց և արշաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ Արամենակայ:

ԱՊՍՏՈՒԲՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՔԵՆՆԵՑ ՈՐ ԵՂԵԻ
Ի ՅԵՅՍ ԺԱՄԸՆԵԿԻ

»Եւ եղև յետ մահուանն Աղեքսանդրու կայսեր Մակեդոնացւոց, ծառայեցին Պարթևք Մակեդոնացւոց ամս կն: Քանզի թագաւորեաց Սելևկիոս Նինոպլը ի Տաբելոն ամս ըը: Անտիոքոս Սոտեր՝ ամս ժթ: Անտիոքոս Թէոս՝ ամս ժ:

»Լա յամի մետասաներորդի Անտիոքայ արքայի ապստամբեալ ի բաց կացին Պարթևք ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոց: Լա թագաւորեաց Արշակ մեծ որդի արքային Թէոտլացւոց ի Տաշ Ահաստանի յերկիրն Քուշանաց, որում ամենայն ազգք արեւելից և հիւսիսոց հնազանդեցան ի ծառայութիւն:

»Չուեաց խաղաց զնաց Արշակ արքայն ամենայն զաւրաւքն հանդերձ յարեւելից երթալ ի Տաբելոն, յառաջին թագաւորացն կալուածսն. զի անդ հաստատեցէ զթագաւորութիւն իւր. եկն եհաս ի Տաբելոն:

»Իսկ Անտիոքոս իբրեւ ետես՝ զի անչափ բազմութեամբ եկեալ հասեալ էր ՚ի վերայ նորա Արշակ արքայն Պարթևաց, այնուհետեւ ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւրացն բազմութիւն ի դիմի հարկանել վիրադին այնմիկ, և խոյս ետ յերեսաց նորա. փախեաւ և զնաց յԱսիաստան: Լա թագաւորէ ի վերայ Ասիաստանու ամս Է. և ապա մի ըստ միջէ թագաւորեն Մակեդոնացիքն յԱսիաստան ի ժամանակս ինչ: Լա Արշակ արքայ հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն զԱսորեստանեայս, որ ըստ Անտ.

¹ Անունդ Փառոխ ² فَرخ (pro فرخ) թուի լինել, — pulcra facie praeditus Vull. այսինքն. զեղեցկատեսել, զեղատիպ: Տես և Խորեն, Ա. ժբ:

իոքայ: Եւ զՆաբեւայիս և զՊարսիկս և զՄարս. և զերկիրն
Հայոց մինչև ցլեառն մեծ կապիոհ, և ի յեզր ծովուն մեծի
արևմտից. Թագաւորէ Նըշակ ի Նաբելոն ամս բազումս:

»Եւ եղև յամին հարիւր և տասներորդի չորրորդի Նըշա-
կայ արքայի Պարթեւաց. ի չորրորդում ամի Թագաւորութեան
Ղեմետրեայ ի վերայ Ասիաստանի և Ասորւոց, մինչ Նըշակ
արքայ զնաց յարևելս, զաւրաժողով լեալ և Ղեմետրիոս չորբաւ
կալաւ զՆաբելովն:

»Իբրև ետես Ղեմետրիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն
եհաս ի վերայ նորա Նըշակ, տեղի ետ նմա և զնաց մինչև ցլն-
տիոք. և անդ ճակատեցաւ ընդդէմ Նըշակայ ի պատերազմ: Եւ
եղև պատերազմ մեծ առ Անտիոք քաղաքաւ. հարկանեն և
սրբաջունջ առնեն զզաւրն Ղեմետրեայ. և ձերբակալ առնեն
զՂեմետրիոս. կապէ զնա Նըշակ արքայ ոտիւք և ձեռաւք, և
առնու զնայ յարևելս ի Նահլ Շահաստան:

»Իբրև ետես Անտիոքոս եղբայր Ղեմետրեայ եթէ ըմբռնե-
ցաւ Ղեմետրիոս ի ձեռս Նըշակայ արքայի. ինքն Թագաւորէ
ի վերայ Ասորւոց և Ասիաստանի. զաւրաժողով լինի և զնայ ի
Նաբելոն, զինի տասն ամի: Ազդ լինի սորին՝ եթէ Թագաւորեաց
Անտիոքոս եղբայր Ղեմետրեայ և եկն ի Նաբելոն:

»Եւ յուսմանէ Նըշակ զՂեմետրիոս զկնի տասն ամի. և արձակէ
առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեցի ինչ առնել նմա. և Ղեմե-
տրիոս ոչ զնաց առ եղբայրն իւր ի Նաբելոն, այլ Ասիաստան
անցանէ: Ապա խաղայ զնայ Նըշակ¹ ի Նաբելոն երեքտասան
բիւրովք:

»Յամի հարիւրերորդի քսաներորդի ութերորդի Թագաւո-
րութեան՝ իւրոյ իբրև մաւտ եղև ի Նաբելոն, անկանի ի վերայ
նորա Անտիոքոս յանկարծակի ի ձմեռն ժամանակի՝ ի նեղ վայ-
րի. և ոչ կարեն զաւրել. սպառեն զզաւրն. զարկանեն և ընկե-
նուն զԱնտիոքոս ի խոնարհ և սպանանեն. և ձերբակալ առնեն
զՍելեւկիոս զորդին Անտիոքայ, զոր ունէր ասէ արքայ ի դը-
րանն իւրում Թագաւորին:

¹ ի ձեռ. օրինակիս էր Աշխախ:

»Յայնմ ժամանակի Թագաւորեցոյց Նըշակ զորդի իւր զՆը-
շակ փոքր կոչեցեալ ի վերայ աշխարհին Հայոց ի Մծբին քա-
ղաքի: Եւ զատուցանէ նմա սահմանս զԱրուստան առ երկրաւն
Տաճկաց և առ երկրաւն Ասորւոց: Եւ զկապուտկեայ առ կիւ-
ղիկեաւ՝ մինչև ցեզր ծովուն մեծի արևմտից. և ցհիւսիսոյ կողմա-
նէ ի լեառն մեծ կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս արևելից. և ան-
ցանէ առ սահմանաւն առ ամուր աշխարհաւն Մարաց. և հա-
սանէ ՚ի լեառն Օւարասպ. և անցանէ առ նոր Շիրակ երկրաւն:

»Եւ յուզարկէ զնա ի Մըծբնայ ընդ յարևմուտս զաւրու-
մեծաւ եւթանասուն հազարաց սպառազինաց. և մեծամեծ իշխա-
նաւք նախարարաց հազարաց բիւրաւորաց, որում ոչ ոք կարէր
զդէմ ունել պատերազմաւ: Մմա ընդ առաջ ելանէր Նագարատն
Փառազեան յորդուոցն Արամանեկայ նախարար. մեծ հանդերձ
զաւրու: Մատուցանէ նմա պատարագ ոսկի և արծաթ. և զար-
դարէ զնա ի սնդր և ի վակաս. պսակէ զնա ի Թագ հայրենի.
և նստուցանէ զնա ի վերայ ոսկիապատ ականակուռ զահայիցն. և
տայնմա զգուստր իւր ի կնութիւն:

»Օսա արար Նըշակ արքայ ասպետ Հայաստան երկիրն, որ
էր իշխան և հրամանատար ամենայն Թագաւորութեանն հրամա-
նաց զլուխ, և հայր արքայի և եղբայր. որում ետ իշխանութիւն
տէրութեանն այնորիկ: Նա կոտորեաց զՏակայսն, որ զաւրաժողով
եղեն ի վերայ նորա ի Միջագետս Ասորւոց:

»Եւ այսին իշխանք Պարթեւաց, որք Թագաւորեցինն զինի
Նըշակայ հաւր իւրեանց ի Նահլ Շահաստան յերկիրն Քու-
շանաց: Որդիք չորք ասեն լեալ Նըշակայ արքայի Պարթեւաց.
զառաջինն ասեն Թագաւորեցոյց Թետալացոց աշխարհին. զեր-
կրորդն ի վերայ կիլիկեցոց. զերրորդն ի վերայ Պարթեւաց.
զչորրորդն ի Հայաստան աշխարհին:

»Եւ լինին ամենայն ամբ Նըշակայ կենաց իւրոց ձլ ամ. և
Թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց: Օկնի նորա Թագաւորէ
որդի նորա Նըշակ ի վերայ Պարթեւաց՝ ի Նահլ Շահաստանի
յերկիրն Քուշանաց՝ ամս հ: Ապա որդի նորա Աշնաշ՝ ամս էք:
Ապա Նըշեն՝ ամս իք: Ապա Նըշաւիր՝ ամս խե: Ապա Արտա-
շէս՝ ամս էդ: Ապա Վարեհ՝ ամս է: Ապա Նըշակ ամս ժէ:

Այա Արտաշիր՝ ամն խն: Այա Պերող ամն կն: Այա Վա-
ղարշակ՝ ամն ծ: Այա Արտաւան՝ ամն լը: Այա լինին ամենայն
ամբ Պարթևաց տէրութեանն ամբ շՃԳ (շՃԳ?):

»Եւ այս են թագաւորք Արշակունիք որք թագաւորեցին
Հայաստան երկրի զինի Արշակայ մեծի:

Երգ

Արգ՝ թագաւորէ Արշակ փոքր կոչեցեալ յամի հարիւր-
երորդի քսան և իններորդի թագաւորութեան՝ Արշակայ հաւր
իւրոյ՝ ի վերայ Հայաստան երկրի՝ ի Մրժուին քաղաքի եղբարք
իւրով Վաղարշակաւ՝ զոր թագաւորեցոյց Հայաստան աշխար-
հիս՝ ամն խն: Այա Արշակ՝ ամն ժն: Այա Արտաշէս՝ ամն ին:
Այա Արտաւան և Արշաւիր՝ ամն ժն: Այա Արշակ որդի Ար-
շաւրի՝ ամն լն: Այա Արուանդ որդի Արշակայ՝ ամն ին: Այա
Արտաշէս եղբայր նորին՝ ամն ծն: Այա Տիրան որդի Արտաշէսի՝
ամն ին: Այա Տիրան եղբայր նորին՝ ամն խն: Այա Արշամ՝
ամն ի: Այա Արգար որդի Արշամայ՝ ամն լը: Այա Սանա-
տրուկ քեւորդի Արգարու՝ ամն լն: Այա Արտաշէս որդի Սանա-
տրուկ ամն խն: Այա Արտաւազդ և ապա Տիրան, որդիք Ար-
տաշիսի՝ ամն ին: Այա Վաղարշ որդի Տիրանայ՝ ամն ի: Այա
քաջն Խոսրով որդի Վաղարշու՝ ամն խն: Այա մեծն Տրդատէս
որդի Խոսրովայ՝ ամն ծն: Այա Խոսրով որդի Տրդատայ՝ ամն թ:
Տիրան որդի Խոսրովայ՝ ամն խն: Արշակ որդի Տիրանայ ամն լն:
Շապուհ արքայ Պարսից՝ ամն հն: Պապ որդի Արշակայ՝ ամն լն:

ԿՊՐՈՒԹԻՒՆ Բ.

Արգ՝ թէ պիտոյ է քեզ ո՛վ ընթերցասէր, երկրորդեցից ի պատմագրացն Մովսիսի Խո-
րենացոյ և Ստեփաննոսի Տարաւնացոյ հաւաստի և ճշմարիտ մատենագրաց՝ զոր-
դի ի հաւրէ ճանաչել:

Յետ մահուանն Աղէքսանդրու՝ թագաւորէ Արշակ քաջ ի
Բահլ Ահաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց, կեցեալ ամն ճլ, թա-
ղաւորեաց ամն ծն: Յետ նորա որդի նորա Արտաշիր՝ ամն լն:
Յետ նորա թագաւորէ նորին որդի Արշակ՝ որ կոչեցաւ մեծ
ամն ծն:

Սա թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշ-
խարհիս Հայոց: Արգ՝ այսպէս զատուցեալ երեւէին երկու ցեղքն
թագաւորութեանց՝ Պարսից և Հայոց:

Արշակ քաջ նախնեաց երկուց ցեղից՝ թագաւորեցելոյ Պահ-
լականին և Արշակունւոյն, ամենայն քաջութեամբ թագաւո-
րեաց ամն ծն: Յետ որոյ որդիքն զատուցեալք թագաւորք Պար-
սից. Արշակ մեծ՝ ամն ծն: Արշական՝ ամն լն: Արշանակ՝ ամն
լը: Արշէս՝ ամն ի: Արշաւիր՝ ամն խն: Արտաշէս՝ ամն լն:
Պարեհ՝ ամն լն: Արշակ՝ ամն ժն: Արտաշէս՝ ամն ի: Պերող
ամն լը: Վաղարշակ՝ ամն ծն: Արտաւան՝ ամն լն:

Օսա սպանեալ Ստահրացոյն Արտաշիր՝ որդւոյ Սասանայ,
երարձ զտէրութիւն Պահլաւաց: Սկսեալ յերեսուն, ամի թագա-
ւորութեանն Փիլեղելփոս Պաղոմէոսի, կալեալ նոցա ընդ ամենայն
ամն՝ նծն:

Յետ որոյ նուաճեալ Ստահրացոյն Արտաշիր որդւոյ Սա-
սանայ զամենայն արիս և զանարիս, և զբազումս ի նոյն ազգէ թա-
ղաւորութեան Պարթևաց և Պահլաւկաց՝ թագաւորէ ինքն: Եւ

յետ նորա պայազատք նորին: Օ նոյն ձեւ աւրինագրէն զՄամիկոնէիցն սակս ազգաց զնեղութիւնն: Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգածնինն Արամանեկայ, այլ են եկեալ ի Ղենաստանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթևաց և մեծին Խոսրովու արքայի Հայոց. որպէս լուայ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր հրեշտակութեամբ ի Ղենաց թագաւորէն առ արքայն Խոսրով: յոր իմ հարցեալ ի դրանն արքունի եթէ՝ «Այդ մի մեծ ի Հայաստան երկրի կայ՝ զորմէ ասեն եթէ ի ձերմէ աշխարհէն զնացեալ են»: Եւ նա ասաց ինձ. «Ասեն, ասէ, գուսանք և ի մերում աշխարհին յերգս իւրեանց, զՄամիկն և զԿոնակն արս երկուս լեալ քաջս և զլիսաւոր եղբարս հարազատս, որդիք Կառնամայ նախարարին՝ որ էր երկրորդ ի թագաւորութեանն Ղենաստանի: Որոյ յետ մահուանն առնս պսորիկ, առ զկին սորին թագաւորն նոցին ի կնութիւն: Եւ եղև ի նմանէ որդի՝ որ զկնի մահուան հաւր իւրոյ յաջորդեալ նստաւ յաթոռ հայրենի թագաւորութեանն: Եւ նոքա երկու եղբարք նորա ի մաւրէ, և ոչ ի հաւրէ, ապստամբեալ ի բաց կացին ի նմանէ. և միաբանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի ի նախարարացն և ի զաւրացն՝ առնեն ուխտ միաբանութեան: Որոյ խորհեալ խորհուրդ չարութեան սպանանել զեղբայրն իւրեանց՝ զթագաւոր աշխարհին Ղենբակուր, և առնուլ զթագաւորութիւն նորա:

Եւ զաւրաժողով լինէին Մամիկն և Կոնակն ի վերայ նորա ի միում տեղուջ աշխարհին իւրեանց, և բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս: Այդ լինի Ղենբակուրի. գումարէ և նա զզաւրս իւրոյ կողմանն՝ և զնայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ յարձակին ի վերայ միմեանց՝ հարկանեն սրով սուսերի, և սպառեն զզաւրն ապստամբական:

Փախստական լեալ Մամիկն և Կոնակն զնան առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր ի Բահլ Եհաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկոցունց թագաւորութեանցն այնոցիկ:

Յայնժամ մեծաւ ազերսիւ խնդրեալ զնոսա Ղենբակուրի՝ յարքայէն Պարթևաց. «Օ ի բարձցէ ի միջոյ. ասպ թէ ոչ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն՝ որ ի միջի մերում»: Իսկ նորա

խնայեալ յարսն, ոչ ետ զնոսա ի ձեռս նորա, այլ զրէ առ նա սիրով. «Անդրէն ուխտ խաղաղութեան մերոյ, ասէ, հաստատուն կացցէ ի միջի մերում, զի երգուեալ եմ առ նոսա զի նոքա մի՛ մեռցին, այլ ետու տանել զնոսա ի մուտս արևու և յեզր երկրի՝ ի տեղին յայն, որ արեգակն ի մայրն մտանէ»: :

Յայնժամ հրամայէ արքայն Պարթևաց զաւրաց իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝ կնաւ և որդուլքն իւրեանց և ամենայն աղխիւն իւրեանց յերկիրն Հայոց առ ազգական իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, ուր և սերեալ բազմացան յոյժ, և եղեն յազգ մեծ ի Մամիկոնայ և ի Կոնակայ. յայսմանէ այն է սպարապետ:

Եւ եղև յետ մահուանն Արտաւանայ՝ որդւոյ Վաղարշու արքային Պարթևաց, թագաւորեաց Արտաշիր որդի Սասանայ միահեծան տէրութեամբ ի վերայ Բաբելացոց, Ասորոց և Մաւրաց և Պարսից և Պարթևաց, ամս Ծ:

Յամի երրորդի Լղիանոսի կայսեր, և յամս ը երրորդի ան մեծի Խոսրովայ արքային Հայոց՝ փոփոխումն թագաւորութեանն պսորիկ լեալ: Եւ էր Խոսրով լն ամ: Լղիանոս՝ երրորդն. Արտաշիր՝ զառաջինն:

Յամի ը երրորդի չորրորդի մեծին Խոսրովայ, և չորրորդ ամի արքային Պարսից Արտաշիր՝ թագաւորէ Տերենտիանոս ամիսս վեց. քանզի փութանակի վաղձանի:

Յամի լն երրորդի Խոսրովայ արքայի, և ի հինգերորդ ամի Արտաշիրի Պարսից արքայի՝ թագաւորէ Պրոպոս ամս 7: Խոսրով լն: Արտաշիր՝ Ե: Պրոպոս զառաջինն:

Եւ եղև յամին խն երրորդի մեծին Խոսրովայ, և ի ժն ամի Արտաշիրի թագաւորէ Յունայ Կարոս՝ հանդերձ որդուլքն իւրովք Կարինաւ և Կոմերիանոսիւ՝ ամս 5: Խոսրով խն: Արտաշիր՝ ժն: Կարոս զառաջինն:

Յամի խն երրորդի Խոսրովայ, ժն Արտաշիրի. մինչ արքայ Խոսրով ի Միջագետս էր, Կարոս կայսր գումարէ ամբոխ զաւրաց բազմաց, և զիմէ ի վերայ արքային Խոսրովայ. անտի աճապարեալ ընդ զէմ նորա ելանէ (Կոնակ սպարապետ մեծին Խոսրովու հաւրն Տրդատայ: Ասեն զամանէ յերկարեալ զամս կե-

նացն ՃԼ և ունել ի ժամ մահուանն) զհերս և զաչս և զլսելիս և զզաւրութիւնն մանկութեանն¹:

Եւ ապա (ժամ) եղև պատերազմ մեծ ի մէջ Խառանու և Ուրհայի. հարկանեն և վանեն զզաւրն Յունաց. և մեռանի Կարոս ի պատերազմին հանդերձ միով որդւոյն Կարիանոսիւ: Եւ ի նմին ամի Թագաւորէ Յունաց Ռիոկղիտիանոս ամս իբ: Խոսրով խը: Երտաշիր՝ ժը: Ռիոկղիտիանոս զառաջինն:

Յամի ի երորդի առաջներորդի Երտաշրի Պարսից արքային ի չորրորդամի Ռիոկղիտիանոսի կայսեր՝ մեռանի քաջն Խոսրով ի վատանուն Ենակայ: Եւ տիրէ ի վերայ աշխարհիս Հայոց Երտաշիր արքայ Պարսից ամս ժն: Ռիոկղիտիանոս՝ զչորրորդն:

Յամին ը երորդի Երտաշրի, հնգետասաներորդի Ռիոկղիտիանոսի կայսերակերպ շքեղութեամբ Տրդատիոս ելանէ ախոյեան ընդդէմ արքային Ռթաց: Եւ անդէն ձերբակալ արարեալ զախոյեան անարի զԹագաւորն Ռթաց՝ ամեալ կացուցանէ յանդիման կայսերն Ռիոկղիտիանոսի. և անդէն ի նմին ամի Թագաւորեցուցանէ Ռիոկղիտիանոս զՏրդատ ի վերայ աշխարհիս Հայոց: Քուճարէ ի ձեռս սորա զաւրս բազումս, և արձակէ յիւրական իշխանութիւն աշխարհին Հայոց: Որ տիրէ ամենայն քաջութեամբ և բարեպաշտութեամբ ամս հ: Եւ է պսպէս. Երտաշիր՝ ըբ: Ռիոկղիտիանոս՝ ժե: Տրդատէս զառաջինն:

Յամին թ երորդի Տրդատայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ ՚ի վերայ Յունաց աշխարհին Կոստանդիանոս. որ շինեաց զԲիւզանդիա ամս թ: Երտաշիր՝ զն: Տրդատիոս իններորդ: Կոստանդիանոս զառաջինն:

Յամին խթ երորդի Երտաշրի արքային Պարսից. և ժթ ամ Տրդատայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ Եւպուս որդի Եր-

¹ Սամուէլ Մնեցի. «Կարոսի վախճանն ի Միջագետս. Կուճարիանոսի առ նովաւ լինէր, սպանանել ի Թրակ, և Կարինոս նոյնպէս ի Կորնակայ պատերազմին: Կորնակ սպարապետ մեծին Խոսրովայ հաւրն Տրդատայ, ասնն, յերկարեալ զամս կենացն ամս ճի, և ունել ի ժամ մահուան զաչս և զլսելիս և զհերս և զատամունս և զզաւրութիւն մարմնոյ մանկութեան: Սա է հար զԿարոս կայսր և սպանաւ Կարոս որդւոյն իւրով ի պատերազմին»:

տաշրի ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս հի: (և ի սոյն ամի վախճանի կայսրն Յունաց Մաքսիմիանոս, և Թագաւորէ Պալիա նոս՝ ամս ժը և սոյ պատերազմ ընդ Եւպուս որդւոյ Երտաշրի ի Միջագետս ի Խառան. և լինի անդ կոտորած մեծ, մինչև ի նեղ անկանել զաւրուն Պարսից յերկիրն Ուրհայու. և տեսեալ Եւպուս զպարտութիւն իւր զաւրուն, զեջանի առնել խաղաղութիւն ընդ կայսեր. և նա առեալ զգանձս և զաւարս բազումս զառնայ ի տեղի իւր:) Տրդատէս ի: Մաքսիմիանոս և Պալիանոս՝ զերկրորդն: Եւպուս զառաջինն:

Յամին լէ երորդի Տրդատայ արքային, ժը երորդի Եւպուս արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Մաքսիմիանոս որդի Մաքսիմիանոսի ամս ժի: Տրդատէս՝ լէ: Եւպուս՝ ժը: Մաքսիմիանոս զառաջինն:

Յամին ծ երորդի Տրդատայ արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Կոստանդէս՝ ամս ժէ: Տրդատէս՝ ծ: Եւպուս՝ լն: Կոստանդէս զառաջինն:

Յամին կէ երորդի Տրդատայ արքային Հայոց: խը ամի Եւպուս արքային Պարսից՝ Թագաւորէ Կոստանդիանոս որդի Կոստանդէս ամս ըբ: Տրդատ՝ կէ: Եւպուս՝ խը: Կոստանդիանոս զառաջինն:

Յամին ծբ երորդի Եւպուս արքային Պարսից, է երորդի ամի բարեպաշտին Կոստանդիանոսի կայսեր՝ վաղճանի երանելին Տրդատէս. և Թագաւորէ Խոսրով որդի նորա ամս ժէ: Եւպուս՝ ծբ: Կոստանդիանոս՝ է երորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յամին կթ երորդի Եւպուս արքային Պարսից, իբ Կոստանդիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ ի վերայ Հայոց Տիրանն որդի Խոսրովայ՝ ամս ժբ: Եւպուս՝ կթ: Կոստանդիանոս՝ իբ: Տիրան զառաջինն:

Յամի ին երորդի Կոստանդիանոսի կայսեր. ի զ ամի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Ներսէս որդի Եւպուս ի վերայ Պարսից ամս թ: Կոստանդիանոս՝ ին: Տիրան՝ զ: Ներսէս զառաջինն:

Յամի ժբ երորդի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Կո-

ստանդիաս և Կոստաս՝ որդիք Կոստանդի բարեպաշտի՝ ամն ժի: Տիրան ամն ժի: Ներսէս՝ է: Կոստանդիաս և Կոստաս զառաջինն:

Յամին ժի երորդի Տիրանայ, և է երորդ ամի Ներսէսի արքային Պարսից, եւ ան ամի Կոստանդի և Կոստասայ՝ որդւոց Կոստանդիանոսի բարեպաշտի Հռաւմայ՝ եկն ի վերայ նորա ի Ռասեան գաւառի ի գեաւղն Յոսիայ՝ մինչ դարձուցանել նմա զՏիրան արքայ ամենայն գերութեամբն հանդերձ. և զորդի նորա Արշակ Թագաւորեցուցանել և արձակել ի Հայս: Ներսէս զութ երորդն: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ զի: Արշակ զառաջինն:

Յամի չորրորդի Կոստանդեայ և Կոստասու, և յերրորդի ամի Արշակայ՝ Թագաւորեաց Պարսից Որամազդ որդի Տապուհայ ամն ի: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ ի: Որամազդ զառաջինն:

Յամի ի երորդի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ ի վերայ Պարսից՝ Տապուհայ որդի Որամազդայ՝ ամն ի: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ է երորդն: Արշակ՝ ի երրորդն: Տապուհայ զառաջինն:

Յամի թ և ժ երորդի Տապուհայ արքայի Պարսից, ի երրորդի չորրորդի ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Յուլիանոս՝ ամն ի: Արշակ՝ ի ի: Տապուհայ՝ ժ: Յուլիանոս նոր վածն զառաջինն: Սա որդի է քեւ մեծին Կոստանդիանոսի. թուղեալ զբրիտանոնութիւնն և եղև կռապաշտ: Ի նոյն աւուրս երանելին Աթանաս հալածեցաւ յԱրիանոսացն՝ զոր Սոկրատն պատմէ, ի սուրբն Կոստանդիանոսէ սկսանի և մինչ ի փոքր Թէոդոսն զանսրբոց և զսրբոց գործքն և զհայրապետացն զուղղափառութիւնս: Յուլիանոս՝ և Վաղիանոս՝ որդիք Վաղմատիոսի ումեմն, մնացին որբ ի մէկ հաւրէ, և ոչ ի մաւրէ, զոր սնոյց Կոստանդ բարեպաշտն. յետոյ եղեն կռապաշտ:

Կոստի քոյր Թագաւորին Կոստանդէ, կին Նիկիանէ Թագաւորին՝ որ ի բունագրաւսելն մեռաւ:

Յամին ի ի երորդի Արշակայ Թագաւորին Հայոց և ի ին երրորդ ամի Տապուհայ արքային Պարսից՝ Թագաւորէ Վաղենտիանոս և Վաղէս՝ ամն ժի: Արշակ՝ ի ի: Տապուհայ ին: Վաղենտիանոս և Վաղէս զառաջինն:

Յամին ի ի երրորդի Տապուհայ արքային Պարսից, լ թ ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Վրատիանոս զառաջինն:

Յամի ի ի երրորդի Տապուհայ արքային Պարսից և Յուլիանոսի պղծոյ, ըմբռնի Արշակ Հայոց արքայ ի Տապուհայ արքայէն Պարսից: Աւ տիրէ Տապուհայ ի վերայ Հայոց ամն ժի սրով և հրով և գերութեամբ: Ապա Թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամն ժի: Տապուհայ ծն, ի տէրութեան (ի վերայ Հայոց) զերկոտասան երորդն: Թէոդոսն մեծ զառաջինն:

Յամին ծ ի երրորդի Տապուհայ արքային Պարսից, և ի ի երրորդի ամի Թագաւորութեանն Թէոդոսի մեծի, Թագաւորեցոյց Թէոդոս զՊապ որդի Արշակայ ի վերայ աշխարհին Հայոց, տիրէ ամն ժի: Տապուհայ՝ ծ ի: Թէոդոս՝ ի: Պապ զառաջինն:

Յամի կ թ երրորդի Տապուհայ արքային Պարսից, ժ թ երրորդի Թէոդոսի մեծի՝ Թագաւորէ ի վերայ Հայոց Վարազդատ՝ ամն ի: Տապուհայ՝ կ թ: Վարազդատ զառաջինն:

Յամի հ երրորդի Տապուհայ արքայի Պարսից, երկրորդ ամի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Արկադէոս որդի Թէոդոսի ամն ժի: Տապուհայ՝ հ: Վարազդատ զերկրորդն: Արկադէոս զառաջինն:

Յամի է երրորդի Արկադէոս կայսեր՝ ի ի երրորդի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Պարսից Արտաշիւ որդի Տապուհայ՝ ամն ի: Արկադէոս՝ է: Վարազդատ՝ ի: Արտաշիւ զառաջինն:

Յամի ի երրորդի Արկադէոս կայսեր, յերկրորդի ամի Արտաշիւ արքային Պարսից՝ Թագաւորէ ի վերայ Հայոց Արշակ և Վաղարշակ՝ ամն է: Արկադէոս՝ ի: Արտաշիւ՝ ի: Արշակ և Վաղարշակ զառաջինն:

Ապա Թագաւորէ Պարսից Վաւամ ամն ժի: Արկադէոս ամն թ: Արշակ և Վաղարշակ՝ ի: Վաւամ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Վաւամայ, մետասաներրորդի ամի Արկադէոս կայսեր՝ Թագաւորէ ի վերայ Հայոց Խոսրով ոմն հրամանաւ Պարսից արքային՝ ամն ի: Արկադէոս՝ ժի: Խոսրով զառաջինն:

288

Յամի ժի երորդի Երկազեայ կայսեր, և ի ի երորդի ամի Վ, ւամայ Պարսից արքային՝ Թագաւորէ Հայոց Վ, ւամշապուհ արքայ ամս ը: Երկազեոս՝ ժի: Վ, ւամ՝ ի երորդն: Վ, ւամշապուհ զառաջինն:

Յամին ժի երորդի Վ, ւամայ Պարսից արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Ռնորիոս՝ ամս իբ: Վ, ւամշապուհ է: Յազկերտ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ որդւոյ Վ, ւամայ, և յամի երկրորդի Ռնորեայ կայսեր բարձաւ Թագաւորութիւնն Հայոց՝ որ տեւաց ամս նե: Եւ վաղձանեցաւ և վճարեցաւ:

Եւ արդ՝ երկակի կանոնաւ զՊարսից և զՅունաց հաստատելով նշանակեցից զԹագաւորութեան ժամանակն:

Եւրդ՝ Թագաւորէ Պարսից Յազկերտ՝ ամս իս: Եւ Ռնորիոս Թագաւորէ Յունաց ամս իբ: Յազկերտ զառաջինն: Եւ Ռնորիոս զառաջինն:

Յամի ի երորդի երկրորդի Ռնորեայ կայսեր՝ Թագաւորէ Վ, ւամ որդի Յազկերտի՝ ամս իբ: Եւ յամի երկրորդի Վ, ւամայ՝ Թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս իբ: Եւ Ռնորիոս՝ իբ: Վ, ւամ՝ բ: Թէոդոս զառաջինն:•

Յամի ի երորդի Թէոդոսի փոքու՝ Թագաւորէ Պարսից Յազկերտ՝ որդի Վ, ւամայ, ամս ժթ: Եւ յամի Յազկերտի Թագաւորէ Յունաց Կոստանդիաս՝ ամս իս: Յազկերտ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ Թագաւորէ Յունաց Վ, ւաղենտիանոս՝ ամս լ: Յազկերտ զերկրորդն: Վ, ւաղենտիանոս զառաջինն:

Յամի ժը երորդի Վ, ւաղենտիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Վ, ւաղարշ որդի Յազկերտի՝ ամս ի: Վ, ւաղենտիանոս՝ ժը: Վ, ւաղարշ զառաջինն:

Յամի ի երորդի երկրորդի Վ, ւաղենտիանոսի կայսեր, Թագաւորէ Պարսից Պերոզ՝ ամս իը: Վ, ւաղենտիանոս՝ իբ: Պերոզ զառաջինն:

Յամի ժ երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Կարկիսոս ամս ի: Պերոզ՝ ժ: Կարկիսոս զառաջինն:

Յամի ժի երորդի Պերոզի արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Վ, ւափնոս՝ ամս ի: Պերոզ՝ ժի: Վ, ւափնոս զառաջինն:

Յամի ի երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Մարկիանոս ամս է: Պերոզ՝ ի: Մարկիանոս զառաջինն:

Յամի իե երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Լեոն զառաջինն: Յամին լ երորդի Պերոզի Թագաւորէ Յունաց Լենթիմոս՝ ամս ի:

Պերոզ՝ լս: Լենթիմոս զառաջինն:

Յամի իս և չորրորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Ռւլիմ պոաս՝ ամ մի: Եւ ի միւսում ամի միւս Օ, ւենոն՝ ամ մի: Եւ ի իս ի երորդին Պերոզի՝ Թագաւորէ Օ, ւենոն ի վերայ Յունաց՝ ամս ժի:

Պերոզ՝ իս: Օ, ւենոն զառաջինն:

Յամի չորրորդի Օ, ւենոնի՝ Թագաւորէ Պարսից Զամասպ՝ լ: Օ, ւենոն ի վերայ Յունաց զչորրորդն: Զամասպ զառաջինն:

Եւ ի վերայ է երորդի ամի Օ, ւենոնի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ ամս իս: Օ, ւենոն՝ ի: Կաւատ զառաջինն:

Յամի զժ երորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ Յունաց Լնաստաս՝ ամս իս: Կաւատ՝ զժի: Լնաստաս զառաջինն:

Յամի իս երորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս լը: Կաւատ՝ զիս: Յուստիանոս զառաջինն:

Յամի երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Խոսրով որդի Կաւատայ՝ ամս իս: Յուստիանոս զերրորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յերեսուն և եօթն ամի Խոսրովայ՝ Թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս ժբ: Խոսրով՝ լի: Յուստիանոս զառաջինն:

Յամի ժբ երորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Արմիզդ որդի Խոսրովայ ամս ժբ: Յուստիանոս՝ ժբ: Արմիզդ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Արմիզդի՝ Թագաւորէ Յունաց Տիբերոս՝ ամս ի: Արմիզդ զերկրորդն: Տիբերոս զառաջինն:

Ի հինգերորդի ամի Արմիզդի՝ Թագաւորէ Յունաց Մաւրիկ՝ ամս իս: Արմիզդ՝ է: Մաւրիկ զառաջինն:

Յամի է երորդի Մաւրկայ կայսեր՝ Թաղաւորէ Պարսից Խոսրով որդի Որմզդէ՛ ամն լէ: Մաւրիկ զէ երորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յամի Ժդ երորդի Խոսրովայ՝ Թաղաւորէ Յունաց Փոկաս՝ ամն է: Խոսրով՝ Ժդ: Փոկաս զառաջինն:

Յամի ի երորդի Խոսրովայ Պարսից արքային՝ Թաղաւորէ Յունաց Երակղոս՝ որդի Երակղի, ամն է: Խոսրով՝ իք: Երակղոս զառաջինն:

Յամի Ժէ երորդի Երակղի կայսեր՝ Թաղաւորէ Պարսից Կաւատ, որդի Խոսրովայ ամն ւն: Երակղոս՝ Ժէ: Կաւատ զառաջինն:

Եպա Երտաշիր ամն դ: Երակղոս ամն ի: Երտաշիր զառաջինն:

Եպա Բբոր Բամբիշն, դուստր Խոսրովայ՝ ամն բ: Երակղոս ին: Բամբիշ զառաջինն:

Եպա Յազկերտ ամն ի: Երակղոս իդ: Յազկերտ՝ զառաջինն:

Յամի իդ երորդի երանելոյն Երակղի կայսեր, և յերկրորդ ամի՝ միաբանեալ Պարսից արքայի ընդ Իսմայէլացիսն, (որ ելին) արտաքս ի Սինէ անապատէ՝ Տրամանաւ Եստուծոյ առնել անապատ միանգամայն զամենայն երկիր: Երակղոս իդ: Յազկերտ զերկրորդն: Եւն, արքայ Իսմայէլի, զառաջինն:

Բայց զամն եկամտիցն և ծառայիցն Թաղաւորելոցն, որպէս Խոռեմայն և զԽոռոսի Որմզդին և Խոսրովայն և զՈրմիզդն՝ որք բռնութեամբ կալան զԹաղաւորութիւն: Եւ էր որ ընդ պատառել ազգացն Տակաուախութեամբ ի սոյնս յաւելեալ կարգեցից թիւ, որպէս զկէս ամին Խոռեմայ ի կէս ամին Կաւատայ, յաւել ևս ասացից ամմի:

Յամի դ երորդի Պարսից արքայի Յազկերտի՝ վախճանի Երանելին Երակղէս, և Թաղաւորեն որդիք նորա Կոստանդին և Երակղակ: Ի նմին ամին մեռաւ Կոստանդին գաւեալ ի մաւրէն: Եւ Թաղաւորէ Երակղակ: Վարձեալ փոխեցաւ Երակղակ, և Թա

զաւորէ Կոստոս որդի Կոստանդեայ՝ որ կոչեցաւ յանուն Տաւրիւրոյ Կոստանդին: Յազկերտ է երորդ: Կոստաս զառաջինն:

Եւ Թաղաւորեաց Յազկերտ ի վերայ աշխարհին Պարսից ամն ի: Յազկերտ՝ ի: Կոստանդին՝ Ժն: Երբայն Իսմայէլի Թ:

Յերկոտասան ամի Կոստանդի, և ի ի երորդ ամի Իսմայէլացոց տէրութեանն՝ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից՝ որ կալաւ շէբ ամ:

ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԷՈՍԻ Ե ՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՀԵՐՍՅԱԼՆ

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ե Ն Ք

Երեւելի ի նուազիւ ժամանակաց տէրութեանն Երշակունեաց ի Հայաստան աշխարհի, ի բառնալ տէրութեանն Վառձապուհ արքայի՝ տիրէ ի վերայ սորա ազգն Կարքեղովմայեցի իշխանութեանն, խորհուրդ ի ձեռն առեալ ահեղ և ահագին՝ հանդերձ միաբանութեամբ դառնաշունչ և մեծամեծ քաղաքիցն, և ամենայն գլխաւոր նախարարաւքն թագաւորութեան իւրոյ՝ բառնալ ի Հայաստան աշխարհէ զբարեպաշտութեան պտուղս: Ուստի ոչինչ աւգտեցաւ, այլ յոյժ վնասեցաւ. և բարեպաշտութիւնն ևս քան զևս ծաղկեալ պայծառացաւ:

Երդ՝ զժամանակս թագաւորութեանն չարագործին Յազկերտի. և եթէ սրպէս նա կամէր զաստուածայինն եղծանել կարգս: Եւ կամ սրպէս քաջ նախարարացն Հայոց և նախանձաւորն Եստուծոյ նահապետն Սամիկոնէից տանն՝ Կարմիրն կոչեցեալ Վարդան, հանդերձ միազունդ սպառազէն նիզակակից ընկերաւքն և զաւրաւքն իւրեանց կազմեալ զինեցան ի պատերազմ, առեալ ի ձեռն զվահանն հաւատոյ, և զգեցեալ իբրև զզրահ ամրութեան

զնախանձն աստուածային բանին. զողջես թէ առաջի աչաց իսկ ակնատես դէմ յանդիման տեսանելով զի վերուստ առաքեալ նոցա զպսակն: Վասն որոյ արհամարհեալ զմահ, և առաւել լաւ համարեալ մեռանել՝ ի վերայ աստուածային պողոտային: Եթէ՝ սրպէս ի վերայ նոցա էին զաւրքն պարսիկ սաստիկ բռնութեամբ, և կամ՝ սրպէս ի դիմի հարեալ զիւրեանց կատարեցին զնահատակութիւն: Եւ կամ՝ սրպէս ի ձեռս հեթանոսաց ըմբռնեալ սուրբ վկայքն Քրիստոսի՝ կատարեցին զնահատակութիւնս իւրեանց Մար Շահր մերձ ի Նիւշապուհ քաղաքի, ի տեղոջն՝ որ կոչի Թէարքունի: Եւն ամենայն ի ձեռն այլոց գրեցաւ. որպէս ցուցանէ նոյն իսկ պատմութիւնն:

Եւ այց զայն ամենայն՝ որ ի Պերողի ժամանակն եղեալ չարութիւն, և զառ ի Խոսրովայ զապստամբութիւն զՎարդանայ, և զզաւրացն Պարսիցն զապստամբէն ի յՈրմզդիէ. զմահն Որմզդայի և զթագաւորէն Խոսրովայ. զմահն Սաւրկայ և զթագաւորէն Փսկասայ. զառնուն Եգիպտոսի. զկոտորածն Եղէքսանդրի. զգիւմէն Հերակղի ի կողմանս հիւսիսոյ առ արքայն Թէտալացոց. զյուզարկումն անհուն բազմութեանն ազգաց. զասպատակն Յունաց յԵտրպատական, զառ և զաւար. և զզարձն ընդ Փայտակարան. զեկ զաւրացն Պարսից յարևելից զգիմի հարկանել նմա. զպատերազմն՝ որ յաշխարհին Եղուանից. զզարձ կայսերն ի Նախճըւան քաղաքն և զկուրն Երճիշոյ. զգնալն կայսեր անդէն ի սահմանս իւր. զմիւս ևս այլ գիմէն ի վերայ Խոսրովայ. զգործ պատերազմն՝ որ ի Նինուէ. զասպատակն որ ի Տիւրոն քաղաք. զզարձն յԵտրպատական. զմահն Խոսրովայ. զթագաւորէն Կաւատայ. զհաշտութիւն՝ որ ի մէջ թագաւորացն երկոցունց. զթուղուն անդրէն ի բաց զսահմանս Յունաց. զզարձ աստուածեան խաչին ի քաղաքն սուրբ: Յետ այսորիկ զարթուցեալ անհուն բարկութիւն, և զվերջին ազէաս հինին՝ որ ի կողմանս հարաւոյ: Եւ թէ՝ սրպէս յանկարծաւրէն շարժեցան բանակքն Խամայէլի, և ի վայրկեան ժամանակի վանելով զզաւրութիւն թագաւորացն եր-

¹ Եսպէս ի ձեռագ. օրինակիս, իսկ ի սուր. էր՝ տեսանել:

կոցուցն՝ կալան յԱզգիպտոսէ մինչև յայս կոյս գետոյն մեծի Ափ-
րատայ և ցասհման Հայաստանեայց, և յեղերէ ծովուն մեծի ա-
րևմտից մինչև ի դուռն թագաւորութեանն Պարսից, զամենայն
քաղաքս Սիջազետաց Ասորոց և զՏիւրոն և զՎէճ և զԱրտաշիր
և զՍարանդ, զՀամատան մինչև ցՎանձակ քաղաք և ցՀրատն
մեծ՝ որ Ասորպատական գաւառի:

Օչայս ամենայն կամեցայ ի ձեռն գրոյս պսորիկ կարճառաւտ
ձեզ վիպասանել:

Պ Լ ՈՒ Խ Ե

Ապտամբութիւն Ահաճայ ի Պերոզէ, և գրաւել զիշխանութիւնն, և պատե-
րազմաւ յաղթել. մահ Պերոզի և թագաւորել Վաւատայ և պատուել զԱհաճան մար-
զպանութեամբ. մահ Վաւատայ և թագաւորել խորովայ՝ որ Ննուշ Ըռուան կոչի. ա-
պտամբել Արքանայ և ծառայել Յունաց. պատերազմ խորովայ և պարտիլ:

Եւ եղև յամս Պերոզի արքայի Պարսից բարձունն ամենայն
իշխանութեանցն և կարգայ և աւրինաց քրիստոնէութեան, և
այնպիսի վտանգ նեղութեան հալածանաց և քամահանաց ի վերայ
հասեալ իշխանաց, մինչ զի ի բաց ընկեցին յինքեանց զլուծն ծա-
ռայութեան: Եւ աստամբեալ Սամիկոնեանն Վահան՝ հալա-
ծեաց զՊարսիկս և բռնաբարայն գրաւեաց զիշխանութիւնն:

Յայնժամ արձակէ ի վերայ նորա Պերոզ արքայ՝ Հոնաց զաւր
յոյժ: Եւ հրաման տայ խիստ սաստիւ սպանանել զապտամբն, և
հարկանել զամենայն արու սրով սուսերի: Բնդդէմ սորա աճա-
պարեալ Վահան սպարապետ ըհաղարաւ ընտիր վառելոց, կար-
գին դուռդ առ դուռդ, և ճակատ առ ճակատ, և յարձակին ի մի-
մեանս ի ձայն փողոյ տազնապաւ ի գաշտին Պերանայ:

Եւնդ յաւգնութիւն հասեալ աստուածեան Բանն, հողմն սա-
ստկացուցեալ զմրրիկ փուշոցն՝ զգաւրաւքն Պարսից հեղոյր, իբրև
զմութ խաւարի՝ զնոսա պատէր ի միջաւրեայ ժամանակի: Սաս-
տիկ կոտորած լինէր երկոցուցն կողմանցն, և ոչ դոյր ընտրել զդի-
անկելոցն, ոչ զպարսիկ և ոչ զհայ զաւրական: Եւայց սակայն զաւ-

րացեալ զաւրն Հայոց վանեցին անդ կոտորածով զգաւրն Պարսից,
և զմնացեալսն փախստական արարեալ՝ հալածական տանէին. և
դարձան յաղթութեամբ մեծաւ:

Եւս Վահան ժողովեաց և զհարկս աշխարհին Հայոց և շի-
նեաց եկեղեցիս մեծամեծս, զոր աւերեալ էր Պարսից ի Վաղար-
շապատ քաղաք և ի Բենի և ի Սղոյս և ի բազում տեղիս
աշխարհիս Հայոց: Եւ շինեալ գերկիրն նորոգեաց վերստին:

Իսկ Պերոզի արքային Պարսից՝ թէպէտ և կամեցաւ վերստին
զաւրս գումարել ի վերայ աշխարհիս Հայոց, ոչ եղև նմա պա-
րապ, զի համբաւք թշնամեացն ստիպէին զնա ի կողմանցն Քու-
շանաց: Եւ յայնմ մարդէ՛, զի ինքն իսկ արքայն Քուշանաց խա-
ղացեալ դայր ի վերայ նորա զաւրու մեծաւ:

Եւ նորա գումարեալ զաւրս իւր՝ զնաց ընդդէմ նորա տազնա-
պաւ մեծաւ: Եւսէ. «Երթայց նախ առաջին զնա վանեցից, և
ապա պարապաւ դարձեալ զնացից ի Հայս և մի՛ խնայեսցէ սուր
իմ ի նոսա, յարս և ի կանայս»:

Եւ ինքն անցեալ փութանակի եհաս ընդդէմ թշնամոցն յա-
րևելս. և եղև պատարազմն սաստիկ, հարին և կործանեցին զաւ-
րմութիւն զաւրացն Պարսից, մինչև ոչ մնաց ի նոցանէ ապրեալ
և փախստական: Եւ մեռաւ Պերոզ արքայ ի պատերազմին հան-
դերձ եւթաներումբք որդւովքն:

Եւ ասպ յայնժամ թագաւորեաց Վաւատ որդի նորա ի վերայ
աշխարհին Պարսից: Եւ զի բեկեալ էր զաւրութիւն բազմու-
թեանն զաւրաց իւրոց, ոչ ընդ ումեք կամեցաւ ունել գործ պա-
տերազմի, այլ արար խաղաղութիւն յամենայն կողմանց. առնէ և
ընդ Հայոց հաշտութիւն, և կոչէ զՎահան ի դուռն, և մեծարէ
զնա մեծապէս պատուով: Եւ տայ նմա զմարդպանութիւն աշխար-
հին և զՍամիկոնեաց տէրութիւն, և երդում առ բազում ի ծա-
ռայութիւն, և արձակէ բարեաւ յերկիր իւր:

Յետ Վահանայ կալաւ զիշխանութիւն Վարդ Պատրիկ եղ-
բայր նորա սակաւ ինչ ժամանակ, և մեռաւ: Օլինի նորա եկին
մարդպան պարսիկք. ասպ ոչ կարացին պատերազմիլ Հայք, ի

1 ի ձեռ. օրինակիս՝ աւրէ:

հնազանդութեան կացին մինչև ցՍուրէն մարզպանն և ցՎարդան Սամիկոնէից Տէրն:

Եւ եղև ի խնամի թագաւորութեան Խոսրովայ՝ որդւոյ Կաւատայ՝ ապստամբեաց Վարդան, և ի բաց եկայ ի ծառայութենէ թագաւորութեանն Պարսից հանդերձ միաբանութեամբ ամենայն Հայաստանեաւք: Սպանեալ զՍուրէնն մարզպան յանկարծաւրէն ի Վրէին քաղաքի, առին զաւար բազում: և զնացին ի ծառայութիւն Յունաց:

Յայնժամ յառաջ քան զայս ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Հայոց՝ անուանեալ Վահան իշխան աշխարհին Սիւնեաց, և խնդրեաց ի Խոսրովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զղիւան աշխարհին Սիւնեաց ի Վրէնայ ի Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքն ի Շահրմար Ատրպատականի, զի մի՛ ևս կոչեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա: Եւ կատարէր հրամանն:

Իսկ առ Հայոց երդնոյր թագաւորն Յունաց, և հաստատէր զնոյն ուխտ՝ որ ի մէջ թագաւորացն էր երկոցունց՝ երանելոյն Տրդատայ և Կոստանդինոսի, և տայր նոցա զզաւրսն կայսերական յաւզնութիւն: Եւ նոցա առեալ զզաւրն՝ զիմեցին ի վերայ քաղաքին Վրէնայ և պաշարեալ կործանեցին ի վայր, և հալածեցին զզաւրն Պարսից՝ որ ի նմա կային:

Բայց եհաս ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն խռովութիւն մեծ, զի զեկեղեցի սրբոյն Վրիգորի, որ շինեալ էր մերձ ի քաղաքն, էին արարեալ համբարանոցս Պարսիկքն, հարին հուր և այրեցին վասն որոյ եղև նոցա խռովութիւն մեծ:

Բայ ապա ի վերայ նորա Միհրանն Միհրեանդակ ի հազարաւ զաւրու և փղաւք բազմաւք: Եւ եղև պատերազմ մեծ ի դաշտին Խաղամխեայ, և հարեալ զզաւրն Պարսից անհնարին հարուածովք մաշէին ի սուր սուսերաց, զփիղսն զամենայն թափէին: Եւ Միհրանն՝ սակաւուք պրծեալ զնացին յերկիրն իւրեանց:

Այս պէս Վարդան է՝ յորոյ վերայ եկն ինքն արքայն Պարսից՝ կոչեցեալ Անուշիրուան Խոսրով, հանդերձ բազմութեամբ սպառազէն զաւրացն և փղաւք բազմաւք, և ճանապարհ կալեալ ընդ

¹ Ի ձեռ. օրինակիս էր՝ միւրհանն:

գաւառն Արտազու՝ զնաց ընդ Ռազբլեանդ՝ զանց արարեալ զկարնոյ քաղաքաւ: Եւ կալեալ ճանապարհ զնաց ի տեղի մի, և բանակեցաւ զէմ յանդիման նորա:

Եւ ի վաղուեան առաւօտուն հապճեպ ստիպով կարգեն զունդ առ զունդ, և ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ: Եւ սաստկացաւ պատերազմն ի վերայ երեսաց երկրի, և խմբեցաւ պատերազմն յոյժ, և մատնեաց Տէր ի պարտութիւն զթագաւորն Պարսից և զաւրս նորա զամենայն: Եւ խորտակեցան առաջի թշնամեացն սրով սուսերի, և փախեան յերեսաց նոցա սաստիւ տաղնապաւ, ոչ զիտելով զճանապարհս փախստեան իւրեանց՝ երթեալ ամրացան ի գետն մեծ՝ որ կոչի Աւփրատէս: Եւ ուռուցեալ ի վեր ջուրն՝ խաղացոյց զբազմութիւն փախստականացն իբրև զբազմութիւն մարախոյ, և ոչ կարացին յաւուր յայնմիկ ճողոպրել բազումք: Բայց թագաւորն մազապուր պրծեալ սակաւուք՝ ի փիղս և ի ձին սպաստան եղեալ, փախստական ընդ Աղձնիսն անդրէն ի կայանս իւր երթայր:

Եւ նորա առին զբանակն ամենայն հանդերձ արքունական զանձիւքն: Եւ կալան զհամբիշն և զբանակն, և թափեցին զՄաշապերձանն, ամենայն զեսպակն ոսկեղէն բազմաքանքար, որ էր սկամբք պատուականաւք և մարգարտաւ յօրինեալ, որ անուանեալ կոչէր ի նոցունց զեսպակ փառաց: Առաւ և Հրատն՝ զոր ընդ ինքեան շրջեցուցանէր թագաւորն հանապազօրդ յաւզնականութիւն իւր, որ մեծադոյն համարեալ էր քան զամենայն կրակ, որ կոչէր ի նոցունց Աթաշ. հեղձաւ ի գետն հանդերձ Սուլպետան Սուլպետաւ և այլ բազմութեամբ մեծամեծաց աւագաց: Յամենայն ժամ աւհրնեալ է Աստուած:

Գ. Լ. ՈՒԽ Բ.

Ի Քրիստոս հաւատալ եւ մկրտիլ Մնուշ Ըսուանայ յեպիսկոպոսէն, եւ ննջուան. թագաւորել Որմզդի. հարկանել Վահրամայ զզօրս Թէտաւաղացոյ եւ պատերազմիլ ընդ արքային Մաղղբաց, եւ սպանանել զնա անդ. ապստամբութիւն Վահրամական զօրացն ի Խոսրովայ եւ փախուստ. դաւ Վահրամայ. օգնութիւն ինդրել Խոսրովայ ի կայսերէն Մաւրկայ.

ԸՅՍ Խոսրով որ կոչեցաւ Մնուշ Ըսուան՝ ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն յառաջ քան զապստամբութիւն զայս, հաստատեաց զերկիր, քանզի էր խաղաղասէր եւ աշխարհաշէն: Եւ ի լինել ապստամբութեան այնորիկ, յայնմ հետէ ընդոստուցեալ զարթեաւ ի բարկութիւն՝ զանձն անփնաս համարեալ, իբր թէ՛ «հայր էի ամենայն երկրի, եւ ո՛չ տէր: Եւ սնուցեալ զամենեւեան իբրև որդի եւ սիրելի: Եւ արդ՝ ասէ, ի նոցանէ խնդրեսցէ Մստուած զարիւնս զայս»: Եւս Խոսրով ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեան կապեաց զպահան Ղորայ եւ Մղուանից, կալաւ ձերբակալ զարքայն Եղբրացոց, եւ առ մարտիւ զՄնտիոք պիտիդացոց, եւ գերեալ նստոյց առ թագաւորական կայանին:

Շինեալ քաղաք եւ անուանեալ զնա Վէհ Մնջատոք Խոսրով, զոր անուանեալ Շահաստանին Ոկնոյ կոչեն: Եւ առ սա զՎարա եւ զԿաղնիկոս, գերեաց ասպատակաւ եւ զկողմանս Կիւղիկէացոց:

Կալաւ սա զթագաւորութիւնն՝ ամն խն: Եւ ի ժամ վաղձանին ծագեալ փայլակնացեալ զնովաւ լոյս աստուածային Բանին, քանզի հաւատաց ի Քրիստոս՝ ասելով այսպէս. «Հաւատամ ի միայն Մստուած, յայն՝ որ արար զերկինս եւ զերկիր, զոր քրիստոնեայքն պաշտել խոստովանին՝ Հայր եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ. զի նա միայն է Մստուած, եւ այլ ո՛չ զոյ բաց ի նմանէ զոր քրիստոնեայքն պաշտեն»:

Եւ հրաման տուեալ սպասաւորացն զմոզպետն արձակել արքունի ի հեռագոյն տեղիս ի գործ, եւ զայլն մերժեալ յարքունաւ:

կան կայենիցն, եւ կոչեալ զԼայիսկոպոսապետն՝ որ Երան՝ կաթուղիկոս անուանի: Մկրտեցաւ ի նմանէ եւ հրամայեաց ժամ առնել ի սենեկին, եւ ընթեռնուլ զՏէրունական Եւետարանին զպատգամս, եւ հաղորդեցաւ ի կենդանարար Մարմնոյ եւ Երեանն Տեառն. եւ հրաժարեալ ի կաթողիկոսէն եւ ի Տէրունեան Եւետարանէն, եւ արձակեն զնա յիւր տեղին:

Եւ ապա զկնի սակաւ ինչ աւուրց ննջեաց ի բարուք ծերութեան իւրում, եւ բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէիցն՝ տարեալ եղին ի շիրիմն թագաւորացն: Եւ թագաւորէ Որմզդ որդի նորա յետ նորա:

Եւ արդ՝ այս են զաւրաւարք արքային Պարսից՝ որ եկին մի ըստ միոջէ յերկիրս Հայոց՝ յապստամբութենէ Վարդանայ Մամիկոնէից տեառն՝ որդւոյն Վասակայ, մինչև ցայսաւր ժամանակի: Ոմանք մեռան ի պատերազմի եւ ոմանք պատերազմեցան եւ ոմանք յաղթութիւն գործեցին եւ զնացին: Յորժամ սպանին զՍուրեն մարզպան, ի նմին ամի եկն Վարդան Վշնասպ ոմն, եւ գործ ինչ ո՛չ գործեաց. եկաց ամ մի եւ զնաց: Եւս եկն եւ Պողոսն Միհրան ի հաղարաւ զաւրաց սպարազինաց եւ փղաւք բազմաւք եւ ունէր նա ընդ ինքեան սատարս բազումս ի ճամբարէ անթիւ ազգացն, ընդ որ բնակեալն են ընդ լեռնակողմամբ Կովկասու ազգք Հոնաց. եւ հրաման յարքայէն՝ զի անձեոս արասցեն զարս ի յաշխարհէն Հայոց՝ խլել՝ բրել՝ յատակել, անխնայ յերկիր կործանել:

Եւ եկեալ նա բայց եթէ ուրեք յանմատոյց ամրոցաց ուրեմն մնացեալ ասլրեցան մարդիկ: Եւ կամ թէ՛ ուրեք ի հեռագոյն աշխարհս փախստական զնացին: Բայց սակայն ո՛չ կարացին բազումք ճողոպրել. քանզի զօրս զտանէին, սուր ի վերայ եղեալ սատակէին: Սա արար կռիւ մի ի Վիրս, եւ պարտեցաւ: Եւն ի Հայս, եւ առ զՄնկղ սուտ երգմամբ:

Փիլիսոպոս, Սիւնեաց տէր, արար կռիւ մի ընդ քաղաք եւ ընդ Խաղամախիս. եւ կռիւ մի ի Վանանդ՝ ի յԱլմանու գեղ, եւ յերկոսեանն պարտեցաւ. եկաց նա ամն է՛ եւ զնաց:

1 Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրինակի էր՝ որ էր անդ. մեզ այսպէս ուղղելի դատեցաւ: Տե՛ս Պատմ. Վարդանայ, տպ. ի Վեն. եր. 59:

Այս եկն ինքն արքայն (Որմզդ որդի) Անուշ Բուռան
Ստորով (ու), որ զՎ նդոյն կապեալ եղի Վրուանդականի, և Վ ըս-
տամ պրծեալ գնաց փախստական. և ոչ սակաւ ինչ պատերազ-
մունս զարթոյց սա յաւուրսն յայնոսիկ շուրջ զիւրեաւ:

Աւ եղեւ ի ժամանակին յայնոսիկ Վ ասրամ ոմն Մերհեւան-
դակ, ի շխան արևելից կողմանց աշխարհին Պարսից՝ որ հարկանէր
քաջութեամբ իւրով զգաւրս Թետալացոց և բռնութեամբ ու-
նէր զՎասլ և զամենայն երկիրն Քուշանաց՝ մինչև յայնկոյս գե-
տոյն մեծի՝ որ կոչի Վ Եհուտ, և մինչև ցտեղին՝ որ կոչի Վազբիոն¹:
Քանզի զանց արար յայնկոյս նիզակի քաջին Սպանդիատայ, զոր-
մէ ասեն բարբարոսքն եթէ՝ « ասեալ նա պատերազմաւ² մինչև
ցայս վայր ցցեալ զնիզակ իւր ի գետնի »:

Յայնժամ արարեալ Վ ասրամայն այնորիկ պատերազմն ընդ
մեծի արքային Մազբթաց, որ էր ի կողմանս յայնմիկ յայնկոյս
գետոյն մեծի, եհար զբազմութիւն զաւրացն, և սպան զթագաւորն
ի պատերազմի. և ըմբռնեալ յափշտակեաց զամենայն զգանձ թա-
գաւորութեանն այնորիկ:

Յայնժամ առաքէ առ արքայն Պարսից ի ձեռն հրեշտակաց
իւրոց հրովարտակա աւետաւոր, և սուղ ինչ աւարաւն ի մեծամեծ
գանձուցն հասելոց յաւարէ ասպատակին՝ նշանակ թագաւորու-
թեանն ի պատուական իրացն, և զամենայն զգանձն զաւրուն շնոր-
հէ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան:

Արդ՝ իբրև տեսեալ թագաւորին Որմզդի զհրեշտակսն եկեալս
աւետաւորս, և ընթերցեալ զգիրս ողջունի զաւրացն, և ընկալեալ
զընծայսն աւարամասն ի պատուական արքունական գանձուցն,
թէպէտ և խնդացեալ վեր ի վերոյ զմարդկան զմիտս հաճէր,
այլ ի ներքուստ ցասմամբն բարբառեալ ասէր. « Քնթրիքն առա-
ւել մեծագոյն և զնշանն ի պատուոյս³ ձանաչեմ, բոյց յայնչափ
սաստիկ գանձուցն ոչ էր արժան այնչափ հասանել յարունիս »:

Յայնժամ փոխանակ աւետաւոր հրովարտակին հրամայէ զրել

¹ Թերեւս՝ Վազբիոն: Յէ/ս Journ. Asiat. 1869. էր. 173. Ասող. էր. 114. Գասրուն:

² Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրին. էր՝ պատէ բազմաւ:

³ Ասողիկ, էր. 115. Ի պատասոյս:

հրովարտակ առաւել ցասմամբ, և արձակէ ի գնդէն համահար-
զանց և փուշտիպանացն արքունի, զի երթիցեն առ զաւրն, և
զգանձն զամենայն ի միջի արասցեն: Աւ նոյա երթեալ սկսան պա-
հանջել:

Յայնժամ ընդոտուցեալ զաւրն ամենայն, սպանին զհաւատա-
րիւն արքային, և ի բաց կացեալ ի ծառայութենէ նորա, զՎ աս-
րամ նստուցին թագաւոր իւրեանց. երդումն կնքեցին ըստ աւրի-
նի իւրեանց. միաբանեցան և դարձան յարևելից, և զիմեցին յԱ-
սորեստան, զի սպանցեն զթագաւորն իւրեանց զՈրմզդ, և բարձ-
ցեն զտունն Սասանական, և հաստատեցեն զՎ ասրամ յաթոռ
թագաւորութեանն:

Աւ փութանակի ժողովեալ և առեալ գնացեալ զբազմութիւն
քաջ և մարտիկ ազգացն արևելից: Արդ՝ մինչև ցայս այսպէս
շփոթ ամբոխի ի մէջ պարսից աշխահին լեալ՝ Յովհան Պատրիկ
և զաւրք Յունաց պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն Վրու-
նայ՝ մարտուցեալ ընդ նմա մեքանայիւքն՝ մերձ էին ի կործանել
զպարիսպն:

Իբրև եհաս լուրս այս՝ թողին գնա, և գնացին. ձանապարհ
կալեալ յԱսորպատական, լաստեցին զերկիրն ամենայն, հարեալ
զամենայն՝ զայր և զկին բերանով սրոյ իւրեանց, առեալ զամե-
նայն առ և զգերի և զաւար դարձան յերկիրն իւրեանց:

Արդ՝ իբրև եհաս լուր աղաղակիս այսորիկ ի դուռն Սասանա-
կանին՝ առ Որմզդի թագաւորն Պարսից, ոչ սակաւ ինչ երկունք
ահի պատեցին զնա: Աւ կոչեցեալ զնախարարս՝ որ ի դրանն ար-
քունի, և զգունդս համահարզանց և զփուշտիպանացն, և խոր-
հուրդ արարեալ առնուլ զգանձն թագաւորութեան և զամենայն
ամբոխ դրանն արքունի, և անցանել յայնկոյս գետոյն մեծի Վրա-
թայ ընդ զով ի Վ Եհուտատ, և հատանել զլարսն կամրջացն.
և խորհէր իւր ապաւէն առնել զբազմութիւն ամբոխին արքային
Տաճկաց:

Իսկ այս ոչ այսպէս պատկանէր. քանզի խորհուրդ արարեալ
խորհին արանց և համահարզանց և փուշտիպանաց արքային, զի

¹ Այսպէս ի ձեռ. օրինակին. իսկ ի տպ. ոչ գոյր:

սպանցեն զՈրմիզդ և նստուցեն թագաւոր զորդի նորա զԽոսրով. խորհուրդ արարեալ լուծանել զնա¹ և առնել իւրեանց առաջնորդ և գործոյն զլխաւոր: Եւ գնացեալ ի բերդն Պարուանդականի, լուծին զնա և զամենայն կալանաւորսն ընդ նմա, և արձակեալ զոմն սուրհանդակ հաւատարիմ երազագոյն երիվարաւք, և զրեալ առ Վստամ եղբայր, զի սաստիկ ստիպով վաղ հասցէ ի տեղի գործոյն. և եկեալ նա փութանակի:

Եւ ժողովեցան ամենայն նախարարք և զաւրագլուխք և զաւրք ի դահլիճն արքունի, որ ի ժամուն յայնմիկ հանդիպեցան անդ. և մտեալ ի սենեակ արքայի՝ կալան զթագաւորն Որմիզդ, և անդէն վաղվազակի փորեցին զաչս նորա և ապա սպանին:

Եւ նստուցին զորդի նորա թագաւոր ի վերայ աշխահին պարսից. և սկսան առնել պատրաստութիւն փախստեան յայնկոյս գետոյն մեծի Վալաթայ: Եւ ոչ յետ բազում աւուրց Վահրամն եկն եհաս փութանակի իբրև զխոյանալ արծուոյ:

Եւ քանզի մանուկ տղայ էր Խոսրով ի թագաւորել իւրում, առին զնա քեռիքն իւր Վնդոյ և Վստամ, և անցին յայնկոյս գետոյն մեծի Վալաթայ ընդ զոմ², և հատեալ ի բաց զլարսն կամրջացն: Եւ եկեալ Վահրամն էառ զամենայն զտունն և զգանձ և զկանայ, արքունի, և նստաւ ի դահոյս թագաւորութեան: Եւ հրամայեաց կապել զլաստս փայտեղէնս, և անց զգետովն առ ի յրմբունել զԽոսրով. բայց նորա յերկիւղէն ոչինչ կարաց ունել զտեղի: Իբրև անցին զնացին փախստական, և խորհեալ ի ճանապարհի, թէ ո՞ր լաւագոյն իցէ՝ երթալ առ արքայն Տաճկաց, եթէ առ թագաւորն Յունաց:

Եւ ապա լաւ համարեցան առնել իւրեանց ապաւէն զթագաւորն Յունաց: «Օ՛ ի թէպէտ և է, ասեն, թշնամութիւն ի միջի, սակայն քրիստոնեայ են և ողորմած. և յորժամ երդնուն՝ ստել երդման ոչ կարեն»:

Եւ գնացեալ ընդ արեւմուտս զուղիղ ճանապարհ երթեալ մտին ի քաղաքն՝ որ կոչի Խաղաք. և դադարեցին անդ:

Եւ սա թէպէտ անց զգետովն, ոչ կարաց հասանել. յետս դարձան անդրէն ի Տիւրոն:

¹ Եյս ինքն՝ զՎնդոյ, զեղբայր Վստամայ:
² Զոմ է աղաւաղեալ յն. չեսչա, կամուրջ:

Յայնժամ յղէ Խոսրով արքայ առ թագաւորն Մաւրիկ արս ճոխս պատարագաւք, և զրէ այսպէս. «Տուր ինձ զգահ և զտեղի թագաւորութեան հարց՝ և նախնեաց իմոց, և արձակեալ ինձ զաւր յաւգնութիւն՝ որով կարացից հարկանել զթշնամին իմ, և կանգնեալ զթագաւորութիւն իմ, և եղէց քոյ որդի: Եւ տաց քեզ զկողմանս զԽոսրուոյ՝ զԱրուաստանն ամենայն մինչև ի Մծբին քաղաք: Եւ յերկրէն Հայոց՝ զաշխարհն Տանուտերական իշխանութեան մինչև յԱրարատ և յՎրլին քաղաք, և մինչև յեզր ծովուն Բգնունեաց և յԱռեստաւան. և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին՝ մինչև յՏիխիս քաղաք. և կայցուք ուխտ խաղաղութեան ի մէջ մեր մինչ յմահ երկոցունցս, և անշուշտ լիցի այս երդումն ի միջի մերում և ի մէջ որդուոց մերոց, որ թագաւորելոց իցեն յետ մեր»:

Եւ զի՞ ժողովեալ թագաւորին զամենայն Մնկղիտոսն, հարցանէր զնոսա խորհուրդ, և ասէր. «Սպանին պարսիկք զՈրմիզդ զթագաւորն իւրեանց և նստուցին զորդի նորա թագաւոր: Եւ զաւրք թագաւորութեանն նստուցին զայլ ոմն թագաւոր Մըրեթ. և եկեալ նա զաւրու մեծաւ յինքն յափշտակեաց զթագաւորութիւնն. և մանուկ որդի նորա փախստական զնացեալ եկն առ մեզ, և խնդրէ ի մէնջ զաւրս յաւգնականութիւն, և խոստանայ առնել այսպէս: Եւ զի՞նչ արասցուք, ընդունի՞մք. արժան է ընդունել թէ ոչ»:

Իսկ նորա ասեն. «Ոչ է արժան ընդունել, զի ազդ մի անաւրէն են և ամենեկին սուտ. ի նեղութեան իւրեանց խոստանան առնել, և յորժամ յանդորր ելանեն՝ ստեն. բազում չարիս կրեալ է մեր ի նոցանէ. թող սպառեցեն զմիմեանս, և մեք հանդիցուք»:

Եւ զի՞ թագաւորն Խոսրով կայր ի մեծ վտանգի, և տեսանէր զմահ առաջի աչաց. զի զերծեալ էր ի բերանոյ առիւծոյ և անկեալ ի բերան թշնամեաց, ուստի փախուտ ոչ գոյր:

Իսկ թագաւորն մերժեալ զխորհուրդս Սընկղիտոսացն, յինքնէ յղէր զՓիկղիպիկոս զփեսայ իւր և տայր տանել պատասխանի ընդունելութեանն. առնոյր ի նմանէ երդումն, և տայր նմա զաւր կայսերական յաւգնականութիւն՝ զՅովհանն պատրիկ ի Հայոց կու

¹ Ի տպ. և. ՚ի ձեռագ. էր՝ Հայոց: Մեր այսպէս կղաք. տես թում. Երծր. էր. 94.
 5

ղմանէ, և զՆերսէս ստրատելատ յԱսորուոց և զղաւրս նոցա. ան-
ցեալք ի հանդիսի, երեք հազար հեծեալ ըստ հարիւրաւորաց,
ըստ հազարաւորաց, ըստ գնդից, ըստ դրաւշից իւրեանց:

Արդ՝ վասն զի մայր Շապուհոյ դուստր Ասպարապետին այնորիկ,
որ էր նախարար տանն Պարթեւաց, որք մեռեալ էին, քոյր Վրն-
դոյի և Վստամայ. և ինքն Վնդոյ էր այր իմաստուն և խորհրդ-
ղական, և սրտիւ արիադոյն՝ որպէս ասացի: Եւ արար պատերազմ
մի մեծ ի Մելիտինէ՝ յորում պարտեցաւ և զնաց: Ապա եկն Տամ
Խոսրով, և արար երկու կռիւս, մի՛ ի Ռասեան ի Ռոլորապահակի,
ուր Մուրց և Երասխ խառնին: Եւ մի՛ ի Ռադրեւանդ ի Կըթնի:
Եւ յերկուսինն յաղթութիւն զործեաց մեծամեծ. եկաց երկուս
ամս՝ և զնաց:

Ապա եկն Վարազ Վզուրն և արար կռիւ մի ի Վանանդ ի
յՈւթմսու գեղ՝ որ և նախ վանեցաւ, և ապա յաղթեաց. եկաց
ամ մի՛ և զնաց:

Ապա եկն ասպետն մեծ Պարթեւն և Պալչաւն, և արար
կռիւ մի ի Շիրակ աւանին և յաղթեաց. եկաց եւթն ամ՝ և զնաց:

Ապա Հրահատն՝ մարզպան՝ որ գնաց ի Մրծունին իւրայնոցն
սատար ի պատերազմ. և անդ նորա պարտեցան և ապա յաղթու-
թիւն ստացան: Եւ անտի զարձեալ՝ արար կռիւ մի ի Ռզնունիս ի
Ճաղկաջուրն և յաղթեաց. եկաց չորս ամիս՝ և զնաց:

Ապա եկն Հրարտին Քատան մարզպան: Ապա այնուհետև
ոչ կարացին պարսիկք պատերազմաւ զդէմ ունել զաւրացն յու-
նաց: Առ սովաւ սպանաւ Որմիզդ. և թաղաւորեաց որդի նորա
Խոսրով: Եկաց ամս երկու՝ և զնաց:

Ապա եկին սահմանակալք պարսիկք մինչև ցսպառումն խա-
ղաղութեանն՝ որ ի մէջ Պարսից և Յունաց, և ի մէջ թաղաւո-
րացն երկոցունց Մաւրկաց և Խոսրովայ:

Եւ ապա Վրնդատականն: Ապա Խորականն: Օսն սպանին
զաւրք պարսից ի Քառնի. և ինքեանք ապստամբեալք զնացին ի
Քեղումն: Ապա Մերակբուտն: Ապա Յաղղէնն: Ապա Ռուտմահ:
Ապա Հոյիմանն:

1 Է: ۱۳۹۳ անուն պարսից:

ՄՆՏԵՆ ԺԱՄԱՆԿԵՆ

ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆ ԹՍԳՆՈՐԵԱՆ

Վե՞ր արիական, վանումն տիեզերական, հէն Սասանական՝
յԱպրուէզն Խոսրովեան՝ որ հրդեհեալ բոցացոյց զառ ի ներքոյս
ամենայն՝ զղորդեալ զժով և զցամաք, զարթուցանել զկործանումն
ի վերայ ամենայն երկրի:

Եւ արդ՝ ես ճառեցից զեղելոյն յերկրի, զանցից կործանմանն
առասպելս վիպասանելով: Ղի վերուստ զարթուցանել սրտ-
մտութիւն, և զառ ի ներքոյ բորբոքեալ զբարկութիւն. զհրոյն և
զարեան հեղեղել և զհինիցն արշաւանս. և զմահաբերն ասպատակ,
զգոչիւն դիւաց և զաղաղակ վիշապաց, զաղանց քաւդեաց և զա-
րանց հսկայազանց, քաջաց սպառազինաց, հեծելոց յարեւելից յա-
րևմուտս, ի հիւսիսոյ ի հարաւ: Եւ զՀարաւայինն զարթուցեալ
մեծաւ բորբոքմամբ՝ յարձակեալ ի վերայ միմեանց, և կատարեալ
զհրամանն բարկութեան Տեառն ի վերայ ամենայն երկրի. որք
իբրև զմըրիկ աւդոյ թուցեալ, փոթորկեալ, ընթացեալ ապա-
կանել զառ ի ներքոյս ամենայն, աւարել զլերինս և զբլուրս, պա-
տառել զղաշտս վայրաց, և խորտակել զվէմն և զբարինս ի ներքոյ
զարշապարաց երկվարաց և յառաթուր սմբակաց: Եւ արդ՝ ասա-
ցից զվէպս ի կործանիչն և յապականողն Խոսրով՝ յԱստուծոյ
անիծեալն:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ

Գինը Ահաճրամայ ի վերայ խոսրովայ եւ նամակը երկու առ Մուշեղ, եւ հաւատարմութիւն Մուշեղի առ խոսրով: պատերազմ մեծ, պարտիւ ապստամբաց, ապերախտութիւն խոսրովայ առ Մուշեղ, վասն որոյ խորհուրդ Մուշեղի սպանանել զնա եւ զրել ամբաստանութիւն ընդ իշխանացն Յունաց առ Կայսրն, այնմ ահաճութիւն Կայսեր, եւ թուղթ առ նոսա եւ առ խոսրով, արձակել յունական զաւրաց, կոչել Մուշեղայ ի Կայսերէն առ պալատն:

Եւ եղև յետ մահուանն խոսրովայ որդւոյ Կաւատայ, եւ թաղաւորել որդւոյ նորա Որմզդի ի վերայ աշխարհին պարսից՝ որոյ մայր իւր դուստր էր Սաքանայ մեծի արքային (Թետալացւոց, կին խոսրովայ) հաւր սորա անուն Կայէն, որ թէպէտ եւ ի հայրենեաց մեծագոյն, եւս առաւել մեծագոյն եւ զազանագոյն ի մայրենեաց կողմանէ:

Քանզի եբարձ սա զամենայն նախարարս եւ զնախնիս եւ զտունս բնակագոյնս յաշխարհէն պարսից: Սպան սա զԱպարապետն մեծ զպարթևն՝ եւ զպահլաւն՝ որ էր ի զաւակէ Անակայ մահապարտի, զոր առեալ զայեկաց ի հինէ անտի խոսրովայ արքայի Հայոց՝ փախուցին ի դուռն արքունի իւրեանց՝ ի կողմանս պարսից: Եւ կատարեաց արքայն ի վերայ նորա զպարզեան խոստացեալս հաւրն նորա Անակայ, զբուն իսկ զպարթևական զպահլաւն անդրէն փախուցեալ թագ կապեալ մեծարեաց, եւ արար իւր երկրորդ թագաւորութեանն:

Եւ էին երկու որդիք Ապարապետիս այսորիկ, անուն միոյն Վնդոյ եւ երկրորդին՝ Վստամ: Եւ զզաւրս աշխարհին Հայոց ընդունէին՝ գումարել, որք ի ժամուն առ ձեռն գտեալ՝ եւ անցեալք ի հանդիսի, իբրև հաղարբ հնդեասանք, իւրաքանչիւր գունդք նախարարաց՝ ըստ հարիւրաւորաց՝ ըստ հաղարաւորաց՝ ըստ գնդից՝ ըստ դրաւշուց իւրեանց: Ամենեքեան սոքա սպառազէնք, ընտիրք պատերազմողք վառեալք քաջութեամբ՝ իբրև զհուր,

¹ Թերեւս իցի պատին թագաւորութեանն ٴقاآن:

որ ոչ զանգիտեն եւ ոչ զթիկունս դարձուցանէին. դէմք առիւծու դէմք նոցա: Թեթևութիւն ոտից իբրև զթեթևութիւն այծեմանց երազութեամբ ի վերայ դաշտաց, մտադիւրութեամբ եւ ամենայն հնազանդութեամբ, չու յուղի անկեալ գնացին:

Արդ՝ առեալ ապստամբին միհրացելոյն զզաւրս իւր, զփիղս եւ զամենայն զզանձս թագաւորական, չու արարեալ զնայ հասանէ յԱտրպատական, եւ բանակեցան սակաւ մի հեռագոյն ի միմեանց ի Վարարատ գաւառին:

Արդ՝ գրէ Վահրամն հրովարտակ առ Մուշեղ եւ առայլ նախարարս Հայոց, որ ունէր այսպէս:

“Ես այսպէս կարծէի՝ եթէ ես յորժամ ընդ թշնամիս ձեր մարտընչիմ, եւ դուք ի կողմանէ այտի եկեալ ինձ աւգնական լինիցիք, զի ես եւ դուք, միաբանութեամբ բարձրուք ի միջոյ զտիեզերական պատուհասն՝ զտունն Սասանայ: Իսկ դուք աւագիկ ժողովեալ դայք ի վերայ իմ պատերազմաւ յօգնութիւն դմա, այլ ես ոչ երկեաց ի ժողովելոց երիցանցդ Հռովմայեցւոցդ՝ որ եկեալ են ի վերայ իմ: Բայց դուք Հայք՝ որ տարաժամ ցուցանէք զտիրասիրութիւն, ոչ ապաքէն տունդ Սասանական եբարձ զերկիրդ ձեր եւ զտէրութիւն: Եւ կամ ընդէ՛ր բնաւ ապստամբեցին հարքն ձեր եւ զնացին ի ծառայութենէ նոցա, մինչև ցայսաւր պատերազմեալ ի վերայ աշխարհին ձերոյ: Եւ արդ՝ դիմեալ դայի վերայ իմ կորուսանել զայնչափ վաստակս ձեր, զի թէ խոսրով յաղթեալ էր՝ երկորին դոքա միաբանեալ բարձրեն զձեզ ի միջոյ: Բայց զի հաճոյ թուեսցի ձեզ ի բնց կալ ի դոցանէ եւ միաբանել ընդ իս, եւ ձեռն տալ ինձ յաւգնականութիւն: Եւ թէ ես յաղթեցից՝ երդուեալ ի մեծ աստուածն Արամազդ, եւ յԱրեգակն տէր եւ ի Վուսին, ի Հուր եւ ի Զուր, ի Միհր՝ եւ յամենայն աստուածս՝ եթէ ձեզ տուեալ լիցի իմ զՀայոց թագաւորութիւն: Օ՛հր եւ դուք կամիք, արասցիք ձեզ թագաւոր: Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մինչև ցկապիոհ եւ ցգուռն Արուանից, եւ յԱտրուոց կողմանէ՝ զԱրուաստան եւ զԵր Երական մինչև ցասմանս Տաճկաց, զի առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է, եւ ընդ արևմուտս մինչև ցկեսարիա կապաղովկացւոց: Եւ ես մի իշխեցից քան զԱրասպ անցանել յայնկոյս, եւ զանձն Արեաց թագաւորութեանս բաւական

համարեալ լիցի ինձ և ձեզ: Եւ այնչափ ձեզ շատ լիցի՝ մինչև ձեր թագաւորութիւնդ հաստատեսցի:»

Եւ ըստ իւրեանց կարգի՝ էր աղ ծրարեալ և կնքեալ ընդ հրովարտակին:

Եւ առեալ նոցա զհրովարտակն և ընթերցեալ՝ ոչ արարին բանիցն պատասխանի. և ոչ իսկ ասացին բազմաց, զի երկն չէին յանմիաբանութենէ իւրեանց:

Եւ արդ՝ գրեն անգրէն դարձեալ թուղթ երկրորդ. «Պրեցի առ ձեզ ի բաց կալ ի նոցանէ, ինձ և ձեզ բաւական համարելով զամենայն աշխարհս և զամենայն դանձս թագաւորութեանս այսորիկ. ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել, զի ոչ արարէք բանիցն պատասխանի:» Եւ զձեզ ապաշաւեմ՝ ասէ. այլ վաղիւ, քանզի լինի առ Սասանայ՝, ցուցանեմ ձեզ փիղս վառս, և ի վերայ՝ զաւրս սպառազիւնեալս քաջաց, որ տեղացին ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս ձեռբաձգութեամբ, և շառաւուռնս՝ մուխս պողովատիկս՝ սլաքաւք ի հաստաձիգ աղեղանց, արս երիտասարդս հզաւրս սպառազէնս վատնելոց, և երիվարս տաճիկս և երազունս, տապարս և սուսերս մուխս և պողովատիկս և կռուիս՝ որչափ խորովայ և ձեզ պիտոյ իցէ:»

Եւ նէ նմա Սուշեղ պատասխանի: «Եւսքան առ Եստուծոյ մարդասիրութիւնն, և ում կամեցաւ՝ ետ. բայց դու պարտիս յանձնքո ապաշաւել և ոչ ի մեզ: Եւ ծանեայ դքեզ այր պոռոքաբան՝, և ոչ խրախուսես յԵստուած, այլ ի քաջութիւն և ի փղաց զաւրութիւն: Եւ լես ասեմ քեզ՝ եթէ Եստուած կամեսցի, վաղիւ պատելոց է զքե պատերազմ քաջաց, և ճայթեսցեն ի վերայ քո և ի վերայ բազմութեան փղացդ իբրև զամպս երկնից գաղանադոյնս քան զամենեսեան: Եւ ի վերուստ ահագին ճայթէ և փայլատակէ և յարձակին քեզ սպառազէնք ճերմակ երիվարաւք և բռնալիր նիզակաւք, և անցանեն ի մէջ բազմութեանն իբրև զփայլատակունք զանտառս զգալարս և զգաւսացեալս հրոյ շանթելոյ՝ զի ցաւ:

զանայցեն ի յերկնից ի յերկիր, և այրեսցեն զխալս դաշտաց: Քանզի՝ թէ աստուած կամեսցի, տանելոց է սաստիկութիւն հողմոյ զզաւրութիւնդ քոյ իբրև զփոշի, և դանձ արքունի յարքունիս դնայ:»

Եւ ին ընդ նոսա Վնդոյն այն և Վստամ՝ զոր վերագոյն ասացի. և զաւրք պարսիկք իբրև ութ հազար հեծեալ: Եւ եղև ի վաղուեան առաւաւտուն մինչդեռ արևն զձայրս հարկանէր, կարգէին ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ: Ու ժղին լինէր խուճը և խառնուրդ՝ և սաստիկ լինէր կոտորածն ի մէջ տարուբերին: Եւ մարտուցեալ յայգուէ մինչև ցերեկոյ՝ յաւգնեցան երկուքին կողմանքն ի պատերազմին:

Եւ այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն՝ մինչ զի խաղացեալ վտակաց սաստիկութիւն արեանցն առողանէր զերկիրն ամենայն: Եւ ոչ կարացաւ զղէմ ունել՝ փախստական լինէր զաւրն ապստամբական առաջի զաւրացն յունաց: Իսկ նոցա զհետ մտեալ մինչև ցբաջ մթանալ երեկոյին՝ ցիրս դիաթաւալ կացուցանէին զգաւտաւքն և զճանապարհաւքն, զբազումս սատակէին ի սուր սուսերի իւրեանց. և զբազումս ձեռբակալ արարին, և կապեալ ձեռս ի վերայ թիկանց՝ բերեալ կացուցանէին առաջի թագաւորին:

Եւ բազմութիւն փղացն դիմեալ դնային բռնաբար: Եւ պազհետ արշաւեալ ազատագունդ սպառազինացն, ներքուստ ի վեր ծակոտէին զսպառազէնս հեծելոց՝ որ կային ի նիւս փղացն, և աներկիւղ անվեհեր կռուէին, և սատակեալ զբազում փիղս և զհեծեալս և զփղապանս, դարձուցանէին անգրէն բռնաբար, և զբազմութիւն փղացն: Եւ եկին ածին յանդիման թագաւորին:

Եւ անգրէն դիմեալ ի բանակետղն զաւրացն Վահրամայ, և կայր ի խորանին դանձ արքունի և ամենայն գանձք թագաւորութեանն անթիւ և անհամար պատուականք, զամենայն աւար հարկանէին. և զբազում գահոյս ոսկիապատս չքնաղ և զանազան կազմութեամբ մանրէին սուսերաւք իւրեանց, և անցանէին ի կողմանս փաղանդ փաղանք զբեռինս բարձեալ ուղտուց և ջորուոյ բազմութեանն: Եւ լցան ամենեքեան բազում և մեծամեծ աւարաւ:

Ճողովեցին սպա և զաւրն պարսից ի ճապաղուածէ գանձուցն ոչ սակաւ իրս, և հասուցին անգրէն յարքունիսն իւրեանց, և զաւ-

1 Թում: Արժր. Եր 95. քանզի վաղիւ առաւօտուն:
2 Ի ձեռ. օրին.՝ շաւառունս: Առ Թում: Արժր. Եր. 95՝ շաւառունս:
3 Թումս Արժր. Եր. 96. պոտտաբան:

րացաւ յաւուր յայնմիկ արքայ Խոսրով ի ձեռն յաղթութեանն այնորիկ քան զամենայն զթշնամիս իւր, և հաստատեցաւ թագաւորութիւն նորա:

Եւ զբազմութիւն ձեռքակալաց ձիահասակաց և փղահասակաց հրամայէր մերկացուցանել և կապել զձեռս ի վերայ ուսոց և արկանել կոխան ի ներքոյ ոտից փղացն. և ոչ ուրեք կարացին դտանել զհետ Վահրամայ: Օ՛ր զերծաւ և դնաց այսպէս փախստական, և չորաւ և անկաւ ի Բահլ Դահաստան, որպէս ի բանէն Խոսրովայ սպանաւ ի նոցունց իսկ:

Եւ եղև ըստ աւուրց ինչ յետ անցանելոյ պատերազմին այնորիկ մեծի, մինչդեռ արքայն Խոսրով նստէր ի մէջ խորանին իւրում, և զաւրն պարսից շուրջ զնովաւ բանակեալ՝ և զաւրն յունաց հեռագոյն ի նոցանէ աւթիւ միով՝ ուրոյն բանակեալ հոծ բազմամբոխ լիութեամբ աւարաւ իւրեանց, և կային զառաջեաւ արքային ամենայն մեծամեծք նախարարք իւր:

Խաւսել սկսաւ արքայն և ասէ. «Իցէ՛ որ արդեաւք լեալ ի թագաւորաց աշխարհի՛ որ կարող է ըմբռնել զմիւս այլ թագաւոր զթշնամի իւր՝ զաւերիչ թագաւորութեան իւրոյ, և ոչ սպանցէ զնա, և ջնջեսցէ զամենայն արու յաշխարհէ նորա, այլ առնիցէ զնա յորդեգիրս. թագ կապեալ նմա և ծիրանեաւք զարդարեալ մեծարիցէ. վանեալ զթշնամիս նորա և հաստատեսցէ զնա յաթոռ թագաւորութեանն, և տուեալ նմա դանձ արքունական ի դանձուց իւրոյ, արձակէ զնա բարեաւ դնալ զճանապարհ իւր: Եւ յնպիսի պարգևս շնորհեաց ինձ Մաւրիկ թագաւոր հայր իմ, զոր ոչ որ կարէ ի մարդկանէ շնորհել որդւոյ իւրում սիրելւոյ»: Եւ յսպէս պատասխանի ետուն ոմանք ի նոցանէ, և ասեն. «Երբայ յաւիտեան կեանց մեք ոչ զիտեմք արժան իցէ շնորհ ունել և թէ ոչ: Օ՛ր ամենայն թագաւորութիւն դանձիւք հաստատեալ կայ. և դորա զամենայն դանձս թագաւորութեան աւար վարեցին»:

Պատասխանի ետ արքայն և ասէ. «Օ՛ դանձս թագաւորութեան իմոյ ընդ կողմ դոցա այսրէն արտաքս քար շեցից հանդերձ նոցունց աղիտեալ դանձիւք: Քանզի իմ է այն ամենայն. բայց ինձ այս կարի

է, զի ապրեցաւ տիրատեացն այն և դնաց: Եւ յոր քաջ է նա և վերստին այլ զաւրս գումարէ ի քաջաց ազգաց արևելից»:

Պատասխանի ետուն նմա և ասեն. «Օ՛ տիրատեացն զայն նորա զերծուցին, քանզի մերով աչաւք իսկ տեսաք, զի կալաւ զնա Մուշեղն այն Մամիկոնեան, և ետ նմա երիվար և զէն, և արձակեաց»: Օ՛ այս ասացին՝ զի կամեցան ի վերայ նորա չարիս: Քանզի տեսանելով զհաւայս նորա չարաչարս, զարհուրեալ խոտորեցան սիրտք իւրեանց ի նմանէ: Եւ ոչ ինչ էած զմտաւ արքայն՝ եթէ զինչ իցէ բանն այն. քանզի մանուկ տղայ էր և խակ: Եւ ոչ ինչ յիշեաց զխոռովութիւն այնպիսի զաւարացն. ալ հաստատեաց զմիտս իւր ի վերայ բանիցն սոռութեան, և ասէ. «Պոչեսցի այսր Մուշեղ, և կապեսցի ոտիւք և ձեռաւք, մինչև ես վասն նորա ծանուցից կայսեր»:

Ի նմին ժամու հրամայէ զրել նա յետկար, և արձակու զմի ի սուրհանդակացն առ Մուշեղ. «Փութով եկ՛ ասէ, գործ հասեալ է կարի կարևորագոյն»: Եւ հրաման ետ փուշտիպանայն իւրոց և ասէ. «Պատրաստ լերուք՝ զի յորժամ եկեսցէ նա, և ես ձեռամբ նշանակեցից ձեզ, յանկարծակի զձերս նորա յետս կալարուք և կապեցէք զնա. բայց պատրաստ լիջէք՝ զի այր քաջ է նա, և մի կամ թէ ինքն մեռանի, կամ զիս սպանանէ: Եւ թէ իսկ ինքն մեռանի, ես պատասխանի տաց կայսեր վասն նորա»: Մոյնպէս և բարապաւնացն պատուէր ետ՝ ասէ. «Օ՛ զոյշ կացէք, զի յորժամ եկեսցէ Մուշեղ ի դուռն խորանին իմոյ՝ ի բաց լուծէք ի միջոյ նորա զկամարն և զսուսերն՝ ասելով՝ եթէ. «ոչ է աւրէն զինու հանդերձ մտանել յանդիման թագաւորին»:

Եւ զմինչդեռ առնէր նա համար հանդիսի ի մէջ զաւրաց իւրոց՝ տեսանել զթիւ կենդանեացն և մեռելոց՝ որք անկան ի պատերազմին, եկն եկաց առաջի նորա սուրհանդակն և ասաց նմա ողջոյն, և մատոյց նմա զթուղթն: Իսկ Մուշեղայ առեալ զթուղթն՝ ասէ ցնա, եթէ «ողջոյն իցէ և խաղաղութիւն»: Պատասխանի ետ սուրհանդակն՝ և ասէ. «Ողջոյն է և խաղաղութիւն, և զայլազդ ինչ ես ոչ գիտեմ, բայց միայն զի հրամայեցաւ ինձ փութանակի կուշել զբեղ»: Եւ անդէն վաղվազակի պատրաստեցաւ նա որպէս ի պատերազմ, քանզի արկ ի միտս իւր՝ եթէ գուցէ հասեալ ինչ

իցէ զործ պատերազմի, կամ շնորհ ինչ իցէ պարզևս փոխանակ վաստակոցն: Եւ առնու ընդ իւր արս երկու հազարս ի սպառա զինաց՝ յազատաց և յանազատաց, զորս գիտէր արժանիս պա տոյ, և վստահ էր հեծելութեամբ:

Եւ զբեալ վասն նորա և առ պատրիկն Յովհանն՝ զի արձա կեսցէ զնա, և նորա դարձեալ հրաման տուեալ նմա երթալ այն պէս պատրաստութեամբ, և հրամայեաց ամենեցուն նոցա արկա նել զանձամբ իւրաքանչիւր զսպառազինութիւն իւր. վառեցան և գնացին:

Եւ եղև իբրև մտին ի մէջ բանակին, և մերձ եղեն մաւտ ի Մաշկապերձանն արքունի: Եւ հրաման հասանէր ընդդէմ, մի՛ երթալ այնքան բազմութեամբ, այլ բացազոյն նստուցանել զնոսա, և նմա սակաւ արամբք յանդիման լինել արքայի:

Եւ նորա ոչ առեալ յանձին առնել այնպէս, այլ զնաց զաւ րութեամբք մաւտ ի դուռն խորանին արքունի, և զաւրն պարսից կացին շուրջ զխորանան սպառազինեալք. և իջեալ յերկվարէն՝ զնաց ի դուռն խորանին Ծ արամբք: Եւ զաւրն կային այնպէս զինեալ իւրաքանչիւր երկվարաք: Օտարհուրեցաւ արքայն, և ամենայն զաւրք նորա. և սկսան ծածկել զնենդութիւնն. և եղև իբրև եհաս ի դուռն խորանին՝ մատեան բարապանք դրանն և ասէն. «Ե՛րբ զկամարդ և զսուսերդ ի միջոյ քու մէջ, և մերկեա ի քէն զսպառազինութիւն քո. զի ոչ է աւրէն մտանել առաջի թագաւորին»: Եւ նկաւ կասկած ի սիրտս նորա, սխաւ պատրաստել և կազմել զինքն յարձակումն: Պատասխանի ետ բարապանացն և ասէ. «Ի մանկութենէ իմմէ սննդակից եղեալ եմ թագաւորաց ի նախնեաց իմոց և հաւուց, և այժմ հասեալ կամ ի դուռն արքունի, ի տեղի հանդիսի: Եւ զսպառազինութիւնն իմ յանձնէ իմմէ ի բնց մերկացաց, և լուծի՛ց զկամարս և զզաւտիս յանձնէ իմմէ. զոր ոչ երբէք լուծանեմ ի տան իմում յուրախութեան: Եւ կամ ի՛նձ արժան իցէ դիտել զչարութիւնդ պարսից»: Եւ հրաման ետ միում ընթանալ մանկանցն, զի յառաջ մատուցէ զզաւրն յաւ գնութիւն. և ինքն դարձաւ անդրէն ի գնալ:

Եւ զբ եղև արքայի՛ եթէ ոչ կամեցաւ այնպէս մտանել, այլ դարձաւ անդրէն և գնաց: Եւ սկսաւ թաղաւորն ծածկել զչարու-

թիւն և ասէ. «Թողցի՛ արդ ի բաց խորհուրդն այն, թող եկեսցէ, որպէս և կամեսցի»: Քանզի ինքն մանուկ էր, և զաւրութիւն զաւ րացն սուղ ինչ և սակաւ: Կոչեն անդրէն և ասեն. «Նրաման ետ մտանել որպէս և կամիս»: Եւ դարձաւ և ասէ. «Թող տեսից՝ եթէ զի՛նչ բարի խորհեսցի տալ ինձ արքայից արքայ»:

Եւ եմուտ ի խորանն՝ զառաջեաւ արքայի եւթն արամբք, և խոնարհեցաւ ի վերայ երեսաց իւրոց՝ երկիր եպագ արքայի, և կանգնեցաւ: Եւ արքայ ոչ ձգեաց զձեռն իւր՝ որպէս երեկն և եւ աանդն՝ ընդունել զնա և ողջունել, այլ կայր այնպէս յամառա ցեալ. և անդ կացին այսպէս յամառացեալք:

Եւրկեաւ արքայ և զանդիտեաց, և ոչ կարաց տալ հրաման՝ որպէս խորհեալ էր, և ասել կամ մեծ կամ փոքր՝ յերկիրդէն: Եւ նա դարձեալ ել փութանակի ի խորանէն. մատուցին նմա զերիւ վարն, հեծաւ և գնաց: Եւ եղև իբրև ետես զայն արքայ՝ յոյժ եր կեաւ, և կամեցաւ ծածկել զվնաս իւր՝ յոտն եկաց ի գահոյիցն և ընթացաւ ի դուռն խորանին, ել արտաքս և արձակեաց զհետ նորա զոմն զխաւոր նախարար: Եւ տանել աղ կնքեալ՝ երզումն, և կոչել անդրէն, «զի պատուով և մեծարանաւք գնացես, ասէ, աստի, և մի՛ համարիր ի միտս քո խորհել վասն քո՝ այլազդ ինչ»:

Եւ նորա ոչ կամեցեալ, այլ զնաց ճանապարհ իւր: Եւրդ՝ նա խորհեալ նոցա զայս՝ յերրորդ ժամու դիմել ի վերայ խորանին և սպանանել զնա: Եւ հրաման տուեալ զաւրացն՝ որք սպառազի նեալ շուրջ զխորանան Խոսրովու կային: Վասն զի եկեալ ի զզացումն և զաւրաց նորա զխոսրովութիւն զագարեցին ի խոր հրդոյն և գնացին:

Եւ եղև մինչդեռ երթային նորա, ի դիմի հարաւ սոցա մի ոմն ի փուշտիպանաց արքայի, և ըմբռնեալ զնա՝ առին գնացին ընդ իւրեանս. և սպառնացաւ նմա Մուշեղ երդմամբ, զի եթէ ոչ պատմեսցէ նմա զեղեալն վասն նորա խորհուրդ՝ մեռցի:

Իսկ նորա երդմնեցուցեալ զնա, զի մի տացէ զնա ի ձեռն ար քայի, և պատմեաց զամենայն: Եւ պա ի միւսում աւուրն ընդ ա ռաւաւտնն զնացեալ ի դուռն պատրիկն Յովհաննու, ետես զնա

1 Ի տպ. ոչ գոյր՝ խորհել վասն քո:

և խաւսեցաւ զամենայն չարիսն, ունելով զառաջի զոստիկան փուշտիպանն, որ և նա եկաց և խաւսեցաւ զամենայն եղեալ բանս: Խռովեցան իշխանքն և ամենայն զաւրն. բայց և նոցա յիշելով զերդումն և զխռովութիւնն կայսերն, ոչ ինչ ի վեր հանին զբանս: Եսային գրել առ Թագաւորն և ծանուցանել նմա զամենայն չարիսն: Բայց ասաց Սուշեղ յանդիման ամենեցուն. «Եթէ ոչ մեռցի այրն այն, ի նորա ձեռն կորնչելոց է ամենայն երկիր Հռովմայեցւոց տէրութեանդ»:

Յայնմ ժամանակի գործեցին ընծայս մեծ, աւարամասն Թագաւորին իւրեանց՝ պսակս և խոյր մի ի զմբուխտս և ի մարգարիտս յաւրինեալս, ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, և ականս պատուականս չքնաղագիւտ և հանդերձս պճնեալս ի զգետուց՝ որ ի զարդ իւրեանց յաւրինեալ Թագաւորացն պարսից, երիվարս արքունականս հանդերձ իսկ արքունական կազմուածութիւնն. և գործեալ ընծայս:

Եւ առաքեն հանդերձ աւետաւոր հրովարտակաւ գրեալ և ամբաստանութիւն զարքայէն Խոսրովայ, և գումարեն զհետ ընծային հեծեալս չորեք հարիւր: Եւ զգ լինի Խոսրովայ՝ եթէ ետուն տանել ի գանձուց քոց՝ գանձ աւարամասն Թագաւորին իւրեանց, և գրեցին զքէն ամբաստանութիւն: Եւ ընդոստուցեալ զառնութեամբ Խոսրով, արձակէ զինի նոցա զաւր, զի հասցեն ի ճանապարհի և կորուսցեն զՍուշեղն յանկարծաւրէն գաղտաբար. և առեալ զգանձն արքունի՝ հասուցեն առ նա այնպէս իմն փութանակի: Գիտացեալ և վասն իրացն և իշխանքն յունականք. և նոցա առաքեալ զինի նոցա զաւր բռնագոյն. և հասեալ անդէն ի մաւտոյ, ոչ ապրեցուցին ի նոցանէ և ոչ մի: Եւ բանն ի վեր ոչ ել, և զզաւրն տարեալ հասուցին ի պաղատն մեծաւ խնդութեամբ:

Բնկալաւ Թագաւորն զընծայսն, և առաքէ հրովարտակ մեծաւ շնորհակալութեամբ ի ձեռն իւրոյ հրեշտակի, և գրէ առ նոսա՝ ի բաց կալ ի խորհրդոյն յայնմանէ, զոր ամբաստանեալ զԹագաւորէն: «Եթէ ոչ զգուշանայցէք անձին դորս՝ ի ձեռաց ձերոց խընդրեցից զգա»: Գրէ և առ արքայն՝ զօհութեամբ արձակել զամենեսեանս:

Յայնժամ արքայն Խոսրով ետ ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր չափուց՝ պարգևս, և արձակեաց յիւրմէ: Եւ իւր չու արարեալ յԱտրպատականէ՝ զնաց Մտրեստան՝ ի բնիկ Թագաւորական կայանս իւր: Եւ հաստատեցաւ յաթոռ Թագաւորութեան. և զխոստացեալ պարգևսն կայսերն կատարեաց. ետ նոցա զԱրուստան զամենայն մինչև ցՄծբին, և զերկիրն Հայոց՝ որ ընդ իւրով իշխանութեամբ էր, զտուն Տանուտերական մինչև ցգետն Հորազան, և զզաւառն Կոտէից մինչև ցաւանն Գառնի և ցեզր ծովուն Բզնունեաց, և զԱրեստաւան և ցԳոգովիտ գաւառ մինչև ցՀայկուն և ցՄակու: Եւ կողմն վասպուրական գնդին էր ի ծառայութիւն պարսից արքային: Եւ ի նախարարացն Հայոց բազումք ի յունաց կողմանէ և սակաւք՝ ի պարսից: Եւ և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին մինչև ցՏիխիս քաղաք: Բայց զՍուշեղն զայն կոչեաց Թագաւորն ի պաղատն. և այլ ոչ ետես զերկիրն:

Պ Լ Ո Ւ Խ Ի

Բարեկաշտութիւն Շիրին Թագուհայ՝ որ էր քրիստոնեայ կին Խոսրովայ արքայի. և հրովարտակ Խոսրովայ:

Եւ ն սորա կանայք բազում ըստ աւրինի մոգութեան իւրեանց, բայց առ սա կանայս քրիստոնեայս, և սորա կին քրիստոնեայ յոյժ զեղեցիկ ի Խոսրոստան աշխարհէ՝ անունն Շիրին: Սա է Բամբիշն տիկնաց տիկին: Շիրինեաց վանս և եկեղեցի մերձակայ արքունական կայսերոցն, և բնակեցոյց ի նմա քահանայս և պաշտանայս. կարգեաց ռոճիկս և հանդերձագիւտս յարքունուտ, զարդարեաց ոսկով և արծաթով: Եւ բարձրիւղլուխ համարձակութեամբ քարոզէր զաւետարանն Արքայութեան ի զրանն արքունի. և ոչ դբ իշխէր ի մեծամեծայ քաղեցիցն՝ բանալ զբերանի իւր և ասել բան մի մեծ կամ փոքր ընդ քրիստոնէի:

Բայց ապա յորժամ լցան աւուրք, և եհաս ի կատարեալ ժամանակի, զբազումս ի մոգուց՝ որ դարձան ի քրիստոնէութիւն, սպանմամբ կատարեալ մարտիրոսութեամբ ի տեղիս տեղիս:

Եւ հրաման ետ՝ ասէ. «Մի՛ որ յանաւրինաց իշխեսցէ դառնալ ի քրիստոնէութիւն, և մի՛ որ ի քրիստոնէից դարձցի յանաւրիւնութիւն, այլ իւրաքանչիւր որ յիւր հայրենի յաւրէնս պինդ կացցէ: Եւ որ ոչն կամիցի ունել զհայրենի դէն, այլ ապտամբեալ ի բաց կացցէ յիւր հայրենի աւրինացն, մեռցի»:
Բայց ի մեծ տաւնի Ողորմեանն՝ երթային ի վանաց Շիրինաց, և որ այլ քրիստոնեայք ի դուռն սենեկին արքայի՝ պաշտմամբ ընթեռնուին զաւետարան, և առնուին պարգևս ի Թաղաւորէն, և դնային: Եւ ոչ որ իշխէր խաւսել ինչ ընդ նոսա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

Խնդրել կայսերն Մաւրկայ զմարմին Դանիէլի
ի Թաղաւորէն Խոսրովայ:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնստիկ խնդրեաց Թաղաւորն յունաց ի Թաղաւորէն պարսից զմարմին մեռելոյ առն այնորիկ՝ որ կայր ի Շաւշ քաղաքի, ի դանձու արքային՝ եղեալ ի պղնձի աւազանի՝ զոր պարսիկն անուանէ կաւ Խոսրով, և քրիստոնեայքն ասեն զԴանիէլի մարգարէի: Եւ արքայն Խոսրով հրամայէ տալ նմա զխնդիրն: Իսկ տիկինն Շիրին յոյժ խռովեալ էր ի վերայ իրացն. իբրև ոչինչ կարաց առնել զկամս Թաղաւորին դարձուցանել, հրաման ետ ամենայն քրիստոնէից աշխարհին՝ զի պահաւք և աղաւթիւք խնդրեսցեն ի Քրիստոսէ, զի մի՛ շարժեալ դնացցէ յաշխարհէն շնորհն այն:

Եւ ժողովեալ ամենայն երկիրն ի տեղին յայն, ուժգին խնդրուածովք և արտասուազոչ ողբովք խնդրէին ի Քրիստոսէ արդելուլ: Եւ ածեալ նմա ջորիս, և բերեալ նմա դեսպակ արքունի, և

առին զնացին: Իսկ իբրև ելին ընդ դուռն քաղաքին, յանկարծաւրէն յամաքեցան աղբիւրքն՝ որ ելանէին ի մէջ քաղաքին և հոսէին արտաքս, և ամենայն երկիրն վայիւ և աղաղակաւ զնային զհետ նորա:

Եւ եղև իբրև մեկնեցաւ ի քաղաքէն ասպարէզս երիս՝ յանկարծակի զտեղի առին ջորիքն՝ որ ի դեսպակին. և ոչ որ կարաց զնոսա շարժել ի տեղւոջն: Եւ դարձեալ անդրէն յանկարծակի բռնաբար սուր սուր հարկանելով զամբոխն պատառեցին և զգուռն բռնութեամբ, և ընթացան անդրէն ի քաղաքն. և եղև իբրև մտին ընդ դուռն քաղաքին՝ անդրէն արձակեալ բղխեցին ջուրք գետոյն, և հոսէին ջուրքն արտաքս լի յորձանաւք ջուրց իբրև զառաջինն:

Գիտութիւն արարին կայսերն վասն նորա փութանակի: Եւ նորա տուեալ տանել նմա պատարաքս, հրամայեաց առնել որպէս և նայն կամեցաւ. թողին զնա և զնացին ի բաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ:

Գիր ամբաստանութեան Մաւրկայ առ Խոսրով վասն իշխանացն եւ զօրացն Հայաստանի, եւ առաջարկութիւն զիւր մասինն հեռացուցանել ի Թրակի: Եւ նա զՊարսից մասինն՝ յԱրևելս, փախուստ յունական մասին իշխանաց առ Պարսս, առաքել Խոսրովայ զՀամարակարն դանձու բազմաւ ի մասն Յունաց զբազումս յանկուցանել յինքն. յափշտակել իշխանաց զգանձն, պատրաստութիւն պատերազմի. պատգամ. քակտուան իշխանաց ի միմեանց, երթալ ոմանց առ Յոյնս եւ ոմանց՝ առ Պարսիկն:

ՅԵՅՅՄ Ժամանակի Թաղաւորն յունաց Մաւրկի հրամայէ գրել առ Թաղաւորն պարսից զիր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեաց և զաւրաց նոցա: «Եզգ մի խոտոր և անհնազանդ են, ասէ, կան ի միջի մերում և պղտորեն: Բայց եկ՛ ասէ, ես զիմս ժողովեմ և ի Թրակի գումարեմ. և դու զբոյր ժողովէ և հրամայէ Արևելս տանել: Օ՛ ի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. և եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. և մեք կեցցուք խաղաղութեամբ: Օ՛ ի եթէ դոքս յերկրի իւրեանց լինիցին՝ մեզ հանդէլ ոչ լինի»:

Միաբանեցան երկրքին. և սկսաւ կայսրն հրաման տալ զի ժողովեացեն զամենեսեանսն և ի Թրակէ գումարեացեն. և սաստիկ տաղնապէր՝ հրամանն կատարէր: Եւ սկսան փախչել ի կողմանէն յայնմանէ, և զալ ի ծառայութիւն պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր: Իսկ նա զամենեսեան ընդունէր մեծարանաւք և մեծամեծ պարզևս քան զկայսր պարզևէր նոցա. մանաւանդ իբրև տեսանէր զփախուտ նոցա ի կայսերէն՝ և սառաւել մեծապէս սիրով կամէր կորզել առ ինքն:

Արդ՝ իբրև տեսանէր Թաղաւորն պարսից զմարդկան փախուտ ի կայսերէն՝ արձակցր ի Հայս զՎասպուրականն համարակարն հանդերձ զանձու բազմաւ և մեծամեծ պատուովք. զի այնպէս նուաճեալ ածցէ զնոսա ի ծառայութիւն իւր. և զնայր Համարակարն ի Հայս՝ և ընդ նմա զանձ ուղտաւք բազմաւք:

Եւ մինչ Սամուէլ Վահևունի հանդերձ այլովք ընկերովք իւրեանց զնացին ընդդէմ՝ նորա և պատահեալ ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին, հանին զգանձն, և համարակարին զարևն պարզև շնորհեցին: Եւ էին այսքիկ. Ատատ Խոռխոռունի, Սամուէլ Վահևունի և Մամակ Մամիկոնեան, Ստեփաննոս Սիւնի և Կոտիս՝ Ամատունեաց տէր և Թէոդոս Տրպատունի, և հեծեալք իբրև երկու հազարք: Եւ զայս եղեալ ի մտի՝ եթէ զանձուդ այդորիկ զՀայաստան մե՛ր արասցուք. և առեալ ի նոցանէ ազնութիւն՝ պատերազմեսցուք ընդ երկոսին Թաղաւորդ, և բռնութեամբ զերկիրդ մեր ի մեզ դարձուցուք: Եւ հասեալ ի Նախաճաւան քաղաք, քակտեցան խորհուրդք միաբանութեան. ոչ հաւատալով միմեանց ի բաց բաժանեցին զգանձ և բանակեցան, և նստան ի շամբին՝ որ կոչի Ղահուկ: Նա աւանիկ համարակարն երթեալ ի գուռն՝ պատմեաց Թաղաւորին զամենայն եղեալսն, և բանք կայսերն արդարացան:

Յայնժամ հրամայէ զրել Խոսրով արքայ հրովարտակ առ կայսր, և խնդրէ զաւր յազնականութիւն: Եւ արձակէ անդրէն զվասպուրական համարակարն ի Հայս: Յայնժամ հրամայէ Հե-

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ կատից:

րակղի զաւրավարի, որ նստէր ի Հայաստան երկրի, առնուլ զգաւրս իւր, և զնալ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ արդ՝ երթեալ միացան երկուց Թաղաւորացն զաւր ի Նախաճաւան քաղաքի, և եղև ի գումարել ի վերայ նոցա զաւրացս այսոցիկ, սկսան արձակել առ նոսա պատգամս, զի մի՛ լիցի պատերազմ և արիւնահեղութիւն ի մէջ քրիստոնէից, այլ ի բաց կացցեն ի յամառութենէն յայնմանէ, և նուաճեսցին անդրէն ի ծառայութիւն Թաղաւորին, և երդմամբ հաստատեալ առ նոսա՝ եթէ ոչ երկեւղ է ձեզ ի Թաղաւորէն: Ասէր և համարակարն՝ «եթէ զիս արքայից արքայ առ ձեզ արձակեաց, և ես ձեզ իսկ բերի զգանձն, և չիք ինչ ձեզ երկիւղ յարքայից արքայէ», և ցուցանէր նոցա երդումն ըստ աւրինի իւրեանց:

Սկսան նոքա քակտել և բաժանել ի միմեանց. ի բաց եկաց ի սոցանէ Մամակն Մամիկոնեան և Կոտիսն Ամատունեաց տէրն և Ստեփաննոս և այլք ևս ընդ նոսա՝ զանձինս անվնաս ցուցանելով և համարակարին, նուաճեցին զգաւրս իւրեանց ի ծառայութիւն արքային պարսից: Իսկ Ատատն Խորխոռունի և Սամուէլն Վահևունի զաւրաւքն իւրեանց փախստական գնացին ընդ քաղաքազեւղն կոչեցեալ Սաւղայ, հասանէին յաշխարհն Աղուանից ի Հոնս զէմս արարեալ, և անցեալ ընդ գետովն՝ որ կոչի Կուր, բանակէին առ գետեղերէն:

Հասեալ և սոքա յափն գետոյն՝ բանակէին աստի կողմանէ: Եւ իբրև ոչ կարացին նոքա վստահանալ ի ճամբարսն Հոնաց, յայնժամ ապա երդումն խնդրեալ ի Թաղաւորէն յունաց, և զնացին ի ծառայութիւն նորա: Գնացին ոմանք առ համարակարն, և դարձան անդրէն յերկիրն իւրեանց: Եւ ժողովեալ համարակարին զամենայն իշխանս և զգաւրս Հայոց, որ ի պարսից կողմանէ որդրաւ և ևս քաղցր բանիւք յորդորեալ զամենեսեանսն միաբանեաց, արար գունդս գունդս: Եթող անդրէն յաշխարհին սաբանուք՝ և զնաց. «մինչև ես ծանուցից՝ ասէ, վասն ձեր, և հասցէ կառուք՝ և զնաց. »մինչև ես ծանուցից՝ ասէ, վասն ձեր, և հասցէ անտի հրաման դադարել անդ»: Օ՛ր զմտաւ իսկ ածեալ է նորա և զայլոց զալն առ նոսա, և զբազմանալն:

Իսկ զԱտատն Խորխոռունի փութանակի հանդերձ զաւրուն իւրոյ կոչէ Թաղաւորն ի պալատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ինչս բազումս, և գումարէ ի Թրակացիս:

Գ Լ Ո Ի Խ Է

Իշխանք հայոց Յուզնական մասին ամպատամբին. պատերազմ. մահ ոմանց ի պատերազմի, և Երկուցն զԼխատիլ:

ԱՊՍԵՄԲԵԻՆ դարձեալ ի կողմանց յուճաց սեպուհքն Վա. հեռունիք՝ Սամուէլն զոր ասացի և Սարգիս և Վարազ Ներսէս և Ներսէս և Վստամ և Թէոդորոս Տրպատունի: Եւ խորհէին սպանանել զկորատորն՝ մինչդեռ նա նստէր ի ջերմի՝ բժշկել ի հիւանդութենէ՝ մերձ ի քաղաքն կարնոյ: Իսկ նա ուստեմն իրա. զեկ եղեալ՝ փախստական ի քաղաքն անկանէր. և նոցա արշաւեալ ի ջերմուկն՝ ոչ զիպան նմա: Ապա աւարեալ զոր ինչի դիմի հար. կանէր, առին աւար բազում, և զնացին յերկիրն ամուր կոր. դուաց. և կամեցեալ զամուրսն զայն ունել:

Ապա զհետ նոցա լինէին զաւրն յուճաց՝ Հերակղ զաւրավար և Համաղասպ Մամիկոնեան. և նոցա հասեալ մերձ յամուրն, անցին զգետովն՝ որ կոչի Ջերմայ ընդ կամուրջն՝ որ անուանեալ կոչի Գանիէլի կամուրջ¹, և ի բաց ընկեցին զկամուրջն և ամ. րացեալք յանձուկն պահէին զտեղի կամրջին. կային առ գետե. զերբն, և խորհէին՝ թէ զի՞նչ արժան է առնել: Եւ իբրև ոչ գտին հուն, և կամեցան դառնալ ի բաց. յանկարծակի ի դիմի հար. կանէր սոցա երէց մի ուղևոր. և կալեալ նոցա զհրէցն՝ ասեն նմա. «Յոյց մեզ զհուն գետոյս, ապա թէ ոչ՝ սպանցուք զքեզ»: Եւ նորա առեալ զզաւրն՝ եցոյց զհունն ի ներքոյ անդ: Եւ անցեալ զաւրն ամենայն զգետովն. ոմանք ի թիկանց զամուրն պահէին, և ոմանք զկամրջախենն և զձորաբերանս ունէին, և այլք մտեալ յամուրն ընդ նոսա մարտնչէին, և չարաչար լինէր կոտորածն. բայց սա. կայն սպառէին զնոսա:

Արդ՝ զՆերսէս և զՎստամ և զՍամուէլ սպանին ի պատերազմին՝ որք ոչ սակաւ արարին շուրջ զնովաւ զկոտորածն. բայց

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ կարմուռջ:

զՍարգիս և զՎարազ Ներսէս ձերբակալարարին հանդերձ այլովք ոմամբք. և տարեալ ի կարնոյ քաղաք, և ապա զլխատեցին: Որ ի ժամ զլխատելոյն ասէր Վարազ Ներսէս զՍարգիս. «Վիճակ արկ. ցուք թէ՛ զի՞ առաջի սպանցեն»: Իսկ Սարգիս ասէր. «Ես այր ծեր եմ և մեղաւոր, աղաչեմ զձեզ՝ զպաղեսդ այդ ինձ շնորհեցէք. թող զի փոքր մի հանդեայց, և ոչ իսկ տեսից զմահն ձեր»: Ապա զնա յառաջ զլխատեցին: Բայց Թէոդորոսն Տրպատունի փրծեալ փախստական զնաց ի դուռն արքային պարսից: Եւ նորա կապել հրամայեաց և տալ ի ձեռս թշնամեացն, զի մեռցի. և սաստիկ ա. ղետիւք վտանգեցոյց:

Եւ թշնամիքն՝ որ էին ի Թրակացւոց կողմանէն, աւար առին զթագաւորութեան, անհուն զաւրացն բազմութեամբ ի ձեռն հապ. ձեպ պատերազմացն՝ զթագաւորութիւնն և զազա Հուովմայեցւոց տէրութեանն կամեցեալ բառնալ, և թագաւորութեան տիրել ան. ձամբ ի վերայ թագաւորանիստ քաղաքին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ը

Հրաման ի կայսերն ժողովել արևելեան զօրաց իւրոց և Հայաստանեաց, անցանել ընդ ծով և գումարիլ ի Թրակիա ընդէմ թշնամոյն. ընտրել Մուշեղայ նոցա զօր. գլուխ, յաղթել, ապա յաղթել, և ըմբռնել Մուշեղայ և սպանանիլ:

ՅԵՅՍԺԵՄ Թագաւորն յուճաց հրաման տայր ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն՝ որ յարևելից կողմանէ. վասն զի խաղաղութիւն էր, և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Ասորիսն ի պարսից տէրու. թենէն: Հրաման ետ անցուցանել զամենեսեան ընդ ծով, և գու. մարել ի կողմանս Թրակացւոց ընդ դէմ թշնամոյն: Հրաման ետ ժողովել զարձեալ զամենայն այր և ձի ի Հայաստանեաց և զիշխանս նախարարացն, որք հմուտ էին և կարող զդէմ ունել՝ կռուել ռազ. մի նիզակամուխ ճակատի: Եւ հրաման ետ դարձեալ՝ վերստին զաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ, զամենեսեան կա. մով և ընտրով հասակի. կազմել գունդս զարդս, և զինու վառեալ

և անցուցանել զամենեսեանսն յաշխարհն թրակացւոց ընդդէմ թշնամոյն. և Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրագլուխ նոցա:

Արդ՝ երթեալ նոցա ի վերայ աղբացն՝ որ ունին զկողմանս արևմտից ի յեզր մեծի գետոյն Վանուբայ: Աւ եղև պատերազմ սաստիկ ի վերայ երեսաց երկրին այնորիկ. խորտակեցաւ զաւրու թիւն թշնամոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն յունաց, և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Վանուբայ: Աւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն պաղատային փութանակի առաքէին:

Աւ զնացեալ ինքեանք ի ներքին կողմն ասպատակաւ, և անցին ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկիրն ամենայն, և հասեալ ի դիմին՝ եղև պատերազմ մեծ, հարին զյոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ, և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց: Աւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամոյն՝ վանեցին զնոսա սրով սուսերի, և ճողոպրեալ հազիւ հազ զերծանէին յամուրս աշխարհին թրակացւոց: Աւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան, կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին, և սպանին: Աւ բաղմութիւն նախարարացն և զաւրացն Հայաստանեայց յաւուր յայնմիկ կործանեալ սատակեցան:

Ապա վերստին դարձեալ այլ զաւրս դումարեալ, հրամայեաց թաղաւորն միայն զգուշանալ անձանց:

Գ Լ Ո Ի Խ Թ.

Հրաման կայսերն Մորկայ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի ի Հայս բաժանումն Մթողոյ Հայրապետութեան:

Հրատարակեալ էլանէ դարձեալ ի կայսերէն վերստին այլ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն եկեղեցիս Հայաստան երկրի, և միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւրս իւր: Իսկ մանկունք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական զնացեալ յաւտար երկիր վա-

րէին: Աւ բաղմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան և անշարժ մնացին: Աւ բաղումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հաղորդեալ միաւորեցան աւրինաւորք: Բաժանեցաւ ապա և Մթողո կաթողիկոսութեանն յերկուս. անուն միոյն Մովսէս, և միւսոյն՝ Յովհան: Մովսէս ի պարսից կողմանէ, և Յովհան՝ յունաց:

Աւ Յովհան ընդ նոսա հաղորդեալ միաւորեցաւ, բայց Մովսէս ամենեին ոչ լինէր ի նոսա հուպ, և սպասք ամենայն եկեղեցւոյն՝ որ ի Վրլնի սրբոյն Վրիգորի, զոր տարան եղեալ ի պահեստի ի կարնոյ քաղաքի: Ուստի վարեցաւ ինքն այսուհետև ի գերութիւն յերկիրն պարսից՝ յԱհմատան շահաստան:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ.

Հրաման դարձեալ ի կայսերէն ժողովել զայրեւծի ի Հայոց տանին զզօրս Մամիկոնեան Սահակայ եւ Մմբատայ Բագրատունւոյ. դառնալն Մմբատայ ի Հայս խորհուրդ նախարարացն Հայոց. երթալ Մմբատայ առ կայսրն եօթն արամբք. ընկենուլ ի կենիկն. քալութիւն Մմբատայ անդ. ազատել եւ ապա աքտորին յՍփրիկէ:

Յետոյ ժամանակի դարձեալ հրաման ելանէր ի կայսերէն՝ վերստին քննել և խնդրել յաշխարհէն Հայոց զայր և զձի արս ընտիրս սպառազէնս թոհ ճեծելոց, և տալ յերկուս արս հաւատարիմս և արձակել մեծաւ ստիպով:

Յայնժամ ի խնդիր ելեալ ընտրեցին արս թոհ սպառազէնս և ետուն յերկուս արս հաւատարիմս: Մի հազար ցՍահակ Մամիկոնեան, և մի հազար ի ձեռն Մմբատայ Բագրատունւոյ որդւոյ Մանուէլի: Աւ ոչ ընդ մի ձանապարհ արարեալ նոցա զչուն, այլ Սահակ Մամիկոնեան արձակէն միով հազարաւ ընդ Սեբաստիա, և զՄմբատ Բագրատունի միւսովն ընդ կողմանս Խաղտեաց: Աւ Սահակ զնացեալ տանի հասուցանել զզաւրն ի պաղատն, և յանդիման լինի թաղաւորին:

Իսկ Մմբատ հասեալ ի Խաղտիս՝ բռնանայ. քանզի երկեաւ զաւրն ի ձանապարհի, ոչ կամեցեալ երթալ ի տեղին յայն զհետ

Թագաւորին խնդրոյ: Ազգ լինի Թագաւորին եղեալ իւրքն. ապա ի ձեռն հրովարտակաց և հաւատարիմ հրեշտակաց երգմամբ խոստանայ մեծաւ պատուով փութանակի արձակել յերկիրն իւր: Աւ զաւրուն խոստանայր պատիւս մեծամեծս և ինչս, և այնպէս ողորբեալ ածէ ի հաշտութիւն. և գնացեալ միաբանութեամբ յանդիման լինէին Թագաւորին: Աւ Թագաւորն սպառազինէ զզաւրն, և զարդարէ և գումարէ ի սահմանս Թրակացւոց, և զԱմբատ մեծաւ պատուով յուղարկէ անդրէն հասանել յերկիրն իւրեանց բազում ստացուածովք:

Ապա դարձեալ սկսան միաբանել մնացեալ նախարարքն Հայոց, և խնդրէին ի բաց կալ ի ծառայութենէն յուրաց Թագաւորին. և նստուցանել իւրեանց Թագաւոր, զի մի և նոցա հասցէ մեռանել ի կողմանս Թրակացւոց, այլ կեալ և մեռանիլ ի վերայ աշխարհին իւրեանց: Աւ բանք խորհրդոց նոցա ոչ ունէր զմիաբանութիւն իրին յինքեանս հաստատեալ, այլ ոմանք ի նոցանէ շոգմոգութեամբ հասուցին զբանս խորհրդեանն յուրն Թագաւորին, և ինքեանք այսր և անդր սորսորեալ խուսափէին:

Յայնմ ժամանակի հասանէին դեսպանք արքունականք հրովարտակաւք, և կալեալ զԱմբատ հանդերձ այլովք ոմամբք եւթն արամբք և տարան յանդիման Թագաւորին: Աւ քննեալ զնոսս ի մէջ բազմամբոխ հրապարակին, հատաւ վճիռ ի վերայնոց՝ մերկացուցանել և ընկենուլ ի կիւնիկն¹: Աւ էր սա այր անհեթեթ անձամբ և գեղեցիկ տեսլեամբ, և բարձր և լայն հասակաւ, և բուռն և ցամաք մարմնով: Յայնժամ հզաւր և պատերազմող՝ որ ի բազում պատերազմունս ցուցեալ էր զիւր քաջութիւնն և զբուռնութիւն: Այս է զաւրութիւն նորա. քանզի անցեալ սա ի ներքոյ անտառախիտ մայրեաց և զաւրաւոր ծառոց՝ ի վերայ յաղթանդամ և հզաւր երիվարին, և յարձակեալ զոստով ծառոյն բուռն հարկանէր, և կծկեալ² ուժգին երանաւքն և ոտիւք զմէջ երիվարին վերացուցանէր երանաւքն ի գետնոյն. մինչ զի ամենայն զաւրացն տեսեալ ահաբեկ լինէին ի զարմացմանէ:

¹ է χυρήλιον յոյն պատմագրաց:

² ի տպ. էր՝ կծեալ:

Աւ արդ՝ մերկացուցեալ զնա և ազուցեալ անդրափարտիս և ընկեցեալ ի կիւնիկն, զի կուր լիցի զազանաց: Աւ արձակեալ ի վերայ նորա արջ. և եղև իբրև գիմեաց ի վերայ նորա արջն՝ նա աղաղակեաց մեծաձայն և ընթացաւ ի վերայ արջոյն, և զարկեալ բռամբ իւրով զձակատն, և անդրէն սատակէր զնա ի տեղուջն: Արկրորդ անգամ արձակեցին ի վերայ նորա ցուլ. իսկ նորա բուռն հարեալ զեղջերացն ցլուն, և զաղաղակ հզաւրին և յաւգնեալ ցուլն ի մարտին՝ զելոյր զպարանոցն և խորտակէր զերկոսին եղջիւրսն ի վերայ գլխոյն. թուլանայր ցուլն և յետս յետս գնալով ի փախուստ դառնայր: Իսկ նորա զհետ ընթացեալ բուռն հարկանէր յադին, և ի կճղակն ազդեր միոյ ոտին նորա: Աւ Թափեալ զկճղակն մնայր ի ձեռին նորա: Աւ ցուլն գնայր ի նմանէ փախրստական միով ոտամբն բոկ: Գարձեալ երրորդ անգամ արձակեցին ի վերայ նորա առիւծ. և եղև ի վերայ նորա յարձակել առիւծուն՝ այնպէս իմն յաջողեալ նմա ի տեսանէ, բուռն հարեալ յականջ առիւծուն՝ հեծաւ ի վերայ նորա: Աւ անդէն բուռն հարեալ զխուչափողիցն՝ խեղդէր զառիւծն և սպանանէր: Անդ աղաղակ բազում ամբոխին զերկիրն լնուին, և խնդրէին ի վերայ նորա ողորմութիւն ի Թագաւորէն:

Աւ նա վաստակեալ ի մարտին՝ նստէր ի վերայ առիւծուն մեռելոյ՝ զի փոքր մի հանդիցէ: Անդ և կին Թագաւորին անկեալ առ ոտս նորա՝ խնդրէր ի վերայ նորա առնել ողորմութիւն. վասն զի սիրելի էր յառաջն այրն այն Թագաւորին և կնոջ նորա, և անուանեալ էր զնա իւր յորդեգիրս: Աւ նա զարմացեալ ընդ զաւրութիւն և ընդ պնդութիւն առնն և լուեալ պաղատանաց կնոջն և ամենայն պաղատոյն՝ հրամայեաց առնել ի վերայ նորա ողորմութիւն:

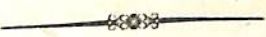
Յայնժամ տարան զնա ի լուացումն ի բաղանիս՝ լուացին զնա և զգեցուցին, և կոչեցին զնա յընթրիս արքունի, զարմանեցին զնա կերակրովք: Աւ զկնի սուղ ինչ անցելոց, մանաւանդ եթէ՛ ոչ ի չար ինչ կամաց Թագաւորին, այլ ի նախանձորդաց չարախօսութենէ, հրամայէ հանել զնոսս ի նաւ և աքսորել ի կղզիս հեռաւորս. և ապա անտի հրամայէ անցուցանել յԱփրիկէ, և առնել նոցա անդ ի մէջ նոցա, և առնել զնա անդ ի մէջ զաւրացն՝ որ էին անդ ի բուռն:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Ը

Կոչել լսորեստանն եւ պատուել յարքայէն խոսրովայ այնց նախարարաց, զոր Համարակարն եթող, եւ զորաց նոցա նստիլ յՍպահան:

Իսկ որ ի պարսից կողմանէ էին նախարարքն եւ զաւրք, զորմէ վերագոյն ասացի՝ եթէ եթող համարակարն եւ զնաց, թէ մինչև հասցէ հրամանն արքունի:

Յայնժամ եկին հասին պէշասպիք հրովարտակաւք կոչել զնուսա միաբանութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ այսոքիկ են նախարարք եւ զաւրք՝ որ զնացին միաբանութեամբ հանդերձ իւրաքանչիւր զնդովք եւ զրաւշու ի դուռն թագաւորին պարսից խոսրովու՝ յամի վեցերորդի թագաւորութեան նորա: Եւ առջին՝ Պազիկ Մամիկոնեան որդի Մանուէլի: Եւ երկրորդն՝ Պապ Բագրատունի որդի Եշտայ ասպետի: Եւ երրորդն՝ խոսրով Վահեռնեաց տէր: Զորորդն՝ Վարդան Երծրունի: Զինգերորդն՝ Մամակ Մամիկոնեան: Վեցերորդն՝ Ստեփաննոս Սիւնի: Եւ թներորդն՝ Կոտիտ Եմատունեաց տէր: Եւ այլք ընդ նոսա ի նախարարաց: Եւ հասեալ նոցա յԼսորեստան ի տեղի արքունական տանն եւ յանդիման եղեն թագաւորին: Իսկ նա խնդութեամբ ընկալաւ զնոսա, եւ երեւելի շքեղութեամբ մեծացոյց պատուովք, եւ զմեծամեծ իշխանսն հրամայէ պահել ի դրանն արքունի, կարգել նոցա ուժիկս յարքունուստ՝ տալ ի տունս իւրաքանչիւր, եւ կոչել յամենայն աւուր յընթրիս արքունի: Եւ զաւրաց նոցա հրաման տայր նստիլ ի Սպահան աշխարհի, եւ զարմանել զնոսա սիրով եւ ամենայն կամակարութեամբ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Ը

Դատել խոսրովայ զքեռիս, սպանումն Վնդոյի, եւ Վստամայ փախուցեալ պատերազմիլ ընդ խոսրովայ, եւ իշխել ի կողմանս Պարթեւաց:

ՅՅՅՏՄ ժամանակի արկ ի միտս իւր-խոսրով արքայն՝ խնդրել զքէն վրիժուց մահուան հաւր իւրոյ ի ձեռաց նախարարացն այնոցիկ՝ որք սպանին զնա: Եւ նախ կամի դատել զքեռիս իւր: Եւ առման տայ ունել զՎնդոյ՝ զայն զոր վերագոյն ասացի, կապել եւ սպանանել: Իսկ եղբայր նորա Վստամ ոչ հանդիպեցաւ ի ժամուն յայնմիկ ի դրանն արքունի: Եւ թէպէտ կոչեալ պատրանաւք եւ բազում ողորանաւք, իբր թէ ոչ գիտիցէ նա զմահ եղբաւրն իւրոյ, սակայն նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ ոչ անկանէր ի պատրանս խաբէութեան նորա, այլ ապստամբեալ անկանէր յամուր երկիրն Քեղմայ¹, եւ զուժարեալ նուաճէր ընդ ինքեան զամենայն զաւրս նոցա:

Եւ ելեալ ի կողմն Ռէոյ ասպատակաւ, եւ աւար հարկանէր զամենայն զբազում աշխարհս թագաւորութեան պարսից: Յայնժամ արքայն խոսրով առնոյր զզաւրս իւր եւ զնայր ի վերայ նորա, եւ զաւր կայսերն էր ընդ նմա: Եւ մարտ եղեալ կռուով ընդ միմեանս յՌեհ աշխարհին: Եւ յայնմ պատերազմի ոչ փոքր ինչ քաջութիւն գործեալ հայակոյտ զաւրացն, զոր տեսեալ թագաւորն՝ առաւել զարմանայր:

Իսկ իբրև ոչ կարաց ընդդէմ ժուժկալել ապստամբն՝ ի լեռնաւ կողմն ապաւինեալ ամրանայր: Եւ այնպէս ոչ յաղթահարեալք ի միմեանց՝ ի բաց դառնային յիւրաքանչիւր տեղի: Քնայր եւ ապրիստամբն Վստամ յամուր երկիրն Քեղմայ, որ եւ ապա անտի չուարարեալ երթայր ի կողմանս Պարթեւաց, ի բուն երկիրն իւրոյ

¹ Քեղում - Քեղմայ, Քեղումն - Քեղման, եւ Քեղմանց լեռն խորենացոյն Բ, 53, է արդի ګیلان Գիլան գաւառն պարսիցս: Գրի նոյնպէս՝ Գիլան, Քեղան, Գելմն, Գեաղմն եւայլն:

իշխանութեան, զի նուաճեցուցէ ընդ ինքեան զգաւրս կողմանն այնորիկ և դարձցի նոյնպէս:

Եւ թագաւորին չու արարեալ յՄտորեստան՝ հասանէր ի բուն կայանս իւրոյ արքունականս, և իշխանք նախարարացն Հայոց ընդ նմա:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Գ

Մահ իշխանացն Հայոց եւ ապստամբութիւն զօրացն նոցա որ ի Սպահան, և աւերել զերկիրն և յափշտակել զգանձն և երթալ առ Վստամ:

ՅԵՅՆՃԵՄ հասեալ մահ իշխանացն Հայոց, մեռան ի դրանն արքունի մահուամբ իւրեանց՝ Գազիկ Մամիկոնեան և Խոսրով Վահուկեանց տէր: Իսկ Մամակ Մամիկոնեան արձակեալ ի Հայս վասն զաւրուն. և նորա իսկ և իսկ հասեալ ի Վրլին քաղաք, կեցեալ սակաւ ինչ աւուրս՝ մեռանէր: Իսկ Ստեփաննոս Սիւնոյ պայքարեալ վասն տանուտերութեան լեալ ընդ հաւրեղաւրն իւրում Մահակայ: Իսկ Մահակ գրէր ի վերայ նորա գիր մահապարտութեան, և կնքէր մատանեալ իւրով և տանն եպիսկոպոսի, և մատանեալք այլ ևս իշխանաց Սիւնեաց, յիշեցուցանել թագաւորին զվնաս նոցա ապստամբութեանն:

Յայնժամ հրաման ետ արքայն կապել զՍտեփաննոս և զնել ի բանտ. և գլխատեցին զնա ի բուն աղուհացն ի Օտտիկն շաբաթուն: Եւ զԿոտիտ արձակեալ ի Մրծուին դեսպան, հրաման ետ հեծելոցն դարանամուտ լինել ի դաշտի և աւազակաբար յարձակեալ ի վերայ՝ սպանին զնա ի ճանապարհին: Իսկ զաւրն նոցա որ նստէին ի Սպահան աշխարհին, իբրև լուան զեղեալսն՝ ասպատակեալ աւերեցին զերկիրն. առին զգանձն արքունի՝ որ ի տանն համարակարին՝ որ ի հարկաց ժողովեալ աշխարհին այնորիկ. և ճանապարհ կալեալ զնացին յամուրն ի յերկրին Գեղմայ: Եւ զհետ սոցա հասանէին զաւրն պերողական. զոմանս ի նոցանէ սրով

սատակէին, և ոմանք ընդ իւրեանս իսկ սուր ելեալ զի մի լիցին ձերբակալեալ. և ոմանք մաղապուր պրծեալ անկանէին յամուր երկրին Գեղմայ: Եւ իբրև անդ ոչ զիպէին Վստամայ՝ ճանապարհ կալեալ զնացին յերկիրն Պարթևաց, և երթեալ կային առաջի նորա:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Գ

Տայ Խոսրով Մմբատայ Բագրատունւոյ զմարզպանութիւն Վրկանայ և մեծացուցանէ յոյժ. բարեկարգէ Մմբատ զՎրկան աշխարհն հոգեւոր և քաղաքական կրթութեամբ:

Եւ եղև ի ժամանակին յայմիկ հաճոյանալ Մմբատայ Բագրատունւոյ յաջս Խոսրովու արքային. տայ ինա զմարզպանութիւն երկրին Վրկանայ, առնէ զնա իշխան և ի վերայ ամենայն կողմանն այնորիկ, առաւել մեծացուցանէ պատուովք և իշխանութեամբ. ընու զնա ոսկուով և արծաթով, զարգարէ ի հանդերձս պատուականս և յերևելիս: Տայ նմա զկամարն և զսուսերն լեալ հաւր իւրոյ Որմզղի. գումարէ ի ձեռս նորա զաւրս պարսիկս և զհայաստանեայս, հրամայէ զնալ յերկիր իշխանութեանն իւրոյ:

Եւ այն ապստամբ ի ժամանակին յայնմիկ յարքայէն պարսից երկիրքն՝ որ անուանեալ կոչին Մամաղ, Ոոյեան, Զրէճան¹ և Տասարաստան. զորս վանեալ նորա պատերազմալ՝ հարկանէր սրով սուսերի և ի ծառայութիւն արքային պարսից կացուցանէր, և շինեալ հաստատէր զամենայն երկիր իւրոյ մարզպանութեանն, քան զի էր երկիրն աւերակ: Կային յաշխարհին յայնմիկ ազգն գերեալք ի Հայաստան երկրէ, և նստուցեալ առ ստորոտով անպատին մեծի՝ որ ի Թուրքաստանի և ի Բեհաստան կողմանէ.

¹ Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրին. էր՝ Մմաղուոյեան կամ ամաղուոյեան, Զրէճան: Մէք այսպէս եղաք, քանզի աստ իմանին գաւառք պարսից՝ آمل, رويان, جرجان (کرجان) և طبرستان:

զլեզու իւրեանց մոռացան և դպրութիւն նուազեալք և կարգ քահանայութեանն պակասեալք: Կային անդ և ազգ Կողրեացն՝ որք գերեցան մերովքն արամբք: Կային անդ և յիշխանութենէն յունաց և յԱսորոց կողմանէ ոչ սակաւք:

Իշին ազգ Կողրեացն անհաւատք, բայց ի վերայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ, հաստատէին ի հաւատս և ուսանէին դպրութիւն և լեզու, և հաստատէին ի կարգ քահանայութեան յաշխարհի անդ երէց ոմն ի նոցանէ, որ անուանեալ կոչէր Աբել:

Գ Լ Ո Ի Խ Ճ Ե

Գաւ Աստամայ յԱսորեստան առ ի սպանանել զՍորով և և առնուլ զթագաւորութիւնն, մեռանիլ ի Պարիովկայ արքային Քուշանաց խաբէութեամբ, պատերազմ փոքր ի Վերկան աշխարհի:

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ նուաճեալ ընդ ինքեան Վլըստամայ զերկոսին թագաւորսն Քուշանաց՝ զՇ աւգն¹ և զՊարիովկն, և գումարեալ զամենայն զաւրսն կողմանց Արևելից, դիմեաց դնաց յԱսորեստան զաւրու մեծաւ և հզաւր յոյժ՝ զի սպանցէ զՍորով և առցէ յինքն զթագաւորութիւն նորա: Եւ զաւրք նորա կային յաջմէ և յահեկէ բացազոյն ի նմանէ. և արքայն Քուշանաց Պարիովկն ի թիկունս նորա զկնի նորա: Յայնժամ արկեալ ի միտս իւր նենգաւոր արքային Քուշանաց՝ երթեալ անցանէր զառաջեալ նորա սակաւ արամբք, և իջեալ յերիվարէն երկիրպագանէր ի վերայ երեսաց իւրոց եւթն անգամ: Եւ մատուցեալ սա յառաջ, հրամայեաց հեծանել անդրէն յերիվարն իւր, և դարան գործեալ էր նմա ի ճանապարհի: Եւսէ Պարիովկն. «Հրամայեալ արձակել ի քէն զամբոխդ, զի խաւսեցայց ինչ ընդ արքայի բանս ինչ խորհրդեան»:² Որոյ ոչ զգացեալ զնենգութիւն նորա՝ հրամայեաց մարդկանն երթալ յինքենէ: Եւ եղև մինչդեռ երթային

¹ Ի ձեռ. օր էր՝ Շօկն.

նորա զճանապարհն և խաւսէին, ելին յանկարծակի դարանակալք ի տեղուջէն իւրեանց, և հարեալ սպանին զՎստամ. և ժամադիր լեալ զաւրացն իւրոց Պարիովկն, ազգ առնէր նոցա փութանակի, և նոցա զհետ արշաւեալ հասանէին և կալեալ զկին Վստամայ և զամենայն աղս և զկարասի նորա՝ դարձան փութանակի և գնացին:

Անազան ուրեմն և ապա յետ աւուրց ինչ անցելոց ազգ լինէր ամենայն զաւրացն, և նորա լքեալք քակտեցան ի միմեանց, և մեկնեալ գնացին յիւրաքանչիւր ի տեղիս: Գնացին նոյնպէս և զաւրն Պեղումն՝ որ ընդ նմա, եկեալ հասեալ փութանակի յամուրս աշխարհին իւրեանց: Եւ արքն այնք հայաստանեայք՝ որ ապստամբեալ էին ի Սմբատայ և գնացեալք առ Վստամ ընդ նոսա: Իբրև գնացին նորա յերկիրն՝ որ կոչի կոմշ¹ որ կայ անդրէն ի թիկանց Վրկանի՝ յայնմ կողմանէ սարոյն՝ որ անցանէ ընդ մէջ նոցա, և հասին ի գեւղն՝ որ կոչին Խեկեանդ:

Ընդգէմ ելանէր նոցա Շահր Վահրիճ, և Սմբատ Գուրկան մարզպան հանդերձ բազմաւ. և զաւրք Պեղումք ոչ աւելի քան զերկուս հազարս, և եղև պատերազմ ի վերայ երկրին այնուրիկ, հարին զգաւրն պարսից, և փախստական արարեալ հալածական տանէին, զբազումս սպանեալ և զբազումս ձերբակալ արարեալ դարձան անդրէն, և բանակեցան մաւտ ի տեղի պատերազմին: Եւ արքն այնք հայաստանեայք ընդ նոսա: Սեռան բազումք և ի զաւրացն և ի հայաստանեայցն՝ որ ընդ մարզպանին Սմբատայ:

¹ կոմշ կամ կոշմէ: قوشه գաւառ յորասան նահանգին պարսից:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ.Օ.

Գտանել մասն ի խաչափայտէն:

Արդ՝ անկեալ ի միտ առն միոջ երազ իւր երեք ամսաւք յառաջ քան զլինին պատերազմին այնորիկ. և անուն առն Յովսէփ: “Այր մի՛ ասէ, սքանչելատեսիլ, եկեալ ասէր ցիս՝ պատերազմ լինի զկնի երից ամսոց, և անկանին բազումք ի պատերազմին, բայց դու երթիջի՛ր ի պատերազմին տեղի. և նշան լիցի քեզ այս՝ զի տեսանիցես այր մի անկեալ ի վերայ երեսաց երկրի, և մարմին նորա պաղպաղէ ի մէջ ամենայն դիականցն, և դու երթեալ որինչ գտանիցես առ նմա՝ առցես ի քեզ: Աւ զգոյշ լեր, ասէ, մի՛ մոռանայցես. զի նա է սքանչելի:” Աւ յարուցեալ գնաց. և իբրև հասեալ ի տեղին՝ գտանէ նոյնպէս, որպէս ի տեսլեանն ասացեալ էր, զի մերկացուցեալ էր զնա և զամենայն դիակունսն: Աւ ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ընդ ուս իւր¹: Ապա կայր մարմին նորա ի մէջ դիականցն. և մատուցեալ՝ առ յինքն զշագոյրն. և տեսանէր զի կայր ի նմա տուփ մի արծաթեղէն և խաչ մի ի մէջ նորա՝ յորում կայր մասն մեծ ի տէրունեան խաչէն: Կնքէր զինքն նովաւ, և առեալ զնայր զհետ ընկերաց իւրոց:

Չուեցին ամենայն զաւրբն ի տեղւոջէն յայնմանէ, և երթեալ հասանէին յամուրս աշխարհին իւրեանց: Յայնժամ զԱլահրիճն խնդրէր թագաւորն ի տուն, և առ Սմբատ առաքէր շնորհակալութիւն մեծ, զի միամոռութեամբ մարտուցեալ վանեցաւ, և ոչ եթող զտեղին. և ապա յետոյ ամենեցուն գնայր և նա փախստական:

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ ուս ընդութիւր:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ.Զ.

Պատերազմ Սմբատայ ընդ թշնամիսն և յաղթել մեծանալ ի պատիւ և ի պարգևս պատուական՝ քան զամենայն մարդպանս. կարգիլ ի մատուակութիւն արքայի՝ որդւոյ Սմբատայ Արարատիոց անուն, շինուին եկեղեցւոյ սրբոյն Գրիգորի. և նստիլ կաթողիկոսի:

Այ եղև ի դալ միւս ամի՝ ժողովէին ամենայն գունդք թշնամեացն, և երթեալ բնակէին ի Տապարաստան գաւառի. գումարէ և Սմբատ զամենայն զաւրսն իւր և ի դիմի հարկանի նոցա պատերազմաւ: Աւ մատնեաց տէր Աստուած զզաւրս թշնամեացն ի ձեռն Սմբատայ, և սատակեաց զամենայն սրով սուսերի. և ապրեալքն դնացին փախստական ի տեղիս իւրեանց: Իսկ այնք՝ որ էին ընդ նոսա, խնդրեցին երդումն և պայման և եկին կացին առաջի Սմբատայ, և Յովսէփն այն ընդ նոսա: Ապա ունէր Յովսէփ զգիւտն իւր առաջի նորա և պատմէ գտեսիլն, և բազում նշանս՝ զոր արարեալ էր ի մէջ բարբարոսացն, պատմէր: Յայնժամ յարուցեալ Սմբատ ծուներ կրկնէր առաջի նորա, և առեալ յինքն՝ կնքէր զինքն նովաւ. և տայր ի ձեռն Միհրուի ուրումն առն երանելոյ՝ զոր և կարգեալ էր ի վերայ տանն իւրոյ՝ հաւատարիմ և կամակատար. որ ի տանէ՝ Վիմաքսենից, և տայր յեկեղեցին զոր ունէին երկցունք դրան նորա:

Յայնժամ առաքէ առ նա թագաւորն հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ, պատուով մեծացուցանէ ի վեր քան զամենայն մարդպանս իւրոյ տէրութեան առնելով, և զամենայն անաթս մատուակացն առաքէ նմա ոսկի, և հանդերձս թագաւորականս, արտախուրակս ոսկեզաւծս և զանգապանակ ակամբք և մարգարտովք կարգեալ. և զորդի նորա՝ որոյ անունն էր Ալարազտիւրոց՝ զոր էր սնուցեալ նորա իբրև զմի յորդուոց իւրոց և էր մեծարու ամենայն դրանն արքունի, կարգէր ի մատուակութեան պաշտել զգինի անձին տրքայի:

Աւ կալաւ Սմբատ մարդպանութիւն աշխարհին այնորիկ՝ ամն է: Յետ այսորիկ հրաման հասանէ կոչել զնա բազում մեծարաւ:

նաւք ի դուռն արքունի, և հրամայէ երթալ տեսնել զերկիր իւր՝
յամի ութ և տասներորդի իւրոյ թագաւորութեան:

Արդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել զեկեղեցի սրբոյն
Պրիգորի՝ որ էր ի Վուին քաղաքի: Եւ վասն զի վախճանեալ էր
Սոփսէս կաթողիկոսն երանելի, և ոչ գոյր վարդապետ ի տեղոջն
յայնոսիկ. և ևս փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման. և հա-
սեալ հրաման յերկիր իւր, առնէ խնդիր վասն Աթոռոյն մեծի, զի
կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն և առաջ-
նորդ փրկութեան իւրոյ: Եւ նստուցին զԱբրահամ զՈւշտունեաց
եպիսկոպոսն յաթոռ հայրապետութեան. ապա սկսան արկանել
հիմն եկեղեցւոյն. ժողովեաց ճարտարապետս քարի, և կացոյց ի
վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս, և հրաման ետ փութանակի
հասուցանել ի կատարումն: Եւ գրեալ զիր ամբաստանութեան
բերդակալին և մարզպանին առ արքայ՝ եթէ. «կարի մե՛րձ է առ
բերդն, և փասակար է ի թշնամւոյ»:

Հրաման հասեալ յարքայէ՛ եթէ «բերդն քակեսցի, և եկե-
ղեցին անդրէն ի նմին տեղոջն շինեսցի», ամէն:

Գ Լ ՈՒ Խ ԺԲ:

Կոչի Սմբատ ի դուռն Պարսից, և առնու զպատիւ տանուտէրութեան՝ որ կոչի Խոսրով
Շում. հալածէ զՔուշանս, սպանումն Գատոյեանայ. դարձեալ ելանէ Սմբատ ընդ նա-
խարարս Հայոց ընդդէմ ազգին Քոջանաց և Էփիթաղեայ. ըմբռամարտութիւն ինչ
յաղթէ Սմբատ և երթայ մեծաւ շքով ի դուռն:

Եւ եղև՝ յանցանել ձմերայնւոյն, ի գալ գարնայնւոյն ժամա-
նակի, հասանէին սուրհանդակքն հրովարտակաւք, և կոչեն զնա
մեծաւ շքեղութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ երթեալ յանդիման
լինել թագաւորին ի մեծ անուանեալ դաստակերտին. և ելեալ ար-
տաքս ի դահլիճն, նստի ի Բոբ և ի Բահզակի¹:

¹ Ի ձեռ. օրին Պահզակ.

Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտէրութիւն՝ որ անուանեալ
կոչէր Խոսրով Շում¹. զարդարէ ի չքնաղս, ի գտակ և ի պատ-
մուճանս բեհեղեայս յոսկոյ աւծեալ, մեծացուցանէ ահագին պա-
տուաւք ի ճամբար ականակապ և ի գումարտակ, և ի դահս ար-
ծաթիս, արձակու ի նա զվաճառն փոքր՝ զդիւան աշխարհին: Տայ
նմա զփողսն չորեքձայնեանս և պահապանս դրանն նորա ի հե-
տևակաց արքունի, գումարէ նմա զաւր մեծաւ ահեղութեամբ յա-
րևելս յերկիրն Քուշանաց, և հրամայէ նմա առնել մարզպան՝
զոր ինքն կամեսցի:

Իսկ սորա զնացեալ անտի եկն եհաս² ի մերձակայ երկիրն ա-
ռաջին իւրոյ իշխանութեան՝ Կումշ, և կոչէ առ ինքն ի Վրկանէ
զբուն ձեռական զաւրսն իւր զհամաշխարհիկ և զնայ ուղղորդ յԱ-
րևելս:

Եւ այս են իշխանք նախարարացն Հայոց, որ ընդ նմա իւրա-
քան չիւր զնդաւ և զբաւշու. Վարդշապուհ Մարտիրոսի, Սար-
գիս Տայեցի, Արտաւազդ և Վստամ և Հմայեակ Ապահունի,
Սանուէլ Ապահունեաց տէր, Վրամ Գողթնեաց տէր, Սարգիս
Ռիմարսեան, Սարգիս Տրպատունի, և այլք ի նախարարացն: Եւ
զաւրք նորա իբրև երկու հազար հեծեալ՝ յաշխարհէն: Ետես զի
զաւրքն Քուշանաց՝ ասպատակեալ սփռեալ էին ի վերայ երեսաց
ամենայն երկրին. և իբրև լուան զլուր համբաւոյ նորա՝ ժողովե-
ցան և զնային. և սա պնդեալ զհետ նոցա՝ փութանակի հասա-
նէր: Իսկ նորա իբրև տեսին զնա զհետ նոցա հասեալ՝ դարձան
ընդդէմ ձախատեցան, և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ.
անտի ի փախուստ դարձան զաւրքն Քուշանաց, և վանեցան առա-
ջի զաւրացն Խոսրով Շմոյ, բազումք ի նոցանէ մեռան և բա-
զումք փախստական զնացին: Եւ նա դարձեալ բանակեցաւ յԱյր
Շահր և ի Տոս³ դաւառի. և ինքն նստէր երեք հարիւր արամբք
ի քաղաքագիւղն՝ որ կոչի Խոսիստ⁴:

¹ Յօրին. մեր խառն էր գրեալ այս մականունն՝ մերթ Շումն, և մերթ՝ Շում.
² Ի տպ. և ի ձեռ. օրին էր՝ ի Հսոյս. մեք այսպէս պատշաճ վարկաբ ուղղել:
³ Ի ձեռ. օրին էր՝ յայլը շահրտոս. ի տպ. յԱյր Շահրտոս. մեք այսպէս եղաք,
զերկուս դաւառս որոշելով զՏոս և զԱյրշահր, այսինքն سوس و شهر:
⁴ Ի ձեռ. օրին խոսիստ:

Յայնժամ թագաւորքն Քուշանաց խնդրեցին իւրեանց օղնա-
կան ի մեծէն Խաբանայ՝ արքայէ կողմանցն Հիւսիսոյ : Եւ եկն եւ
ամբոխ չ բիւրոյ ի թիկունս աւզնականութեան նոցա, անց զբե-
տոզն՝ որ կոչի Վեհոտո : որ ելանէ ի թուրքաստանէ յերկրէն
Եւփրատայ, զՌիոնոս եփեսոտայս, զՇամնն և զԳրամնն, և հոսի
ի Հնդկիկա¹ : Եւ բնակեալ ի վերայ գետեղերն՝ ասպատակս սիոե-
ցաւ ընդ արեւմուտս, և հասեալ յանկարծաւրէն պատեցին պաշա-
րեցին զգիւղաքաղաքն՝ զի ունէր գիւղն պատուար ամրութեան
շուրջ զիւրեաւ շուրջանակի :

Յայնժամ հրաման տայ Սմբատ երեք հարիւրոցն անկանել ի
բերդակն՝ որ ի մէջ գիւղաքաղաքին. և ինքն հեծեալ յերկար
երկւք արամբք՝ որոց էին անուանք այսորիկ՝ Սարգիս Գիմաքս-
եան և Սարգիս Տրպատունին և ոմն մի ի զինակրացն զեղջու հե-
ծեալ՝ անուն Սմբատիկ. և զիմեալ յանկաճաւրէն ի դուռն հասին՝
հասին զամբոխին զաւրութիւն և զնացին : Եւ երեք հարիւրքն
անկեալ ընդ բերդակն որ ի մէջ գիւղաքաղաքին՝ զիմեցին ի վերայ
զաւրաց նորա : Եւ էր հրամանատար զաւրուն նորա պարսիկ ոմն
իշխան՝ անուն Գատոյեան՝ հրամանաւ արքունի :

Եւրդ՝ թէպէտ և արձակէ առ նա Սմբատ՝ որ է Խոսրով Շումն,
խոյս տալ ի նոցանէ, նորա ոչ կամեցեալ լսել՝ եւ ընդգէմ նոցա
պատերազմաւ. և հարեալ նոցա զզաւրս պարսից՝ փախստական
արարին զԳատոյեան, և ինքեանք ասպատակ սիոեալ՝ արշաւե-
ցին մինչև ի սահմանս Ռէոյ և Եսպահան գաւառի, և աւերեալ
զերկիրն ամենայն՝ դարձան անդրէն ի բանակն իւրեանց : Եւ հրա-
ման հասեալ ի մեծէն Խաբանայ առ Ղեմբուխ՝ անցին զգետոզն և
դարձան անդրէն ի տեղի իւրեանց : Եւ պահասեալ քննող յար-
քունուտս՝ Սմբատայ և Գատոյեանայ, այր ոմն զլիաւոր նախարար՝
որում անուեն էր Շահրապան Բանդական : Իսկ արդարացուցին
զաւրն ամենայն մնացեալն զՍմբատ. և Գատոյեան տարեալ ի դուռն
կապանաւք՝ սպանաւ յարքայէ : Յայնժամ Սմբատ ժողովէ զզաւրն՝ և
վերստին սպառազինէ, գումարէ և սյլ զաւրս բազումն յաւզնութիւն

¹ Ի ձեռ. օրին էր՝ որ ելանել ի թուրքաստան երկրն և ի դատայ. զգիոնոս, ե-
փեսոտայս, զշամնն, զգրամնն և հոսի ի հնդկիկա : Յայլում օրին. Բրահմինն :

իւր, և զիմեալ գնայր ի վերայ ազգին Քուշանաց և արքային
Հեփթաղեայ : Եւ նա անտի մեծաւ կազմութեամբ ընդգէմ ելանէ
նորա. եկին հասին ի տեղի մարտին. և ճակատեցան զէմ յանդի-
ման միմեանց : Եւրդ՝ պատգամ յղէ առ Սմբատ արքայն Քուշա-
նաց և ասէ. «Օ ինչ աւզուտ է այսպէս խառնամբոխ մտանել ի
ի պատերազմ՝ սպառել զաւրս մեր : Եւ կամ իւ ծանկցի իմ և
քո քաջութիւնդ : Բայց եկ ես և դու միայն մարտիցուք, ելեալ
ես աստի ախոյեան, և դու՛ այտի. զի այսաւր ծանկցի քեզ քաջու-
թիւն իմ : Իսկ նորա ձեռն յանձին հարեալ՝ ասէ. «Եհաւասիկ
պատրաստ եմ ի մեռանիլ : Եւ յարձակեալք աստի և անտի մե-
ծաւ տագնապաւ ի միմեանս հասանէին. և ի մէջ երկուց ճակա-
տուցն մարտ եղեալ ընդ միմեանս կուռէին, և ոչ կարէին վաղվա-
ղակի զմիմեանս յաղթահարել, զի արք սակաւազաւրք էին երկու-
քինն և կուռ սպառազինեալք : Եւ պա ի վերուստ իմն հասեալ
աւզնութիւն՝ պատառի վերտեամուտ բահլիկ¹ և կուռ զբահլին
ամրութիւն արքային Քուշանաց ի նիզակէն Սմբատայ. զի հա-
րեալ զնա զաւրութեամբ դիմաւաւ յերկիր կործանէր : Եւ
զաւրքն նորա իբրև տեսին զարքայն իւրեանց՝ զարհուրեցան և
դարձան և զնացին փախստական. և սոքա զհետ արշաւեալ հասին
ասպատակաւ մինչև ի Բահլի շահաստան Քուշանաց՝ և աւար հա-
րեալ զերկիրն ամենայն, զհար և զՎատագէս, զՏիսորոստայն²
ամենայն և զՏաղական, առնոյր և զբերդս բազումն, և զնոյնս
քանդեալ աւերէր և դառնայր յաղթութեամբ մեծաւ և բազում
աւարաւ, և երթեալ բնակէր ի Մարդ և ի Մարդուոտ³ դա-
ւառի :

Յայնժամ հրեշտակք աւետաւորք փութով հասանէին առ
արքայն Խոսրով, լիով զեղեալսն պատմէին քաջութիւն : Իսկ ար-
քայն Խոսրով զուարճանայր զուարթանայր մեծաւ խնդութեամբ,
և հրամայէր զարդարել փիղ մի մեծ և ածել ի դահլիճն. հրամայէ

¹ Թերեւս ի վերտ բառն բարդեալ, բահլիկ տարաւ զբահլիկութեան. տես
և Խոր. Բ. 85.

² Ի տպ. էր՝ Տիսորոստայն. իսկ ի ձեռ. օրին. այսպէս, աւղազոյն طخارستان :

³ Ե յսինքն مرو և دورود ի Խորասան նահանգի :

ևս հանել ի վեր զորդի նորա զՎարազտիրոց՝ որ անուանեալ կոչէր յարքայէ Զաւիտեան Խոսրով: Եւ հրամայէ դանձս ցանել ամբոխին. և գրէր առ նա հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ. և կոչէր զնա ի գուռն մեծաւ պատուով և շքեղութեամբ:

Ք Լ ՈՒ Խ ՎԹ.

Մեռանիւ Սմբատայ խաղաղութեամբ. ապստամբիւ նախարարացն Հայոց ի Պարսից և երթալ ի ծառայութիւն Խաքանայ արքային հիւսիսց:

Եւ եղև իբրև մերձեցաւ աւթիւ միով ի գուռն արքունի՝ հրաման տայ արքայ ամենայն նախարարացն և զաւրաց իւրոց ելանել ընդ առաջ նորա, և աւժանդակացն հրամայէ նժոյգ տանել ընդ առաջ նորա յախոռէ արքունի՝ արքունական կազմուածով. և երթեալ մեծաւ շքով և փառաւք յանդիման եղև թագաւորին:

Իսկ նորա տեսեալ խնդութեամբ ընկալաւ զնա, և ձգեաց առ նա զձեռն իւր, և նորա համբուրեալ զձեռն նորա՝ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց: Յայնժամ ասէ ցնա արքայ. «Միամտութեամբ վաստակեցար, և մեք աւելի գոհ եմք զքէն. և արդ՝ յայսմհետէ աւելի մի՛ լինիր աշխատ ելանել ի պատերազմն, այլ կաց աստէն մերձակայ, սոս, կե՛ր և սրբ, և ուրախութեան մերում պարապեա՛ս»: Եւ էր նա երրորդ նախարար ի տաճարի թագաւորութեանն Խոսրովայ արքայի, և կացեալ ժամանակս սակաւ՝ վախճանեցաւ յամս ի՛նչ երրորդի թագաւորութեանն նորա: Իսկ զմարմին նորա մեռեալ՝ տարան ի Հայաստան երկիր ի բնիկ հանգստարանսն, և և եղին ի տապանի ի գիւղն Պարիւնս՝ որ է ի Պողոսիտ գաւառի:

Եւ պա ապստամբեալ զնացին ի ծառայութիւն մեծին Խաքանայ արքայի կողմանցն հիւսիսց, ի ձեռն Ղենաստանն Ղեպետխոյ. ապա զնացեալ յարևելից յարևմուտս ընդ կողմանս հիւսիսց

խառնել ընդ զաւրացն Ղեպետխոյն այնորիկ, հրամանաւ թագաւորին իւրեանց Խաքանայ: Եւ ելեալ ընդ պահօրակն Ղորայ զաւրաւք բազմութեան՝ զնացին յաւղնականութիւն թագաւորին յունաց:

Ք Լ ՈՒ Խ Ի.

Ապստամբութիւն Մատ խոստուռնեոյ Պարսիկ մեծի և մահ նորա. սահմանակալքն Պարսից և Յունաց:

Իսկ արդ՝ զի՛նչ ևս զՄատ խոստուռնեոյ ասացից և զմիւս անդամ զապստամբութիւնն: Եւ սա պատրիկ մեծ, վասն որոյ հրաման տայ թագաւորն կոչել զնա ի պաղատն, և զնացեալ ի նա ելթանասուն արամբք. և մեծարեալ շքեղացոյց զնա և որ ընդ նմայն, ըստ արժանի վայելչական ընդունելութեանն: Եւ նմա անաւթս ոսկիս և արծաթիս և զանձս բազումս յոյժ:

Եւ հրաման ետ երթալ ի Թիրակ առ զաւրս իւր. և հրաժարեալ ի թագաւորէն և զնաց: Եւ մինչդեռ զնայր ի ճանապարհի՝ արկ նա ի միտս իւր ապստամբել, և զնալ առ թագաւորն պարսից: Եւ ստերիւրեալ ի ճանապարհէն՝ զնաց ի ծովեզերն և հանդիպեալ նաւի միոջ՝ ասէ նաւորդացն. «Լ՛նցուցէք զիս յայնկոյս, զի ի գործ կարևոր առաքեալ եմ ես ի թագաւորէն»: Եւ հրապուրեալ զնաւորդսն՝ անցուցին զնա, և զնաց փութանակի՝ ձեպեալ հասանէր ի Հայաստան երկիր: Եւ ոչ որ վաղագոյն իմացաւ զճանապարհ զնալոյ նորա, մինչև բազում աւթեանաւք մեկնեալ հեռացաւ ի ծովեզերէն: Եւ պա ուրեմն իրազեկ լինէին զնալոյն. և ելեալ ընդդէմ սորա քաղաքաց քաղաքաց զաւրք և ոչ կարէին զգէմ նորա ունել, և ընդ ութն և տասն տեղի արարեալ նորա պատերազմն ի ճանապարհի՝ յաղթող ամենայնի գոտանէր: Թէպէտ և իւր զաւրականն պակասեալ նուազէր՝ և այնպէս զնացեալ փութանակի հասանէր ի Նախճաւան: Եւ ընկալեալ զնա պարսիցն ի

բերզն ամրանայր: Յայնժամ ժողովէր զամենայն զաւրս իւր Ստրա-
տելատն, և երթեալ պաշարէր զբերզն շուրջանակի զամէնն:

Ազգ լինի արքային Խոսրովու եղեալ իրքն և արձակէ ի վերայ
նոցա զՊարսայեանպետ հանդերձ զաւրու: Իբրև եկն մերձեցաւ
զաւրն, թողին նոքա զքաղաքն և գնացին. և նորա փութացեալ
գնաց առ թագաւորն պարսից: Իսկ նա սիրով ընկալաւ զնա, մե-
ծացոյց պատուովք, և ետ նմա զգանձս, և հրամայեաց ոռձիկ
յարքունուստ:

Եւ եղև զինի ամի միոյ մեռանիլ Մաւրկայ, և թագաւորել
Փոկասայ: Արկ սա ի միտս իւր ապստամբել և գնալ առ թագա-
ւորն յունաց. սկսաւ սխալաւստել երիվարս տաճիկս և կազմել
սպառազինութիւն, յանգուցանէ յինքն արս սրիկայս¹: Եւ որ ե-
հաս ի լսելիս արքային բանն, հրաման ետ կապել զնա ոտիւք և
ձեռաւք, և բրաւք սպանանել:

Եւ այս են սահմանակալքն տէրութեանն պարսից յամս հաշ-
տութեան այնորիկ ի Հայաստան երկրի և ի Բուին քաղաք. Վըն-
դատական, Նիխաւրական. զսա սպանին զաւրքն պարսից ի Բուին,
և ինքեանք ապստամբեալ գնացին ի Գեղուճ: Ապա Մերկուտ,
ապա Յաղղէն, ապա Բուտմահ, ապա Յեմանն²: Իսկ ի յունաց
կողմանէ, նախ՝ Յովհան պատրիկ, ապա Հերակղ, ապա Սուրէն
զաւրավար. մինչև լցան ամբ երեքտասանք հաշտութեանն:

Եւ հրաման ելանէ ի կայսերէ. «Երեսուն հազար հեծեալ վզե-
նակալ է, ասէ, իմ ի վերայ աշխարհին Հայոց: Արդ՝ լը երգաւոր
ժողովեցին ինձ անտի և նստուցին ի թերակացոց աշխարհին»:
Եւ արձակոյր զՊրիսկոս ի Հայս վասն գործոյն այնորիկ, մինչդեռ
եկեալ հասանէր համբաւն խռովութեան մեծի: Եւ Պրիսկոս յա-
րուցեալ զնայր անհնարին տաղնապաւ:

Գ Լ ՈՒ Խ ԻՍ.

Սպանունն Մորկայ կայսեր և թագաւորել Փոկասայ. ապստամբել Երակղի զօրավարի
Նղէքսանդրոյ, և Երսիսի զօրավարի միջադետաց Սոբուոյ. պաշարունն Ուրհայի ի
Յունաց, և պաշարունն Գարա քաղաքի ի Խոսրովայ, և գումարել զօրս ի կողմանս
Հայոց և առնել նոցա զօրազուլի զՋուան իշխանն Ղեհ, գալ յԱւրհայ և առ յինքն
առնուլ զԹևոզոս, և դարձեալ անդրէն կործանելն զԳարա. առնուլ Ուրհայի ի Յունաց
և սպանունն Երսիսի զօրավարի:

Եւ եղև յամի չորեքտասաներորդի Խոսրովայ արքայի. ի
քսաներորդ¹ ամի Մաւրկայ թագաւորութեանն՝ ապստամբեալ ի
բաց կային ի կայսերէ զաւրն յունաց՝ որ ի Թրակացոց կողմանէ,
և նստուցին իւրեանց թագաւոր զայր ոմն անունն Փոկաս կոչեցեալ:
Եւ գնացեալ միաբանութեամբ ի Կոստանդնուպալիս՝ սպանին
զՄաւրիկ թագաւոր և զորդիս նորա, և նստուցին զՓոկաս յա-
թոռ թագաւորութեանն: Եւ գնացին ինքեանք անդէն ի կողմանս
Թրակացոց աշխարհին ի դէմ թշնամոյն: Եւ էր որդի մի կայ-
սերն Մաւրկայ՝ անունն նորա Թէոդոս: Եւ որ համբաւոյն ելեալ
տարածանէր ընդ ամենայն երկիր՝ եթէ զերծաւ Թէոդոս և գնաց
առ թագաւորն պարսից: Ապա ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն լինէր
ի մէջ Հռովմայեցոց տէրութեանն անդէն ի թագաւորանիստ
քաղաքին և Ղեքսանդր քաղաքի յԱղիպտոս և յԱրուսաղէմ
և յԱնտիոք, և յամենայն կողմանս երկրի առեալ սուր զմիմեանս
սատակէին:

Հրաման ետ թագաւորն Փոկաս սատակել զամենայն ապս-
տամբ՝ որ երկմտեալ էին ի նորին թագաւորութեանէն: Բազումք
սատակեցան անդէն սրով ի թագաւորանիստ քաղաքին: Եւ առա-
քեալ զԲոնոս ոմն իշխան հանդերձ զաւրու ի վերայ Անտիոքայ
և յԱրուսաղէմ, և յամենայն կողմանս աշխարհին. և նորա երթ-
եալ եհար զԱնտիոք և զԱրուսաղէմ սրով սուսերի, և զամենայն
իսկ զբազմութիւն քաղաքաց երկրին այնորիկ սպառեաց սրով:

¹ Ի ձեռ. օրին. սրիկաս էր:
² Տե՛ս յԵր. 34.

¹ Ի սուր եր՝ քսան և երեք, ի ձեռ. օրին. իդ: Մեզ այսպէս ուղղելի գտանցաւ:

Յայնժամ ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Փոկասայ Արակլէս զաւրաւար զաւրու իւրով՝ որ էր ի կողմանս Աղէքսանդրի, և բռնացեալ ի բաց կալաւ զերկիրն Ագիպտացւոց: Աւ յԱսորւոց կողմանէ ապստամբեալ Ներսէս զաւրաւար ի Միջագետս Ասորւոց, և չանդերձ զաւրու իւրով մտեալ բռնանայ յԱւրհայ քաղաքի: Աւ եկեալ զաւր ի վերայ նորա պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն չանդերձ զաւրու:

Աւ եղև՝ իբրև լուաւ արքայն Խոսրով զլուր համբաւոյն այնուրիկ՝ ժողովեալ գումարեաց զամենայն բազմութիւն զաւրաց իւրոց, և գնաց ընդ արևմուտս, և հասեալ ի Պարա քաղաք, նստաւ շուրջ զնովաւ, և պաշարեաց զսա, և մարտ եղեալ կռուէր ընդ նմա: Աւ ընդ կողմանս Հայոց գումարեալ զաւրս, և զԳուլամն՝ Վէհ ոմն իշխան մեծ զաւրազլուխ նոցա: Յայնժամ արքայ Խոսրով բաժանէ յերկուս մասունս. զմի մասն եթող անդէն շուրջ զքաղաքաւն, և միւսով մասամբն գնաց ինքն ի վերայ զաւրուն՝ որ պատեալ պաշարեալ պահէին զԱւրհայ: Աւ հասեալ ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն ի ծագել առաւաւտուն՝ զմանս սատակէր սրով, զմանս փախտական արարեալ, կէսն ամրացեալ ի գետն Աւիրատ մեռանէին, և կէսըն գնային հալածական: Իսկ արքայն Խոսրով մատուցեալ ի դուռն քաղաքին, զի բացցեն նմա և մտցէ ի ներքս. իսկ նոքա բացին զդուռն, բայց մանուկ մի զարդարեալ թագաւորական հանդերձիւ, և եղեալ ի վերայ զլսոյն նորա պսակ, և եհան արձակեաց առ նա Ներսէս՝ ասէ. «Պա է որդի թագաւորին Մաւրկայ՝ Թէոդոս, և արասցես ի վերայ գորա ողորմութիւն՝ որ պէս և հայր գորա ի վերայ քոյ»:

Աւ մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնա Խոսրովայ արքայի, զարձաւ անդրէն և գնաց ի Պարա քաղաք, և ունէր զնա առ իւր թագաւորական պատուով. և նստաւ նա շուրջ զՊարայիւ զտարի մի և կէս, և փորեցին զհիմունս քաղաքին ի ներքոյ պարսպին, և կործանեալ զպարիսպն նորա՝ առին զքաղաքն, և սուր ի վերայ եղեալ մաշեցին զամենայն սրով սուսերի: Աւ առեալ զառ և զաւար քաղաքին, զարձան անդրէն ի Տիգրոն, քանդի էր զաւր նորա

¹ Ի տպ. էր՝ Զովանան:

աշխատեալ և լքեալ ի պատերազմէ քաղաքին: Աւ հասեալ ի վերայ Ուրհայի այլ զաւր ի յունաց կողմանէ՝ մարտեան ընդ քաղաքին և առին զնա, և կալեալ զՆերսէս սպանին և արիւն հեղին:

Պ Լ Ո Ւ Խ Ի Ֆ.

Պատերազմ Պարսից ընդ Յունաց ի դաշտն Շիրակ և պարտութիւն Յունաց. դարձեալ պատերազմ ի Ծագկոտան, և պարտութիւն Յունաց, և անձնատուր լինիլ Թէոդոսի Խորխոռունոյ և տալ զբերքն Պարսից մահ նորա:

Իսկ Գուանն Վէհ, զոր արձակեաց ի կողմանս Հայոց հանդերձ զաւրու իւրով, երթեալ հասանէ յԱյրարատ գաւառ, և ի Պուին քաղաք ի ձմերային ժամանակի, և դադարեալ հանգուցանէ զզաւրս իւր մինչև ի գալ հասանել զարնայնոյ ժամանակի:

Յայնժամ ապա և զաւրն յունաց ժողովեալ գումարեցան ի քաղաքագեւղն Աղեւլարդ, և հասեալ ի վերայ նոցա զաւրն պարսից՝ եղև պատերազմ ի դաշտին Աղեւլարդայ. հարին զզաւրն պարսից և կործանեցին կործանմամբ մեծաւ. և սպանին զզաւրաւարն ի պատերազմին, և զմնացեալսն փախտական արարեալ հալածական տանէին: Աւ առեալ զառ և զաւար զբանակին պարսից՝ զարձան ի բանակեալն իւրեանց՝ որ կայ ի վերայ գետեղերն՝ որ կոչի Հոռոմոց մարգ:

Աւ եղև ի գալ ամին միւսոյ մինչդեռ արքայ Խոսրով մարտնէր ընդ Պարա քաղաքի, գումարեցաւ այլ զաւր պարսից ի կողմանս Հայոց, և Պատոյեան զաւրազլուխ նոցա: Աւ զաւրն յունաց գումարեցան ի դաշտն Շիրակ և ի գեւղն՝ որ կոչի Շիրակաւան: Աւ անդ զետեղեալ դադարեցան առուրս ինչ, և ինքեանք տագնապեալք յրնտանի պատերազմէն և զարհուրեալք յարձակմանէ աւտար թշնամոյն: Աւ զաւրն պարսից հասեալ ի վերայ նոցա իբրև զլսոյնաւ արծուոյ: Իսկ նոցա թողեալ զտեղի բանակին իւրեանց՝ անցին յայնկոյս գետոյն ի դաշտն՝ որ կոչի Ականից:

և զաւրն պարսից հետամուտ եղեալ հասանէին նոցա: Աւ լինի պատերազմն ի գեւղն՝ որ կոչի Պետիկ: Աւ մինչդեռ սոքա ճակատեալ էին դէմ յանդիման դալ և մերձենալ առ միմեանս. իսկ բնակիչք գաւառին՝ որ էին ժողովեալ ի բերդն Արզինայի, և ելեալ անտի բազմութեան մանկուոյ գերանդաւք և սրիանաւք անկան ի վերջոյ նոցա, և գործեցին մեծ աւճիռ վնասուց, թողին վերաւորս, և առեալ զառ և զաւար և զկապուտ՝ գնացին ի բերդն իւրեանց:

Աւ նոցա բաղխեալ պատերազմաւ՝ փախստական լինէր զաւրն յունաց առաջի նոցա: Իսկ նոցա զհետ մտեալ կոտորէին զբազումս ի դաշտացն և ի ճանապարհացն ցիր և թաւալ կացուցանէին: Աւ սակաւք մնացեալք փախստեացս գնացին: Իսկ նոցա զառ և զաւարն առեալ գնացին ի բանակն իւրեանց: Աւ իբրև տեսին զեղեալ չարութիւնն՝ համադուեղ արշաւեալ ի բերդն՝ առեալ զնա, զբազումս սրով սատակեցին. և բազումք դահալէժ լինէին յահէ անտի. և կէսքն ելեալ ընդ դուռնն՝ որ բանայր ի կողմն գետոյն՝ փախստական գնային, և զայլն ամենայն ի գերութիւն վարեցին: Աւ գերեցան յաւուր յայնմիկ ի բերդէն յայնմանէ գեւղք լի: Աւ զամենայն նոյնպէս ի գերութիւն վարեցին, և ժողովեալ զամենայն զառ և զաւար գաւառին. և զաւրքն դարձան և գնացին յԱտրպատական:

Ապա եկն Սենիտամ Սոսրով, և զաւրն յունաց գումարեալ նստան ի Ծաղկոտանն՝ մերձ ի գեւղն՝ որ կոչի Անդղն, ընդ որ անցանէ գետն Արածանի. և ի միւս կողմանէ քակեալ զգեւղն՝ ածին ամրութիւն շուրջ զինքեամբ: Աւ զաւրագլուխ նոցա թէոգոս Սորխոռունի. և զաւրն պարսից եկեալ բանակեցան մերձառ նոսա ի թիկանց կողմանէ. և նոքա զարհուրեալ խաւսեցան ընդ նոսա, նախ՝ ի խաղաղութիւն, ասացին ոչ ունել պատերազմ, այլ թողուլ զբերդն և երթալ խաղաղութեամբ: Ապա միաբանք եղեալ՝ ոչ հաստատեցաւ բանն, այլ վստահացեալ յամրութիւն իւրեանց կարծէին առնել ինչ: Աւ եղև ի վաղիւ անդր զիմեաց գնաց ի վերայ նոցա զաւրն պարսից: Աւ ոչ որ արկանէր ի նոցանէն զէն զանձամբ իւրով, և կամ թամբէր գերիվար իւր: Աւ թէ որ զինէր վանձն կամ թամբէր գերիվար, հասանէին մանկուեք իշխանացն,

և հանեալ ի բաց ձգէին զղէնն չարաչար տանջելով զարսն, և զգաւտիս երիվարացն սրով հատանէին:

Աւ եկեալ զաւրն պարսից ճակատեցան մերձ առ նոսա դէմ յանդիման ի դաշտին կողմանէ, և ձգեալ բազմութեանն զաւրու աղեղնաւորացն, և թափեցին ի նոսա զկապարձս¹ իւրեանց, և ծակոտէին նետիւք իւրեանց առ հասարակ զամենայն արս և զերիվարս: Աւ ընդոստուցեալ ամենայն երիվարք՝ որ կապեալ էին առ մուրս առ իւրաքանչիւր գրան խորանաց, ընթադրեալ առաթուր հարկանէին զխորանսն և զբանակն ամենայն: Աւ թշնամուցն հատեալ զամրութիւն՝ անկաւ ի բանակն, և անհնարին լինէր կոտորածն. և նոցա հատեալ զտեղի մի, ոմանք հետեակք և ոմանք հեծեալք յանկումուշի² ձի, չլին և գնացին փախստական: Աւ թէոգոս Սորխոռունի անկեալ ի բերդն՝ ամրանայր. և նստան նոքա անդէն յայնմ գիշերի ի նոցուն բանակետղն: Աւ եղև ընդ առաւաւտն, պատգամ արձակէին՝ զի թողցեն զբերդն և գնացեն իւրեանց կարասեաւն³ և ամենայն կազմածովս: Աւ յանձին կալեալ նոցա առնել այնպէս: Աւ յաւուրն երրորդի բացին զդուռն քաղաքին, և ելին գնացին ամենեքեան ըստ ասացելումն բանին: Իսկ զթէոգոսն Սորխոռունի կոչէր զաւրավարն պարսից և ասէր զնա. «Ո՛չ ունիմ իշխանութիւն արձակել զքեզ առանց արքունի հրամանի, այլ տաց տանել զքեզ ի դուռն, և գրեցից վասն քոյ առ արքայ զամենայն բանս բարութեան, եթէ սրպէս միամտութեամբ և տիրասիրութեամբ գործեցեր՝ զի զզաւրս նոցա ի ձեռս մեր այնպէս մատնեցեր: Աւ ապա զբերդդ առանց աշխատութեան սրպէս ետուր մեզ, և եկիր կամաւք քովք ի ծառայութիւնս: Աւ գրեաց ըստ նմին բանի, և ետ տանել զնա ի դուռն: Աւ արքայ Սոսրով սիրով ընկալաւ զնա, և կարգեաց նմա ոռձիկս և հանդերձագինս յարքունուստ: Իայց յապա ժամանակիս՝ եղեալ կարծիս նենդութեան, հրամայեաց սպանանել: Իսկ ի բերդին Անդղեղ նստուցեալ բերդակալ, և գումարեալ զզաւրս իւր գնաց ինքն ի ներքսաղոյն և նուաճեաց զերկիրն ի ծառայութիւն:

¹ Ի տպ. էր՝ կապանս:
² Ի ձեռ. օրին. էր՝ յանկումուշի:
³ Ի ձեռ. օրին. էր՝ կարասանաւն:

Եւ եղև յետ այնորիկ՝ միւսանգամ պատերազմն ի կողմանս Բասենոյ, և եհար զյոյնն և հալածեաց. և փախտականն արաւրեալ ընկեցոյր յերկիրն իւրեանց: Եւ կալաւ նա քաղաքս՝ զԱնզըղ և զՎայլատուս, զԵրզինայ, և ի Տարային զքաղաքն Օխնկերտի: Եւ հրաման հասեալ յարքայէն՝ զնաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Գ.

Արձակել Խոսրովայ զօրու բազմաւ զզօրագլուխն Ըռազման զԽոռեամ՝ յՍորեստան, և զԱշտատ զՅեզտայար ի Հայաստան, ընդ նմա և զԹէոդոս կայսր. հնազանդել ամենայն Միջագետաց Ըռազման Ձխոռեմայ, պատերազմել Աշտատայ ընդ Յոյնս և հնազանդեցուցանել զՎարնոյ գաւառն. պատերազմ Շահնայ ընդ Յոյնս և յաղթել. գաղթել բնակչաց Կարնոյ յԱհմատան Շահաստան, մահ Կաթուղիկոսաց. առնուլ Կեսարիոյ ի Շահնայ և սպանուին Ղանակայ Արծրունայ:

ՅԵՅՆԺԵՄ արքայ Խոսրով զարձաւ ի Պարայէ և հանդոյց զզաւրս իւր վերստին, և այլ եւս բազմութիւն զաւրաց ժողովեալ զուժարեաց, և արձակէր ընդ կողմանս Ասորեստանի զաւր մեծ և հզաւր յոյժ, զԽոռեամ: որ Տրազմանն անուանեալ, զաւրապուխ նոցա: Եւ հրաման տայր նոցա այսպէս՝ եթէ. «Որք եկեսցեն ի ծառայութիւն, սիրով ընկալ, և ի խաղաղութեան և ի շինութեան պահեստիւր. և որ ընդդէմ դարձցին և պատերազմեսցին, սրով սատակեսցին»: Եւ ընդ կողմանս Հայաստանի արձակէր զԱշտատ զՅեզտայար հանդերձ զաւրու մեծաւ. և զԹէոդոս կայսր զանուանեալ որդի Մաւրկայ ընդ նմա զուժարէ: Խոռեամ առեալ զզաւրացն բազմութիւն զնաց ի կողմանս Ասորեստանի, և հասեալ ի Միջագետս Ասորուոց, պատեալ պաշարեն զՈւրշայ քաղաք, և մարտ եղեալ կռուի ընդ նմա: Իսկ նոքա ի բազմութենէ զաւրացն և ի մարտիցն յաղթութիւնն, և զի ոչ ուստեք դոյր նոցա ակնկալութիւն փրկութեան, խաւսեցան ի խաղաղութիւն, և խնդրեցին երդումն՝ զի մի կորուսցեն զքաղաքն, և բացեալ զզուռն քաղաքին հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Կայնպէս և Արթ և

Թեւա և Ուաշայենայ և ամենայն քաղաքք Միջագետաց Ասորուոց կամաւք հնազանդեալ ի ծառայութիւն՝ պահեցան ի խաղաղութեան և ի շինութեան: Եւ զնացեալ նոցա յԱնտիոք քաղաք, հնազանդեցան և նոքա կամաւք ի ծառայութիւն հանդերձ ամենայն քաղաքաւք և բնակչաւք իւրեանց փախտականք լեալ ի սրոյն Փոկասայ:

Իսկ Աշտատ Յեզտայար եկն ի սահմանս Հայոց յամի ութ և տասներորդի թագաւորութեանն: Եւ զաւրն յունաց զուժարեալ ժողովեցան ի գաւառն Բասենոյ, և ևս ահագին դիմեալ յարձակեցան ի վերայ նորա. և եղև պատերազմ մեծ ի Պու և Յորդորու: Հարին զաւրն յունաց և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ: Բազումք մեռան ի պատերազմին, և ոչ դոյր թիւ սպանեցոյն ի դաշտին. հալածեաց զնոսա մինչև ի քաղաքն Սատաղացոց, և ինքն զուժարեալ բանակեցաւ շուրջ զՎարնոյ քաղաքաւ: Եւ կալաւ ընդ նմա դործ պատերազմի. ընդդիմացան ի ներքուստ ինչ. և ոչ սակաւ լինէր կոտորածն վնասուց յարտաքնոցն: Ապա յառաջ մատուցեալ Թէոդոս կայսրն ասելով, եթէ, «Ես եմ թագաւորն ձեր», Յայնժամ հաւանեալ բանային. ելին զլիաւորքն քաղաքին և ընծայեցան նմա, և դարձեալ անդրէն հաւանեցուցին զքաղաքն՝ թէ նոյն ինքն է Թէոդոս որդի Մաւրկայ: Յայնժամ բացեալ զզուռն՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և կարգեալ ի նա պահասպանս, զնաց և կալաւ զքաղաքն Հաշտենից՝ Չիթառիժ և զՍատաղ և զԱռաստիայ և զՆիկիոպաւլիս և զնաց: Ապա եկն Շահէնն Պատգոսապան և զանց արարեալ զՎարնոյ քաղաքաւ, և յոստանն Պաւնայ եկն մարդպանութեանն Շահրայեանպետ: Իսկ Շահէնն երթեալ հանդիպէր զաւրացն յունաց ի Կարին գաւառի: Եւ արարեալ պատերազմ՝ հարկանէր զնոսա սրով սուսերի և փախտական արարեալ հալածական առնէր յաշխարհէն:

Իսկ յամին քսաներորդի առաջներորդի արքային Խոսրովայ՝ հրաման ետ նմա՝ փոխել զբնակիչս ի Կարնոյ քաղաքէ և տանել բնակեցուցանել յԱհմատեան շահաստանի. ընդ նոսին ըմբռնեալ և երանելի ծերունի կաթուղիկոսն Յովհանն ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն: Եւ անդէն վաղձանեալ բերաւ մարմին նորա ի գեւղն Աւան՝ յեկեղեցին, զոր ինքն

չինեաց: Եւ ի նմին ամի վաղճանեցաւ երանելին Աբրահամ Կաթողիկոսն: Եւ յետ սորա յաջորդէ զաթոռ հայրապետութեանն Կոստաս Տարոնայ եպիսկոպոսն՝ որ ի դեղջէ Աղցիցն աւանէ, և առ սովաւ կատարի շինուած եկեղեցւոյն սրբոյն Վրիգորի:

Եւ յամին քսաներորդի Խոսրովայ արքայի՝ ասպատակ արարեալ Շահնայ՝ արշաւեաց ի կողմանս արեւմտից, և գնացեալ ի Կեսարիա Կապադովկացոց. իսկ բնակիչք քաղաքին քրիստոնեայք ելին ի քաղաքէն և գնացին. բայց Հրէայքն ընդ առաջ երթեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն. և նստաւ նա ի քաղաքին յայնմիկ զտարի մի: Կալան զՎասակն Արծրունի զորդի Սահակայ նահապետին Արծրունեաց, և սպանին զնա հանդէպ դրանն քաղաքին ի վերայ փայտի. որ թէպէտ և բաղում աւճիռս վնասուց գործեալ էր նորա ի զաւրուն պարսից, սակայն, ամենայն զաւրն պարսից ողբայր զնա վասն քաջութեան և արիութեան, և մանուկ ուժեղ և բարձրահասակ: Մանաւանդ զի սնեալ ևս էր ի մէջ նոյա, և վարժեալ ևս ի նոցանէն հրահանգաւ. այսպէս և սա:

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Գ

Դիմելն Հերակէի յԱսորեստան ընդդէմ Պարսից. պատերազմ մեծ առ Մտիոք քաղաքաւ. պարտութիւն Յունաց. հնազանդութիւն երկրին Պաղեստինու Պարսից. նստել յԵրուսաղէմ Պարսիկ ոստիկանի եւ սպանումն նորա. կատարած մեծ յԵրուսաղէմ սրով Պարսից ևւ այրել. գերութիւն սրբոյ Խաչին:

ԽՈՍՐՈՎ ԻԲ. ԵՐԵՎԱՆ ՁՆՈՍԷԻՆՆ

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ զուճարեւ զաւրս Արակի՝ որ ի կողմանս Աղիպտացոց, յամի քսաներորդի երկրորդի Թագաւորութեան Խոսրովայ, և նաւեալք ընդ ծով՝ հասին ի Կոստանդնուպօլիս, և սպանեալ զՊիոկաս Թագաւոր՝ նստոյց զՀերակիոս զորդի իւր յաթոռ Թագաւորութեանն, և արար յամենայն երկիրն խաղաղութիւն:

Եւ եղև իբրև Թագաւորեաց Հերակիոս՝ արձակեաց հրեշտակիւր մեծապէս դանձիւք և հրովարտակաւք առ արքայ Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն մեծաւ Թախանձանաւք: Որում ոչէնչ կամեցաւ լսել արքայ Խոսրով ասելով. «Իմ է Թագաւորութիւնն այն, և ես զՍէոդոս զորդին Մաւրկայ նստուցի Թագաւոր: Եւ նա երթեալ առանց մեր հրամանի Թագաւորեաց, և զմեր դանձն մեզ ընծայս մատուցանէ, բայց ես ոչ դադարեցից՝ մինչև առից զնա ի բուռն իմ»: Եւ առեալ զգանձն՝ հրամայեաց սպանանել զհրեշտակս նորա, և բանից նորա ոչ արար պատասխանի:

Յայնժամ զուճարեալ Արակի զգաւրս իւր՝ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն և արդել զնոսա յարշաւանաց իւրեանց: Եւ զուճարեալ զգաւրն ի ձեռն Կուրատորի ուրումն, հրաման ետ զգուշանալ, և ինքն գնաց ի տեղի իւր:

Եւ պաշարեցին զքաղաքն Կեսարացոց՝ տարի մի: և նեղեցաւ զաւրն պարսից ի կերակրոյ. և զի ոչ դոյր խար երկվարացն բաղմութեան: Եւ եղև իբրև հասին յաւուրս ամառնային ջերմութեանն, և լցեալ սեռնեցան վայրքն բուսով դալարոյ՝ հրդեհեցին զքաղաքն հուրք, և ելեալ գնացին բռնութեամբ, հարեալ զյոյնն և փախստական արարեալ յետուստ իւրեանց. և ինքեանք երթեալ ի սահմանս Հայոց: Եւ ձմերեալ զաւրն պարսից ի Հայաստան աշխարհին:

Կոչի Շահնէն փութանակի ի դուռն Թագաւորին պարսից, և հրաման տայ նմա արքայ երթալ անդրէն ընդ արեւմուտս փութանակի: Իսկ նորա առեալ զգաւրս իւր յաւուրս ամառայնոյ գնացեալ հասանէ ի Կարնոյ քաղաք, և դիմեալ ի վերայ Մելտինոյ, առնու զնա և հնազանդէ ի ծառայութիւն: Եւ ինքն գնացեալ միանայր ի զաւրն Խոսրովայ, որ էր ի Պիսիգացոց կողմանէ և յԱստանն Վրէնայ:

Եկն փոխանակ Շահնայեպետի՝ Պարսեանպետ Պարշընազդատ. ապա Նամդարուն Շոնազա¹. ապա Շահրապրական: Սարար կոխ մի ի Պարս և յաղթեաց. ապա Ղոթ՝ Ահհան: Սա

¹ Ի միւսում օրինակի՝ Շնասազ:

հետամուտ լեալ զհետ թագաւորին Արակղայ ի Հայո մինչև ի սահմանս Ասորեստանի, մինչև եղև պատերազմ մեծ ի Նինուէ՝ յորում անկաւ ինքն և ամենայն զաւրբ իւր :

Իսկ թագաւորն Արակղոս գումարէ զՓիլիպիկոս զոմն երէց ի զաւրաւարութիւն : Աւ էր լեալ Փիլիպիկոս այս փեսայ կայսերն Մաւրկայ, և բազում ժամանակաւ արարեալ զաւրաւարութիւն՝ դործէր զմարտից յաղթութիւն : Աւ ապա յանկարծաւրէն արկեալ ի միտս իւր անդրէն յաւուրս Մաւրկայ թագաւորութեանն, կտրեալ զհետ զլիսոյ իւրոյ և զգեցեալ զքահանայութիւն՝ զինուորեցաւ յուխտ եկեղեցւոյ : Արդ՝ զսա բռնագատեալ Հերակղի, կարգէ զաւրաւար և արձակէ ի կողմանս արևելից զաւրու մեծաւ : Աւ նորա զիմեալ ընդ Աեսարիա Ասպարդովկացւոց, երթեալ հասանէր ի Հայաստան երկիր՝ ի դաւառն Այրարատայ, և բանակի ի դաշտին Աղարշատայ քաղաքի : Հապճեպ ստիպով ի ձեռն թեթևընթաց երազոտն սուհանդակաց հրաման թագաւորին հասաւ . մեծաւ վտանգաւ ստիպէր զզաւրս իւր հասանել զհետ նորա, և անյիշատակ ի միջոյ ի բաց բառնալ զզաւրն : Աւ նորա երթեալ մեծաւ ստիպով հասին ի դաւառն Այրարատայ և բանակեցան ի վերայ գետեզերն Արասիայ, կամեցեալ առ վաղիւն խմբել զգործ պատերազմին : Ի նմին ժամու ի զիշերին գնացեալ ի վերայ Փիլիպպոսի ի Նիզ գաւառի և պատեալ զթիկամբք լերինն Արագածայ, երթեալ անցանէ ընդ Շիրակ և ընդ Վանանդ մերձ քաղաքաւն Աարնոյ և երթեալ հասանէ ի սահմանս իւր :

Իսկ զաւրն պարսից՝ քանզի յաւգնեալ էր ի հեռաւոր և յայն պէս վտանգաւոր ուղեաց ճանապարհին, քանզի բազումք մեռան ի ճանապարհին ի զաւրացն, և բազմաց երիվարք սատակեալ՝ անկանէին հետիոտս, ոչ կարացեալ հապճեպ ստիպով զինի նոցա լինել հետամուտ : Այլ գողարեալ աւուրս ինչ, ապա՝ գնացեալ հանգստիւ, երթեալ անցանէ ի կողմանս Ասորեստանի : Աւ բանակեցան անդէն ի տեղուջն՝ ուր էին զառաջինն և լայնեալ յաջ և յահեակ իւրեանց՝ լաստեցան և կալան զերկիրն ամենայն :

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Հերակղոս զորդի իւր զկոստանդին, ետ զնա ի ձեռն Սընկղիտոսին, և յանձնեալ ամենայն

մեծամեծացն պալատոյն՝ հաստատեաց զնա յաթոռ թագաւորութեան իւրոյ : Աւ իւր առեալ յանձն զանուր զաւրաւարութեան հանդերձ եղբարքն իւրով թէոդոսիւ՝ գումարեալ ժողովեաց զբազմութիւն զաւրացն, և անցեալ գնաց յԱսորեստան ի կողմանս Աստիոքացւոց : Աւ եղև պատերազմ մեծ ի կողմանս Ասիացւոց, և բռնացեալ հոսեցաւ արիւն զաւրաւարացն առ Աստիոք քաղաքաւ : Սաստիկ լինէր խումբ և խառնուրդ, և անբաւ կոտորածն ի մէջ տարուբերին, և յաւգնեալ վանեցան ի մարտին երկրքին կողմանքն : Քայց սակայն զաւրացեալ պարսիկն՝ փախուցեալ զյոյնն հալածեաց, և ստացաւ հանդերձ քաջութեամբ զյաղթութիւն : Աւ եղև միւս ևս այլ պատերազմ մաւտ ի նեղուց մտին ի Աիւլիկեայ, եհար յոյնն զպարսիկն ի ճակատուն՝ ըն արանց սպառազինաց : Աւ ինքն դարձեալ փախստական գնաց, և զաւրացեալ զաւրն պարսից՝ անցեալ կալաւ զՏարսաւն քաղաք և զամենայն բնակիչսն Աիւլիկեաց զաւառին :

Յայնժամ ապա ամենայն երկիրն Պաղեստինացւոց կամաւք հնազանդեցան ի ծառայութիւն արքային պարսից . մանաւանդ մնացորդք ազգին Հերբայեցւոց՝ ապստամբեալք ի քրիստոնէից, և առեալ ի ձեռն զնախանձ հայրենի՝ մեծ աւճիրս վնասուց դործէին ի մէջ բազմութեան հաւատացելոցն : Արթեալ առ նոսա միաւորեցան խառն ի միաբանութիւն : Յայնժամ զաւրն արքային պարսից նստէր ի Աեսարիա Պաղեստինացւոց, և զաւրաւարն նոցա անուանեալ Ռազմիոզան՝ որ է խոռեամ, խաւսէր ընդ Արուսաղէմի՝ զի կամաւք հնազանդեցին ի ծառայութիւն, և ի խաղաղութեան և ի շինութեան պահեսցին :

Արդ՝ նախ միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և մատուցին զաւրաւարին և զիշխանայն պատարագս մեծամեծս, և խնդրեալ ոստիկանս արս հաւատարիմս նստուցին առ իւրեանց առ ի պահպանութիւն քաղաքին : Աւ յետ անցանելոյ ամսոց՝ մինչ առ ի պահպանութիւն քաղաքին : Աւ յետ անցանելոյ ամսոց՝ մինչ միաբանեալ ամենայն ռամիկ կաճառացն՝ մանկուրք քաղաքին սպանին զոստիկանս թագաւորին պարսից, և ինքեանք ապստամբեալք ի բաց կացին ի ծառայութենէ նորա : Յայնժամ եղև պատե-

¹ Յորին, և ի սպ էր՝ Գազմիոզան, մեր այսպէս :

րազմն ի մէջ բնակչացն քաղաքին Արուսաղէմի՝ հրէին և քրիստոնէին. և զաւրացեալ բազմութեան քրիստոնէիցն՝ հարին, սատակեցին զբազումն ի հրէիցն: Աւ մնացեալքն ի հրէիցն անկեալ ի պարսպացն՝ զնացին ի զաւրն պարսից: Յայնժամ ժողովեաց խոռեամ՝ որ է Ռամիկոզան՝ զզաւրս իւր և երթեալ բանակեցաւ շուրջ զԱրուսաղէմաւ և պաշարեաց զնա. և կալաւ ի վերայ նոցա զործ պատերազմի զաւուրս թիւ: Աւ փորեալ ի ներքոյ զհիմունս քաղաքին, աւերեցին զպարիսպն: Աւ եղև յաւուրն թիւ երորդի՝ յամսեանն մարգաց, որ աւր ի է՛¹ էր ամսոյն, յամի ի է՛² երորդի թագաւորութեանն Ապրուէզ խոսրովայ. զկնի տասն աւուր անցելոյ յետ Օտակին առին զաւրքն պարսից զԱրուսաղէմ, և սուր ի գործ արարեալ մինչև ցերիս աւուրս՝ սպառեցին զամենայն մարդիկ քաղաքին. և նստան ի ներքս քաղաքին և այրեցին զքաղաքն հուրբ: Աւ հրամայեցին՝³ համար անկելոց դիականցն, և եղև թիւ սպանելոցն ծէ՛⁴ հազար մարդ: Աւ զորս կալան կենդանիք՝ լե՛ հազար մարդ: Կալան և զհայրապետն՝ որում անուռն էր Օպրարիա, և զխաչապանն. և ի խնդիր անկեալ կենսաբեր խաչին՝ սկսան զնոսա տանջել. և զբազումն ի պաշտանէից կառափնատեալ սատակէին ի ժամանակին յայնմիկ: Ապա ցուցին զտեղին՝ ուր ծածկեալ կայր, զոր առեալ վարեցին ի դերութիւն. և զարծաթ և զոսկի քաղաքին ձուլեալ խաղացուցին ի դուռն թագաւորին. ապա վասն անկելոց ձերբակալացն հրաման հասեալ ի թագաւորէն առնել ի վերայ նոցա ողորմութիւն, շինել զքաղաքն, և զնոսա անդրէն հաստատել յիւրաքանչիւր կարդ: Աւ զհրէայսն հրամայէ հալածական առնել ի քաղաքէն. և անդրէն վաղվաղակի մեծաւ ստիպով կատարեն զհրամանն արքունի: Աւ կարգեցին երկցապետ զոմն ի վերայ քաղաքին՝ անուռն Մողեստոս⁵, որ զրէ չայաստան երկիր աւրինակ այսպէս:

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ե.

Թուղթ Մողեստոս երկրու առ Տէր Կուստոս և պատասխանի ի Կուստոսայ Կութուղիկոսէ առ Մողեստոս, նորոգումն տաճարին սրբոյն Հովիտիմայ ի Կուստոսայ կաթուղիկոսէ:

ՆՈՒ ՏԵՐ ԿՈՒՄԻՏՍՍ

Տեսնու իմոյ ամենայն բարութեան և երանութեան և հոգևորի Կուստոսայ արքեպիսկոպոսի և մետրապուլտի աշխարհիդ Հայոց, Մողեստոս նուաստ երէց և տեղապահ Արուսաղէմի:

Աւրհնեալ է աստուած և հայր տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, հայր զթութեանց և Աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարեաց զմեզ մխիթարութեամբ բազմաւ ի վերայ ամենայն նեղութեանց մերոյ՝ ի դալատեան ձերոյ հաւաիր: Քանզի՛ ոչ մխիթարեաց զմեզ ի դալատեան դոցա. նախ՝ յիշեցուցանելով զմեզ՝ զառաջին երթեւեկն՝ զոր առնէին ի պատուական տեղիս Արուսաղէմի: Արկորդ՝ զի հաճեաց զմիտս մեր ի դալատեան դոցա, և ծանեաք զի ոչ խալառ մերժեաց զմեզ Աստուած: Այլ արդարև սոյն Աստուած մեր ի մեզ է՝ ցուցանելով մեզ ի ձեռն նոցուն իրաց զմեծամեծս իւր, որ յառաջ քան զյաւիտեանս մինչև ցայժմ կատարելով և զզաւուրութիւն նորա և սքանչելիս նորա աւրցայժմ կատարելով և զզաւուրութիւն նորա և սքանչելիս նորա աւրհնելով և մեք զՊաւղոսին ասասցուք. «Ո՛րպէս մեծացան զործքք տէր, զամենայն իմաստութեամբ արարեր: Արդարև անքննին են դատաստանք նորա, և առանց զննելոյ են ճանապարհք նորա: Օ՛ր ի սիլ ծանեաւ զմիտս տեառն, կամ սիտրհրդակից եղև նմա՝ կամ սիլ ետ նմա փոխ և հատուցանէ նմա, զի ի նմանէ են և նովաւ և ի նա ամենայն. նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»: Արդ՝ զի զհակա-

¹ Յօրին. էր՝ իւր. իսկ ի տպ. այսպէս:

² Այսպէս ի ձեռ. օրին. իսկ ի տպ. էր՝ ի է:

³ Ի ձեռ. օրին. այսպէս. իսկ ի տպ. էր՝ համարեցին:

⁴ Այսպէս ի ձեռ. օրին. իսկ ի տպ. էր՝ ժէ:

⁵ Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրին. էր՝ Մողեստոս:

¹ Ի տպ. էր՝ բանի:

ուակորդսն մեր սիրելիս արար, և ետ զմեզ ի գթութիւն և յողորմութիւն առաջի ամենայն գերջաց մերոց՝ որ զտիրասպանունս և զհրէպոս, որք կարծէին չարչարանաւք սորա դարձեալ թշնամանել զայն՝ որ չարչարեցաւ վասն մեր, զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զճշմարիտ Աստուածն մեր: Որք համարձակեալ պատերազմեցան իսկ, և այրեցին զպատուական տեղիս զայս: Հաճեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն զնոսա աւարացուցանել ի քաղաքէն սրբոյ իւրմէ Արուսաղէմէ: Որք կամէին բնակիչ առնել ինքեանց, լենն բովանդակ չքնակել, և տեսանել ոչ արժանաւորին և զպատուական և զերկրպագու չարչարանս, և զսուրբ և զկենսընկալ նորա գերեզմանս, և զսուրբ Պողոթոթայ մեծափառ նորոգեալ, ճանաչեն հատուցեալ զիւրաքանչիւր փառս. բազում վերագրութեամբ զԱստուածային պաշտաւնն, և զմայր եկեղեցեաց Սիանն, և զվերացումն նորա: Աւ միանգամայն իսկ ասացեալ զամենայն երկրպագու տեղիս նորոգեալ լսելով նախանձաբերին. ոչ ի բարի, այլ ի բնիկ նախանձաւք հայրենական հաւր նոցա կայենի: Քանզի բազում անգամ ջանացան, բազում կաշառաւք հրաման խնդրէին մտանել ի սուրբ քաղաքն, և ոչ արժանաւորեցան յԱստուծոյ արգելեալ, որ և խրատեաց՝ զմեզ՝ ոչ ըստ դործոց մերոց, այլ հայրական գթութեամբն դարձուցանել զմեզ ի նորոգութիւն:

Բայց և զհրաշալիս գրելով ուրախ առնելք զքեզ, ոչ յանխաբառութենէ և կամ յաւերանաց շինութիւնք երկրպագու տեղեացս այսոցիկ լինին, այլ ի ձեռն նորա ողորմութեանն՝ որով բարձրացոյց զաշխարհս և զառ ինքն ծանաւթութիւն շնորհեաց:

Արդ՝ որպէս ասացեալք, թէ շնորհիւն Աստուծոյ ի ձեր սուրբ աղաւթիցդ ամենայն եկեղեցիքս Արուսաղէմի կարգաւորեցան և պաշտին: Աւ խաղաղութիւն քաղաքիս Աստուծոյ և սորին շրջեկիս, որպէս դէմ յանդիման պատմեն ձեզ, որպէս տեսին զայս քրիստոսասէր մարդիկդ ձեր: Քանզի զայս ամենայն ի նորին յարինողին՝ և միայն ի մարմնի են դործքն, և ոչ ի մարդկային ձեռաց է զաւրութիւն, զի մի՛ պարծեսցի ամենայն մարմին առաջի նորա: Քանզի նա է խաղաղութիւն մեր որ առնէ զամենայն, որպէս ա-

1 Ի ձեռ. օրին. խրամատեաց:

սացեալք է, և վերստին նորոգէ որպէս այժմիկ մարտեալ՝ ուրախ արասցէ զմեզ ի ձեռն սուրբ աղաւթից ձերոց, քարոզելով զսորին խաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեացն և շնորհելով մեզ հովիւս և առաջնորդս եկեղեցեաց նորա: Աւ արկցէ ի միտս ձեր՝ անդադար աղաւթելով վասն մեր, և մի՛ պակասել ամենեւին ի յիշել և նայիլ ի մեզ և յաղքատս Արուսաղէմի, և որ ինչ՝ պիտոյ է ընու: Աւ եթէ հնար իցէ զաստուածասէր ձեր նախանձդ և ի ձեռնտուութիւն շինածոյ՝ կենարար չարչարանացն ձգել. զի և այսմ բարւոյ և փափաղելի պարգեւաց հանդիպիմք. բայց և զայս աղաչեմ զհայրական զձեր սրբութիւնդ և որք ընդ ձեզ սըրբասուն եպիսկոպոսունսդ են, առաջի նոցա ընթեռնուլ զթուղթդ:

Եւ այս է թղթոյս պատասխանի՝ զոր գրեցին Հայր Արուսաղէմ առ Մողեսոս:

ՉԵՅՆ աւետար որ փողոյ մեծի ի հրեշտակէն դոչէ մեզ ի ձեռն թղթոյս այսորիկ հասելոյ յաստուածակերտ քաղաքէ այտի՝ որ աւետարանէ մեզ ուրախութիւն մեծ:

Վասն այսորիկ ուրախ լինին երկինք, և ցնծասցէ երկիր, զուարճասցին փառաւք իւրովք եկեղեցի և մանկունք իւր: Աւ արդ՝ մեք ամենեքեան միաբան գոչմամբ զհրեշտակական փառափանութիւնսն երգեսցուք ասելով. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

ՊԵՏՐՈՍԵՆԻՆՆ ԸՏ. ԿՈՒՄԻՏԵՍԵՅ

ՇՆՈՐՀԻՆՆ Աստուծոյ յեպիսկոպոսապետէս և յամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսացս և յերիցանցս, ի սարկաւազացս և ի զարացս, և յամենայն ժողովրդոց աշխարհիս Հայոց ձեզ նեղելոցդ և վշտացելոց, զանալից եղելոցդ և խրատելոցդ, յանձանձելոց և զգուելոցդ, սիրտիւնելոցդ և սիրեցելոցդ ի Հաւրէն երկնաւորէ:

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ առ կայսր:

Աղբայր պատուական Մողեստոս՝ քեզ և ամենայն եկեղեցեացոց որ Արուսաղէմի, շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և և սէրն Աստուծոյ և խաղաղութիւն բազմասցի :

Կախ՝ գոհանամ զԱստուծոյ ի վերայ մխիթարութեանց՝ ընդ որ մխիթարեաց զմեզ, որպէս զի և դուք կարող լինիջիք մխիթարել զայնոսիկ, որ յամենայն նեղութիւնս իցեն : Օ՛րի ահաւասիկ մեք իսկ ի ձեռն մխիթարութեան ձերոյ՝ որ եհաս առ մեզ, մխիթարեցաք ի բազում վշտացս և ի սաստիկ նեղութեանցս և ի դառն կտտանացս որ նեղէ զմեզ : Այլ հաւատարիմ է Աստուած որ սփոփեաց հայրական զթութեամբն իւրով զամենայն հաւատս հաւատացելոց ի ձեռն այդորիկ, և մոռացոյց զտրտմութիւնս մեր ուրախութեամբ լրոյս և ձայնիւ շինութեամբդ և խաղաղութեամբդ Արուսաղէմի : Բայց առ մեզ գոհէ մարդարէն, աղաղակէ և ասէ. «մխիթարեցէք, մխիթարեցէ զժողովուրդ իմ՝ ասէ Աստուած, քահանայքդ խաւսեցարո՞ւք ի սիրտ Արուսաղէմի, և մխիթարեցէք զգա, զի լի եղև տառապանաւք : Իբրև յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած, քանզի՞ զոր սիրէ տէր, խրատէ. ո՞ր իցէ որդի, զոր ոչ խրատեսցէ զնա հայր իւր. զի նորա վերաւքն բժշկեցաք, և խրատ խաղաղութեան մերոյ ի նմա : Բայց գիտե՛ս դու զայս՝ ով եղբայր սիրելի, ոչ սակաւ մխիթարութիւն գործէին և մերոյ ժողովրդեանս յերթեակէ այդ ճանապարհացդ : Կախ՝ զի մոռանային վիշտս և զտրտմութիւն աշխարհիս : Երկրորդ՝ զի սրբէին զմեզս իւրեանց ի ձեռն ապաշխարութեան, պահոց և ողորմութեան, տքնութեամբ զտիւ և զգիշեր անհանգիստ ուղեղնացութեամբ : Երրորդ՝ զի մկրտէին զմարմինս ի ջուր սրբութեան ի Յորդանանու յորձանսն հրաղէզս, որ յամենայն տիեզերս աղբերացաւ շնորհքն աստուածային, զի սփռէին զանձուկ սրտի զաստուածամերձ Սինէական լէրամբն առ Մովսիսիւ զմարգարէականն՝ (ասելով) ընկեր ցընկեր. «Եկայք ելցո՛ւք ի լեռն տեառն և ի տունն Աստուծոյ Յակովբայ : Այլ ևս զմեծագոյնն ասացուք ըստ առաքելական ձայնի. «զմատչելն ի Սիոն լեռն և ի քաղաք Աստուծոյ կենդանոյ Արուսաղէմն յերկինս՝» և ի բիւրաւոր բանակս հրեշտակաց և յեկեղեցիս անդրանկաց դրելոցն յերկինս, զաթոռն Աստուծոյ ի վերայ երկրի տեսանել, և զգատաւորն ամենեցուն զԱստուած

տեսանելով բազմեալ յերկնաւոր խորանի, և ի վերայ աստուածընկալ խարսխիդ : Իսկ երբև դարձոց բարձրեալն զերեսս իւր ի մէնջ, և նայեցաւ ի մեզ՝ խեթիւ արեղականն, և հետտելով հետտեցան անձինք մեր և խոռվեցաք : Տեառն Աստուծոյ մերում արդարութիւն, և մեր ամաւթ երեսաց : Այլ յորժամ կամեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն ի վերայ կործանելոց սաստիկութեամբ՝ առնել բարերարութեամբ քաղցրութիւն, ընկզմեցաք ի խորութիւն բարձրութեան : Այլ ի վերայ այսր աւետարեր նկարագրի՝ անդադար բերանովք՝ անհանգիստ լեզուաւք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զբարերարն և զքանչեւագործն և զպարգևաբաշխն աւրհնեսցուք. զի թէպէտ և այնպէս ահագին և սաստիկ էր սուրակիս և հրակէզ աւրն դատաստանին քոյ, այլ ճարտարապետն իմաստուն՝ որ ընտրեացն և սրբեացն զձեզ՝ որպէս ոսկի ի բովս, նոյն նորոգեսցէ վերստին զփառս իւր ի վերայ քոյ, և զարմանալի արասցէ մխիթարութիւն իւր ի քեզ :

Այլ զայս ամենայն սիրելին մեր յառաջագոյն պատմեաց մեզ յասելն իւրում զէջ Սիոնի Արիքով, զանկեալդ ի ձեռս աւազակացն՝ որք մերկացուցին զգա, և վէրս ի վերայ վերաց եղեալ թողին կիսամահ և դնային. տեսանել զգա քահանայից ճանապարհորդաց՝ և առնել զանց. տեսանել զգա հրէից և զևտացոց և ամբարշտաց՝ և առնել զանց. զիւրովին ճանապարհորդելդ. դթութեամբդ մատչելդ, պատել զվէր դորա և արկանել ի դա զողորմութիւն և զարիւն կենարար : Ասէ ձեթ և զինի արկանել ի վերայ դորա և պատել՝ զի բժշկեսցի : Որ ահաւասիկ տեսան՝ ածեալ ի պանդոկի յայդ՝ և դարմանել և զերիս դահեկանս՝ որ ետ ի պանդոկապետն, ահաւասիկ դու ունիս ի ձեռս քոյ դարման առատ : Այլ զոր ինչ ծախեսցես ի դա՝ ի միւսանգամ գալստեանն հատուցէ քեզ :

Մի այսուհետև ողբացէ Սիաւն, և մի՛ զգեցցի սուգ Արուսաղէմ, քանզի աւաղիկ եկեալ հասեալ է արքայն Քրիստոս փրկել և մխիթարել. այլ պսակ մխիթարութեան քո ի ծաղկացու

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ ի քեզ խեթիւ :
2 Ի միւրմ օրինակի՝ հեսան :
3 Ի ձեռ. օրին. էր՝ յայտ :

չարչարանաց նորա բոլորի, և մահ նորա թագ մխիթարութեան եղիցի ի վերայ գլխոյ քոյ: Յոյժ հաշէին և մաշէին չարքդ որ զիքդ հրէից՝ ո՛վ սիրելի, զի ծառքդ քրիստոսեանք՝ զորս հատին տապարաւք կատաղութեամբն իւրեանց ի ձեռն անմիտ փայտահարաց, ահաւազիկ արձակեցին շառաւեղք, և բազմացան: Աւ ելից զդա բարձրեալն ձիթենեաւք՝ և արմաւենեաւք, զոր խաչահա նուազդ մանկունք և տեսանել անգամ մի՛ արժանաւորեսցին:

Բայց դուք եղբարք, ըստ առաքելոյ ձայնին՝ ողջ լերուք ի Տէր, հաստատուն կացէք, մխիթարեցարո՛ւք, միաբան լերուք, խաղաղութիւն արարէք, և Աստուած խաղաղութեանց և սիրոյ եղիցի ընդ ձեզ, ամէն.

Շինումն տաճարին Հռիփսիմեայ:

Այ եղև յամի ի՞նչ երորդի թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովու՝ քակեաց կաթուղիկոսն Կուստատաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած և մթին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի Հայոց կաթուղիկոսի՝ որդւոյ սրբոյն Ներսիսի:

Արդ՝ մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, երևեցաւ յանկարծակի լուսաւոր և չքնաղազիւտ արքունական մարգարիտն՝ այսինքն կուսական մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի: Աւ քանզի անգամ անգամ յաւշեցին զնա յաւշեալ ի միմեանց, և երանելի սրբոյն Պրիգորի կնքեալ մատանեաւ իւրով և մատանեաւ երանելոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի, զոր նա ոչ համարձակեցաւ բանալ: Աւ կնքեալ իւրով ևս մատանեաւ, որ արժանի իսկ էր կնքել զայսպիսի մարգարիտ՝ երկից հաւատարմաց երրորդ մատանեաւք:

Ո՛վ մարգարիտ, որ ոչ ծովածին, այլ մարգարիտ՝ որ ծնեալ ի թագաւորական ազգէն, և սնեալ ի գիրկս սրբութեան, և նուիրեալ Աստուծոյ, որում ցանկացեալ էին տեսանել զքեզ արդարք, և խանդակաթէր ի սէր քոյ երանելին Կուստատաս:

Չափ հասակի էր երանելոյն ինն թզաւ և չորս մատունս, և զղրդեալ ամենայն կողմն հիւսիսոյ դայր յերկրպագութիւն, և բազում ախտաժետաց լինէր բժշկութիւն ամենայն ցաւոց: Շինեաց

զեկեղեցին՝ և զերանելին եթող ի բացեայ վասն գիջութեան որմոյն մինչև ցամաքել կրոյն: Ապա ամփոփեցաւ ի կայանս իւր:

Վերացոյց և զփայտայարկս սրբոյ կաթուղիկէին. նորոգեաց և զխախուտ որմոյն. շինեաց զբարայարկսն: Այս եղև յամն Յովհանկան վանաց երկոց սրբոյ կաթուղիկէին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Օ:

Գալ Խոսեմայ զորու բազմաւ ի Քաղկեդոն առնուլ զՎ. Պօլխ. յորդոր ևւ ընծայ կայսերն. հաւանիլ նոցա ևւ դառնալ յետս. դարձեալ գալ Պարսից ի Բիւզանդիա. պատերազմ մեծ ի ծովու. պարտութիւն Պարսից. հրովարտակ խոսրովայ առ Հերակլոս չունին Հերակլի ի վերայ Պարսից. պատերազմ առ Տիգրանակերտիւ՝ ևւ յաղթութեամբ ևւ աւարաւ գալ Հերակլի ի Վեսաբիա Վապարդովկացոց՝ ևւ անտի վերստին գիմել ի վերայ Խոսրովու, ևւ պատերազմ ի դաշտն Նինուէի. պարտութիւն Պարսից:

Այ եղև յայնմ ժամանակի գիմեաց գնաց Խոսեամ զաւրու իւրով ի Քաղկեդոն, ևւ բնակեցաւ զէմ յանդիման Բիւզանդիայ, ևւ խնդրէր անցանել ևւ գերել զքաղաքն թագաւորանիստ:

Արդ իբրև ետես կայսրն Արակղոս զհէնն՝ որ եկն ի կործանել զթագաւորութիւն նորա՝ ակամայ բարեկամանայ ևւ մեծարէ զնոսա իբրև զվաստակաւորս ևւ զսիրելի հիւրս. ել ընդ առաջ նորա պատարադաւք, ևւ տայր զաւրաւարին ևւ իշխանացն մեծամեծ ընծայս: Աւ բաշխէր զաւրացն հոռոս ևւ ճաշ ևւ ընթրիս ամենայն զաւրացն մինչև ցեւթն աւր. ևւ ինքն նստեալ ի վերայ նաւու կայր ի մէջ ծովուն ևւ խաւսէր ընդ նոսա այսպէս. «Օ, ի՛նչ կամիք առնել կամ է՛ր եկիք ի տեղիս յայս. մի՛թէ զծով իբրև զցամաք համարիք մարտն չել ընդ նմա: Կարող է Աստուած՝ եթէ կամի, ցամաքեցուցանել զսա առաջի ձեր. բայց զղոջ լերուք՝ զուցէ ոչ հաճեսցի Աստուած ևւ խնդրեսցէ ի ձէնջ զվրէժ անդունդք ծովուն: Քանզի ոչ եթէ վասն աստուածապաշտութեան ձերոյ ետ ձեզ յաղթութիւն, այլ վասն մերոյ անաւրէնութեան. մեզք մեր արարին

զայս, և ոչ թէ քաջութիւնն ձեր: Եւ կամ զի՞նչ խնդրէ թագաւորն ձեր յինէն՝ որ ոչ առնէ ընդ իս զհաշտութիւն. բառնալ կամիցի զթագաւորութիւնս իմ, մի ջանասցի՞, քանզի զսա՛ստուծոյ հաստատեալ է, և բառնալ զսա որ ոչ կարէ, բայց եթէ յ՛ստուծոյ այնպէս ինչ թուեսցի, կամք Մատուծոյ կատարեսցին: Եւ կամ ասիցէ, եթէ ես նստուցից ձեզ թագաւոր. արասցէ զո՞վ և կամեսցի, և մէք ընդունիմք: Եւ յէրէն արեան Մաւրկայ խնդրիցէ՝ խնդրեաց Մատուած ի ձեռաց Փոկասայ ի ձեռն հաւր իմոյ Հարակի. այլ տակաւին ծարաւի է արիւնարբութեամբ: Մինչև յե՛րբ ոչ յադեսցի արեամբ. միթէ ոչ կարէին Հռոմք սպանանել զնա և բառնալ զտէրութիւնն պարսից, յորժամ ետ զնա աստուած ի ձեռս մեր. այլ արար ի վերայ նորա ողորմութիւն: Եւ ես զնոյն խնդրեմ ի նմանէ՝ զհաշտութիւն և զսէր: Եւս ես խընդրեմ ի ձէնջ երիս ինչս, և լուարուք ինձ. ի բաց արարէք յաշխարհէս՝ զհուր և զսուր և զգերութիւն. և յերեցունցդ աւգուտ գտանէք, զի ոչ դուք նուազեր ի սովու, և ոչ հարկք արբունի կորն չիցին: Եւ ես առաքեմ աւասիկ թագաւորի ձերոյ հրովարտակ պատարագաւք խնդրել ի նմանէ զհաշտութիւն և ընդ իս զխաղաղութիւն: Եւ նոցա ընկալեալ զընծայս՝ հաւանեցան առնել ըստ խնդրոյ նորա: Իսկ թագաւորն պարսից ընդունէր զպատարագսն բերեալ ի կայսերէ, և զհրեշտակսն անդէն ոչ արձակէր: Եւ հրաման տայր զաւրաց իւրոց նաւաք անցանել ի Բիւզանդիա: Եւ կազմեալ նաւ սկսաւ պատրաստել նաւամարտութիւն ընդ Բիւզանդիայ. և ելին ընդ առաջ նորա ի Բիւզանդիոյ զաւրք նաւամարտիկ: Եւ եղև պատերազմ ի մէջ ծովուն՝ ուստի դարձան ամալթով զաւրքն պարսից. և կորեան ՚ի հազար մարդ նաւաք, և այլ ոչ ևս համարձակեցան ի նոյն գործ:

Եւ եղև յամի լի՛ք երորդի Խոսրովայ արքայի՝ գրէ առ Արակ զոս հրովարտակ այսպէս:

«Մատուածոց պատուական և ամենայն երկրի տէր և թագաւոր և ծնունդ մեծի Մրամազդայ Խոսրով՝ առ Արակէս անմիտ և անպիտան ծառայդ մեր:

¹ Տես թում. Արժբ. եր 99. իսկ ի սուր. եւ ի ձեռ. օրին. եր լոկ՝ ջանասցի:

«Ոչ կամեցեալ տալ զանձն ի ծառայութիւն, այլ տէր և թագաւոր կոչես զքեզ. և զանձ իմ որ առ քեզ են, ծախես, և զծառայս իմ պատրես. և զզաւրս աւաղակաց ժողովեալ՝ չտաս ինձ հանդէս: Ոչ սպաքէն սպառեցի զյոյնս: Եւ դու ասես վստահանալ Մատուածն քոյ. վասն է՛ր ոչ փրկեցին զԿեսարիա և զԱրուսաղէս՝ և զԱղէքսանդրիա մեծ ի ձեռաց իմոց: Միթէ և այժմ ոչ զիտես՝ եթէ զծով և զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. իսկ արդ՝ միայն զՎոստանդնուպաւլիս ոչ կարացից բրբէլ: Բայց արդ՝ զամենայն յանցանս թողումք քեզ. արի՛, առ զկինք քո և զորդիս, և եկ այսր: Եւ տաց քեզ ազարակս, այգիս և ձիթենիս, որով կեցցես. և մէք սիրով նայեսցուք ի քեզ: Մի խաբեսցէ զքեզ սնտախ յոյսն ձեր. զի Քրիստոսն այն՝ որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել ի հրէիցն. այլ սպանին կապեալ զփայտէ. զքեզ զիմարդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: Օ՛ր եթէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից զձեռն իմ, և ըմբռնեցից զքեզ. և սպա տեսցես զիս, որպէս դու ոչ կամիցիս»:

Եւ առեալ Արակի լի կայսեր զհրովարտակն՝ հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին և մեծամեծացն: Եւ մտեալ ի տունն Մատուծոյ՝ տարածեցին զհրովարտակն առաջի սրբոյ սեղանոյն. անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց յերկիր առաջի Տեառն, և լացին դառնապէս, զի տեսցէ զնախատինսն՝ զոր նախատեցին զնա թշնամիք նորա:

Հաճոյ թուեցաւ Արակի և ամենայն սինկիտոսացն նստուցանել զՎոստանդոս՝ որդի Արակի, յաթոռ թագաւորութեանն՝ որ էր մանուկ փոքր: Եւ Արակի հանդերձեալ զինքն՝ առնուլ զկին իւր և գնալ յարևելս. սպա յայնժամ աւելի ևս հաստատեցին զՎոստանդին ի պատիւ թագաւորութեան ըստ առաջին բանին:

Մպա պատրաստեցաւ Արակոս կնաւն և ներքինեալքն և իշխանաւք դրանն և արար զՕստիկն ի Վոստանդնուպաւլիս, և զայգոյ Օստիկն նաւեաց ի ծով ի Քաղկեդոն: Հրաման տայ զաւրաց իւրոց ժողովել ի Կեսարիա կապաղովկացւոց. և ինքն չուարարեալ ի Քաղկեդոնէ՝ եկն ի Կեսարիա, և եհար զխորան իւր ի մէջ բանակին, և կոչել հրամայեաց զամենայն զաւրսն և ընթեռնուլ զհրովարտակն առաջի նոցա, և պատմէր զեղն իւր առ

երկվարի. այնպէս զերծեալ զնաց առ զաւրս իւր, զոր ժողովեալ էր յԱղիովիտ գաւառի:

Իսկ Արակլոս առ զաւար և զկապուտ բանակի նոցա՝ դարձաւ յաղթութեամբ մեծաւ, և երթեալ հասանէ ի կողմանս Կեսարացւոց. և Շահր Վարազ զնաց զհետ նորա փութանակի: Բայց զի յաւգնեալ էր զաւրն՝ խորհեցաւ բազում գաւառս ընդ մէջ արկանել, զի հանգիցէ զաւրն և կազմիցի. և զնացեալ ի կողմանս Ասիացւոց, անդ սփռեալ դադարեցին:

Յայնժամ առեալ Արակլի զզաւրս իւր՝ դարձաւ յերկիրն Հայոց, անցեալ ընդ Շիրակ հասանէ ի հուն գետոյն Արասխայ, և անց ընդ գետաւն առ Վարդանակերտաւն աւանաւ, երթեալ թափեցաւ ի Գողովիտ գաւառ: Աւ Ռոճիկ Վահանայ և զաւրուն պարսից կարծեցեալ զնոսա փախստական զնալ: Իսկ նորա ճանապարհ կալեալ ի Հեր և ի Օարեանդ գաւառ, դէպուղիղ ի Տիգրոն ի վերայ Խոսրովու: Աւ իբրև միջամուխ եղև ի սահմանս Ատրպատական գաւառի, ապա ուրեմն լուր եղև Ռոճ Վահանայ, առ զզաւրս իւր և զնաց զհետ նորա ի Նախճաւան քաղաք: Այնպէս փութով զնացեալ զտիւ և զգիշեր, մինչև չոգաւ եհաս մերձ ի նա: Աւ նորա անկեալ յայնկոյս լերինն Օարասպայ՝ յերկիրն Ատրեստանեայց: Աւ սորա պնդեցան զհետ նորա. և նոցա դարձեալ ընդ արևմուտս՝ զնաց ի Նինուէ: Աւ եկեալ այլ զաւրս յաւգնականութիւն Ռոճ Վահանայ ի դրանէ արքային՝ արք ընտիր յամենայն թագաւորութենէն, և խառնեալ ի միմեանս՝ հետամուտ եղեն Արակլի: Իսկ Արակլոս ձգեաց զնոսա մինչև ի դաշտն Նինուէի՝ և դարձ ետ ի վերայ նոցա սաստիկ զաւրութեամբ. և էր բալ ի վերայ դաշտին: Աւ ոչ գիտացին զաւրն պարսից զդարձն Արակլին ի վերայ նոցա մինչև երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս:

Աւ այնպէս զաւրացոյց տէր զողորմութիւն իւր ի վերայ Արակլի յաւուր յայնմիկ, մինչև հարեալ սատակեցին զնոսա իբրև զայր մի և սպանին զզաւրավարն ի պատերազմի: Աւ զմնացեալսն շրջափակ արարեալ՝ կամէին զամենեսեան սատակել: Իսկ նոցա բողբ կալեալ թէ «աստուածասէր և բարերար տէր, արև

1 τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα. Chron. Pasch.

ի վերայ մեր ողորմութիւն»: Յայնժամ Արակլոս հրամայեաց զնոսա թողուլ ի բաց: Աւ ինքն հրամայեաց Արակլոս ասպատակել ի վերայ երկրին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Է

Փախուտ Խոսրովայ. առնուլ Հերակլի զՏիգրոն և այրել, և դառնալ յԱտրպատական սպանումն Խոսրովայ և բառասուն որդւոց նորին. թագաւորել Կաւատայ և հաշտութիւն առնել ընդ Յոյնս, և ի բաց թողուլ զսահմանս:

Իսկ Խոսրով արքայ պարսից փախստական զնաց՝ անցանել ընդ Գղաթ գետաւ՝ ի Վեհ Կաւատ, հատեալ զլարս նաւակամրջացն: Աւ Արակլոս հասեալ բանակեցաւ առ դուռս մերձ Տիգրոն քաղաքի, և այրեաց զամենայն ասպարանս թագաւորականս շուրջ զքաղաքաւն: Աւ ինքն զնաց յԱտրպատական ամենայն աղխին և բազմութեամբ իւրով՝ զի էին միտք Արակլի զարհուրեալ ի Խոսրովայ: Իսկ Խոսրով ոչ եկն Խոսրով արքայի յաւգնականութիւն, այլ եկաց անդէն ուր էրն ի կողմանս արևմտից: Աւ Խոսրով արքայ դարձաւ անդրէն ի տուն, և հրամայեաց կազմել զնաւակամուրջսն: Բայց տիկնայքն և որդիքն արքայի և զանձն և ախոռն արքունի երկվարացն էին ի Վեհ Կաւատ:

Սկսաւ Խոսրով ժողովել զմնացեալ նախարարսն, և խաւսէր ընդ նոսա ահագին դատաստանաւք՝ եթէ «ընդէ՞ր և ոչ դուք մեռաւորք ի տեղոջ պատերազմին, քան եթէ զալ առ իս. արդեօք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք»: Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ի մէջ առեալ ասեն. «Ռէպէտ ի թշնամեացն՝ ասլրեցաք, բայց ի ձեռաց դորա ոչ զոյ մեզ ասլրել. այլ եկայք իմասցուք ինչ»: Յայնժամ երդուան առ միմեանս, և զնացեալ ի զիշերի ընդ զմն ի Վեհ Կաւատ, կալան զնա և կարգեցին ի վերայ նորա պահապանս. և թագաւորեցուցին զԿաւատ զորդի նորա. նաև զերկվարսն որով եկեալ էր Խոսրով ի Տիգրոն, հանին զաղտաբար: Իսկ յորժամ

եհաս գոյժ աղաղակին այսորիկ առ խոսորով՝ ընդոստուցեալ յա-
 չէն՝ զարհուրեցաւ. խնդրեալ երիվար, և մտեալ յասպաստանն
 ոչ գտին: Եւ արքայ կաւատ եկն անց ամենայն զաւրաւքն իւր-
 ովք: Եւ արքայ խոսորով յայլակերպս եղեալ՝ եմուտ ի բուրաս-
 տանն արքունի, և մտեալ ընդ թաւ թփով ծաղկոցին զաւղեալ
 զաղարեաց: Եւ եկեալ կաւատ արքայ հրամայեաց խնդիր առնել,
 և գնացեալ ի բուրաստանն՝ գտին զնա. կալան զնա և ածին զահիճ
 անդր: Եւ հրամայեաց կաւատ արքայ և սպանին զնա: Եւ վասն
 հրդուցն խոսորովու ասեն նախարարքն. «Ո՛չ է արժան ապրել նո-
 ցա, զի խռովութիւն յարուցանեն»:
 Յայնժամ հրաման ետ արքայ
 կաւատ և սպանին զամենեսին ի միում ժամու՝ արս ին. և խնդրեաց
 յինքնն զտիկնայս և զգանձս և զխոռոս արքունի:

Եւ պա սկսաւ արքայ կաւատ խորհուրդ առնել ընդ նախարարս
 թագաւորութեանն իւրում եթէ «պարտ է հաշտութիւն առնել
 ընդ կայսեր, և ի բաց թողուլ զամենայն սահմանս թագաւորու-
 թեան նորա. և ընդ ամենայն կողմանս հաշտութիւն արասցուք»:
 Եւ հաւանեցան միաբանութեամբ առնել այնպէս: Յայնժամ հրա-
 մայէ կաւատ արքայ զրել առ Երակլոս հրովարտակ ողջունի. և
 թողու ի բաց զամենայն սահմանս նորա: Եւ տայ տանել նմա եր-
 դումն. աղ կնքել և տանել ընդ հրովարտակին. արձակէ զՌաշ¹
 ոմն ի շխան, մեծամեծ ընծայիւք հաստատել զնա ի վերայ միաբա-
 նութեանն այնորիկ:

Եւ զի իբրև եհաս Ռաշն այն և ետ աւետիս և մատոյց զհրու-
 վարտակն, և կալաւ զառաջեաւ զընծայսն, մեծապէս գոհացան
 զԱստուծոյ Երակլոս արքայ և ամենայն զաւրք իւր: Յայնժամ
 հրաման ետ արքայ Երակլոս արձակել զբաղմութիւն գերութեանն
 և զաւարն ամենայն ի բաց տալ: Եւ զրէ կտակաւրհնութեան, և
 հաստատէ խաղաղութիւն հանդերձ երդմամբ, և արձակէ զոմն
 յիւրոց գլխաւոր նախարարացն՝ որում անունն էր Յուստաթ², հան-
 դերձ. մեծամեծ ընծայիւք: Եւ զՌաշն այն մեծարեալ ընու պա-
 տուական գանձիւք, և արձակէ: Եւ իւր չուեալ խաղաղութեամբ

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ զբաշան ոմն:
² Εὐστάθιον μεγαλοπρεπέστατον ταβουλάριον Chron. Pasch.

զնաց ի տեղի իւր: Եւ Յուստատ երթեալ ընծայիւք առաջի կա-
 ւատայ արքայի, և մատուցանէ զհրովարտակն, և առաջի ունի զըն-
 ծայսն: Իսկ արքայ կաւատ խնդութեամբ ընկալաւ զնա. և դար-
 ձեալ վերստին հաստատէ առ նմա զբանս խաղաղութեան, և սահ-
 մանացն հատելոց երդմամբ հրովարտակաց. և կնքեալ աղ ըստ ա-
 ռաջին աւրինակին զՅուստատ ըստ առաջին թագաւորաց: Եւ
 յանդիման նորա հրամայէ զրել առ Շահր Վարագ, զի ժողովեցէ
 զղաւրն և եկեցէ անցցէ յերկիրն պարսից, և ի բաց թողցէ զսահ-
 մանս յունաց. թէպէտ և նա ոչ կամեցաւ ընել հրամանին այն-
 միկ. և զՅուստատ արձակեցին լի գանձիւք, և գնաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Բ:

Մարգարան լինել Վարագտիրոցի որդւոյ Սմբատայ. ընտրել կաթուղիկոս ֆրիստափո-
 րայ և անկանին. յաջորդելն Եզրի. վախճանիլ կաւատայ, և թագաւորել Սրտաշրի
 որդւոյ նորա. զիւր Հերակլէի առ խոռեամ, և ինդրել զսուրբ Խաշն ի նմանէ. սպանումն
 Սրտաշրի և թագաւորել խոռեմայ. սպանումն խորեմայ և թագաւորել Բբոր զստերն
 խոսորովայ. յետ սորա խոսորովայ ումնն. և յետ սորա Սզարմիզուխտ զստեր խոսորովայ.
 յետ սորա Որմզդի. ապա թագաւորել Յազկերտի:

ՅԵՄԻՍՄ կոչէ արքայ կաւատ զՎարագտիրոց զորդի Սմբա-
 տայ Բագրատունւոյ՝ խոսորով Շում կոչեցելոյ, և տայ նմա զիշ-
 խանութիւն տանուաէրութեանն. առնէ զնա մարգարան. և արձա-
 կէ ի Հայս հանդերձ ամենայն ընչիւք հայրենի, զի զաշխարհն
 ի շինութեան պահեցէ: Եւ իբրև եկն նա ի Հայս, խնդու-
 թեամբ ընկալան զնա ամենայն աշխարհն Հայաստանեայց.
 բայց զի մեռեալ էր երանելին կուստաս կաթուղիկոսն և
 կայր տեղին անհրամանատար. խորհուրդ առնէր ընդ ամենե-
 ցուն տեսանել զոմն արժանաւոր: Յայնժամ առաջադրութեամբ
 թէնդորոսի Ուշտունեաց տեսան ընտրեցին զոմն անապատական՝

Մերահամեան տանէ՛ որում անունն էր Քրիստափոր: Օ՛նա նստուցին կաթուղիկոս, և նա դիպաւ այր հպարտ և ամբարտաւան, որոյ լեզու իւր էր իբրև զսուր սուսեր: Սա բազում խառնութիւն յուզեաց և արկ սուր ի մէջ ընդ Մսպետ և ընդ եղբայր իւր չարախօսութեամբ: Կալաւ սա զաթոռ հայրապետութեան ամս թ. և յամին երրորդի եղին ի վերայ նորա բամբասանս: Եւ ժողովեալ ամենայն եպիսկոպոսունս և իշխանս արարին քննութիւն: Եւ եկեալ արք երկու ի նորին ընտանեաց և վկայեցին զնմանէ առաջի ամենայն բազմութեանն. ապա արձակեալ զոմանս յեպիսկոպոսաց անտի: Եւ առին ի նմանէ զփակեղն պատուոյ քահանայապետութեան, և ընկեցին զնա ի կարգէն և հալածեցին զնա անարգանաբ: Եւ անդէն փութանակի նստուցին կաթուղիկոս զԼճը ի Նիգ գաւառէ, որ էր առ երանելոյն Կումիտասաւ կարգեալ փակալ սրբոյն Գրիգորի. և սա էր այր խոնարհ և հեղ, որ ոչ կամէր զոք ցասուցանել, և ոչ ելանէր ի բերանոյ նորա բան տգեղ: Եւ արդ՛ մինչդեռ խորհէր Կաւատ արքայ շինութեան աշխարհի, և կամէր ընդ ամենայն կողմանս խաղաղութիւն առնել, կեցեալ ամիսս վեց՝ վախճանեցաւ: Եւ նստուցին թագաւոր զԱրտաշիր զորդի նորա. և նա էր մանուկ տղայ: Յայնժամ Երակլոս գրէ առ Խոռեամ այսպէս. «Կաւատ թագաւոր ձեր վախճանեցաւ և քեզ հասեալ թագաւորութեանն այն աթոռ. և ես քեզ տամ զնա, և զաւակի քո՝ յետ քո: Եւ եթէ զաւր պիտոյ է՝ արձակեցից յաւգնականութիւն որչափ և պիտոյ իցէ քեզ, և ուխտ դեցուք ի մէջ իմ և ի մէջ քո հանդերձ երգմամբ զրով և կնքով:» Յայնժամ դիւրաւ հաւանեալ Խոռեմայ՝ թողու ի բաց զԱղեքսանդրիա, և առեալ զամենայն զաւրս իւր և ի մի վայր գումարեաց, և թողեալ զնոսա, և ինքն սակաւուք զնայ ի ժամագիր տեղին, ուր ասացեալ էր նմա Երակլի: Եւ տեսեալ զմիմեանս ուրախ լինէին մեծապէս: Յայնժամ երգուաւ նմա Երակլոս՝ տալ զթագաւորութիւնն զայն, և խոստանայ նոյնպէս որդւոց նորա յետ նորա, և զաւր որչափ և պիտոյ իցէ: Եւ խնդրէր առաջին խնդիր ի նմանէ զԽաչն կենսաբեր՝ զոր դերեաց նա Մարուսաղէմէ: Յայնժամ երգուաւ նմա Խոռեամ և ասէ. «Յորժամ հասից ի դուռն արքունի, նոյն ժամայն խնդիր արարից Խաչին. և տայ բերել առ քեզ:

Եւ Եւ պայման սահման եղից՝ ցոր վայր և դու կամիցիս, արն վասն նորա հաստատութիւն գրով և կնքով և աղիւ:» Եւ խնդրեաց ի նմանէ զաւր սակաւ, և մեկնեցան զնային ի միմեանց: Իսկ Խոռեմայ առեալ զբազմութիւն զաւրաց իւրոց՝ զնայ ի Տիգրոն, և հրաման տուեալ ոմանց՝ սպանին զտղայ թագաւորն զԱրտաշիր, և ինքն երթեալ նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն. և զամենայն արս գլխաւորս՝ որ ի դրանն կամ որ ի զաւրուն, յորում ոչ կարէր վստահանալ, հրաման ետ սրով սատակել զնոսա, և զայլս կապանաւք ետ տանել առ Երակլոս:

Յայնժամ արձակեաց երանելին Երակլոս արս հաւատարիմս առ Խոռեամ վասն տէրունեան Խաչին: Եւ նորա խնդիր արարեալ մեծաւ ստիպով հաղիւ հաղ ետ ցարսն, որ եկեալ էին: Եւ նորա առեալ զնային փութանակի: Եւ ետ նոցա ինչս ոչ սակաւ, և մեծաւ ուրախութեամբ արձակեաց զնոսա պատուով:

Իսկ Խոռեամ յաւուր միում զգեցեալ էր զհանդերձ թագաւորական և նստեալ ի վերայ երկվարի շրջէր ի մէջ զաւրուն ցուցանել զինքն. յանկարծակի ի թիկանց կուսէ յարձակեցան ի վերայ նորա, հարին զնա և սատակեցին: Եւ թագաւորեցուցին զՏրոն դուստր Խոսրովայ՝ որ էր կին նորին, և կարգեցին հրամանատար ի դրանն զԽոռոխ՝ Որմիդը՝ որ էր իշխան կողմանց Ատրպատականի: Արդ՛ Խոռոխն այն յղէ առ Բամբիշն՝ թէ «Լեր ինձ կին», և նորա յանձին կալեալ ասէ. «Ե՛կ միով արամբ հասարակ դիշերի, և ես արարից զկամս քոյ:» Եւ յարուցեալ հասարակ դիշերի միով մանկամբ զնայ. և իբրև եմուտ ի տաճարն արքունի՝ յարեան ի վերայ նորա պահապանք դրանն և հարեալ սպանին զնա: Եւ կալաւ Բամբիշն զթագաւորութիւն ամս թ. և մեռաւ: Յետ սորա Խոսրով ոմն յաղղէ Սասանայ: Եւ յետ Խոսրովայ՝ Աղարմիդուխտ դուստր Խոսրովայ: Եւ յետ սորա Որմիդը՝ թոռն Խոսրովայ՝ զոր խեղդամահ արարին զաւրն Խոռեմայ: Եւ ապա թագաւորէ Յագկերտ որդի Կաւատայ՝ թոռն Խոսրովայ, որ ունէր զթագաւորութիւնն երկեւղիւ, զի պատառեալ բաժանեցան զաւրք աշխարհին պարսից՝ յերիս մասունս: Օ՛աւր մի այն՝ որ ի պարսից և յարեւելից կողմանէ: Եւ զաւր մի Խոռեմայ՝ որ Մարտես

տանեաց կողմանէ : Լա զաւր մի՛ որ յԱտրպատական կողմանէ : Բայց թագաւորութիւն նորա էր ի Տիգրոն, և ամենեքին միաբան պատուէին զնա միաբանութեամբ ամէն՝ :

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Թ.

Գալ սրբոյ Խաչին ի սուրբ Երուսաղէմ որոշիւ սահման թագաւորացն Երկոցունց ընդունել Եզրի զժողովն Քաղկեդոնի յատկամանէ Մովսէս Գնունուոյ խորհուրդ Մովսէս ընդ Ռատովմայ ի վերայ Վարազտիրոց ասպետի փախուստ Վարազտիրոցի Երզնու թագաւորին նմա Երթալն նորա ի պալատն և ամծարիւ շար խորհուրդ Սթաւարիկոսի ընդ իշխանաց ի վերայ հօրն յայտնել խորհրդոյն և ամհ նոցա աքսոր Վարազտիրոցի քաղութիւն Գաւթի Սահառունուոյ և լինիլ կիւրապաղատ գործք թէկոգորոսի Ռշտունեաց տեառն :

Իսկ զտէրունեան սուրբ Խաչն ընկալեալ Երանելի աստուածա սէր և Երջանիկ թագաւորին Երակիլի գումարէ զզաւր իւր յոր գոր և խնդալից սրտիւ : Լա չու յուղի անկեալ հանդերձ ամենայն թագաւորական սպասաւորութեամբն պատուելով զսուրբ հրաշալի և զերկնաւոր գիւտն, և տարեալ հասուցանէ ի քաղաքն սուրբ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցոյ՝ որ ասրեալ էր ի ձեռաց թշնամեացն ի Բիւղանդիա քաղաքի : Եպա անդ ոչ սակաւ ինչ լինէր ուրախութիւն յաւուր յայնմիկ ի մտանել նոցա յԱրուսաման սրտից նոցա խանդաղատանաց, և կսկծելոյ աղեացն թագաւորին և իշխանացն և զաւրացն ամենեցուն և բնակչացն այնոցիկ՝ որ ի մէջ քաղաքին : Լա ոչ ոք կարէր երգել զտէրունեան երգս յահագին և յաղիողորմ խանդաղատանացն թագաւորին և ամենայն բազմութեանն : Լա կարգեալ հաստատեաց ի տեղի իւր և զամենայն սպասս եկեղեցեացն եղ յիւրաքանչիւր տեղիս, և բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն և բնակչաց քաղաքին աւրհնութիւն և զինքս խնկոց :

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ այսէ.

Լա զնաց ինքն զճանապարհս իւր զէպ ուղիղ ի միջագետս Եսորուոց, զի կալեալ հաստատեցէ ընդ ինքեան զքաղաքս սահմանացն : Լա յսահման հաստատեցաւ նոյն՝ որ առ Խոսրովաւ և Մաւրկաւ հաստատեալ էր : Լա եկաց Խաչն տէրունական յաստուածակերտ քաղաքին մինչև ցմիւսանգամ առած Երուսաղէմի յորդուոցն Խամայէլի : Լա ապա զնաց փախստական ի քաղաքն թագաւորանիստ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցոյն :

Իսկն ապա զաւրաւարն յունաց Մովսէս Գնունին ի Հայաստան երկրէն, և յինքն կալաւ զամենայն երկիրն ըստ ասացելումն սահմանին : Եսէ ցկաթուղիկոսն ցԼազր՝ երթալ նմա յերկիր սահմանացն և հաղորդել աւրինաւք ընդ կայսեր. ապա թէ ոչ՝ արասցուք մեզ այլ կաթուղիկոս. և դու կալ զիշխանութիւնդ քոյ ի պարսից կողմանէ : Իսկ կաթուղիկոսն իբրև ոչ կարաց թողուլ զերկիր իշխանութեան իւրոյ՝ խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ ի թագաւորէն : Լա վաղվաղակի առաքեցաւ նմա տումար գրեալ ձեռամբ թագաւորին, և նղովեալ զՆեստոր և զամենոյն հերձուածողս : Բայց ոչ էր նղովեալ զժողովն Քաղկեդոնի : Լա զնաց կաթուղիկոսն յերկիրն Եսորեստանի, ետես զթագաւորն և հաղորդեցաւ ընդ նմա աւրինաւք : Լա խնդրեալ ի թագաւորէն պարգևս զաղն կողբայ, և առեալ զպարգևն դարձաւ մեծաւ շքով ի տուն իւր : Լա ապա յայնմհետէ նստէր ի մէջ բանակի յունաց, մինչև զաւրաւարին հաճոյանալ ըստ կամաց նորա : Կարգէր զկարգս զինուորացն և բաշխումն շտեմարանաց ի վերայ ամենայն երկրին :

Իսկ Վարազտիրոց ասպետ՝ անուանեալ ի թագաւորաց Տաւիտեան Խոսրովու՝ որդի մեծին Խոսրովայ Շումն, շինեաց բոլորովին զամենայն աշխարհն Հայոց : Բայց ոչ նուաճեալ հնազանդեցաւ իշխանին մեծի՝ որ յԱտրպատական աշխարհին՝ որում Խոսրու Որմզդն կոչէին : Կաև ոչ յետ նորա որդոյ նորին՝ Ռոստոմայ՝ որ էր իշխան ի կողմանս Եսորպատականի. և էր խոռովութիւն մեծ ի մէջ երկոցունց : Եպա և զաւրաւարն յունաց Մովսէս սկսաւ և նա առնել չարախաւսութիւն զասպետէ առ Ռոստոմայ իշխանին՝ որ յԱտրպատական աշխարհին : “Մի կացցէ սա ի Հայս .

1 Ի տպ. էր՝ Ռատովմայ :

ապա թէ ոչ՝ խոռովութիւն մեծ լինիցի ի մէջ երկոցունց թագաւորացն»։ Լա արձակեալ նորա զեղբայր իւր Պարիբպետ, զի երթեալ ձմերեցոյ է Ղրւնի, և ապա կապեացեն զասպետ և առնալ զնասցեն։ Ըրդ՝ զի ամենայն զաւրն պարսից սիրէին զասպետ, մի ոմն յիշխանաց անտի մեծ ազդ արար նմա և ասէ. «Տես զանձն քոյ՝ զի վաղը կապելոց են զքեզ»։ Իսկ ասպետ առեալ զկին իւր և զորդիս՝ փախեաւ ի զիշերի, և ճանապարհ կալեալ զնաց ի Տաւրոն։ Լա անդ երթեալ ժողովեաց զզաւրս իւր, և խնդրեալ երգումն ի թագաւորէն Լըրակլէ՝ զի մի հեռացուցէ զնա յաշխարհէն իւրմէ, և ընկալեալ երգումն հաւատարիմ՝ երթեալ յանդիման լինէր նմա յսորեստանեայց աշխարհին։ Հայնժամ երգուաւ նմա թագաւորն Լըրակլոս և ասէ. «Վացցես առ իս սակաւ ժամանակս, ապա արձակեցից զքեզ պատուով մեծաւ յերկիր քոյ»։ Լա մեծացոյց զնա քան զամենայն պատրիկսն՝ որ էին ի թագաւորութեան նորա։ Լա զնացեալ ի պաղատն՝ ետ նմա ապարանս թագաւորականս և գահոյս արծաթի և գանձս բազումս յոյժ։ Լա որդի նորա Սմբատ էր սիրելի սենեկապետին Լըրակլի։

Լա այս է չարութիւն եղեալ յորդի կայսերն Լըրակլի՝ ի յանցրս մեծս, որում անուճն էր Լըթալարիկոս՝ որ ի խոր վերաւորեաց¹ զսիրտ հաւրն և խրամատեաց զհրաշալի անձն, և յերեսաց նորա զգեղեցկութիւնն, և պատճառք (կորստեան) իւր անձին և բազմաց։ Քանզի միաբանեալ սա և թէնդորոս եղբաւր որդի Լըրակլի անուանեալն Սագիստրոս և բազումք ի մեծամեծաց քաղաքին, և Վահան Խոռխոռունի։ Սորա ամենեքին միաբանեալ սպանանել զԼըրակլոս, և զորդի նորա զԼըթալարիկոս նստուցանել յաթոռ թագաւորութեանն։ Գտաւ ի խորհրդեանն յայնմիկ լեալ Վարազտիրոց՝ որդի Խոսրովայ Շումն Սմբատայ, բայց չէր միաբանեալ սպանման թագաւորին և որդւոց նորա, այլ ասէ. «Գուք ասէք զնոսա տեղապահս Լստուծոյ, ապա ոչ է պարտ լինել այդմ բանի, և յայդմ խորհրդի ոչ միաբանիմ ընդ ձեզ»։ Լա բանք խորհրդեանն պատմեցաւ լիով յունկն թագաւորին յումեմէ կորատուրէ՝ որ էր լեալ ի խորհրդեանն։ Իբրև հաւաստութեամբ ի վերայ

¹ Ն յսպէս ի տպ. ուղղեալ. իսկ ի ձեռ. օրին. էր՝ որ ի Խոռխոռունեաց։

էհաս թագաւորն՝ հրամայեաց ընդ առաւաւտն ունել զորդի իւր և զեղբաւրորդի և զամենեսեան որք ընդ նոսա էին. կտրել զքիթս և զաջոյ ձեռնն ամենեցուն։ Բայց արձակեալ պատգամ առ ասպետ՝ ասէ. «Վոխանակ զի արարեր դու այդպիսի առ իս, և ոչ կամեցար արկանել զձեռն քոյ յարիւն իմ և յարիւն որդւոց իմոց, և ես ոչ արկից զձեռն իմ ի քեզ և յորդիս քոյ։ Բայց երթ կաց ուր և հրամայեցից քեզ, և արարից ի վերայ քոյ ողորմութիւն»։ Լա թէպէտ բազում անգամ աղաղակեցին կողմունքն՝ թէ «մեռցի», սակայն նա ոչ կամեցաւ լսել նոցա։ Լա չհրամայեաց տանել զնա և զկին նորա և զորդիս նորա ի կղզի և ի քաղաքն նեղութեանն՝ որում Լքսորն կոչեն։

Գտաւ լեալ ի խորհրդեանն յայնմիկ և Գաւիթ Սահառունի, զոր կապեալ Մժեժայ¹ առաքէ ի պաղատն։ Լա հատեալ նմա զկապանս իւր ի ճանապարհին, սատակէ զարսն՝ որք տանէին զնա։ Լա դարձեալ անդրէն միաբանէ ընդ ինքեան զզաւրս Հայոց՝ յարձակի ի վերայ Մժեժի Գնունուց զաւրավարին յունաց, հարեալ սատակէ զնա և զՎարազ Գնել Գնունի։ Լա առ յինքն զաւրավարութիւնն կամակցութեամբ և սիրով ամենայն զաւրացն։

Իսկ թագաւորն առնէ ըստ խնդրոյ իշխանացն զնա իշխան ամենայն աշխարհացն՝ և տայ նմա պատիւ կիրաւ պաղատութեանն, և հաստատէ զնա ի ծառայութիւն իւր, և կալեալ զիշխանութիւնն ամս չէ ամենայն ճոխութեամբ մեծապէս։ Լա պա անարգեալ ի զաւրացն՝ հալածեցաւ, և անմիաբան լեալ ամենայն սղատացն՝ կորուսին զերկիրս Հայոց։ Բայց միայն աստուածասէր իշխանն Ուշտունեաց գաւառին թէնդորոս կազմէր զզաւրս իւրոյ կողմանն հանապազ և զգուշանայր զտիւ և զգիշեր ըստ իւրոյ քաջ իմաստութեանն, ոչ սակաւ աւճիրս զործէր ի թշնամեացն։ Լա շինեալ զԼըթամար կղզի՝ անդ ապրեցուցանէր զբազում գաւառս։

¹ Ի ձեռ. օրին. ամենայն ուրէք էր՝ Մեժէժ, ըստ յուն. Μεζέζιος.

Գ Լ ՈՒ Խ Լ

Բարձունն Սասանականին որ կալու զիշխանութիւնն ամս շիր. և Ժողունն Մահմէտի. և և մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց. մահ Երակղի և Թագաւորել Վոստանդեայ:

Չարսեստեսն ճառեցից զղաւակէ. ոչ զաղատէն, այլ զայն՝ որ յաղախնոյն ծնեալ, յորոյ վերայ անսուտ կատարեալ աստուածային բանն, եթէ «Չեռք նորա յամենեսեան, և ամենեցուն ձեռք ի նա»:

Յայնժամ երթեալ ժողովեցան յԱդեսացւոց քաղաքն՝ երկու տասան ազգք ամենայն ցեղիցն հրէից: Եւ եղև իբրև տեսին՝ թէ գնաց մեկնեցաւ ի նոցանէ զաւրն պարսից, և թողին ի բաց դքաղաքն խաղաղութեամբ, փակեցին զդուռն և ամրացան ի նա. և ոչ ետուն մտանել ի նոսա զաւրացն Հռովմայեցւոց տէրութեանն: Իսկ թագաւորն յունաց Երակղոս հրաման ետ պաշարել զնա: Եւ իբրև գիտացին սոքա՝ եթէ ոչ կարեմք ունել զդէմ՝ նորա պատերազմաւ. խաւսեցան ընդ նմա ի խաղաղութիւնն: Եւ բացեալ զդուրս քաղաքին՝ երթեալ կացին առաջի նորա: Յայնժամ հրաման ետ նոցա երթալ դադարել իւրաքանչիւր ի բնակութիւն. և գնացին նոքա: Եւ կալեալ զճանապարհս անապատին գնացին ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայէլի, կոչեն զնոսա յիւրեանց աւգնականութիւն, և ծանուցանեն նոցա զհարազատութիւն իւրեանց զրոց կտակաւ: Իսկ նոցա թէպէտ և հաւանեալ վասն մերձաւոր հարազատութեանն, այլ ոչ կարէին առնել հաւանութիւն ի մէջ բազմութեանն նոցա, և զի էին պաշտամունք նոցա բաժանեալ ի միմեանց: Յայնմ ժամանակի այր ոմն ի նոցունց իսկ յորդւոցն Իսմայէլի՝ որում անուոնն էր Մահմէտ, թանկանդար: Որպէս ի հրամանէն Եստուծոյ երևեալ նոցա քարոյ՝ ճշմարտութեանն ճանապարհ, զԵրրազաւ մեանն ուսուցանէր նոցա ճանաչել զԵստուած. մանաւանդ զի՛ հմուտ և անդեակ ևս էր Մովսիսական պատմութեանն: Եւրդ՝ զի վերուստ էր հրամանն, ի միջէ հրամանէ ժողովէին ամենեքեան

ի միաբանութիւն աւրինացն: Եւ թողեալ զունայնութեան պաշտամունն՝ դառնային առ աստուած կենդանի՝ որ երևեցաւ հաւրն նոցա Երրազամու: Եւրդ՝ աւրինադրէ զնոսա Մահմէտ, ոչ ուտել մեռելոտի, և ոչ ըմպել գինի, և ոչ խաւսել սուտ, և ոչ խառնակիլ ի պոռնկութիւն: Եւ ասէր. «Երդմամբ խոստացաւ աստուած զերկիրն զայն Երրազամու և զաւակի նորա յետ նորա մինչև յաւիտեան: Եւ կատարեաց որպէս խաւսեցաւն առ այնմ ժամանակաւն, մինչ սիրէրն զԽարայէլ: Իսկ արդ՝ դուք էք որդիք Երրազամու, և կատարէ աստուած զխոստումն Երրազամու և զաւակի նորա ի վերայ ձեր. այլ միայն սիրեցէք զաստուածն Երրազամու և երթայք կալարուք զերկիրն ձեր՝ զոր ետ աստուած հաւր ձերում Երրազամու, և ոչ կարէ ոք ընդդէմ ձեր կալ պատերազմաւ՝ զի աստուած ընդ ձեզ է»:

Յայնժամ ամենեքեան ժողովեցան միաբան յԱւուլայ մինչև ցՍուր և յանդիման Եգիպտոսի, և գնացին յանապատէն Փառանու երկուտասան ցեղ՝ ըստ ցեղի տանց նահապետաց իւրեանց: Եւ բաժանեցին ժք հազար արանց՝ որ յորդւոցն Խարայէլի ի ցեղան իւրեանց, հազար այր մի ի ցեղ մի՝ առաջնորդել նոցա յերկիրն Խարայէլի¹: Եւ չուեալք գնացին բանակք բանակք ըստ իւրաքանչիւր նահապետութեանց, Նաբէուք. Կեդար. Երդուլ. Մոսամբ. (Մաստ). Մասմայ. Իդովմայ. Մասէ. Քողզատ. Թե. Մոսամբ. (Մաստ). Մասմայ. Իդովմայ. Մասէ. Քողզատ. Թե. ման. Յետուր. Նափէս և Կեդմայ²: Եւս են ազգք Իսմայէլի: Եւ հասեալ յՂաբուլթ Մովաբու ի սահմանս Ռուբէնի. զի բացա նակն յունաց բանակեալ էին յԵրբիա, և անկեալ ի վերայ նոցա յանկարծակի՝ հարին զնոսա ի սուր սուսերի, և փախստական արարին զԹէոդոս³ եղբայր կայսերն Երակղի, և դարձեալ բանակեցան յԵրբիա:

Եւ ամենայն մնացորդք ժողովրդեան որդւոցն Խարայէլի ժո.

¹ Ի տպ. էր՝ Երուսաղէմի:
² Ի կարգս ժր ցեղից Իսմայէլականաց աւելորդ փակագծիւ եղևն մեր՝ Մաստ, նախ՝ զի այսու ժգ լինին թիւք նոցա. երկրորդ՝ զի ի գիրս Ծանոգ. զԼ Իե, 13-16 ոչ յիննաակի ի շարս որդւոց Իսմայէլի: Տես՝ նոյնպէս Պատմ. Վարդանայ տպ. ի վեճ. էր. 63:
³ Նոյն և Թէոդորոս. Տես. Պատմ. Վարդ. էր. 64.

դովեալ միաբանեցան ի միասին, և եղեն զաւր մեծ: Եւ եղև յետ այնորիկ արձակեցին պատգամս առ Թագաւորն յունաց, և ասեն պսակէս. « Զաւր մերում Մարազամու ետ աստուած զերկիրդ զայդ ի կալուած ժառանգութեան և զաւակի նորա յետ նորա: Եւ մեք եմք որդիք Մարազամու. շատ լեցի քեզ ունել զերկիրդ մեր. ի բաց թող խաղաղութեամբ և մեք ոչ եկեսցուք յերկիր քոյ. ապա թէ ոչ՝ տոկոսիւք պահանջեսցուք ի քէն զկալեալն:» Իսկ կայսրն ոչ աւնոյր յանձն, և ըստ պատգամին պատշաճի ոչ առնէր նոցա պատասխանի, այլ ասէ. « Իմ է երկիրս և քոյ վիճակ ժառանգութեան՝ անպատն. ե՛րթ գնա խաղաղութեամբ յերկիր քոյ:» Եւ սկսաւ գունդս կազմել իբրև հն, և ետ նոցա զաւրավար՝ զոմն մի ի հաւատարիմներքինեաց իւրոց, և հրաման ետ երթալ նոցա Մարաբիա, և պատուիրեաց չառնել պատերազմ ընդ նոսա, այլ զգուշանալ անձանց, մինչև իւր այլ զաւրս գումարեալ արձակեսցէ յաւգնականութիւն նոցա: Իսկ նոցա հասեալ ի Յորդանան և անցին Մարաբիա, և թողեալ զբանակս իւրեանց ի գետեզերին՝ հետիոտս գնացին ի վերայ բանակի նոցա: Իսկ նոցա զմասն ինչ ի բանակէն դարանակալ արարեալ աստի և անտի, և կարգեալ զբազմութիւն խորանացն շուրջ զբանակաւն, և ածեալ զուղտերամակն՝ մակաղեցին շուրջ զբանակաւն և զվրանաւքն, և կապեցին չուանաւք զոտս նոցա. այս է ամրութիւն բանակի նոցա. Եւ սոքա յաւգնեալք ի ճանապարհին՝ ուր ուրեմն կարացին հատանել զամրութիւն բանակին, և սկսան սատակել զնոսա: Յանկարծակի յարեան դարանակալքն ի տեղուջէ իւրեանց և յարձակեցան ի վերայ նոցա. և անկեալ ահ տեսան ի վերայ զաւրացն յունաց, և ի փախուստ դարձան առաջի նոցա. և ոչ գոյր նոցա փախուստ ի թանձրութենէ աւաղոյն, զի թաղէին ոտքն մինչև ի սրունսն, և տաղնապ մեծ յարեղականն ջերմութենէն, և սուր թշնամոյն ի վերայ նոցա: Երդ՝ անկան ամենայն զաւրավարքն և կործանեցան: Եւ եղև թիւ անկելոցն աւելի քան զերկու հազարս: Եւ սակաւք ի նոցանէ աւրեալքն փախստական անկանէին ի տեղի ապաստանի:

Եւ նոքա անցեալք ընդ Յորդանան՝ բանակեցան Ղարիբով: Յայնժամ անկաւ ահ նոցա ի վերայ բնակչաց երկրին, և հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա ամենեքեան: Յայնժմ գիշերի և ե.

րուսաղէմացիքն փախուցեալ զտէրունեան Խաչն, և զամենայն սպասս եկեղեցեացն Մատուոյ և արկեալ ի ծով, նաւաւք յուղարկեցին ի պաղատն Կոստանդնուպաւլի: Եւ ապա խնդրեալ նոցա երգումն ի նոցանէ՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա:

Իսկ Թագաւորն յունաց այլ ոչ ևս կարաց գումարել զզաւրս իւր ընդդէմ նոցա: Եւ նոքա բաժանեցին զզաւրս իւրեանց յերիս մասունս: Մասն մի Ղարիպոսս՝ որ երթեալ կալան մինչև ցԱղէքսանդրիա: Եւ մասն մի ի հիւսիսոյ կողմանէ, ընդդէմ Թագաւորութեանն յունաց: Եւ յական Թաւթափել կալան ի վերջնոյ ծովուն մինչև ցեզր գետոյն մեծի Աւփրատայ. և յայն կողմն գետոյն՝ զՈւրհայ և զամենայն քաղաքս միջագետաց: Եւ մասն մի յարևելս՝ ի վերայ Թագաւորութեանն պարսից:

Եւ նուազեցաւ Թագաւորութիւնն պարսից ի ժամանակին յայնմիկ և զաւրք նոցա բաժանեալ յերիս մասունս: Յայնժամ զաւրացն Իսմայէլի՝ որ էին գումարեալ ի կողմանս յարևելից, երթեալ պաշարեցին զՏիղբոն, զի անդ նստէր Թագաւորն պարսից: Եւ զաւր աշխարհին Մարաց գումարեալ ի ձեռն զաւրավարին իւրեանց Ռըստամայ ձե՛ վառելոց՝ ժողովեցան և գնացին ի վերայ նոցա ի պատերազմ. յայնժամ թողեալ զքաղաքն՝ անցին յայնկոյս գետոյն Վաղարայ: Եւ գնացին և անցին նոքա զգետաւն և պընդեցան զհետ նոցա, և նոքա ոչ դադարեցին մինչև ի սահմանս իւրեանց՝ ի գեւղն՝ որ կոչի Զերթիճան: Եւ սոքա պնդեալք զհետ նոցա՝ և չորան բանակեցան ի զաշտին: Եւ անդ և Մուշեղ Մաւրիկոնեան որդի Վաւթի՝ զաւրավարն Զայոց երեք հազար սպառազինաւք, և Վրիգոր իշխանն Սիւնեաց տէրն՝ ի արամբ: Եւ եղև յարձակումն ի վերայ միմեանց. և փախեան զաւրն պարսից առաջի նոցա. իսկ նոքա զհետ մտեալ հարին զնոսա ի սուր սուսերի իւրեանց: Եւ մեռան ամենայն նախարարքն զլիւաւորք. մեռաւ և զաւրավարն Ռըստամն. սպանին և զՄուշեղ երկու քեռորդուովքն, և զՎրիգոր Սիւնեաց տէր միով որդուով: Եւ այլքն զերծեալ գնացին փախստական յաշխարհն իւրեանց: Եւ մնացորդք զաւրացն պարսից Ղարիպատական գումարեալ ժողովեցան ի մի վայր. և նստուցին իւրեանց զաւրավար զՍոռոխազատ. և փութացեալ ի Տիղբոն էառ զամենայն գանձս Թագաւորութեանն և

զքնակիչս քաղաքացն և զթագաւորն իւրեանց, և փութացաւ հա- սուցանել յԱսորպատական, և իբրև մեկնեալ հեռացան՝ յանկար- ծակի եհաս ի վերայ նոցա զաւրն Իսմայէլի: Եւ նոքա զարհու- րեալ թողին զգանձս և զքնակիչս քաղաքին և փախեան, փախ- եաւ և թագաւորն իւրեանց, և անկաւ ի զաւրն հարաւոյ: Իսկ նո- ցա առեալ զգանձն ամենայն դարձան ի Տիգրոնն, առին և զքնա- կիչսն քաղաքացն, և աւարեցին զամենայն երկիրն:

Յայնժամ կատարեալ երանելոյն Լարակլի զկեանս իւր բարւոք ծերութեամբ, և էին աւուրք իւրոյ թագաւորութեանն ամբ է: Լարգմնեցուցանէ զորդի իւր զՍոտանդին՝ առնել (զթութիւն) ի վերայ ամենայն յանցաւորացն՝ զոր հրամայեալ էր առնել յաքսորսն, և դարձուցանել զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիսն: Լարգմնեցուցանէ և վասն ասպետի՝ ածել զնա և զկին նորա և զորդիս նորա, և հաս- տատել ի կարգն առաջին: Եւ եթէ կամեսցի գնալ յաշխարհն իւր, երգուեալ եմնմա, մի եղիցի սուտ երգումն իմ: Արձակեալ զգա և թող երթայ խաղաղութեամբ:

Մեռաւ Լարակլոս, և թագաւորեաց որդի նորա Սոտանդին: Եւ ոչ որ ընտրեցաւ զաւրավար յաշխարհին Հայոց, քանզի ան- միարան լեալ իշխանացն՝ մեկնեցան ի միմեանց:

Եւ ել զաւր ասպականիչ յԱսորեստան կողմանէ ընդ ճանա- պարհս ձորոյ յաշխարհն Տարօնոյ, առին զնա և զհղճունիս և զՂիւղիտ: Եւ ճանապարհ կալեալ ի Բերկրոյ ձորն ընդ Որդս- պոյ և ընդ Պոգովիտ՝ թափեցան յԱյրարատ: Եւ ոչ որ կարաց ի զաւրացն Հայոց արկանել գոյժ ի Վրէին աւան, բայց արք երեք յիշխանացն, որք երթային ժողովել զզաւրն ճապաղական՝ Թէո- դորոս Վահևունի, և Սաչեան Առաւելեան, և Շապուհ Ամա- տունի: Որք զնացեալ փախստական ի Վրէին, և հասեալ ի կա- մուրջն Մեծամաւրի, ի բաց աւերեցին, և ինքեանք անցեալք գոյժ արկանել ի յաւանին: Եւ ի բերդն ժողովեցին զամենայն մարդիկ աշխարհին՝ որ եկեալ էին ի կուծս այգեստանին:

Բայց Թէոդորոսն զնացեալ ի Նախճաւան քաղաք: Եւ հա- սեալ թշնամին Բուշայն՝ ի կամուրջն Մեծամաւրի ոչ կարաց ան-

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ Բուշայն:

ցանել: Բայց ունէին առաջնորդ իւրեանց զՎարդիկ իշխան Մո- կայ՝ որ կոչէր Մկնիկ: Ապա անցեալ ընդ կամուրջն Մեծամաւրի, հարին ասպատակաւ զամենայն երկիրն, և ժողովեալ զաւար և զգերութիւն բազում յոյժ, և եկեալ բանակեցան ի յեզր մայր- ւոյն Խոսրակերտի¹:

Եւ եղև յաւուրն հինգերորդի դիմեցին ի վերայ քաղաքին, մատնեցաւ քաղաքն ի ձեռն նոցա, քանզի արկին մուխ շուրջա- նակի, մերժեցին ծխոյն և նետաձգութեամբն զպահապանս պար- սպին, և կանգնեալ սանդուխս՝ ելին ի պարխսպն և անկեալ ի ներ- քսա բացին զդուռն քաղաքին: Եւ դիմեալ ի ներքս զաւրք թշնա- մեացն սատակեցին սրով զբազմութիւն քաղաքին, և առեալ զա- ւար և զկապուտ քաղաքին՝ ելին և բանակեցան ի նմին բանա- կետեղն, որ աւր ի էր տրէ ամոյցն՝ յաւուր ուրբաթի: Եւ զա- դարեալ աւուրս ինչ ելին և զնացին ընդ նոյն ճանապարհ՝ ընդ որ եկեալն էին: Եւ խաղացուցին զբազմութիւն գերւոյն՝ լե՛ հա- զար ոգի: Իսկ իշխանն Հայոց Ռշտունեաց տէրն դարանակալ եղեալ ի Պոգովիտ գաւառի՝ դիմէ ի վերայ նոցա սակաւուք: Եւ ոչ կարաց զղէմ ունել նոցա, փախստական լինի առաջի նոցա, և նորա զհետ մտեալ նոցա՝ սատակէին զբազումս ի նոցանէն, և ին- քեանք չորսն անցին յԱսորեստան: Եւ եղև այս յամս Լարի կա- թուղիկոսի:

Իսկ ի ձեռն այնր պատերազմի ի կայսերէ հրաման հասեալ զաւրավարութեանն Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ հանդերձ պատրկութեան պատուով:

Այս ամենայն լինի ի ձեռն կաթուղիկոսին Ներսիսի՝ որ յա- ջորդեցաւ ի նմին ամի յաթուռ կաթուղիկոսութեան՝ փոխանակ Լարի կաթուղիկոսի:

Բայց յորժամ ելին յարևելք որդիքն Իսմայէլի ի Սին անա- պատէն, ոչ ել ընդ նոսա և թագաւորն նոցա Ամալ իբրև յաղ- թեցին պատերազմաւք վանեալ զերկոսին թագաւորութիւնն՝ կա- լան յԱրիպտոսէ մինչև ցլետուն մեծ Տորոս, և ի ծովէն արևմտից մինչև ցՄարս և Խուժաստան, ապա ելին արքունական բանա-

¹ Ի միւսժ օրինակի՝ Խոսրովակերտի:

կաւքն ի բուն սահմանս կալուածոցն Իսմայէլի: Եւ հրաման ետ արքայ ժողովել զնաւ և զնաւորդս բազումս, և անցանել ընդ ծով ի հարաւսկողմն, յարևելս ի Պարսս, և ի Սագաստան, և ի Սընտ, և ի Սրման, յաշխարհն Տուրան, և ի Մակուրան՝ մինչև ի սահմանս Հնդկաց: Իսկ զաւրացն փութանակի պատրաստեալ՝ զհրամանսն կատարէին. և այրեցին զամենայն երկիրն, և առեալ զաւար և զկապուտ՝ դարձան անդրէն արշաւանս դնելով ի վերայ ծովուն մկանանցն՝ հասանէին ի տեղիս իւրեանց:

Օ, այս լուար յարանց գերեւոյ ի Խուժաստան Տաճկաստանէ, որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ զայս բան:

Պ Լ Ո Ւ Խ Լ Ը .

Վասն հրէից ևւ չար խորհրդոց նոցա:

ԸՍՇՅԻՑ և զհրէիցն զպատամբողացն զխորհուրդսն՝ որ սաւկաւ ժամանակս աւզնականութիւն գտեալ ի Հագարացւոցն, առին խորհուրդ շինել զտաճարն Սողոմոնի: Եւ գտեալ զտեղի՝ որ կոչի սրբութիւն սրբութեանց՝ շինեցին զնա խարսխով շինուածով տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ նախանձեալ ընդ նոսա Իսմայէլացւոցն՝ մերժեցին զնոսա ի տեղւոջէ յայնմանէ. և անուանեցին զնոյն (տուն) աղաւթից իւրեանց, նորքա յայլում տեղւոջ անդէն յատակս տաճարին շինեցին այլ տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ անդէն առաջի արկեալ զիւրեանց չարութեան խորհուրդ՝ լնուկ կամեցեալ զԱրուսաղէմ՝ ծայր ի ծայրէ արեամբ, ջնջել զամենայն քրիստոնէայսրն Արուսաղէմէ: Եւրդ՝ այր ոմն ի մեծամեծացն Իսմայէլի երթայր յերկրպագութիւն ի տեղի աղաւթից իւրեանց միայն. ի զիմի հարան նմա արք երեք հրէայք ի գլխաւորաց նոցունց, որոց էին սպանեալ խոզս երկուս՝ և տարեալ եղեալ ի տեղի աղաւթիցն, և զարիւնն հեղեալ զորմովք և զյատակաւք տանն: Եւ եղև իբրև

ետես՝ զնոսա այրն՝ զտեղի էառ և խաւսեցաւ ընդ նոսա, զի՛նչ և խաւսեցաւ. և նորքա պատասխանեալ նմա զանց արարին զնովաւ, և գնացին: Եւ նա իսկոյն մտեալ ի ներքս կալ յաղաւթս ետես զչարիս, և դարձաւ փութանակի՝ զի կալցի զարսն: Եւ իբրև ոչ եգիտ զնոսա՝ լուռ եղև և գնաց ի տեղի իւր. և ապա բազումք մտեալ տեսին զչարիսն, և գոյժ արկին քաղաքին: Եւ ուսուցին հրէայքն իշխանին՝ թէ քրիստոնէայքն պղծեցին զտեղի աղաւթիցն. հրաման ետ իշխանն՝ և ժողովեցին զամենայն քրիստոնէայսն, և մինչ կամէին զնոսա սրով սատակել՝ եկն այրն և եկաց յանդիման: Եւսէ. «Բնդէ՛ր հեղուք զայդ չափ արիւն ի տարապարտուց. հրամայեցէք ժողովել զամենայն հրէայսդ, և ես ցուցից զմահապարտսն»: Եւ եղև իբրև ժողովեցին զամենեսեան, և մտեալ ի մէջ նոցա՝ ծանեաւ զարսն զերիսն՝ որ դիպեցան նմա: Եւ կալեալ զնոսա՝ դատեցին ահագին դատաստանաւք, մինչև յայտնեցին զխորհուրդն: Եւ զի իշխան նոցա էր ի հրէից անտի, հրամայեաց սպանանել արս վեց զգլխաւորս խորհրդեանն. և այլոցն թոյլ ետ գնալ ի տեղի իւրեանց:

Պ Լ Ո Ւ Խ Լ Թ .

Կեանիւ Կոստանդնի դաւեալ ի մօրէն՝ և թագաւորել Երակլոսի որդւոյ երկրորդ կնոջն Երակլեայ. դալ ի Կոստանդնուպօլիս Վաղնիսի զօրավարի և նստուցանել թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի. պատերազմ՝ Պարսից ընդ Իսմայէլացիսն և պարտիւ. դառնալ Վարազտիրոց Սպակտի յաքսորէ, և բազմաց. դալ Իսմայէլացւոց յԱտրպատական և բաժանիլ յերիս առին զբերդն Երծափու արշաւեալք ի գունդն սեփհական:

Եւ եղև ի մահուանն Արակլի թագաւորեաց Կոստանդին որդի նորա, և կարգէ ի վերայ զաւրաց իւրոց զաւրավարս զՎաղնատիանոսն, որ կոչէր Արշակունի: Եւ հրամայեաց իւրոց երթալ յարևելս:

1 Ե. յայկս ի ձեռ. իսկ ի տպ. էր՝ Եհաս:

Լա սակաւ ինչ առուրս Թագաւորեալ Կոստանդին, դաւեալ ի Մարտինեայ մաւրէ իւրմէ՝ ի կնոջէն Երակլի՝ մեռանէր: Լա Թագաւորէ Երակլոս որդի Երակլեայ՝ որ ի Մաւրինեայ Լազոստեայ քանդի Կոստանդին էր յառաջին կնոջէն: (Լա) Վաղենտինի գործեցեալ իրս՝ զնայ ի վերայ նորա զաւրու իւրով ի Կոստանդնուպաւլիս: Լա կալեալ զՄարտինէ, կտրէ զլեզու նորա և ապա սպանանէ զնա հանդերձ երկու որդւովքն նորա: Լա նստուցանէ Թագաւոր զԿոստաս որդի Կոստանդինի, և անուանէ յանուն հաւրն իւրոյ Կոստանդին: Լա ինքն գումարէ զգաւրսն, և զնայ ընդ առեւրս:

Լա եղև յառաջնում ամի Կոստանդեայ Թագաւորին յունաց, և յամի տասներորդի Յագիերտի արքային պարսից՝ գումարեցան զաւրքն պարսից ընդ Իսմայէլի կն արանց վառելոց սպառազինաց: Լա իսմայէլացւոցն ճակատեցան ընդդէմ նոցա խն արանց սուսերամերկաց, և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմու ի Մարսրս գաւառի, մինչև յերիս առուրս յերկարեալ պատերազմն. մինչև նուաղեալ երկոցունցն կողմանցն հետևակն մարտին: Յանկարծակի աղդ եղև զաւրացն պարսից՝ եթէ եկն զաւր յաւզնականութիւն իսմայէլացւոցն: Լա փախեան զաւրն պարսիցն ի բանակէն զգիշերն ամենայն, և մնացորդքն զաւրուն Իսմայէլի զնացին ի վերայ նոցա ընդ առաւաւտն: Լա ոչ զոք գտին ի բանակին, և ասպատակ սիրտեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի՝ հարին զմարդ և զանասուն սրով, և առեալ բերդս իբ՝ սատակեցին զամենայն կենդանի՝ որ էր ի նոսա:

Բայց զահագին աղէտս հէնին Իսմայէլի՝ որ բորբոքեաց հրդեհեալ զծով և զցամաք, ո՞վ կարիցէ պատմել: Բայց երանելին Դանիէլ կանխաւ գուշակէ մարգարէութիւնն զայսպիսի նեղութեանս որ եկն եհաս ի վերայ երկրի՝ որ չորս գազանաւք նշանակէ զչորս Թագաւորութիւնսն՝ որ յառնելոցն էին ի վերայ երկրի: Լա նախ առաջին զԱրևմտից Թագաւորութիւն զմարդացեալ գազանն, որ է յունաց, և յայտ անտի է. ասէ. «Թափեցան վարազաթևքն և ջնջեցաւ յերկրէ»: Օգիւական կռամուլութեանն ասէ զՋնջումն: «Լա եկաց իբրև ի վերայ ոտից մարդոյ, և սիրտ մարդոյ տուաւ

¹ Այսպէս ի ձեռ. օրին. իսկ ի սպ. էր՝ պարսկէ:

նմա»: Լա ահա գազանն երկրորդ նման արջոյ, և եկաց ի կողմն մի՝ յարևելից կողմանէ՝ զՍասանականին ասէ զԹագաւորութիւն: «Լա կողք երեք ի բերան ունելով», զՊարսից և զՄարաց և զՊարթևաց Թագաւորութիւնն: Լա յայտ անտի է՝ որ ասէինցնա. «արի կե՛ր զմարմինս բազմաց»: Արպէս և եկեր իսկ ամենեցուն զխտելով: «Իսկ գազանն երրորդ իբրև զինձ, և չորք թևք թռչնոյ ի վերայ նորա, և չորք զլուխ գազանին», զՀուսիսային ասէ զԹագաւորութիւն՝ Պոգ և Մագոգ, և երկու ընկերք նոցին՝ որոց տուաւ իշխանութիւն թռչել զաւրութեամբ ի ժամանակի իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ: «Իսկ գազանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի, և ժանիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք, ուտէր և մանէր և զմնացուածսն առ ոտն կոտորէր»: Լա չորս յարուցեալ ի Հարաւոյ կողմանէ Իսմայէլեան Թագաւորութիւնն, որպէս հրեշտակապետն մեկնեաց եթէ՝ «Գազանն չորրորդ Թագաւորութեանն կացցէ որ առաւել իցէ քան զամենայն Թագաւորութիւնս, և կերիցէ զամենայն երկիր»: «Լա Ժ եղջիւրք՝ Ժ Թագաւորք յարիցեն, և զկնի նորա յարիցէ այլ՝ որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն առաջինսն», և որ ի կարգին է:

Լա եղև յերկրորդում ամի Կոստանդի՝ թոռին երանելոյն Երակլի՝ խորհէր Վաղենտին անտի ի միտս իւր ճարտարութեամբ խաբել զսինկլիտոսն, և համբառնալ զինքն ի պատիւ Թագաւորութեանն, որպէս զի պսակեալ զինքն այնպէս արասցէ զգաւրաւորութեանն, որպէս զի պսակեալ զինքն այնպէս արասցէ զգաւրավարութիւն: Լա ծանրացոյց զլուծ ծառայութեան ի վերայ բնակչաց քաղաքին, և զայն երեք հազար սպառազէնս՝ զոր ընդ ինքն տարաւ, և զաւրս բազումս այլ միաբանեալ իւր թիկունս հաստատէր: Յայնժամ ժողովեցան արք քաղաքին ի սուրբ եկեղեցին Լստուծոյ առ հայրապետն՝ և ծանուցանեն նմա բառնալ զծանրութիւնն ծառայութեան, և առաքեցին առ Վաղենտին ի բաց բառնալ զծառայութիւն զայն, և նա ոչ կամեցաւ լսել: Լա անդ էր մի ոմն յիշխանացն՝ որում անունն էր Լնտոնինոս, ասէ ցՎաղենտին. «Օգի՛նչէ նոցա միաբանութիւնն այն և խորհուրդն. կամ զի՛ իսկ իշու Քլի՛նչէ նոցա միաբանութիւնն այն և խորհուրդն. կամ զի՛ իսկ իշու խեցին համարձակաբար արձակել առ քեզ զայսպիսի բանս, բայց եթէ հրամայեսցես ինձ՝ ես երթայց և քակտեցից զմիաբանութիւն նոցա և զխորհուրդն: Լա հալածեմ զնոսս յիւրաքանչիւր տեղիս՝ զի

կատարեցին կամք քոյ:» Եւ ասէ. «Երթ եւ արա որպէս ասացերդ»: Եւ նա յարուցեալ զնաց արամբք հազարաւք, և իբրև եմուտ յեկեղեցին, սկսաւ պատուհասել զգլխաւորսն գանիւ: Յոտն եկաց հայրապետն, և ասէ. «Շատ և ոչ է իրաւացի առնել ի տեղոջս յայսմիկ այդպիսի ինչ»: Եւ յարձակեալ Մնտոնի՝ ած ապտակ ի ծնաւտ նորա, և ասէ. «Երթ կալ զտեղին քոյ»: Յայնժամ խոռ վեալ ամբոխն՝ յարձակեցան ի վերայ նորա: Եւ ըմբռնեալ զնա քարշեցին զոտանէ ի մէջ քաղաքին, և այրեցին հրով: Եւ զդ եղև Վաղենտինի և զողումն կալաւ զնա: Եւ անդէն վաղվաղակի հեղաւ ամբոխն ի վերայ նորա, և քարշեալ արտաքոյ տանցն՝ գլխա տեցին. և տարեալ ի տեղին՝ ուր այրեցին զՄնտոնիոնոս, ի նմին տեղոջ այրեցին և զնա: Եւ զկոստանդին հաստատեցին յաթոթագաւորութեանն: Եւ արարին զաւրաւար զԹէոփորոս զոմն հաւատարիմ յիշխանացն Հայաստանեայց, յայնց՝ որ ի յունաց կողմանէ:

Սա իբրև առ զաւրաւարութիւնն՝ աղաչեաց զԹագաւորն և խնդրեաց պարգևս՝ առնել ողորմութիւն այնոցիկ, զորս էր աքսորեալ յԱփրիկէ: Եւ մանաւանդ վասն Մսպետի՝ որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շումկոչեցելոյ: Եւ քաղցրացոյց Մտուած զսիրտ Թագաւորին և հրամայեաց ածել զնոսա ի քաղաքն Թագաւորական: Եւ ընկալաւ զնոսա իբրև զսիրելիս Թագաւորութեանն, և զորդի նորա առաջին սպաթար զՍմբատ ի մէջ ամենայն սպաթարացն, և կանտիտատ: Եւ անդէն կարգեաց ի կարգն առաջին յամին հինգերորդի Թագաւորութեան իւրոյ: Կոյնպէս և զՎահանն Խոռխոռունի, և զայլ ևս: Եւ արձակեաց ի Հայս այր ոմն իշխան՝ անուն Թումաս: Սա եկեալ ոչ կամէր եղծանել զուխտն՝ որ ի մէջ կայսեր և իշխանին Մարաց. միաբանեաց զամենայն իշխանսն ընդ ինքեամբ և զնաց առ իշխանն Մարաց և խաւսեցաւ ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Եւ առ ի նմանէ ինչս բազումս և խոստացաւ նմա երդմամբ, զի տացէ տանել զԹէոփորոս կապանաւք ի պողատն, զի նա էր իշխան աշխարհիս Հայոց: Եւ դարձաւ եկն անդրէն ի զաւրս Հայոց: Եւ իբրև եկն յերկիրն կուտէից, յանկարծակի յարձակեցան ի վերայ նորա, կալան զնա և կապեցին, և ետուն տանել յանդիման Թագաւորին: Իսկ ար-

քայ կոստանդին իբրև լուաւ՝ խոռվեցաւ յոյժ. զի ոչ էր ի հրամանէ նորա կապելն. և հրամայեաց լուծանել զնա ի կապանացն, և ընթեռնուլ զգիրս ամբաստանութեանն, Եւ ծանուցեալ զնենդութիւնն՝ հրամայեաց կոչել զառաջեաւ և ընկալաւ զնա սիրով, և նորին իշխանութեամբն պատուով: Եւ կարգեաց նմա ռոճիկ և ընդունելութիւն յարքունուստ: Եւ պա հրամայէ կոչել զԹումաս զոմն, և ոչ հրամայեցաւ նմա մտանել յարքունիսն, այլ արտաքոյ քննութիւնն առնել. և արդարացողին զԹէոփորոս Ռշտունեաց տէրն ի բանս իւր. և եղեն իրաւունս ի վերայ նորա: Իսկ զԹումաս անարգեալ ի բաց ընկեցին ի պատուոյն: Յայնժամ տեսին զմիմեանս Մսպետ և Թէոփորոս Ռշտունեաց տէրն, և հեղուին արտասուս ի վերայ պարանոցի իւրեանց՝ զի էինսրնն զակիցք միմեանց ի դրանն Խոսրովայ արքային պարսից: Բայց Մսպետ սչ կարաց նուաճիլ ընդ իշխանութեամբն յունաց, այլ արկ ի միտս իւր նենդութիւն. և հրամանս խնդրեաց ի Թագաւորէն կոստանդեայ՝ զի արձակեսցէ արս չորս յընտանեաց իւրոց ի Հայս՝ տանել առ նա զինչս իւր: Եւ հրամայեաց Թագաւորն տալ նմա զհրամանսն. իսկ նա այլակերպեալ զինքն՝ առ ընդ իւր արս երիս, և հասեալ ի ծովեզր՝ եցոյց զհրամանն արքունի: Եւ ի նաւն և էանց ընդ ծովս, և հապճեպ զնացեալ ի նմանութիւն Թռչնոյ՝ եկն եհաս փութանակի ի Տայս և ամրացաւ անդ. քանզի ընկալան զնա Տայեցիքն խնդութեամբ:

Յայնժամ մանակի ոչ սակաւ յուզմունք լինէին ի մէջ աշխարհիս Հայոց. քանզի փութանակի եկն եհաս հրամանն արքունի առ զաւրաւարն Հայոց ունել զամենայն անցս ճանապարհացն, և յուզել յամրոցս աշխարհին: Եւ պա ազգ լինէր՝ եթէ եկն և ամրացաւ ի Հայս ի Տայս:

Յայնժամ հրաման ետ զաւրաւարն յունաց Թէոփորոս հանդերձ իշխանաւքն զաւրուն և նախարարաւքն Հայոց՝ արձակել զՆերսէս կաթողիկոս առ Մսպետ, և տանել նմա երդումն հաւատարմութեան ի խնդրել նմա զիշխանութիւն աշխարհին, և ածել նմա զկին իւր և զորդիսն:

Եւ զնաց կաթողիկոսն, հաստատեաց առ նմա զերդումն, զի մի այլ ուրեք կալցի ճանապարհ. և դարձաւ եկն անդրէն: Եւ

գրեցին նորա առ թագաւորն Կոստանդին առնել նմա ըստ երգմանն, զոր խոստացաւ. քանզի էր գրեալ Ասպետ առ թագաւորն այսպէս՝ եթէ՝ «Ծառայ քոյ եմ, և ոչ ուրեք երթամ ի ծառայութենէդ ձերմէ. բայց զի ասացին ցիս ոմանք՝ եթէ «անդրէն երթալոց ես՝ ուստի եկիրն», Վասն այնորիկ զահի հարայ և փախեայ. բայց արդ՝ եթէ արժանի համարիք՝ միամտութեամբ վաստակիմ, և կեամ և մեռանիմ ի վերայ ձերոյ աստուծապաշտութեանդ», Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն Կոստանդին առնել զնա կիւրապաղատ, և տալ նմա պսակ պատուոյն և զիշխանութիւնն աշխարհին: Եւ հրամայեաց արձակել զկին և զորդիսն մեծաւ շքով, և ետ տանել զգահոյս արծաթեղէնս հանդերձ այլովք մեծամեծ ընչիւք:

Արդ՝ մինչդեռ գայր հրովարտակն և պատիւն առնել զնա կիւրապաղատ, յանկարծակի եհաս նմա հիւանդութիւն և մեռաւ. և բարձին զմարմինն նորա և տարան թաղեցին առ հաւրն իւրում ի Պարսկես: Եւ զորդի նորա զանդրանիկ՝ որում անունն էր Սմբատ, կարգեաց արքայ ի պատիւ հաւր իւրոյ, տուեալ նմա զիշխանութիւնն բնիկ տանուտէրութեանն ասպետութեան, և արար զնա դրունդար զաւրաց իւրոց: Եւ նմա կին ի տանէն Արշակունեաց և յիւրոց մերձաւորաց, և արձակեաց ի բանակն առ զաւրս իւր: Եւ յետ այսորիկ արձակեաց զՌէտորոս Ռշտունեաց տէրն ի Հայս մեծաւ պատուով, և ետ նմա զնոյն իշխանութիւն զաւրավարութեան, եթէ կամիցին իշխանքն Հայոց և եթէ ոչ կամիցին. և եկն կարգեցաւ ի նոյն իշխանութեանն:

Եւ եղև ի դալ միւսում ամի եկն զաւրն Խամայէլի Ատրպատական, և բաժանեցան յերիս: Առաջ մի Արարատ. և առաջ մի ի սեփհական գնդին կողմանս. և առաջ մի Աղւանս: Արդ՝ որք ի կողմանս սեփհական գնդին, արշաւեալ սփռեցան և հարեալ զամենայն կողմանս զայնոսիկ սրով սուսերի, առին զաւար և զգերութիւն: Եւ եկին ժողովեցան ի Արևան՝ և մարտեան ընդ բերդին, և ոչ կարացին առնուլ: Եւ կին ի յՈրդսպու, և ոչ նմա ինչ կարացին առնել: Ղնացին անտի և բանակեցան Արծափս՝ հանդէպ բերդին առ ջրով: Եւ սկսան պատերազմիլ ընդ բերդին, և բազում աւճիրս փնասուց զործեցին անդ ի բերդէն: Արդ՝ էր նոցա ի թիկանց կողմանէ ել, ի գլուխ անդր Ասորե-

նայ կողմանէ՝ որում կախանակտուցն կոչեն: Արդ՝ իջին ընդ այն արք ի վայր ի բերդէն՝ երթալ խնդրել ի բերդէն Պարսկեց զաւր յաւզնականութիւն իւրեանց: Եւ ետ նոցա Սմբատ Բագրատունի, որդի Վարազ Սահակայ՝ արս ին:

Եւ գնացեալ ի գիշերի ելին ի բերդն և ոչ զգուշացան տեղւոյն. և զիտացին իսմայէլացիքն զտեղին, և գնացեալ ի նոյն հետին ելին ի բերդն: Եւ կալան զտեղին մինչև ցառաւատն: Եւ արս ժ պահապանս տեղւոյն ըմբռնեցին ի քուն, և սպանին:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Գ

Սշատեւ Տեառն զգերինս և խորտակել զԽամայէլացիսն. հարկանել զՏայս, զԱրլոս և զՍղուանս սփռելոցն յԱրարատ. նաւամարտութիւն Խամայէլացւոց ընդ Յոյնս. երթալ Պոռկոպայ առ Մաւհաս իշխանն Խամայէլի և հաշտութիւն ընդ Յոյնս. գործք Կերսիսի կաթողիկոսի. վէճ հաւատոյ ընդ Հայոց. պատասխան Հայոց առ Կոստանդին կայսրն:

Եւ եղև յամին երկրորդի Կոստանդինի, յամենան հոռի, որ աւր ինչ էր ամսոյն, յաւուր կիւրակէի ընդ առաւաւատս՝ ճշեցին իսմայէլացիքն ի բերդին վերջոյ և առաջոյ, և հարին զնոսս սրով սուսերի: Եւ բազումք գահավէժ լեալ սատակէին: Եւ զկանայս և զմանկունս իջուցին ի բերդէն՝ կամէին սատակել. և ոչ գոյր թիւ գերւոյն, և անասուն պաճարացն բազում յոյժ: Եւ եղև ի վաղիւ առաւաւատուն՝ եկն եհաս ի վերայ նոցա զաւրավարն Հայոց, և եհար զնոսս անհուն կոտորածով: Եւ էին նորա երեք հազար ընտիր սպառազէնս յամենայն զաւրացն Խամայէլի, և ոչ որք զերծաւ ի նոցանէ. բայց սակաւ ճողոպրեալք հետևակք երթեալ ամրացան ի Շամբին: Եւ ապրեցոյց տէր յաւուր յայն.

միկ զբազմութիւն գերւոյն ի ձեռաց իսմայելացւոցն. և զԻսմայէլ խորտակեաց կործանմամբ մեծաւ. և մեռան ք իշխանքն Իսմայէլի՝ Լէթման և Ոգոմայ: Լա եղև յաղթութիւն մեծ զաւրաւարին Հայոց, և ետ տանել զաւրաւարն Հայոց զընծայս Կոստանդնի ի պատերազմէն՝ զընտիր ընտիր երիւարացն ճ ձի. զոր առեալ արքայի ուրախ եղև ինքն և ամենայն պաղատն, և արձակեաց անդրէն շնորհակալութիւն մեծ:

Իսկ այն զաւրն՝ որ ի կողմանս այրարատեան, եհար սրով մինչև ի կողմանս Տայոց, Վրաց և Եղուանից՝ առ զաւար և զգերութիւն, և եկն էանց ի Նախճաւան առ այն զաւր, որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճուանի: Բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ զնա: Եւ ինչ գեբրդն Խրամայ, և սատակէին զնոսա սրով, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեցին:

Իսկ որ ի կողմանս Պաղեստինացւոցն, հրամայեաց կազմել նաւատորմիդս բազում. և եմուտ ի նաւ, և կալաւ գործ պատերազմի ընդ Կոստանդնուպալիս. և ոչ յաջողեցաւ նմա նաւամարտութիւնն. քանզի ելին ընդդէմ նորա զաւրացն բազմութիւն նաւաւք, և կործանեցին զնոսա ի խորս ծովուն, և զբազումս վանեցին հրով. և զբազումս փախստական արարեալ հալածեցին: Բայց սակայն զարհուրեցաւ արքայն Կոստանդին. լաւ համարեցաւ տալ սակ, և առնել հաշտութիւն պատգամաւորաւք. և փութացուցանէին իսմայէլացիք զյոյնս՝ զի կատարեսցեն զբան հաշտութեանն: Իսկ Թագաւորն յունաց Կոստանդին՝ քանզի մանուկ էր, ոչ իշխեաց կատարել առանց կամաց զաւրուն, և գրէ առ Պոպոպ՝ զի երթիցէ ընդ նմս ի Ղամասկոս առ Սաւիաս իշխանն զաւրուն Իսմայէլի, և կատարեսցէ զպայման հաշտութեան ըստ զաւրուն կամացն: Եւ զի իբրև ետես Պոպոպ զհրամանն արքունի, և լուաւ բանս ի զաւրացն, զնաց զհետ նոցա ի Ղամասկոս առ Սաւիաս իշխանն զաւրուն Իսմայէլի. և յայտնեաց զչափ սակին և ասաց զսահմանն և առ զհաշտութիւնն, և զնաց:

Յայնմ ժամանակի արկ ի միտս իւր կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս շինել իւր բնակութիւն մերձ առ սուրբ եկեղեցեացն՝ որ ի Վաղարշապատ քաղաքին ի վերայ ճանապարհին՝ յորում ասեն ընդ առաջ եղև Թագաւորն Տրդատ՝ սրբոյն Վրիգորի: Եւ

նեաց անդ և եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր Օլուարթնոցն, որոց երևեալ ի տեսլեան սրբոյն Վրիգորի բազմութիւն երկնաւոր զաւրացն. և շինեաց եկեղեցին բարձր շինուածովք և չքնաղ զարմանալեաւք, արժանի աստուածային պատւոյն՝ որում նուիրեացն: Եւ ջուր և երբըր զգետոյն և արկ ի գործ զամենայն վայրան առաւպար, տնկեաց այգիս և ծառատունկս, և շուրջանակի պատուարեաց զբնակութեամբ գեղեցկադիր յաւրինուածով բարձր պարսպաւ ի փառս աստուծոյ:

Եւ ոչ զաղարեաց վիշապն այն ապստամբ, այլ թէ և աստուածամարտ լինել կամեցաւ յիւրոց խորամանկութենէ. այլ երկնէր յարուցանել հալածանս ի վերայ եկեղեցեացն Հայաստանեայց աշխարհին: Քանզի յամս Կոստանդինայ Թագաւորի թոռին Երակլի, արկ ի գործ զխորամանկութիւն իւրոյ չարութեանն, արբանեակս կալաւ զզաւրան, որ ի յունաց աշխարհին: Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք զՀռոմի հաղորդութիւն մարմնոյ և արեանն Տեառն: Եւ արդ՝ զրեն նոքա ամբաստանութիւն առ Թագաւորն յունաց Կոստանդին և հայրապետն՝ թէ՛ իբրև զանաւրէնս համարեալ եմք յաշխարհիս յայսմիկ: Քանզի անարգանս համարին Քրիստոսի Եւտուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Եւեոնի, և նշովեն զնոսա՝: Յայնժամ հրաման ետ Թագաւորն հայրապետան հանդերձ, և զրեն հրովարտակ առ Հայս, զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հռոմի, զի մի խոտեսցեն զժողովն և զտումարն զայն: Եւ էր անդ այր մի ի Ռազրաւան գեղջէ՝ որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և անուն նորա Ղաւիթ: Օնա հրամայեաց արձակել ի Հայս՝ զի երթեալ ի բաց հատցէ զհակառակութիւնն: Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն և նախարարքն Հայոց ի Վրէին առ քրիստոսասէր կաթողիկոսն Ներսէս և առ բարեպաշտ զաւրաւարն Հայոց Ռէտորոս Ռշտունեաց տէրն: Եւ տեսին զհրամանս Թագաւորին, և լուան զբանս փիլիսոփային՝ որ ուսուցանէր զԼորրղութիւնն բաժանմամբ ըստ տումարին Եւեոնի: Եւ իբրև լուան՝ չառին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւնն սրբոյն Վրիգորի՝ ըստ տումարին Եւեոնի: Հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել թղթոյն պատասխանի:

Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ ի Հայս ի Հռոմոց
Թագաւորէն Կոստանդինայ, զոր գրեցին Հայոց եպիսկոպոսունքն
և կաթուղիկոսն Ներսէս Հանդերձ նախարարաւքն և զաւրավարին
Թէոփորոսիւ Ռշտունեաց տեառն:

ՂՃմարիտ և ուղղադաւան նամակ Նիկիական:

Նշաշեմ գրեզ, ընթերցելո՛ր որ գրիստոնէական հաւատն ունիս, Մտտուածասէր:

Հ ՈՒԻԸՆԿՍԵԼ մարգարէիցն և յառաքելոցն Քրիստոսի ունիմք
զպատուէր՝ առնել աղաւթս խնդրուածովք ի վերայ աստուածա-
սէր Թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանացն և զաւրաց, և բո-
լորովին ամենայն աստուածապաշ պաղատոյդ, յոր սէրն աստու-
ծոյ հանդուցեալ է, և շնորհք աստուածային պարգևացն յայտնի
են ի վերայ ձեր:

Օ ի ահա Թագաւորութիւն մեծ և հզաւր քան զամենայն
Թագաւորութիւնս, զոր ոչ ձեռին մարդկան, այլ աստուծոյ աջովն
պսակեալ, զոր ոչ ոք կարացէ փոխանորդել՝ բայց Քրիստոսի
Թագաւորութիւն: Նոյնպէս և քահանայապետութիւն սուրբ՝ շնոր-
հիւն Մտտուծոյ:

Նախարարք և զաւրք քրիստոսասէրք, և մեր պանծացեալ ի
լոյս աստուածասէր Թագաւորութեանդ՝ անշարժ մնացաք ի մէջ
չար և անաւրէն Թագաւորացն պարսից: Օ ի յորժամ բարձին
զԹագաւորութիւնն և կորուսին զամենայն զաւրս աշխարհին
Հայաստանեայց, և ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս: Իսկ
ի մնացելոցն վերայ սուր եղեալ և շողացուցեալ ջանացան դար-
ձուցանել ի մոլորութիւն, այլ ոչ կարացին շարժել, նաև «ամա-
չեցին ևս անաւրէնք յունայնութեան իւրեանց»: Մինչև հրաման
տալ Կաւատայ արքայի և որդւոյ նորին Խոսրովու՝ եթէ «իւրա-
քանչիւր ոք զիւր հաւատս կալցէ, և զՀայս նեղել ոք մի իշ-
խեսցէ, ամենեքին մեր ծառայք են մարմնով. իսկ վասն հոգւոցն, որ
զհոգին դատէ՝ նա գիտէ»: Մպա դարձեալ Խոսրով Որմզդի՝ յետ
գերութեանն Երուսաղէմի, հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց

կողմանցն Մրեւելից և Մսորեստանի ժողովիլ ի դուռն արքունի և
ասէ. «Եթեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, և մին
զմիւսն նղովէ. զի՛նչ համարին իրաւացի: Մրդ՝ միաբանութեամբ
ժողովեցին ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեցեն և
զԹիւրն ի բաց մերժեցեն»: Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպո-
սունք և երիցունք և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ,
և կացոյց ի վերայ նոցա ոստիկան զՄմբատ բագրատունի զանուա-
նեալն Խոսրովայ Շընումն, և զբժշկապետն արքունի: Եւ անդ
էր ի գերութեանն և Օլաքարիաս հայրապետն Երուսաղէմի և
այլ բազում իմաստասէրք, զորս գերեալ էր Մղէքսանդրացոց
քաղաքէն. որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով արդարութեամբ ի
վերայ հասանել, և զՂՃմարիտն ծանուցանել արքայի:

Եւ ժողովեցան ամենեքեան ի դահլիճն արքունի և եղև ա-
ղաղակ. քանզի էին ոմանք ուղղափառ հաւատով՝ դրով և կնքով
հին Թագաւորացն: Եւ այլք Նեստորականք, և այլ բազում խառ-
նիճաղանձ ժողովրդոց: Նաև հայրապետն իսկ յառաջ մատու-
ցեալ ասէր. «Մի կոչեսցի Մտտուած այրն այն՝, և ծանուցին
զբանս Թագաւորին:

Պատասխանի ետ Թագաւորն և ասէ. «Ո՛յր հրամանաւ եկն
նա ի տեղին յայն. արդ դանալից լիցի և գնացէ», նոյնպէս և այլ
բազմութիւն աղանդոց հրամայեաց հանել յատենէն. բայց մի-
այն զՆիկիականն, և զԿոստանդնուպաւսին, և զԼափեսոսին, և
զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել: Ղիպեցան անդ արք երկու
եպիսկոպոս յաշխարհէն Հայոց, արք հաւատարիմք, զոր վասն
բռնութեան աշխարհին էին արձակեալ, զի ծանուցեն Թագաւո-
րին. Կու՛միտաս Մամիկոնէից եպիսկոպոս և Մատթէոս Մմա-
տունեաց: Ունէին պատրաստական անդ ընդ ինքեանս զգիր
սրբոյն Ղրիգորի: Եւ հրամայեաց Թագաւորն հարցանել, եթէ՞
«յորոնց Թագաւորաց ժամանակս եղեն ժողովքդ պղբիկ»: Եւ
նորա ասացին, եթէ՞ «Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղև.

¹ Ստղիկ, եր. 95՝ և ոմանք նեստորականք և Սեւերիաք և այլ բազմութիւն
խառնիճաղանձ աղանդոյն: Նա և հայրապետն ևս իւրովք համազգեւք յառաջ մատու-
ցեալ՝ առնէր ամբաստանութիւն ըստ իւրոց բնիկ սովորութեանց: Մի կոչեսցի, ասն,
աստ այրն այն, եւ ծանուցին, և այլն:

իսկ Կոստանդնուպալին առ Թէոդոսիւ մեծիւ . և Լափեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ . և Քաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ : Պատասխանի ետ Թագաւորն և ասէ . «Երից Թագաւորաց հրամանքըն ճշմարիտ թուի լինել՝ քան միոյն» : Եւ ի վերայ հասեալ Թագաւորն և վասն Նեստորի՝ թէ ս՛, կամ ուստի՛, կամ յորսմ ժողովի՛, և թէ զի՛նչ խաւսեցաւ : Եւ հրամայեաց զՆեստորեանքն հանել յատենէն անտի արտաքս : Նոյնպէս և վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն եհարց, եթէ՛ «ոյք էի՛ն զլրաւորք», և ծանուցին նմա զամենայն . և ասացին՝ եթէ ինքեանք իսկ ի Նիկիայ և Կոստանդնուպալի Թագաւորքն Կոստանդիանոս և Թէոդոս մեծն : Իսկ յԼափեսոս՝ Կիւրեղ Մղէքսանդրոս եպիսկոպոսն . և ի Քաղկեդոնի՝ Թէոդորետոս եպիսկոպոսն, որ զՆեստորին խորհէր :»

Եւ անդ Երան անուանեալ կաթողիկոսն, և այլ եպիսկոպոսունք յԱսորեստանէ և յԱրուստանէ և ի Սուժաստանէ, և յայլոց աշխարհաց . վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել զամենեցունց նոցա զեկեղեցիսն և սրով սատակել զնոսա, թէ ոչ դարձցին ի մոլորութենէն և ելանիցին յարքայական պողոտայն : Իսկ որք զՔաղկեդոնին և զՎրաց և զԱղուանից կաթողիկոսն, և այլ բազում եպիսկոպոսունք ի յունաց կողմանէ, և իշխանք՝ որք եկեալ էին ի ծառայութիւն պարսից Թագաւորին, որով և չրփայլքարն՝ իսկ հրամայեաց տալ . բայց խնդրեաց յետկար ի կողմանցն երկոցունց : Օ՛նիկիայն՝ որ առ Կոստանդիանոսիւ . և զԿոստանդնուպալին՝ որ առ մեծն Թէոդոսիւ . և զԼափեսոսին՝ որ առ փոքր Թէոդոսիւ . և զՔաղկեդոնին որ առ Մարկիանոսիւ : Եւ զամենայն քննել և ի վերայ հասանել : Եւ իբրև ծանեալ զամենայն հաւաստեալ, և ճշմարտութեամբ ի վերայ եհաս՝ եհարց ցնոսա և ասէ . «Նորա երեքին ընդէ՛ր ոչ ասացին երկուս բնութիւնս՝ բաժանմամբ, որպէս զսոսայս . յայտ է եթէ պարտ է և զմեզ յերկուս բաժանել և երկուս ասել Թագաւորս՝ և ոչ մի : Օ՛ ի և ես յերկուց բնութեանց եմ, թէպէտ ի հաւրէ և ի մաւրէ . թէպէտ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ :» Բայց Լս.

¹ Եյսպէս ի տպ. եւ ի ձեռ. օրինակին : Եւ Եսողկայ, եր. 97՝ զփաբարն : Թուի լինել պարսիկ բառ՝ کجای کجای, փաբար կամ փայբար, որ նշանակէ զհարկապահանջն եւ զտուրս հարկաց ի պէտս կալուածատեարց :

տուածութիւնն թէ յամենայն տեղոջ ոչ է, և զինչ կամի՛ զամենայն լինել կամ առնել ոչ կարէ : Եւստուածութիւնն զի՛նչ է :» Եւս հրամայեաց հարցանել զՕւրբարիս հայրապետն Երուսաղէմի, և զիմաստասէրն՝ որ յԱղէքսանդրացոց քաղաքէն, զի զարդարն ասացեն երգմամբ : Եւ նոցա պատասխանի տուեալ ասեն . «Եթէ ոչ էպք մեք խոտորնակս զնացեալ առ Եստուծոյ, և ոչ նա բարկութեամբ խոտորնակս զնացեալ էր առ մեզ . բայց արդ՝ երկուցեալ յԵստուծոյ առաջի ձեր զճշմարիտն ասեմք : Հաւատ ճշմարիտ այն է՝ զոր ի Նիկիայն ասացին առ երանելոյն Կոստանդիանոսիւ : Եւ նմին միաբան Կոստանդնուպալին և Լափեսոսին . և նոցին միաբան Հայոց հաւատն ճշմարտութեամբ . իսկ Քաղկեդոնի ասացեալն ոչ է միաբան նոցին, որպէս ձեր բարերարութիւնդ ծանեալ :» Եւ հրաման տուեալ Թագաւորն խընդիր առնել ի գանձու տեղոյն, և գտին զբեալ զՆիկիայն հաւատոյ ճշմարիտս, և ի վերայ հասեալ ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեալ Կաւատայ արքայի և որդւոյ նորա Խոսրովու : Յորոյ վերայ հրաման ետ արքայ Խոսրով՝ եթէ ամենայն քրիստոնեայք՝ որ ընդ իմով իշխանութեամբս են, հաւատ զՀայոցն կալցեն : Եւ որք միաբանին ընդ Հայոց հաւատոյն ի կողմանս Եսորեստանեայց, Կամիշոյ՝ մետրապալիտ, և այլք տասն եպիսկոպոս . և աստուածասէր Թագուհին Շիրին . և քաջն Սմբատ . և բժշկապետն մեծ : Իսկ զպատձէն ուղիղ խոստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանեալն և տալ ի գանձս արքունի :

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Եստուած ի ծառայութենէ խաւարային իշխանութեանն և արժանի արար երկնաքաղաքացի Թագաւորութեանդ . սրչափ ևս առաւել պարտիմք խնդրել ի Քրիստոսէ Եստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր Թագաւորութեանդ անշարժ մնալ մինչև յաւիտեանն, իբրև գաւուրս երկնից ի վերայ երկրի հանդերձ յաղթութեամբդ բազմալ, տիրելով ամենայն տիեզերաց, ծովու և ցամաքի : Ուր թէպէտ և մարմնով էք

¹ Կամիշոյ, Kamjesu, որ Թարգմանի « յարեալ Քրիստոս », է անուն ոմանց յեպիսկոպոսաց Եսորեոց : Տես Եսսեմ, II, 414.

ի մարդկային յազգէ, այլ ունիք զտեղիք աստուածային արժողոյն .
 և լոյս փառաց աստուածասէր թագաւորութեանդ լցեալ ունի զառ
 ի ներքոյս ամենայն, պսակեալդ յերկնուստ, պարծանքդ ամենայն
 քրիստոնէից զաւրութեամբ աստուածային Խաչին նշանաւն,
 նմանեալք աստուածասէր, աստուածապաշտ, աստուածաշնորհ,
 քաջ և յաղթող փրկութենադործ երջանիկն Երակլի հաւրն քոյ,
 որ փրկեացն զամենայն երկիր ի դառն դահճէն: Եւ այժմ զնոյն
 շնորհեսցէ Քրիստոս՝ Աստուած ի ձեռն բարեպաշտութեան քոյ:
 Եւ որ վասն միաբանութեան հաւատոյ խնդիր հրամայեալ էր
 առնել, և զգիր բարեպաշտութեան խոստովանութեան արձակեալ
 էր առ մեզ անարժան ծառայոս, զոր իբրև տեսաք՝ երկրպագու
 թիւն մատուցաք, և մեծաւ խնդութեամբ փառաւորեցաք զՔրի
 ստոս, և աւրհնեցաք զբարերարութիւնն: Եւ արդ՝ այսպէս ուսաք
 զհաւատոցն ճշմարտութիւն: Յովհաննէս աւետարանիչն ասէ.
 «Ի սկզբանէ էր բանն, և բանն էր առ Աստուած և Աստուած
 էր բանն»: Եւ նոյն դարձեալ ի կաթողիկէին իւրում ասէ. «Որ
 էրն ի սկզբանէ՝ զորմէ լուաքն՝ որում ահանատես իսկ եղաք,
 ընդ որ հայեցաք, և ձեռք մեր շաւշափեցին ի վերայ բա
 նին կենաց: Ահա մարմին եղև բանն, և կեանքն յայտնեցան,
 և տեսաք և վկայեմք և պատմեմք ձեզ զյաւիտենական կենացն՝ որ
 էր առ հաւր, և երևեցաւ մեզ»: Եւ նոյն Յովհաննէս ասէ յաւե
 տարանին, թէ՛ «զաստուած ուրուք չիք տեսեալ»: Եւ Պաւղոս
 ասէ. «Օ, որ ոչ ոք ետես ի մարդկանէ, և ոչ տեսանել կարող է»: Իսկ
 զհմարդ ասէ, եթէ՛ «ականատես իսկ եղաք», և եթէ՛ «ընդ որ հա
 յեցաք և ձեռք մեր շաւշափեցին ի վերայ բանին կենաց», և եթէ՛
 «որ էրն առ հաւր, և երևեցաւ մեզ»: Եւ յն կարի ահագին, որ
 պէս պարտ իսկ է՝ ըստ աստուածութեանն, և այս կարի խոնար
 հագոյն և մարդասիրաբար՝ ըստ մարդկային բնութեանն: Բայց
 յայտ իսկ է, զի զմարմնանալն Աստուծոյ պատմէ, որպէս տէրու
 նականն պատմէ բան՝ եթէ՛ «որ ետես զիս՝ ետեսն զհայր»: «Օ, իս»
 ասաց, որպէս զմի, և ոչ «զմեզ» որպէս զերկուս: Եւնդ զաստուա
 ծութենէն միայն ասէ. «Որ միայն ունի զանմահութիւն բնակեալ
 ի լոյս ահեղ և անմատոյց»: Իսկ արդ՝ զմարդկութենէն և զաս
 տուածութենէն. զի անտեսանելին ոչ երևէր, այլ ի տեսանելումն

տեսանելին զանտեսանելին. զի ի տեսանելումն հայրենի բնութիւնն
 աստուածային, և մայրենի բնութիւնն մարդկային: Օ, ի հայրենի
 բնութիւնն ի մարդկային բնութիւն միացաւ անփոփոխելի միու
 թեամբ: Եւ ծնաւ մի տեսակ՝ Աստուած և մարդ, որպէս ճրագն:
 Տարսոնացին պատմէ. «Մի է, ասէ, Աստուած, և մի միջնորդ
 Աստուծոյ և մարդկան»: Իսկ միջնորդն միոյ ուրուք ոչ է. զի
 յերկոցունցն զմիութիւնն, որպէս յԱբրահամէ և ի Սաուայէ
 Իսահակ ծնեալ միաբանութեամբ: Եւ յայէս և Քրիստոս ի Հո
 դոյն սրբոյ և ի Մարիամայ ծնեալ մի բնութիւն, անզանդ և ան
 շփոթ միութեամբ, անձառ ըստ աստուծոյ ի հաւրէ, և զի ոչ
 լուծաւ կուտութիւնն:

Եւրդ՝ մի է տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած և մարդ. կեանք
 կախեալ զփայտէ առաջի աչաց, ըստ նախամարդարէին ձայնի,
 որոյ վիրաւքն բժշկեցաք ամենեքեան: Եւ յայէս և երանելին
 Յովհաննէս զմիաւորութիւն պատմէ ի կաթողիկէին իւրում ա
 սելով. «Սա է՝ որ եկն ջրով և հողով և արեամբն Յիսուս Քրի
 ստոս, ոչ ջրով միայն այլ արեամբ և ջրով, և հողին է, որ վկայէ,
 զի հողին իսկ է ճշմարտութիւն: Սրբա երեքին են, որ վկայեն.
 հողին և ջուրն և արիւնն, և երեքին մի են: Եթէ՛ զմարդկան
 ինչ զվկայութիւն ունիցիմք, ապաքէն Աստուծոյ զվկայութիւն մեծ
 է, զոր վկայեաց ի վերայ որդւոյ իւրոյ, եթէ՛ դա է որդի իմ սիրելի՛
 ընդ որ հաճեցայ. դմա լուարուք»: Եւ ոչ բաժանեաց յերկուս
 բնութիւնս, և յերկուս անձին, և յերկուս միտս. այլ «դայն» և
 «դմայն» ասելով՝ զմիութիւնն յայտ արարեալ: Որպէս և սոյն իսկ
 աւետարանիչն յայտնէ ասելովն, եթէ՛ «Հողին և ջուրն և արիւնն,
 և երեքին մի են»: Եւ ի միւսումն վայրի ասէ. «Եւ արիւնն Յի
 սուսի որդւոյ նորա սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց»: Ահա որդի Ա
 ստուծոյ է Յիսուս Քրիստոս, և որդի մարդոյ. և երկրորդն ի
 միասին մի բնութիւն: Եւրդ՝ զի անմարմին և անմահ է աստուա
 ծութիւնն, ամենեցուն յայտնի է. բայց այն առաւել զարմացմամբ
 և բարերարութեամբ լի, սքանչելիք և յոյժ մարդասիրութեան
 նշանակ: Օ, ի անմարմինն մարմնանայր, և անտեսանելին տեսա
 նիւր, անշաւշափելին շաւշափելի, անժամանակն սկսանիւր,
 որդին Աստուծոյ որդի մարդոյ լինէր, և զմարդկութիւն իւր խառ

նէր ի թիւ Աստուածութեանն իւրում: Արդ՝ զխոնարհելն մահու
 չափ և մահու խաչի՝ առաքեալն Աստուծոյ ասէ, եթէ՝ «մինչ
 թշնամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ որդւոյ
 նորա»։ Եւ դարձեալ ասէ. «Որ յիւր որդին ոչ խնայեաց, այլ
 վասն մեր ամենեցուն մատնեաց զնա»։ Եւ դարձեալ, «եթէ էր
 ծանուցեալ՝ ոչ արդեաւք զտէրն փառաց ի խաչ հանէին»։ Եւ
 դարձեալ, եթէ՝ «Աստուած զորդին իւր առաքեաց ի նմանութիւն
 մարմնոյ մեզաց՝ և վասն մեզաց (աշխարհի) և դատապարտեաց
 զմեզս ի մարմնի անդ»։ Օ՛րնչ իցէ «դատապարտեացն»։ այն է,
 զի խափանեաց զայն որ զիշխանութիւն մահուն ունէր, այսինքն
 զսատանայ։ Իսկ զինչ և առ մշակս այգւոյն ասիցէ տէրն, եթէ՝
 «Իբրև մերձեցաւ ժամանակ պտղոյն, առաքեաց զծառայս իւր առ
 նուր զպտուղ նորա. և կալեալ մշակացն զծառայս նորա՝ զոմանս
 տանջեցին, զոմանս քարկոծեցին, զոմանս սպանին. յետոյ առա
 քեաց զորդի իւր՝ ասէ. թերևս ամաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ։
 Իսկ մշակքն իբրև տեսին զորդին, ասեն. սա է ժառանգն, եկայք
 սպանացուք զսա. և մեր եղիցի ժառանգութիւնն։ Եւ հանեալ
 զնա արտաքոյ այգւոյն սպանին։ Արդ՝ ոչ միայն բանն է որդի Աս
 տուծոյ, այլ և բանն և մարմինն. և մարմին բանին ի միասին. զի
 թէպէտ և մարդ է մարմինն, այլ և Աստուած է։ Արդ որք ի
 սկզբանէ ականատեար և սպասաւորք եղեն բանին՝ աշակերտաց
 իւրոց յայտնապէս ուսուցին։ Եւ նորա դարձեալ իւրեանց աշա
 կերտաց զնոյն աւանդեցին։ Եւ դարձեալ զնոյն աւանդութիւն
 զրով հաստատեցին։ Եւ բազումք յառաքելոցն ընկալան զձեռ
 նադրութիւն եպիսկոպոսութեան. որպէս զՅուստիանոս, և զԵ
 նանկլիտոս և զԿղեմենտոս ի Հռոմ, և զԼնանիաս յԱղեքսան
 դրիա, և զՄանուկ Կղէովպեանց յԱրուսաղէմ, և զԳիորնէսիոս
 Արիսպագացի յԱթէնս, և զմիւս Գիորնէսիոս ի Կորնթոս, և զմիւս
 Տիմոթէոս յԱփեսոս, և զՏիտոս ի Կրետէս, և զՊաւղիկարպոս
 ի Օմիւռնիա Ասիացոց, և զԵւոզիա՝ որ է Պատրոս յԱնտիոք, և
 Երենիոս Պալիլեացի աշակերտ Պաւղիկարպոսի յԵկեղեցւոյն
 Եւոզիկեցոց։ Եւ այլ ևս անթիւ բազմութիւն սքանչելի եպիս
 կոպոսաց և քահանայից և հոգեկիր ճարտասանից, փիլիսոփայից, և
 սքանչելի մանկանց եկեղեցւոյ, որք զճշմարիտ հաւատս եկեղեցւոյ

ըստ առաքելական ձայնին զրով զրոշմեցին յիւրաքանչիւր յեկե
 ղեցիս։ Յայտնի ի Նիկիական ժողովոյն է, զի և նորա լիով էին
 ամենեքին աշակերտք, որք յառաքելոցն ընկալան, և ի Նիկիայ
 զնոյն հաստատեցին։ Քանզի ասացին զՈրդւոյ, եթէ «նոյն բնու
 թիւն Հաւր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և ի վերայ երկրի.
 որ յաղագս մեր մարդացաւ և յաղագս մերոյ փրկութեան»։ Այս
 պէս և սուրբն Պրիզոր յառաջնոցն ուսեալ՝ մեզ վարդապետեաց,
 եթէ՝ «որ ի մարմինն հաւատացին՝ ծանոց նոցա զԱստուածու
 թիւնն իւր. և որք ի մարմնոյն գթեցին՝ ուրացան զբնութիւն նո
 րա։ Քանզի մարմնացաւ ի մի բնութիւն. և խառնեաց միացոյց
 զմարդկութիւնս ընդ իւրում աստուածութեանն՝ զանմահն ընդ
 մեռելութեան, զի զամենայն մարդիկ անքակ արասցէ յանմահ ա
 ստուածութենէ իւրմէ»։ Արդ ունիմք մեք հաւատս, ոչ ի նորա
 դունից սահմանեալ. այլ որպէս ընկալաք մեք ի սուրբ առաքելոցն
 ի ձեռն հայրապետին մերոյ սրբոյն Պրիզորի վարդապետելով
 զՏրդատ արքայ և զիշխանսն Հայոց աշխարհին, զողցես եթէ է
 ամաւք յառաջ քան զԿոստանդիանոս։ Նաև սուրբն Պ Լեոնդ մեծ
 արքեպիսկոպոսն Կեսարու, ուր սնեալ և ուսեալ էր սուրբ Պրի
 զորիոս, որ և ձեռնադրեացն իսկ զնա ի քահանայապետութիւն,
 և նա զնոյն հաստատեաց զաւանդութիւն։ Երկրորդ անգամ դար
 ձեալ ի Նիկիայն ժողովեցան սուրբ և ճշմարիտ հարքն հրամանաւ
 աստուածասէր Թագաւորին Կոստանդիանոսի, և ի բաց բարձին
 զամբարիշտ աղանդոյն մոլեղնութիւնն, և սերմանեցին հաւատս
 ճշմարիտս ընդ ամենայն տիեզեր։ Ուստի և մերն հանդիպեալ
 անդ սուրբն Ուստակէս որդի սրբոյն Պրիզորի՝ որ ընկալաւ զՏր
 րամանս հաւատոյ ի սուրբ ժողովոյն և ի մեծ Թագաւորէն Կոս
 տանդիանոսէ, բերեալ մատոյց առաջի քրիստոսասէր Թագաւորին
 Տրդատայ և սուրբ քահանայապետին Պրիզորի հանդերձ հրա
 մանաւք երջանիկն Կոստանդիանոսի։ Եւ ի վերայ այնորիկ հաս
 տատեալ կամք, և բաւական համարիմք զնոյնս ի վարդապետու
 թիւն ուղիղ հաւատոյս ըստ ասացելումն՝ «մի փոփոխեր զսահմանս
 հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հարքն քոյ»։

Եւ դարձեալ երկրորդ անգամ յորժամ հանդերձեցաւ Թագա
 ւորն Տրդատ, և առ ընդ իւր զսուրբ եպիսկոպոսն Պրիզորիոս և

զնորին որդին զՌաստակէս եպիսկոպոս, և ի զինուորական կողմսն էն էն զչորեսին գահերէցս իւրոյ տաճարին. և հանդերձ ՚հ հազար արանց ընտրելոց գլխաւորաց յամենայն սահմանացն իւրոց՝ զնայ ի Հռոմ տեսանել զՎոստանդիանոս: Որ իբրև տեսին զմիմեանս՝ առաջի կալաւ Վոստանդիանոսի զսուրբն Վրիգորիոս. և նա խոնարհեալ յոտս սրբոյն Վրիգորի, զի աւրհնեսցի ի նմանէ: Յայն ժամ միջնորդ կալան զհաւատսն՝ որ ի տէր Յիսուս Քրիստոս, և երգմամբ միաւորեցան երկոքին թաղաւորքն անշուշտ ունելով զխաղաղութիւն ընդ միմեանս մինչև յաւիտեան ի մէջ թագաւորաց երկոցունց: Եւ ևս հաստատեցին առ մեզ զհաւատոցն զճշմարտութիւնն, զոր հիմնադրեաց մեզ սուրբ Հոգին:

Օայլ ժողովսն ուրեք ուրեք լեալ մեք ոչ գիտեմք. և մեք այսպէս համարիմք՝ եթէ այդ աստուածասէր պալատանդ յերանելոյն Վոստանդիանոսէ և ի ժողովոյն Նիկիոյ ունի զհաւատոցդ հիմնադրութիւն: Եւ ամենայն որ աւելի քան զայն ունի, թէ և յերկնից հրեշտակ իցէ՝ նդովեալ եղիցի: Եւրդ ամենայն վարդապետք եկեղեցւոյ՝ որք փիլիսոփայական արուեստիւ զերազանցեալք և աստուածային տեսութեանն հասու լեալ, ճշմարիտ հիմնադրութիւն ընկալեալ ի սուրբ առաքելոցն՝ այտի ի ձէնջ աւետարանեցին ընդ ամենայն տիեզերս: Սուրբ և ճշմարիտ կաթողիկոսն մեր Վրիգորիոս ի կեսարիա կապադովկացւոց սնեալ և ուսեալ վարդապետեաց մեզ, յոր հիմնեցեալ անշարժ կամք մինչև ցայժմ, և ի վերայ նորա ունիմք վարդապետս զսուրբ հարսն ճշմարտապատումն՝ որ ամենեքեան զՆիկիայն խաւսեցան. Յուստիանոս, Վիոնէսիոս և Բեկտովր՝ Հռոմայ եպիսկոպոսք և Վիոնէսիոս Եղէքսանդրացի, և Պետրոս վկայ, և Թէոփիլոս, և Եթանաս, և Կիւրեղ Եղէքսանդրացի եպիսկոպոս, և Բարսեղ կեսարու եպիսկոպոս, և Վրիգոր Նազիազու, և Վրիգորն Նէոկեսարու սրբանչելագործ, և Վրիգոր Նիւսացի՝ եղբայր Բարսղի, և այլ անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համարաբարսք նոցին, որոց պատմութիւնքն յայտնի են:

Եւրդ՝ զի թշնամիք աստուածպաշտութեանն բազում անգամ արշաւեալ կորուսին զերկիրս մեր, և որպէս մարդիկ երկիրս կորուսին, և զկտակարանս եկեղեցւոյ և զվարդապետս նոյնպէս սպա-

ռեցին: Եւ արդ՝ կտակարանս և վարդապետս ոչ գոն. զգիրս և զդպրութիւն մեք ոչ գիտեմք. բայց որչափ ինչ մնացեալ են ի տեղիս տեղիս վարդապետական պատմութիւնք՝ ուսուցանեն մեզ այսպէս զճշմարտութիւնն հաւատոցն, որ ի Նիկիայն աւետարանեցաւ լոյս յորս փութով հասանէր Ռաստակէս, որդի սրբոյն Վրիգորի, և այսպէս քարոզեցաւ ձայն սիւնհոգոսական ժողովոյն Նիկիայ:

ՀՆՆԳՆՆԵԱ ԿԻՎԻՆԿՆԵՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ

» ՀՆՆԵՆՆԵՄ Ի մի Աստուած հայր ամենակալ յարարողն երկնի և երկրի երևելեաց և աներևութից: Եւ ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ ծնեալ Աստուծոյ Հաւրէ միածին, այսինքն յէութենէ Հաւր: Աստուած Աստուծոյ, լոյս ի լոսոյ, Աստուած ճշմարիտ, Աստուծոյ ճշմարտէ, ծնեալ և ոչ արարեալ: Նոյն բնութիւն Հաւր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և յերկրի երևելիք և աներեւոյթք: Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնակատարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն՝ հոգւոջն սրբով: Որ և (էառ) հոգի, և մարմին, և միտք, և ամենայն որ ինչ է ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեալք. չարչարեալ, այսինքն խաչեալ, թաղեալ, և յերկր յաւուր յարուցեալ, ելեալ ի յերկինս նովին մարմնով (նստաւ ընդ աջմէ հաւր: Պալոց է նովին մարմնոյն և) փառաւք հաւր, դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Հաւատամք և ի սուրբ Հոգին յանեղ և ի կատարեալ՝ որ խաւսեցաւ յաւրէնս և ի մարգարէս և յաւետարանս, որ էջն ի Յորդանան քարոզեաց յառաքեալս, և բնակեցաւ ի սուրբս: Հաւատամք և ի մի միայն ընդհանրական եկեղեցի, ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, և ի թողութիւն մեղաց, ի յարութիւն մեռելոց, ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և ի կեանս յաւիտենականս: Իսկ՝ ոյք ասեն՝ էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն յորժամ ոչ էր սուրբ Հոգի, կամ թէ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ կամ ի գոյութենէ ասեն լինել զորդի Աստուծոյ, կամ զսուրբ Հոգին, կամ փոփոխելի, կամ այլայլելի. զայնպիսիսն նդովեմք. զի և զնոսս նդովէ կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Իսկ մեք փառաւորեսցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիրպագանելով սրբոյ երրորդութեանն և միանական Աստուածութեանն Հաւր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, այժմ՝ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:՝

Եւ ապա կոչեցան ի Հռովմ: և յանդիման եղեն Կոստանդիանոսի արքայի, և ուսուցին նմա զհաւատս ճշմարիտս, և վկայութեամբ հաստատեցին զհիմնադրութիւն հաւատոյն:

Յամի (երկերիւր ութսուն և չորրորդի¹) կենարարին և փրկչին մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի թագաւորէ՝ Վիտղէտիանոս եւրեք ընկերակցն թագաւորութեանն Հռովմայեցւոց: (Եւ) յարուցին հալածանս ի վերայ քրիստոնէից, և աւերեցին զամենայն եկեղեցիս յամենայն տէրութեանն իւրեանց: Եւ յամի եւթանասուն և հինգերորդի (կենացն) մեռաւ Կոստանդէս, և թագաւորեաց Կոստանդիոս որդի իւր ի Պալլիա և ի Սպանիա, և էր քրիստոնէայ ճշմարիտ: Եւ յա ճակատ ընդ Մաքսիմիանոսի և ընդ Մաքսիմիանոսի որդւոյ նորա, և ընդ Լիկիանոսի, և ընդ Մարկիանոսի, և յաղթեաց նոցա, և կոտորեաց զնոսա, քանզի հաւատաց ի մի Աստուած տէր ամենայնի և յորդի նորա Յիսուս Վրիստոս: Եւ զիտաց՝ եթէ նա ետ նմա զյաղթութիւնն, և հրաման ետ քրիստոնէիցն շինել զեկեղեցիս, և ազատել զտեղիս՝ ուր եղեալ էին մարտիրոսք, և մեծաւ պատուով մեծարէր զքրիստոնէայսն: Եւ հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց ժողովի ի Նիկիա քաղաք, և ժողովեցան եպիսկոպոսունք և սուրբք բազումք: Եւ եղեն անդ աւուրս ժե, և ապա եմոյժ զնոսա ի պաղատն, և մինչ ժողովեալ կային միահամուր յոսկեզաւժ պաշտօնի միոջ, եմուտ եկաց ի մէջ նոցա, և խոստովան եղև, եթէ՝ քրիստոնէայ եմ և ծառայ տեառն Աստուծոյ ամենակալի, և Յիսուսի Վրիստոսի որդւոյ նորա սիրելոյ: Եւ եղև խնդիր ամենայն եպիսկոպոսաց վասն հաւատոյ առաջի Կոստանդիանոսի

¹ Թողաք զուղղագրեալն յառաջին հրատարակչէ պատմութեանս. իսկ ի ձեռօրին, էր յամի ժգ երեքսասաներորդի:

արքայի, քննեցին զգիրս, և դրեցին հաւատս ճշմարիտս, որ ի Նիկիայն աւետարանեցաւ մեզ:

Արդ՝ ի Ներոնիէ կայսերէ մինչև յերջանիկն Կոստանդիանոս, և ի Կոստանդիանոսէ մինչև ի Մարկիանոս թագաւոր, ամենայն վարդապետաց գլխաւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ ի քաջէն Թէոփիլէ ի մեծ ճարտարապետէն սկսեալ արուեստաւոր քաղաքացն Լաբիպտացւոց և Աղէքսանդրացւոց և Հռովմայեցւոց և Կոստանդընուպալսեցւոց և Անտիոքացւոց և Կեսարացւոց և Աթենացւոց, և Կիւլիկեցւոց, և միանգամայն ընդհանաւր ամենայն վարդապետաց եկեղեցւոյ, յաւուրս Մարկիանոսի ի ձեռն տուամարին Լևոնի, Թէոփորիտոս գլուխ Վաղկեդոնի ժողովոյն՝ զոր նայն հաստատեաց չառափառութեամբ: Եւ մեզ մի լիցի պարծիլ, բայց միայն ի Խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի: Կաև Պաւլի իսկ պարծի ի խաչ որդւոյ իւրոյ, և ոչ անարգանս համարեցաւ Աստուածութեանն, այլ երբեմն կառք Աստուծոյ ասաց տէր, և երբեմն լեառն Սինեայ, և երբեմն բարձրութիւն երկնից: Վանդի ասէ. «կառք Աստուծոյ բիւրապատիկք, հազարք ուղղիչք և տէր ի նոսա ի Սինէ սրբութեան: Ելի բարձունս և գերեաց զգերութիւն», և զայն ևս: «Կառք Աստուծոյ բիւրապատիկք, հազարք ուղղիչք, և տէր ի նոսա»: Օլի բիւրապատիկ է զաւրութիւն և փառք Խաչին Վրիստոսի, որ բարձեալ ի վեր ունի զարարիչն երկնի և երկրի: Եւ հազարքն ի Հրէից կանգնեցին զնա: «Եւ տէր ի նոսա ի Սինէ սրբութեան»: Յոյսք արդեաւք ի նոսա, յայտ է՝ ի բիւրապատիկ զաւրութիւնն, և ի փառս Խաչին, ուստի և զգերութիւնն թափեաց, և վասն այնորիկ մեք ոչ ամաչեմք ասել զորդին Աստուծոյ, «սուրբ և անմահ» որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ:»

Իսկ վասն տէրունեան խորհրդեանն՝ զոր մեծաւ զգուշութեամբ բաշխեմք, այսպիսի ինչ, վասն զի՝ ոչ ունիմք իշխանութիւն զսուրբն յանսուրբսն մատակարարել: Վասն զի ունիմք մեք կանոնք համաշխարհական կարգաց և աւրինաց, արանց և կանանց, զի որք կուսութեամբ զուգին՝ համարձակութեամբ վայելեն ի տէրունական մարմնոյն: Կայ այնմ, թէ՝ «պատուական է ամուսնութիւն ամենևինմբք, և սուրբ են անկողինք»: Իսկ երկրորդեանքն, և եթէ մին կոյս իցէ, և միւսն երկրորդական՝ հրա-

մայէ ապաշխարել երկոցունցն ի միասին զերեամ մի, և ապա հաւասարել աւրինաց: Իսկ զերորդեանսն և զչորրորդեանսն ոչ ընդունի եկեղեցի, և ոչ իսկ իշխեն տալ զանուն հաղորդութեանն. ըստ այնմ թէ՛ «որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ. զի ոչ խտրէ զմարմինն տեառն»: Եւ Մատթայինն բողոքէ ձայն՝ «մի տալ զսրբութիւն շանց»:

Կաև ի տախտակսն քարեղէնս զմի ի տասն պատգամացն «զմի շնարն», իւրով մատամբն զրեաց: Եւ տեսանեմք՝ զի և կարի իսկ ի հինսն և յառաջին փիլիսոփայսն պիղծ և գարշելի համարեալ էր պոռնկութիւնն: Օ՛ր Սողոմի Մթենացոյ աւրէնս եղեալ Մթենացոցն ի բաց կալ ի պոռնկութենէն և ոչ ընդունել զպոռնկորդին ի ժառանգութիւն: Ղ իկուրդոս Ղ ակեղովմայեցի աւրէնս եղ Ղ ակեղովմացոց՝ ի բաց կալ ի պոռնկութենէն, և ոչ թաղել իսկ զպոռնկորդին:

Եթէանով՝ ոմն զկին մարդ զաշակերտ Պիւթագորայ հարցեալ եղև, թէ՛ յետ քանի՞ աւուր մերձաւորութեանն ի կին մարդ, արժան է յարքունիս մտանել: Եւ նա ասէ. «յիւրմէն աւրէն է. յաւատարէն և ոչ բնաւ»:

Իսկ եթէ նոցա այնպէս զողջախոհութիւնն համբուրեալ, որչափ ևս առաւել երկիւղիւ արժան իցէ և մեզ զառաքելականն կատարել զձայն, եթէ՛ «փախերուք ի պոռնկութենէն», զի թէպէտ և ոչ որ է արդար և ոչ մի, այլ ոչ եթէ պարտ իցէ ի ձեռն յանդնութեան զաստուածային զմարմինն թշնամանել: Օ՛ր՝ պիղծն մերձեսցի բերան, կամ զիանդ դողումն ոչ կալաւ զճաշակողն՝ ի հուրն կենդանի աներկիւղաբար մերձենալ. այլ ունելեալք, և ոչ մարգարէն արժանաւոր լինէր ճաշակել զնա, այլ միայն մերձենալով ի շրթունս նորա անդէն ընկալաւ զմաքրութիւն:

Իսկ արդ՝ արժան իցէ անսրբոցն և պղծոցն յերկրաւորացս յանդնդել յարքունիս: Եւ կամ ո՞ր իսկ թոյլ տացէ մտանել. և կամ թէ ոչ հալածականս փախիցէ. այլ մանաւանդ եթէ և կամեսցի ևս յարքունական սեղանոյն վայելել. ո՞րչափ ևս առաւել յերկնաւոր թագաւորին յարքունիս ունիցի որք համարձակութիւն մտանել ոչ ունելով հանդերձ մաքրութեան, և աներկիւղ լրբութեամբ

¹ Ի ձեռն օրին. էր՝ գթեանով:

մատիցէ ի հուրն կենդանի, և ճաշակեսցէ յարքունական և յերկնային սեղանոյն, այլ ոչ տարահալած լեալ արտաքս մերժեսցի, ըստ այնմ թէ՛ «Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան՝ ոյք գործէք զանաւրէնութիւն»:

Մեր ընկալաք ի սրբոյն Պրիգորէ՛ և յաստուածասէր թագաւորացն Կոստանդիանոսէ և ի Տրդատայ, և յետ այնորիկ ապա կարգեցաւ մեզ Նիկիական լոյսն ի ձեռն նորին իսկ երջանիկն Կոստանդիանոսի. և ի նորին աւանդութեան վերայ հաստատեալ կամք, և ոչ խտտորիմք ի նմանէ ոչ յաջ և ոչ յահեակ:

Եւ վասն այլ ժողովոց՝ որպէս և վերադոյն ասացաք, ճշմարտիւ ինչ մեք ոչ զիտեմք, բայց որպէս հին վարդապետացն ասացեալ է, սուրբ և ճշմարիտ ասացեալ է զժողով՝ որ ի Կոստանդնուպալիս ժողովեցան ի խափանումն Նեստորի: Օ՛քաղկեդոնի ժողովն չասացին ճշմարիտ. քանզի ասացին առաջնորդք ժողովոյն այնորիկ որ յԱփեսոս, զմիտսն Նեստորի ունէին, բայց ոչ իշխէին ի վեր հանել: Եւ թէպէտ և արարին զժողովն Եւտիքի ամբարշտութեանն, նման նորին այլանդակութեանն՝ զիւրեանց հաստատեցին չարափառութիւն. քանզի Եւտիքոսն այն վրիպեալ ասէր թէ՛ «յերկնից եբեր Քրիստոս զմարմինն»:

Իսկ նոքա զմի Քրիստոսն յետ միանալոյ բանին և մարմնոյ՝ յերկուս բնութիւնս բաժանեցին, և ետուն կարծիս՝ զսուրբ Ղարբորդութիւնն չորրորդութիւնն յաւելլով: Քանզի գտեալ զՏուամարն Ղ եւոնի արձան չարափառութեան իւրեանց՝ ի վերայ նորին հաստատեցին զիւրեանց զժնդակութիւն, և ասացին զմի տէր Յիսուս Քրիստոս յերկուց բնութեանց՝ ոչ ինչ բարձեալ բնութեանցն զանազանութիւն: Վասն միանալոյն առաւել ողջախոհել զաւրութիւն երկաքանչիւր բնութեանց, և զերկաքանչիւրսն ի մի մի գէմս միաւորեալ. ոչ Մատթային բնութեանն տալ զմարդկային բնութեանն նուաստութիւնս. և ոչ մարդկային բնութեանն՝ զաստուածային բնութեանն ճոխութիւն:

Մնարժան և անկարելիս համարել՝ Մատթայ մարդ լինել, և ի կնոջէ ծնանիլ, և զամենայն կրել զմարդկային կիրս, և ի խաչին բեւեռիլ և մեռանիլ:

Արդ՝ եթէ այդ ամենայն անկարելի էր լինել ըստ մարմնոյ իւրոյ բանին Աստուծոյ, անկարելի էր ապա կուսին առանց առն յղանալ, և անապական ծնանիլ զմարդացեալն Աստուած. և անկարելի էր մարդումն ի հինգ նկանակէ զհինգ հազարսն կերակրել. և զջուրն ի գինի փոխել. և թքովն զաչս կուրին բանալ. և ի վերայ ջրոյն շրջել. և զդեւս հալածել. և զմեռեալս յարուցանել. և զայլնն եւս: Իսկ մեք և ամենեքին՝ որ զուզիղն խոստովանիմք, զի չէր լոկ մարդկային մարմինն, այլ Աստուածութիւնն էր ի մարմինն: Իսկ զայնոսիկ՝ որ յետ միաւորութեանն պատառեն բաժանմամբ, խոտեմք և նորովեմք ըստ երանելոյն Ալլըրդի Աղէքսանդրացոյ՝ որ ասէ՝ «Աթէ որ ոչ խոստովանեսցի՝ եթէ Աստուած է ճշմարտութեամբ Լյմմանուէլ, վասնորոյ և Աստուածածին կոչոյն Մարիամ ծնեալ ընդ մարմնոյ զմարմնացեալ զբանն Աստուած, նորովեալ լիցի»: «Աթէ որ ոչ խոստովանեսցի ի մարմնի բնութեամբ միանալ բանին Աստուծոյ, և մի Քրիստոս զնոյն հանդերձ մարմնով Աստուած՝ միանգամայն և մարդ, նորովեալ լիցի»: «Աթէ որ զմի Քրիստոս բաժանեսցէ յերկուս զէմս յետ միանալոյն. և միայն մերձաւորութիւն և յարեթութիւն ասիցէ, իբրեւ պատուով և կամ ճոխութեամբ զաւրութիւն գտեալ: և ոչ միութիւն բնութեամբ, նորովեալ լիցի»: Այլ մեզ տէրունական բողոքէ ձայնն՝ «Այնպէս լուսաւորեսցի լոյս ձեր առաջի մարդկան, այսինքն հաւատոյն ճշմարտութիւն, որպէս զի տեսանիցեն զգործս ձեր-բարիս, և փառաւոր առնիցեն զհայր ձեր՝ որ յերկինս է»:

Իսկ մեք որպէս ընկալաք զհրամանս երկնաբաղաբացի և բարեպաշտ քո թագաւորութեանդ՝ քաջ արանց արքայ Կոստանդին, լաւագոյն համարեցաք զսահմանադրութիւնն ուղղափառ հաւատոյն՝ զոր ընկալանն հարքն մեր ի բուն առաջին վարդապետացն, գործով ծանուցանել առաջի աստուածասէր և բարեպաշտ թագաւորութեանդ ի ձեռն պատճէնիս: Օյի և մեր անարժանութեանս շնորհեսցէ Աստուած արժանաւորապէս ինդրել Աստուծոյ զգիտութիւն բարւոյ, և աւրհնել զաստուածասէր և զբարեբար տէրութիւնդ, զի յաւիտեան տիրեսցես ի վերայ ամենայն երկրի, ծովու և ցամաքի, յաղթութեամբ բազմաւ:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Կ.

Յարձակումն հաղարացւոց, և անցք ինչ ի Հոռոմս:

ՂՍՌԵՑԻՑ դարձեալ զրուցելով զբանս ըստ չարիս հասելոյ ի վերայ մեր ժամանակի՝ վասն պատառման առաջաստին հին հաւատոյ, և շնչել ի մեզ մահաբեր խորշակին, որ տապախառն արարեալ զմեծամեծ վարսաւոր զեղեցիկ ծառս մատաղատունկս բուրաստանաց, և այս յիրաւի. զի տեսուն մեղաք, և բարկացուցաք զսուրբն Խարայէլի: «Այլ թէ ակորժիջիք և լուիջիք ինձ, ասէ, զբարութիւնս երկրի կերիջիք. ապա թէ ոչ կամիջիք լսել ինձ՝ սուր կերիցէ զձեզ, զի բերան տեսուն խաւսեցաւ զայս»: Օսոյն իսկ մրրիկ ի վերայ Բարեթովի տեսանի, այլ եկեալ հասեալ ի վերայ ամենայն երկրի. վասն զի մայր է ամենայն աղգաց Բարեթովն, և թագաւորութիւն նորա թագաւորութիւն կողմանց հիւսիսոյ:

Իսկ հարաւային անդր քան զնոսա, այսինքն Հնդիկք՝ և ի նոսին կողմանէ ազգք բնակեալք յանապատին մեծի, ուրանաւր որդիքն Աբրահամու, որ ի Հագարայ և ի Քետուրայ ծնեալք. Իամայէլ. Ամրամ. Մադան. Մադիամ, Յեքսան. Յեսբոկ. Մելիսաւէ: Այլ որդիքն Գովտայ՝ Ամոն և Մովաբ: Այլ որդիքն Լասալայ՝ այսինքն Լոգոմ: Այլ այլք եւս, որ էին ի հարաւակողմն Հնդկաց նոցին ի հիւսիսոյ կողմանէ, ի մեծ և յահագին անապատէն, ուրանաւր Մովսէս և որդիքն Խարայէլի բնակեալ էին՝ զոր ասաց մարդարէն, եթէ՝ «Որպէս մրրիկ ի հարաւոյ ընթացի, յանապատէ զնացեալ յահագ տեղուջէ», այն է անապատն մեծ և ահագին, ուստի մրրիկ աղգացս այսոցիկ փոթորկեալ ել և կալաւ զամենայն երկիր, կոխեաց և եհար զնա: Այլ կատարեցաւ ասացեալ, թէ՝ «գաղանն չորրորդ՝ չորրորդ թագաւորութիւն կացցէ ի վերայ երկրի, որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ արար անապատ զամենայն երկիր»:

Եւ արդ՝ զի՛նչ ևս զՀոռովմոց թագաւորութեանն ասացից զխռովութիւն և զաղէտս կործանման՝ որ ոչ երբէք զաղարեաց յընտանի պատարազմին, և հեղումն արեան կոտորածոյ արանց զլիսաւորաց և խորհրդականաց ի թագաւորութեանն, զոր ասացին խորհել խորհուրդ մահու ի թագաւորին վերայ: Եւ վասն այսորիկ կոտորեցին զամենայն արս զլիսաւորս, և ոչ մնաց ի թագաւորութեանն այր խորհրդական, զի միահամուռ կոտորեալ ըստ պատեցան բնակիչք աշխարհին, և իշխանքն՝ որ ի թագաւորութեանն: Սպանին և զՎէտրդ Մագիստրոս, և զՄանուէլ զայրն առաքինի՝ որ էր աներ Սմբատաց ասպետի որդւոյ մեծին Սմբատայ Խոսրովայ Շումն կոչեցելոյ: Օրմէ ասացին ոմանք տեսանել ի զիշերի զճրագունս լուցեալս ի տեղոջ սպանման նորա: Եւ արկին զՍմբատ յաքսորն, վասն զի պարտաւորեցին զնա զաւրն իւրեանց ի յապտամբութեան յետ իրացն եղելոց, զի ասացին զնմանէ ընդ թագաւորին՝ թէ՛ «ասէր նա՛ թէ՛ պարտ է արեան Մագիստրոսին խնդիր առնել»: Եւ իշխան զաւրուն, որ յայնմ կողմանէ՛ և սիրելի ամենայն զաւրացն: Եւ Սմբատ էր իշխան զաւրու թրակացւոց իշխանացն, և Մանուէլ գործէր ի կոտանդնուպաւլիս զգործ Մագիստրէի: Եւ ոչ կոչեաց թագաւորն զՄագիստրոսն համարձակապէս իշխանութեամբ՝ երկուցեալ յապտամբութենէն զաւրացն, այլ կոչեաց առ ինքն զասպետն Սմբատ՝ և երդմնեցոյց զնա ի Խաչն տէրունական՝ որ ընդ անձին իւրում՝ զի մի ումէք հանցէ զբանսն ի վեր, և արձակեաց զնա ի զաւրս իւր, և զի խաւսեացի ընդ Մագիստրոսն խաղաղութեամբ՝ տարցի զնա խաբելով: Իսկ նա երթեալ ոչ կարաց զնա խաբել, և մանաւանդ զի ոչ թագուցաւ ի նմանէ բանն: Եւ պա խաւսեցաւ ընդ ամենայն իշխանս զաւրուն, և ետ նմա հրամանն արքունի: Իսկ նոքա և ամենայն զաւրն իբրեւ ոչ կարացին ընդդիմանալ արքունի հրամանին, ետուն զնա ի ձեռս նոցա, զոր կալեալ կապեցին զնա՝ և տարան յանդիման թագաւորին, և վասն այսորիկ զաւրք թրակացւոց իշխանացն խորհեցան ի վերայ նորա մահ, և ասացին զնմանէ պատճառ ըստ ապտամբութեան խորհելոյ՝ զի մեռցի, բայց արքայն խնայեաց ի նա, և մերժեալ ի նոցանէ ապրեցոյց զնա:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ե

Պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Պարսից և Բաղնայէլ զտէրութիւն Պարսից մահ Յազկերտի. Մարաց և Հայոց ծառայել Հագարացւոց. կոտանդնի գալ ի Հայս. պատրաստութիւն Իսմայէլացւոց ընդ Յոյնս, և վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի:

Եւ եղև ի քսաներորդի ամի Յազկերտի արքայի պարսից, ի մետասան ամի կոստասի կայսեր՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ կոստանդին, և յամին ժԹ երորդի Իսմայէլացւոց տէրութեանն, զաւրն Իսմայէլացւոց՝ որ էր յերկրին պարսից և Խուժաստանի, զնացին ընդ արեւելս ի կողմանս Պալհաւն կոչեցեալ երկրի, որ էր երկիր Պարթեւաց, ի վերայ Յազկերտի արքային պարսից: Եւ փախեալ Յազկերտ յերեսաց նոցա, և ոչ կարաց ճողալրել, քանզի հասին զհետ նորա մերձ ի սահմանս Քուշանաց, և կոտորեցին զամենայն զաւրս նորա, և փախուցեալ անկաւ ի զաւրս Թէտալաց, որ էին ի կողմանցն եկեալ նմա յաւգնակաւ նութիւն: Եւ իշխանն Մարաց՝ զորմէ վերագոյն ասացի, եթէ զնաց յարեւելս առ արքայն իւրեանց, ապտամբեալ ի տեղի մի ամրացաւ և խնդրեաց երդումն Իսմայէլացւոցն, և զնաց յանապատն ի ծառայութիւն Իսմայէլացւոցն: Իսկ զաւրացն Թէտալաց կալեալ զՅազկերտ սպանին, որ կալաւ զթագաւորութիւնն՝ ամս ի, և բարձաւ տէրութիւնն Պարսից և ազգին Սասանայ, որ կալան զթագաւորութիւնն ամս շիթ:

Եւրդ՝ իբրեւ ետես արքայն Իսմայէլի զյաջորումն յաղթութեանն, և զի բարձաւ թագաւորութիւնն պարսից, իբրև լցան ամբ զպայմանի խաղաղութեանն, ոչ կամեցաւ այլ աւելի առնել զխաղաղութիւն ընդ թագաւորն յունաց, այլ հրաման ետ զաւրաց իւրոց ունել գործ պատերազմի ընդ ծով և ընդ ցամաք, զի բարձցէ և զայն եւս թագաւորութիւն յերկրէ՛ յերկոտասաներորդ ամի թագաւորութեանն կոստանդի:

Եւ ի նմին ամի ապստամբեցին Հայք, և ի բաց կացին ի Թա-
 գաւորութենէն յունաց՝ և հնազանդեցան ի ծառայութիւն ար-
 քային Իսմայէլի, եղին ուխտ ընդ մահու, և ընդ դժոխոց դաշինս
 կռեցին Թէոդորոս Ռշտունեաց տէր՝ ամենայն իշխանաւքն Հայոց
 ի բաց ընկեցեալ զաստուածային դաշնաւորութիւն: Արդ՝ խաւ-
 սէր ընդ նոսա իշխանն Իսմայէլի և ասէր. «Այս լիցի ուխտ հաշ-
 տութեան իմոյ ընդ իս և ընդ ձեզ որչափ ամաց և դուք կամիջիք,
 և ոչ առնումի ձէնջ սակ զերրեամ մի. ապա յայնժամ տաջիք եր-
 դմամբ, որչափ և դուք կամիջիք. և հեծեալ կալէք յաշխարհիդ
 ժե՛ հազար: Եւ հաց յաշխարհէն տուք, և ես ի սակն արքու-
 նի անգարեմ, և զհեծեալն յԱսորիս ոչ խնդրեմ. բայց այլուր և
 հրամայեմ, պատրաստ լիցին ի գործ. և ոչ արձակեմ ի բերդո-
 րայն ամիրայս, և ոչ տաճիկ սպայ՝ ի բազմաց մինչև ցմի հեծեալ:
 Թշնամի մի՛ մոցէ ի Հայս. և եթէ գայ Հոռոմ ի վերայ ձեր՝ ար-
 ձակեմ ձեզ զաւրս յաւգնականութիւն որչափ և դուք կամիջիք:
 Եւ երդնում ի մեծն Աստուած՝ եթէ ոչ ստեմ»:
 Եւ այնպէս քակեալ պատառեաց զնոսա ի Հոռոմոց նեռին արբանեակն,
 զի թէպէտ և բազում աղաչանս և պաղատանս գրեաց առ նոսա
 կայսրն և կոչեաց զնոսա առ ինքն, և ոչ կամեցան լսել նմա:
 Ապա ասէ. «Ես գամ ի կարնոյ քաղաք, և եկայք դուք առ իս:
 Եւ կամ՝ ես գամ առ ձեզ, և տամ ձեզ աւգնութիւն հոռոմի, և
 խորհիմք ի միասին՝ եթէ զի՛նչ արժան իցէ առնել».
 սակայն և այնպէս ոչ կամեցան լսել նմա:

Եւ ամբաստանութիւն ամենայն զաւրացն Հոռոմին և տրը-
 տունջ զՌշտունեաց տեառնէն լինէին, և զՀայոց՝ առաջի Թա-
 գաւորին իւրեանց վասն հարուածոց՝ որ եղեն ի Մարդոցսն:
 Օ՛րի ասացին՝ թէ՛ «միաբանեցան ընդ Իսմայէլացիսն. զմեզ վըս-
 տահացուցին. և զզաւրսն ճապարհել ետուն յասպատակ Ասոր-
 պատական, և զնոսա ածին ի վերայ մեր յանկարծակի, և հար-
 կանել ետուն զմեզ. և մեր ամենայն ինչ անդ անկաւ. բայց թող
 երթամք ի Հայս և մեր իրացն խնդիր առնեմք»:

Յայնժամ արքայ կոստանդին հաւանեցաւ առնել զկամս
 զաւրացն: Եւ առ զզաւրս իւր և զնաց ի Հայս Ծ հազարաւ: Եւ
 իրրեւ եհաս ի Վերջան՝ ընդ առաջ եղեն նմա արք Իսմայէլացիք՝

և մատուցին նմա թուղթ յիշխանէն իւրեանց, որ էր գրեալ այս-
 պէս, թէ՛ «Հայք իմ են, անդ մի՛ երթար. ապա թէ երթաս՝ ես
 գամ ի վերայ քոյ, և առնեմ զքեզ որ անդրէն փախել ոչ կարես»:
 Իսկ արքայ կոստանդին ասէ. «Աշխարհն իմ, և ես երթամ. դու
 եթէ գաս ի վերայ իմ, Աստուած արդարութեան դատաւոր է»:
 Եւ անտի գնացեալ եկն ի կարնոյ քաղաք. յամի թժ երորդի Թա-
 գաւորութեան իւրում, ի քսան ամի Իսմայէլացուց տէրութեանն:

Եւ նստաւ արքայ կոստանդին ի կարնոյ քաղաքի աւուրս
 ինչ. անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք և զաւրք չորրորդն կռ-
 չեցեալ Հայոց, և այլ ամենայն զաւրք և իշխանք՝ որ յայնմ կող-
 մանէ գնացեալ էին Ռշտունականէն: Բնդ առաջ ելին նմա
 Սպերացիքն, իշխանքն Բագրատունեաց, և Սանաղայքն, և Քա-
 րանաղայքն, և որք յԱլեղեաց գաւառէ, և ամենայն զաւրք տե-
 ղեացն այնոցիկ, և կարնացիք, և Տայեցիք, և Բասենացիք: Եւ
 անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք Վանանդայ՝ հանդերձ զաւ-
 րուն իւրեանց, և Շիրակացիք, և Խոռխոռունին, և արք տանն
 Ղիմարսենից: Բնդ ընդ առաջ եղեւ նմա Մուշեղ Մամիկո-
 նեան համազգեաւքն իւրովք հանդերձ, և այլովք ոմամբք իշխա-
 նաւք, և զաւր ըստ Այրարատայ կողմանէ, Առաւելեանք, և
 Առանեանք, և Վարաժնունիքն, և Գնթունիք, և Սպանդունիք,
 և այլք ընդ նոսին: Բնդ առաջ եղեւ նմա կաթուղիկոսն Կերսէս
 եկեալ ի Տայոց. և պատմեցին ամենայն իշխանքն Թագաւորին և
 զմիտս և զկամս ապստամբութեան Ռշտունեաց տեառն, և փու-
 րանակի երթեւեկս առ նա դեսպանացն Իսմայէլի: Յայնժամ նզո-
 վեաց Թագաւորն և ամենայն զաւրք իւր զՌշտունեաց տէրն, և
 լուծին զնա ի պատուոյ իշխանութենէն, և արձակեցին այլ այր
 փոխանակ նորա՝ և ին այր ընդ նմա: Որ իբրեւ չողան՝ հասին առ
 նա՝ կալան զնոսա և կապեցին, և ետուն տանել ի բերդն Բա-
 ղիշոյ, և զոմանս ի կղզիս Բզնունեաց. և ինքն չողաւ եմուտ յԱղ-
 Թամար կղզի. և զաւրացն կողմանցն այնոցիկ ետ հրաման երթալ
 ամրանալ յիւրաքանչիւր գաւառի: Եւ էին ընդ նմա միաբան
 Վրացին և Աղուանն և Սիւնին, որք ըստ հրամանի նորա գնա-
 ցին յիւրաքանչիւր աշխարհս և ամրացան ի նմին: Իսկ Թէոդո-
 րոս Վահեւունեաց տէրն կալաւ զբերդն Արփայս. և Գրիգոր

որդի նորա էր փեսայ Ռշտունեաց տեառնն. և Վարդ Ներսէհն Պաշտկարին ամրացան ի բացուջն, և բռնացան ի վերայ դան ձուցն. զի անդ էին ամենայն դանձքն աշխարհին, եկեղեցոյ, և իշխանաց, և վաճառականաց:

Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ զայն լուաւ՝ կամեցաւ առնուլ աւար զզաւրացն բազմութեան, և երթալ ձմերել ի Հայս՝ զի բարձրէ գերկիրն ի միջոյ: Եւ անդէն անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց կաթողիկոսն և Սուշեղ ամենայն իշխանաւքն Հայոց, և մեծաւ աղաչանաւք և արտասուելից պաղատանաւք խնդրեցին ողորմութիւն, զի մի ըստ նոցա յանցանացն իսպառ բարկացի և զերկիրն կորուսցէ: Եւ ուաւ արքայ պաղատանաց նոցա և արձակեաց անդրէն զզաւրացն բազմութիւնն. և ինքն զնաց յԱյրարատ ի հազարաւ: Եւ երթեալ ի Պրւին՝ նստաւ ի տան կաթողիկոսին: Եւ արար արքայ զՍուշեղ Մամիկոնէից տէր՝ իշխան Հայոց հեծելոցն, և արձակեաց զնա ի կողմն սեփհական զնդին ք հազարաւք. նոյնպէս արձակեաց ի զաւրաց իւրոց ի Վիրս և յԱղուանս, և ի Սիւնիս քաղտել զնոսա ի միաբանութենէ: Եւ զաւրքն նստէին շուրջ զարքայիւ ի լեռնակողմանն և ի դաշտակողմանն, իսկ թէպէտ առ ժամանակ մի ոչ կամեցան հնազանդիլ, սակայն յետոյ նուաճեալ ի ծառայութիւն: Բայց յԱղուանն և ի Սիւնիս և գունդն սեփհական ոչ հնազանդեցան, զորոց գերկիրն աւար առեալ տարան զինչ և գտին, և դարձան անդրէն առ արքայ:

Վասն Հայոց կաթողիկոսին Ներսիսի:

Երբ՝ ասացից փոքր մի ի շատէ վասն Հայոց կաթողիկոսին Ներսիսի, զի էր նա բնակութեամբ ի Տայոց, ի գեղջէն՝ որում իշխանն կոչեն: Եւ սնեալ ի մանկութենէ յաշխարհին յունաց և ուսեալ զլեզուս և զբարութիւն Հռոմին, և շրջեալ ընդ աշխարհս զաւրու կարգաւք զինուորութեան. և հաստատեալ զմիտ իւր ի վերայ ժողովոյն Քաղկեդոնի, և ի վերայ տումարին Եւոնի: Եւ ոչ ումեք ի վեր հանէր զխորհուրդս ամբարշտութեանն՝

մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին, և անտի կոչեցաւ յաթոռ կաթողիկոսութեան: Եւ էր այր առաքինի վարուք պահաւք և աղաւթիւք: Բայց ի սրտի իւրում ծածկեալ ունէր զթիւնրս դառնութեան, և խորհէր հաւանեցուցանել զՀայս Քաղկեդոնի ժողովոյն, բայց ի վեր հանել զբանն ոչ համարձակէր: Մինչեւ եկն արքայ Կոստանդին և նստաւ ի տան կաթողիկոսին. և քարոզեցաւ յեկեղեցոյն սրբոյն Պրիգորի ժողովն Քաղկեդոնի յաւուր կիւրակէի: Եւ մատեաւ պատարագ հռոմերէն ի Հռոմ երիցուէ, և հաղորդեցաւ թագաւորն և կաթողիկոսն և ամէն եպիսկոպոսուէքն, որ կամաւ և որ ակամայ: Եւ այսպէս շարժեաց կաթողիկոսն զՃմարիտ հաւատս սրբոյն Պրիգորի, զի կալեալ էր ամենայն կաթողիկոսացն հաստատուն հիմնադրութեամբ ի սրբոյ եկեղեցոյն ի սրբոյն Պրիգորէ մինչեւ ցայսաւր: Եւ զսուրբ և զվճիտ և զականակիտ աղբերացն պղտորեաց զԶուրս, զոր ի վաղնջուց իսկ ունէր ի միտս իւր կաթողիկոսն, և ոչ իշխեաց յայտնել մինչեւ ցայն աւր: Եւ ապա դտեալ ժամանակ, կատարեաց զկամս իւր, մատնէր զմի մի յեպիսկոպոսացն, և բեկանէր ահիւ: Մինչ զի առ մահուն երկիւղիւ ամենեքեան զհրամանս հաղորդութեանն կատարէին. մանաւանդ զի մեռեալ էին երանելիքն՝ որք էին հիմնաւորադոյնք. բայց յուժմէնէ եպիսկոպոսէ ըմբերանեալ առաջի թագաւորին՝ պապանձէր: Քանզի յառաջադոյն ձեռն արկեալ էր նորա և ամենայն եպիսկոպոսացն, նզովէր զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Եւոնի, և մերժէր ի հաղորդութենէ Հռոմին. և կնքեալ զնա մատանեաւ կաթողիկոսին և ամենայն եպիսկոպոսացն և մեծամեծ իշխանացն մատանեաւքն. և ետուն առ նա զի պահեսցէ յեկեղեցոյն: Իսկ յորժամ մատեաւ պատարագն, և հաղորդեցան ամենայն եպիսկոպոսուէքն, եպիսկոպոսն այն՝ զորմէ վերագոյն ասացի, ոչ հաղորդեցաւ, այլ չողաւ էջ ի բեմբէն, և ծածկեցաւ յամբոսին:

Եւ իբրեւ կատարեցին զգործ հաղորդութեանն և եմուտ թագաւորն ի սենեակն, մատեաւ կաթողիկոսն և Հռոմ երկցուէքն և արարին զամբաստանութիւն զեպիսկոպոսէն զայնմանէ՝ եթէ՝ «ոչ նստաւ յաթոռ, և ոչ հաղորդեցաւ ընդ մեզ, անարժան համարեցաւ զմեզ և զձեզ, չողաւ էջ ի բեմբէն, և ծածկեցաւ

յամբօխին», Լա խռովեցաւ թագաւորն և հրաման ետ երկու ա-
րանց՝ զի կայցեն զնա, և տարցեն յանդիման նորա ի սենեակն:
Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ. «Քահանայ ես», ասէ եպիս-
կոպոսն. «Լըթէ կամի Լստուած և ձեր փառք»: Լսէ թագաւորն.
«Լա զի՛նչ ես դու, որ ես քո թագաւոր՝ և դա քո կաթուղիկոս և
հայր մեր. և դու ոչ արժանի համարիս զիս ընդ քեզ հաղորդու-
թեանն, և ոչ զդա», Լսէ եպիսկոպոսն. «Լս այր մեղաւոր եմ և
անարժան, չեմ արժանի ընդ ձեզ հաղորդութեան, բայց թէ Լս-
տուած արժանի առնէր ընդ ձեզ, համարէի թէ ընդ Քրիստոսի
ի սեղանոյ և ի նորին ձեռացն վայելեցայց», Լսէ թագաւորն.
«Թող զայդ և զայս ասա ինձ՝ եթէ դա Հայոց կաթուղիկոս է՝ թէ
ոչ», Լսէ եպիսկոպոսն. «Լսնպէս որպէս զտուրբն Պրիգոր»,
Լսէ թագաւորն. «Ունի՛ս զդա առ կաթուղիկոս», Լսէ «Լսո՛»,
Լսէ թագաւորն. «Հաղորդի՛ս ընդ դմա», Լսէ. «Լսնպէս որպէս
ընդ սրբոյն Պրիգորի», Լսէ թագաւորն. «Իսկ այսաւր վասն է՛ր
չհաղորդեցար», Լսէ. «Բարերար թագաւոր, մեք զձեզ մինչ ի
յորմն նկարեալ տեսանէաք, դողումն ունէր զմեզ. թող թէ ահա
լասիկ դէմ յանդիման տեսանեմք, և բերան ի բերան խաւսիմք.
մեք մարդիկ եմք տղէտ և տխմար, ոչ լեզու գիտեմք և ոչ զպրու-
թիւն. բայց եթէ նախ ուսանիմք՝ և ի վերայ հասանիմք. այլ զբա-
րերար հրամանսդ բուժելով իշխէ: Լսո աշխարհ ամենայն կար-
գաց հրամանք, յայս տեղւոյս և ի դմանէ ի դուրս ելանէ. յառաջ
քան զայս չորս ամաւք՝ ժողով արար դա, և զամենայն եպիսկոպո-
սուսնս այսր ժողովեաց, և վասն հաւատոյ գիր ետ առնել, և կնքեաց
նախ իւրով մատանեաւն, և ապա մեր, և ապա ամենայն իշխանացն
մատենեաւք: Լա գիրն այն այժմ առ դմա է. հրամայեցէք խնդրել
և տեսանել», Լա նա կայր պապանձեալ: Լա գիտացեալ թագա-
ւորն զնենդութիւն նորա, յաղնիմանեաց զնա բանիւք բազմաւք ի
լեզու իւր: Լա հրաման ետ թագաւորն երթալ հաղորդել ընդ
կաթուղիկոսին: Լա իբրեւ կատարեաց եպիսկոպոսն զհրամանս
թագաւորին՝ ասէ. «Լւրհնեացէ Լստուած զբարերար և զաստ-
ուածասէր թագաւորութիւնդ յաւիտեան, տիրելով ի վերայ ա-
մենայն ծովու և ցամաքի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ»,
Լւրհնեաց և թագաւորն զեպիսկոպոսն՝ և ասէ. «Լւրհնեացէ

Լստուած զքեզ, այնպէս արարեր որպէս վայելէ քո իմաստու-
թեանդ, և ես շնորհակալ եմ»,

Լա սաստիկ ստիպով փութացուցանէին զարքայ ի կոստան-
դնուպաւլիս վաղ հասանել անդր. և զնաց փութանակի: Լա ա-
բար իշխան Հայոց զՍորիանոս ոմն հանդերձ Հայ զաւրուս՝ որ
ի նոցուն կողմանէ:

Իբրեւ զնաց արքայ կոստանդին ի Վրւնայ՝ զնաց և կաթու-
ղիկոսն ընդ նմա: Լա երթեալ դադարեաց ի Տայս, և այլ ոչ դար-
ձաւ ի տեղի իւր. զի իշխան Ռշտունեաց և այլ իշխանքն որ
ընդ նմա, անհնարինն ցասամբ փքացեալ էին ի վերայ նորա:
Իսկ թէոդորոս Ռշտունեաց տէր դարանակալ եղեւ յԱղթամար
կղզի՝ ինքն և փեսայ իւր Համազասպ Սամիկոնէից տէր. և խըն-
դրեաց յիւր զաւրս ի յիւսմայելացոցն, և եկն է հազար այր յաւ-
զնականութիւն նմա, և նստոյց զնոսա յԱղիովիտ և ի Յզնունիս,
և ինքն առ նոսա ելեալ, կայր ի մէջ նոցա:

Լա իբրեւ անցին աւուրք ձմերայնեոյն մերձ ի զատիկն մեծ,
փախեաւ Հոռոմ՝ և անկաւ ի Տայս՝ և հանին անտի. և ոչ ուրեք
կարաց զետեղել, այլ զնացին փախստական մինչեւ մերձ ի ծովե-
ղերն և աւերեցին զամենայն երկիրն. առին և զՏրապիզոն քաղաք,
և խաղացուցին առ և աւար և գերութիւն բազում յոյժ:

Յետ այսորիկ զնաց թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն առ Սա-
ւիաս իշխանն Իսմայէլի ի Վամասիոս՝ և ետես զնա մեծամեծ
ընծայիւք: Լա ետ նմա իշխանն Իսմայէլի հանդերձս ոսկեղէնս և
ոսկեթելս, և վառ մի նորին աւրինակաւն: Լա իշխանութիւն ետ
նմա զՀայս և զՎիրս և զԼիււանս և զՍիւնիս, միւսն չեւ ցկա-
պիոհ և ցՊարհակն Ղորայ, և արձակեաց զնա պատուով: Լա նո-
րա պայման էր եղեալ նմա՝ ածել զերկիրն զայն ի ծառայութիւն:
Լա եղեւ յամին մետասաներորդի կոստանդի, լուծումն իննի հաշ-
տութեանն՝ որ ընդ կոստանդին և ընդ Սաւիաս իշխանն Իսմա-
էլի: Լա հրաման ետ արքայն Իսմայէլի ժողովել զամենայն զաւրս
իւր ի կողմանս արեւմտից, և ունել զգործ պատերազմի ընդ Հո-
ռոմնց թագաւորութեանն՝ զի աւցեն զկոստանդնուպաւլիս, և ի
բաց բարձցեն զայն եւս թագաւորութիւնն:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Գ .

Թուղթ արքային Իսմայէլի առ Թագաւորն Յունաց Կոստանդին. գալ Մաւիաս իշխանին Իսմայէլացւոց ի Քաղկեդոն, եւ յաղթիլ տերամբ:

»Եթէ կամիս 'ասէ, խաղաղութեամբ ունել զկեանս քոյ, ի բաց կաց յընդունայն պաշտամանէդ յայդմանէ՝ զոր ուսեալդ ես ի մանկութենէ: Ուրացիր զՅիսուսն զայն և դարձիր առ աստուածն մեծ՝ զոր եսն պաշտեմ՝ զԱստուած հաւր մերում Աբրահամու:

»Եւ զբազմութիւն զաւրաց քոց արձակեա՛ն ի քէն յիւրաքանչիւր տեղիս, և ես արարից զքեզ իշխան մեծ ի կողմանսդ յայդոսիկ, և արձակեմ ի քաղաքդ ոստիկանս, և քննեմ զամենայն դանձրս՝ և հրամայեմ բաժանել ի չորս մասունս: Արեքն՝ ինձ և մի՛ քեզ. և տամ քեզ զաւրս որչափ և կամիցիս, և առնում ի քէն սակ՝ որչափ և դու կարես տալ: Ապա թէ ոչ՝ Յիսուսն այն՝ զոր դու Քրիստոս կոչես, մինչ զանձն ոչ կարաց ապրեցուցանել ի Հրէիցն, զքեզ զիւրդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց:»
Եւ ժողովեցան ամենայն զաւրքն՝ որ իկողմանս արեւելից ի Պարսից և ի Խուժաստանէ՝ և ի կողմանէն Հնդկաց և յԱրուաստանէ և յԱզիպտացւոց կողմանէ առ Մաւիաս իշխան զաւրուն՝ որ նստէր ի Ղամասկոս: Եւ կազմեցին նաւս պատերազմականս յԱզքսանդրիա և յամենայն քաղաքս ծովեղերեայս. և լցին զինուք և մեքենայիւք զնաւս. քճ նաւս մեծամեծս, առ մի նաւն հազար այր յընտիր ընտիր հեծելոց: Եւ հրամայեաց դործել նաւս թեթեւս հինգ հազարս: Եւ դումարեաց ի նոսա արս սակաւ վասն թեթեւութեան՝ առ մի նաւ արս հարիւր, զի արագապէս ձախրեսցեն սլանալով առ մեծամեծ նաւաւք շուրջանակի ի վերայ մկանանց ծովուն. և արձակեաց զնոսա ընդ ծով: Եւ ինքն առ զզաւրս իւր՝ որ ընդ իւր, և գնաց ի Քաղկեդոն: Իբրեւ եհաս ի վերայ ամենայն երկրի՝ հնազանդեցան ամենայն աշխարհին բնակիչք ի ծառայութիւն՝ որ զծովեղերքն և լեռնականս և զաշտականս: Իսկ բա-

զմութիւն զաւրաց Հոռոմին չոգան մտին ի Կոստանդնուպաւլիս պահապան քաղաքիւ. և ապականիչն չոգաւ եմնւտ ի Քաղկեդոն, յամի երեքտասաներորդի Կոստանդնու. կազմեալ ունէր յեղծովուն նաւս բազումս թեթեւս, զի յորժամ ծանրագոյն նաւքն հասանիցին ի Քաղկեդոն՝ նա փութանակի հասցէ յաւզնականութիւն նոցա: Եւ զթուղթ արքային իւրեանց ետուն տանել ի քաղաքն առ Կոստանդին:

Եւ առ արքայ զթուղթ և եմնւտ ի տունն Աստուծոյ, և անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց՝ և ասէ. «Տե՛ս Տէ՛ր զնախատինս՝ զոր նախատեցին զքեզ Հազարացիքս այս. եղիցի ողորմութիւն քոյ Տէ՛ր ի վերայ մեր, որպէս յուսամք ի քեզ: Այց զերեսս նոցա անարգանաւք և խնդրեսցեն զանուն քո Տէ՛ր. ամաչեցեալ խոռովեսցին յաւիտեանս յաւիտենից, և ամաւթալից կորիցեն. ծանիցեն զի անուն քոյ Տէ՛ր է, և դու միայն բարձրեալ ես ի վերայ ամենայն երկրի:» Եւ վերացոյց զպսակն ի գլխոյ իւրմէ, և մերկացաւ զծիրանիսն և զգեցաւ քուրձ, և նստաւ ի վերայ մոխրոյ, և հրամայեաց պահս քաթողել ըստ աւրինակին Նինուէի՝ ի Կոստանդնուպաւլիս:

Եւ ահա եկին հասին ի Քաղկեդոն նաւք մեծամեծք յԱզքսանդրացւոց կողմանէ հանդերձ ամենայն փոքր նաւովքն և ամենայն կազմուածովքն իւրեանց, զի էր կազմեալ ի վերայ նաւացն մանգղիոնս, և մեքենայս հրացանս, և մեքենայս քարընկէցս, և զեղնաւորս և պարսաւորս. զի յորժամ հասանիցեն ի պարիսպ քաղաքին ի վերուստ ի գլխոյ աշտարակացն, զիւրեաւ ելեալ ի պարիսպն՝ անկցին ի քաղաքն: Եւ հրամայեաց զնաւսն կարգել ճակատ առ ճակատս, և դիմել ի վերայ քաղաքին: Եւ իբրեւ մեկնեցան ի ցամաքէն իբր երկու ասպարիզաւք, անդ էր տեսանել զզաւրութիւն ահին Տեառն զի ակնարկեաց Տէ՛ր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ, և յարեաւ հողմն, մրրիկ մեծ, և զորդեցաւ ծովն ի ներքուստ անդընդոց ի վեր և բարձրացեալ զիզանային ալիքն նորա իբրև զկատարս բարձրաբերձ լեռանց, և հողմն փոթորկեալ ի վերայ նոցա ճայթէր իբրեւ զամպ և գոչէր: Եւ խոխոջիւն յանդնոց լինէին. և անկան աշտարակքն, կործանեցան մեքենայքն, քակտեցան նաւքն, և ընկզմեցան բազ-

մուծիւն զաւրացն ի խորս ծովուն, և մնացեալքն ի վերայ տախտակացն ցնդեցան ի վերայ ալեաց ծովուն, և տարաբերեալ այսր և անդր յելևէջս ալեացն՝ կործանեցան. զի երաց ծովն զբերան իւր, և եկուլ զնոսս, և ոչ մնաց ի նոցանէ և ոչ մի: Աւ ապրե. ցոյց Աստուած յաւուր յայնմիկ բարձրացեալ բազկաւ զքաղաքն ի ձեռն աղաւթից աստուածասէր թագաւորին Կոստանդիանոսի. և ոչ դադարեաց հողմոյն բռնութիւնն և ծովուն խռովութիւնն մինչև ցվեց աւուրս:

Աւ եղև իբրև տեսին Իսմայէլացիքն զձեռն ասի Տեառն՝ բեկաւ սիրտ նոցա. և ելեալ ի գիշերի ի Քաղկեդոնէ՝ զնացին ի տեղի իւրեանց: Աւ միւս զաւրն՝ որ նստէր ի կողմանս Կապուտկացոց, արար պատերազմ ընդ զաւրացն յունաց. զոր եհար յոյնն, և զնաց փախստական ի կողմանս Արուստանի, հարեալ աւար զչորրորդ Հայս: Աւ եղև յետ անցանելոյ աշնանային ժամանակին՝ ի մերձենալ ձմերայնոյ՝ եկն զաւրն Իսմայէլի և նստաւ ի Վրւին. և խորհէր երթալ հարկանել զՎ իրս սրով սուսերի: Խաւսէր ընդ նմա ի ձեռն պատգամի սպառնալեալք, զի կամ եկեսցեն ի ծառայութիւն նոցա, և կամ ի բաց թողցեն զերկիրն և զնասցեն: Իսկ նոքա չառին յանձն առնել այնպէս, այլ պատրաստեցան ընդդէմ նոցա ի պատերազմ: Աւ զնաց Իսմայէլացին ի վերայ նոցա պատերազմաւ՝ երթալ սատակել զնոսս իսպառ:

Այն ինչ եղև նոցա ի ճանապարհ ելանել, անկաւ ի վերայ նոցա ցուրտ և ձիւն ձմերայնոյ. վասն որոյ չողան փութանակի և զնացին ի կողմանս Ասորեստանի, և ի Հայս անիրաւութիւն ինչ ոչ գործեցին:

Իսկ իշխանքն Հայոց որ ի Յունաց և որ ի Տաճկաց կողմանէ, Համազասպ և Սուշեղ, և այլն ամենայն եկեալ ի մի վայր միաբանեցան, և արարին ընդ միմեանս հաշտութիւն, զի մի եղիցի ի մէջ նոցա սուր և արիւնհեղութիւն, և անցուցին խաղաղութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն, զի և զշինականսն ապրեցուցանեն: Քանզի Ուրշտունեաց տէրն անկաւ յախտս հիւանդութեան, և չողաւ անկաւ Մզթամար կղզի: Աւ ոչ գոյր նմա լինել կարողութիւն ելանել արտաքս կամ խորհել ինչ, և բաժանեցին զերկիրն ըստ

թուոյ իւրաքանչիւր հեծելոց, և կարգեցին հարկապահանջս սուկոյ և արծաթոյ:

Աւ աստ էր տեսնել զաղէտս տարակուսի, զաւրէն հիւանդաց՝ յորժամ տաղնապեսցի ցաւն, և հատանիցի ի խաւսից. այնպիսի ինչ եղեն. զի ոչ գոյր մարդկան տեղի փախստի և թագըստեան, և ոչ խնայել ի ներքուտ, այլ որպէս որ զի անկցի ի ծով՝ և ելս ոչ կարիցէ գտանել:

Իսկ իբրև զայն ետես Ուշտունեաց տէրն՝ խնդրեաց իւր զաւրըս Իսմայէլացոցն, զի հարցէ զՀայն և հալածական արացցէ, և զՎ իրս սատակեսցէ ի սուր սուսերի:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Է.

Ապտամբիւ Մարաց Իսմայէլացոց:

ՅԵՏՈՒ ամի ապտամբեցան Մարք ի ծառայութենէն Իսմայէլի և սպանին զիշխանն հարկապահանջին արքային Իսմայէլի, ապաւէն և թիկունս իւրեանց արարին զամուրս աշխարհին Մարաց՝ զանտառս խորածորս, զվիհս, զվիմուտս, և զխորածորս դժնդակս՝ որ զգետովն Վազայ և զլերամբն Մարաց. զժիր և զքաջ ազգացն զաւրութիւնս՝ որ բնակեալ էին ի նոսա, Վեւն (Վեւն) և Վեւումն:

Քանզի ոչ կարացին համբերել դառն և դժնդակ ծառայութեանն և հարկին ծանրութեանն՝ որ ի վերայ նոցա, զի անդրէն ի նոցանէ միոյ միոյ ամի առնուին յիկ պայուասիկ դրամ. և որ ոչն կարէր տալ, առնուին ընդ միոյ միոյ դրամի մարդ մի, և ի բաց կարձին զհեծելութիւն և զիշխանութիւն աշխարհին: Վասն այնորիկ տուեալ նոցա զանձինս իւրեանց ի կշիռս, լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս. զմի յերկուցն գտանել կամ մեռանիլ՝ և

կամ ազատիլ ի չար ծառայութենէ: Ալ սկսան զմնացեալ մարդիկն զաւրս ժողովել, և գունդս գունդս կազմել, և թերևս կարասցեն զերծանիլ ՚ի ժանեաց վիշապին և դառնաշունչ գազանէն:

Արդ՝ իբրեւ ետես բազմութիւն զաւրացն Իսմայէլի՝ եթէ ոչ յաջողի նոցա գործն ի կողմանէ ամուր լերանցն Մարաց. քան զի ոչ իսկ նուաճեցան ի ծառայութիւն նոցա՝ Կեթրուս և Սկիւթեայ՝ որ են զետք Ղեւումք հանդերձ ամենայն ամրաբնակ բազմութեամբն: Ալ բազումք ծախեցան յամուրս և ի խորաձորս գաւհալէժ լինելով, և բազումք խոցոտեալ նետիւք ի խարձան դժկուտս, ի քաջ և արի պատերազմողացն: ոստուցեալ ի բաց ի կողմանցն յայնցանէ, դէմ եղին երթալ ի կողմանս հիւսիսոյ, յազգն՝ որ ըստ կասբիական դրացն: Չողան հասին ի կապանս Ղորայ: Ալ անցեալ ընդ ներքս ընդ Կապանն՝ աւերեցին զամենայն կողմանս աշխարհին՝ որ առ լեռնոտամբն. և ելեալ ընդդէմ նոցա զաւրս սակաւս՝ որում Հոնաց դուռն կոչեն, հարին զնոսա, զի էին կողմնապահք տեղոյն:

Այն այլ զաւր ի կողմանցն Թետալաց, և բաղխեցին զմիմեանս զաւրութեամբ սաստիկ, և ի պարտութիւն մատնեցաւ զաւրն Իսմայէլի առաջի զաւրացն Թետալաց: Ալ հարին զնոսա և սատակեցին սրով սուսերի: Ալ ապրեալքն փախստական ոչ կարացին ճողոպրել ընդ կապանն, զի եկն այլ զաւր նոցա ի նոցա թիկանց, և նոցա դէմն ի լեռնն արարեալ ի դժուարս մեծի լերինն Կաւկասու, ելին ընդ կողածս լերինն հազիւ հազ, սակաւք ճողոպրեալք մազապուրծ, մերկ և բոկ, հետեւակ և վիրաւոր, չողան անցին ի կողմանս Տիգրոնի յերկիր բնակութեան իւրեանց:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Ը:

Ապստամբութիւն Մուշեղի ի Յունաց և ծառայել Իսմայէլացոց. պատերազմ Իսմայէլացոց ընդ Յոյնս ի Նախճաւան, և կոտորելն զՅոյնս, և աւերելն զՀայաստան. վերստին ի բաց կալ Հայոց ի ծառայութենէ Իսմայէլացոց և հնազանդիլ Յունաց լինել կիւրապաղատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն. վասնորոյ սպանանել Իսմայէլաց զպատանդան. անկանիլ խոտվութիւն ի մէջ բանակին Իսմայէլի և պատառումն ի միմեանց. յաղթել ամենեցուն Մաւհասայ իշխանին իւրեանց, և թագաւորեալ առնել ընդ ամենեսին խաղաղութիւն:

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէրն ապստամբեալ ի յունաց կողմանէն՝ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն Իսմայէլի. և ի նմին ամի զաւրն Իսմայէլի՝ որ ի Հայաստան աշխարհի, կալան ի ծագաց ի ծագս զերկիրն ամենայն: Ալ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն, և ամենայն իշխանք աշխարհին միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և ամենայն իրաւք փութային զկամս նոցա կատարել, զի երկեւղ անհնարին մահու կայր ի վերայ նոցա:

Յամին յայնմիկ ի ձեռն նախանձու եղբաւր իւրոյ մատնեցաւ երանելի պրն աստուածասէր Արտաւազգն Ղիմակեան, և տուաւ ի ձեռն անողորմ դահճի Հարիբն անուանեալ զաւրաւարի՝ որ նստէր յԱրուճն Աշնակի: Ալ սպան զնա սատակմամբ չարաչար մահուամբ:

Ալ էին աւուրք ցրտաշունչ ձմերայնոյն, և նեղէր զնոսա յոյնն. և նոքա ցրտոյն ոչ կարէին ելանել և տալ պատերազմ ընդ նոսա, այլ ելին յանկարծակի և գնացին անցին զգետոջն, և չողան ամրացան ի Օւրեհաւանի: Իսկ յոյնն իբրև ետես զայն՝ ոչինչ փոյթ արար վասն նոցա, այլ աւարեաց զբերդն Վրլնայ, և գնաց ի Նախճաւան, և մարտեաւ ընդ բերդին՝ զի աւարեսցէ զնա եւս: Ալ էր զաւրաւար զաւրուն յունաց Մաւրիանոս ոմն, զոր աւսէին պր հաւատարիմ:

Արդ ի հասանել ժամանակի գարնայնոյն՝ կազմեցաւ պատրաստեցաւ ի պատերազմ ընդ զաւրուն Իսմայէլի: Ալ Մաւրիանոս յամառեալ զիւրն խորհէր կատարել զգործ: Ալ արշաւեաց Տաւրուշ:

Ճիկն ի վերայ յունին՝ որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճաւանի, եհար զնոսա և սատակեաց ի սուր սուսերի, և զմնացեալսն փախստական արարեալ: Եւ զնաց Մաւրիանոս փախըստական, և չոգաւ անկաւ ի Վիրս: Իսկ զաւրն Իսմայէլի զարձաւ ի նոցանէ՝ և պաշարեաց զՎարնոյ քաղաք, և մարտ եղեալ կռուեցաւ ընդ նոսա. իսկ նոքա ոչ կարացին զդէմ ունել նոցա պատերազմաւ, բացին զդուրս քաղաքին, և հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Եւ նոցա մտեալ ի քաղաքն ժողովեցին ոսկի և արծաթ և զամենայն բազմութիւն ընչից քաղաքին, և կողպտեաց զամենայն երկիրն Հայոց, և զԱղուանս, և զՍիւնիս և զամենայն եկեղեցիս մերկացոյց: Եւ կալաւ պատանդ զգլխաւոր իշխանս աշխարհին և զկանայս և զուստերս և զղստերս բազմաց:

Եւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն համազգեաւքն իւրովք զնաց ընդ նոսա. և տարեալ իջուցին զնոսա յԱսորեստան: Ընդ մեռաւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն, և մարմին նորա բերաւ ի դաւառ իւր, և թաղեցաւ ի դերեզմանի հարց իւրոց:

Եւ ունէր զիշխանութիւն Հայոց աշխարհիս՝ Համազասպ Մամիկոնէից տէրն, որդի Ղաւթի, այր առաքինի յամենայն դէմս: Բայց ընդանեսուն և ընթերցասէր և ուսումնասէր, և ոչ ըստ հայրենի ազգին վարժ և կիրթ հրահանգաւք զինուորական վարժից, ոչ մտեալ ի ճակատ, և ոչ տեսեալ զդէմս թշնամեաց: Եւ արդ՝ սկսաւ նախանձել ի բնութիւն հայրենի տանն քաջութեանն, ջերմեռանդ փութով կատարել և զգործ քաջութեան ըստ նախնեացն վարժից, լիապէս կատարել ի վերուստ խնդրելով զաւաջնորդութիւն և զյաջողութիւն անձին քաջութեանն կատարել:

Իսկ կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս զնաց ընդ թաղաւորին, որպէս վերագոյն ասացի, և չուեաց ընդ նմա ի կոստանդնուպաւիս: Եւ ընկալաւ զնա անդ պատուով. և ետուն նմա ինչս և արձակեցին անդրէն ի տեղի իւր, և եկն դադարեաց ի Տայս՝ մինչեւ մեռաւ Ռշտունեաց տէրն, դադարեաց ասպատակ Տաճկին. և ապա յետ վեցերորդի ամի հալածանացն դարձաւ անդրէն ի տեղիս իւր. և հաստատեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան՝ փութայր

կատարել զշինուած եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց ի վերայ պողոտա յին Վաղարշապատ քաղաքի:

Արդ՝ Թէպէտ և վայրապար զուցեալ տողեցից զբանս ի կարգի պատմութեանս ըստ անհանձար խորհրդոյ մտացս իմոց, և ոչ ըստ արժանաւոր շնորհի գիտութեան. այլ սակայն անդր հայեցեալ ի կարգս ուսումնասիրացն, և հաստատեցից մարդարէական բարբառովն՝ որ ըստ հրամանի Տեառն խաւսեցեալ: Օ՛ր թէ և յառաջինս կանխաւ կատարեալ, այլ սակայն և ի վերջինսս մինչև յաւիտեան կատարեսցի՝ ըստ բանին Տեառն որ ասէ. «Երկինք և երկիր անցեն՝ և բանք իմ մի՛ անցեն»։ «Օ՛ր հուր բորբոքեսցի՛ ասէ, ի բարկութենէ իմմէ՛ այրեսցէ և իջցէ մինչ ի դժոխս ներքինս»։ Եւ զի զնոցանէն ասէ յայտ է, զի ասէ, եթէ՛ «Վառեսցին հրով, բորբոքեսցին հիմունք լերանց նոցա», այսինքն զմեծամեծ իշխանացն զբռնութիւնսն: Եւ թէ՛ «կուտեցից չարիս ամենայն ի վերայ նոցա, և նետիւք իմովք սպառեցից զնոսա»։ Օ՛ր որպէս նետք թռուցեալք ի դրկաց առն կորովոյ ի լայնալիճ աղեղանէ ի նպատակ, այսպէս և սոքա ի Սին անապատէ որ ի վերայ ամենայն երկրի կատարեալ սովով և սրով և ահիւ մեծաւ: Եւ զի ի կողմանս անապատին բորբոքեցաւ հուր, այսպէս յայտնապէս ցուցանէ այնու՝ զի ասէ. «Եւրս առանց բժշկութեան արձակեսցես ի վերայ նոցա, զգաղանս անապատի՛ որք այսր և անդր քարշեսցեն զնոսա ընդ երկիր»։ Օ՛ր մէ գոչէ մարդարէն Ղանիէլ եթէ՛ «Ղաղանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի, և հզաւր յոյժ. ժանիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք. ուտէր և մանրէր, և զմնացեալսն առ ոտն կոտորէր»։ Եւ այլն եւս ապա ելս բանիցն ասէ. «Մերձ է աւր կորստեան նոցա, հասեալ է պատրաստութեամբ տէր ի վերայ նոցա»։ Որ և այս եւս կատարեսցի ի ժամանակի իւրում:

Ի նմին ամի ի բաց կացին Հայք ի ծառայութենէ Իսմայէլացւոցն, և հնազանդեցան անդրէն ի ծառայութիւն թաղաւորին յունաց: Եւ արար արքայ կոստանդին զՄամիկոնէից տէր զՀամազասպ՝ կիւրապաղատ, և ետ նմա գահոյս արծաթիս, և զիշխաւ

նութիւն աշխարհին Հայոց, և պատիւս այլոց իշխանացն, և դան-
ձըս զաւրացն:

Յայնժամ ետես արքայն Իսմայէլի՝ եթէ ի բաց կացին Հայք ի
ծառայութենէ նոցա, զամենայն զպատանդսն՝ զոր տարեալ էին
յերկրէն ոգիս իբրեւ ոչ՛հէ, սատակեցին զամենեսեան ի սուր սու-
սերի. և մնացորդքն սակաւք, թուով իբրեւ իբ, որք ոչ զիպեցան
ի տեղւոյն, այն միայն ապրեցան:

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէր, վասն զի էին նորա չորս ու-
ղիք ի պատանդի առ Իսմայէլացւոցն, վասն այնորիկ ոչ կարաց ի
բաց կալ ի ծառայութենէ նոցա: Երեք (որդիք) Համազասպայ,
(և) եղբայր մի ի պատանդի: Բայց զայն՝ և այլ եւս յիշխանայն
հանդերձ կանամբք իւրեանց, խնդրէին առ ինքեանս Մսորիս:
Վասն այնորիկ լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս, ի բաց կա-
ցին ի ծառայութենէ նոցա, և հապճեպ երթեւեկով հնազանդե-
ցան ի ծառայութիւն թաղաւորին յունաց՝ հանդերձ միաբանու-
թեամբ իշխանացն և զաւրացն Եղուանից, և իշխանացն աշխար-
հին Սիւնեաց հանդերձ աշխարհաւն իւրեանց, որք լծեալ էին
յառաջադոյն յաշխարհագիրն Ետրպատականի, մինչև բարձաւ
թագաւորութիւնն Պարսից, և տիրեաց Իսմայէլացին, նոքա ան-
դրէն նուաճեալ միաբանեցան ընդ Հայոց: Եւ ձերբակալ արա-
րեալ զՄուշեղ, և զայլ եւս յիշխանացն՝ որ էին ընդ նմա:

Երգ՝ զայլ իշխանսն՝ զորս ձերբակալ արարեալ էին, հրա-
մայեաց թագաւորն թողուլ ի բաց, բայց զՄուշեղ առ ինքն խըն-
դրեաց:

Երգ՝ առաքեաց Եստուած խռովութիւն ի մէջ բանակացն
որդւոցն Իսմայէլի, և պատառեցաւ միաբանութիւն նոցա, և խառ-
նեցան ընդ միմեանս, և բաժանեցան ի չորս մասուս: Մասն մի
այն՝ որ ի Հնդկաց կողմանէն: Եւ մասն մի այն՝ որ ունին զԵստ-
րեստանն և զկողմանս հիւսիսոյ: Եւ մասն մի այն՝ որ յԱզիպտոս՝
և ի կողմանս Թետալացւոց: Եւ մասն մի ի կողմանս Տաճկաց և
յԱսկարաւն կոչեցեալ տեղւոջ: Եւ սկսան կռուել ընդ իրեարս,
և անհուն կոտորածով զմիմեանս սատակէին: Երգ՝ միաբանեալ
այն՝ որ յԱզիպտոս և որ ի կողմանս Տաճկաց, սպանին զթագաւորն

իւրեանց, և աւար հարին զբազմութիւն դանձուցն, և այլ թագա-
ւոր նստուցին: Եւ ինքեանք դնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Իսկ այն իշխանն որ ի կողմանս Եստրեստանի էր՝ Մաւհաս
անուն իշխան նոցա՝ որ էր երկրորդ թագաւորին իւրեանց, իբրև
ետես զեղեալսն՝ միաբանեալ զզաւրս իւր, գնաց և նա յանապա-
տըն՝ և սպան զայն եւս արքայ՝ զոր նոքայն նստուցեալ էին, և ետ
մարտ ընդ զաւրացն՝ որ ի Տաճկաց կողմանէ, և եհար զնոսա կո-
տորմամբ մեծաւ: Եւ դարձաւ անդրէն յաղթութեամբ յԵստրե-
ստան: Իսկ այն զաւրն՝ որ յԱզիպտոս, միաբանեալ ընդ թագաւո-
րին յունաց, և արար հաշտութիւն, և միաւորեցաւ: Եւ բազ-
մութիւն զաւրաց իբրեւ հնդետասան հազարաց հաւատացին ի
Քրիստոս և մկրտեցան: Եւ սաստկացաւ արիւն կոտորածին ան-
հուն բազմութեանց ի մէջ բանակացն Իսմայէլի. և գործ պատե-
րազմին տաղնապէր զնոսա զմիմեանս սատակելով: Եւ ոչ կարէ-
ին դադարել փոքր մի ի սրոյն և ի գերութենէն և ի սաստիկ պա-
տերազմացն՝ որ ի ծովու և ի ցամաքի, մինչեւ զաւրացաւ Մա-
ւհաս և յաղթեաց ամենեցուն: Եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ինք-
եամբ, և թագաւորէ ի վերայ կալուածոց որդւոցն Իսմայէլի, և
առնէ խաղաղութիւն ընդ ամենսին (ամէն):

ՅԵՒԵՂՈՒՆԻՔ

ՀԱՅՈՒՆՍՏԻՔ ՊԵՏՄՈՒԹԵՆՍ ՍԵՔՆՈՍԻ ՆՈՒ ՆՅԼ ԻՄՏՅԵՆՍԵԳԻՐՍ՝

Խ. Պատմութիւն Թուրքի Մարտի Երկրորդի, Կ. Պոլիս,
1852, Եր. 93—109.

Եթէ որպէս եղև բարձուն չար թագաւորութեանն պարսից տանն Սասանական

Յամի ութերորդի Սուրկայ յունաց թագաւորի, թագաւորն պարսից Որմզդ որ ի տանէ Սասանայ սպանաւ յիւրոց հաւատարմաց, և որդի նորա Սոսրով մանկազոյն տիովք մնացեալ, առնու զթագաւորութիւնն: Վահրամ ոմն Սեհրեւանդակ, որ էր իշխան կողմանցն արեւելից, այր հզոր զօրութեամբ, քաջութեամբ իւրով եհար զօրս թետալացւոց, և բռնութեամբ կալեալ զՆախ և զամենայն երկիրն Քուշանաց, մինչեւ յայնկոյս զետոյն մեծի որ կոչի Վահագոս, սա և զթագաւորութիւնն պարսից յինքն կորգեաց, և որդի Որմզդի Սոսրով գնաց փախստական առ Սուրիկ թագաւորն յունաց, զոր առեալ քեռիք նորա Վահոյ և Վստամ գնացին փախստական ի դուռն կայսերական: Առաքեցին առ Սուրիկ թագաւորն արս ճոխս մեծամեծ ընծայիւք և պատարագօք, և թուղթ գրեալ ի բերանոյ Սոսրովայ զայս ինչ:

«Թագաւոր մեծ իշխան ծովու և ցամաքի, տուր ինձ զօր յօգնականութիւն և հաստատեա զիս ի տեղի թագաւորութեան հարց իմոց, զի թէ կարացից հարկանել զթշնամին իմ և կանգնել զթագաւորութիւնն իմ, և եղէց քեզ որդի հնազանդութեան, և տաց քեզ զկողմանս Ասորոց և զամենայն Արեւաստան մինչև զՍժուին քաղաք, և ի յերկրէ հայոց զաշխարհ տանուտերական իշխանութեանն մինչեւ Այրարատ, և ընդ Ղուին քաղաք և յեզր ծովուն Քանոնեաց, և ցԱրեստն աւան, և զմեծ մասն աշխարհին Վրաց մինչև ցՏիզիս քաղաք, և կալցուք ուխտ խաղա-

1 Մեք այսպէս իսկ ի սպագոր էր՝ եկեալ:

ղութեան ի մէջ մեր երկոցունց, և անշուշտ լիցի այս երդումն և պայման ի մէջ մեր և որդւոց մերոց յետ մեր թագաւորելոյ:»

Այլ կայսր Սուրիկ հաւանեալ նմա յղէր առ նա զՎիլիպիկոս փեսայ իւր, և տայր տանել նմա դիր ընդունելութեան, և առնոյր ի նմանէ երդումն: Այլ տայր նմա զօր կայսերական յօգնականութիւն, և զՅովհանն պատրիկ ի հայոց կողմանէ, և զՆերսէս ստրատելատ յասորոց, և զՍուշեղ այր քաջամարտիկ և հզոր զօրութեամբ, և զամենայն զօրս յունաց և հայոց, վրաց և աղուանից, դունդ անթիւ բազմութեամբ եկեալ ի կողմանս Ատրպատականի ի Վառարատ դաւառի:

Գրէ և Վահրամ առ Սուշեղ և առ այլ զօրազուխսն այսպէս:

«Այս այսպէս կարծէի թէ՛ յորժամ ես ընդ թշնամիս ձեր մարտնչիմ, դուք յայդմ կողմանէ օգնական ինձ լինիցիք, և միաբանութեամբ բարձցուք ի միջոյ զտիեզերական պատուհասն զտունդ Սասանայ: Գուրք աւագիկ ժողովեալ գայք ի վերայ իմ պատերազմաւ, այլ ես ոչ երկեաց ի ժողովելոց երիցանցդ հռոմայեցւոց որ գումարեալ գան ի վերայ իմ: Բայց դուք այլ տարածամ ցուցանէք տիրասիրութիւն, ոչ ապաքէն տունդ Սասանայ երարձ զերկիր ձեր զտէրութիւնդ, և դուք դիմեալ գայք ի վերայ իմ, բայց ապա հաճոյ թուիցի ձեզ ի բաց կալ ի դոցանէ և միաբանել ընդ իս, զի թէ ես յաղթեցից երդուեալ ի մեծ աստուածն Որմազդ և յարեգակն և ի լուսին և ի հուր և ի ջուր և ի Սիհր և յամենայն աստուածս՝ զի ձեզ տուեալ լիցի թագաւորութիւն հայոց, և զոր կամիջիք՝ արասջիք ձեզ թագաւոր, և յասորոց կողմանէ զԱսորեստան, և զՍժուին, և զՆուշիրական մինչև ի սահմանս տաճկաց: Այլ ես մի իշխեցիք քան զԱրասխ անցանել յայդ կոյս, և զգանձդ արեաց թագաւորութեան այնչափ արձակեցից՝ մինչև շատ լիցի ասել ձեզ, և բազմութիւն զօրաց որքան և պիտոյ իցէ ձեզ մինչեւ ձեր թագաւորութիւնն հաստատեսցի: Այլ ըստ կարգի օրինաց իւրեանց երդուեալ, և աղ ծրարեալ հրովարտակին ետ տանել, և նոցա առեալ և ընթերցեալ, ոչ արարին բանիցն պատասխանի:»

Պրէ դարձեալ թուղթս երկրորդս և ասէ. «Պրեցի ձեզ ի բաց կալ յայդմանէ. ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել, ես զձեզ ապաշաւեմ, ասէ: Քանզի վաղիւ առաւօտուն ցուցանել ձեզ փիղս վառեալս, և ի վերայ հզօր սպառազէնս ի քաջաց, որ տեղացեան ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս և շուառունս մուխս պաղաւատիկք սլաքովք, և հաստածիգք աղեղանց, և կռուփք բազմադիմիք, որչափ խոսրովայ և ձեզ պիտոյ իցէ»:

Պրէ պատասխանի Մուշեղ նմա այսպէս: «Օբանս քո լուեալ ասեմ, եթէ յՄստուծոյ է թագաւորութիւն և ում կամի տացէ. բայց դու պարտիս յանձն քո ապաշաւել քան թէ ի մեզ. զի տեսանեմ զքեզ այր պոռտաբան, զի յանձն քո խրախուսես և ոչ յՄստուած, ի բազմութիւն զորաց և ի փրկաց զօրութիւն. այլ ես ասեմ քեզ, եթէ Տէր կամեսցի՝ վաղիւ պատերոց է զքեզ պատերազմ քաջաց. և ձեթեսցեն ի վերայ քո իբրև զամպս երկնից. և բռնալիր նիդակօք անցանիցեն ընդ մէջ բազմութեան քո իբրեւ զփայլատակունս հրոյ շանթից: Քանզի թէ Մստուած կամեսցի տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զօրութիւն քո իբրեւ զփոշի: Եւ ին՝ անդ, և Վնդայ, և Վստամ, և զօրք պարսիկք իբրեւ ութ հազար հեծեալ, թող զզօրս յունաց և հայոց: Եւ ի վաղիւ անդր մինչդեռ արեւն ընդ ծայրս հարկանէր, կարգեցաւ պատերազմ սաստիկ, ճակատ առ ճակատ ուժգին խումբ և անհնարին խառնուող, և մարտուցեալ ընդ միմեանս յայգուէ մինչեւ ընդ երեկս քաջապէս. և յոգնեցան երկոքեան կողմանքն ի մեծ պատերազմին. և այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն, մինչ զի սաստկութիւն վտակաց արեանն խաղացեալ ոռոգանէր զերկիրն ամենայն: Եւ ոչ կարացեալ ունել զդէմ զօրն Վահրամայ, փախստական լինէր առաջի զօրացն յունաց. և նոցա հետամուտ եղեալ մինչև ի մութ երեկոյին, լցին դիակամքք զերկիրն. և զբազումն ձերբակալ արարեալ ածին առ խոսրով. և զօրացաւ յառուր յայնմիկ յաղթութիւն խոսրովայ: Եւ Վահրամ գնաց փախստական և անկաւ ի

¹ Մեք այսպէս ուղղեցաք. իսկ ի տպագր. էր՝ Եւ 'Նանդ և Վնդոյ, եւ այլն 'Նոյն սխալ գտանի եւ ի գաղղ. թարգմանութեան պատմութեանս (M. Brosset, Collection, I, 77), Nang, Vndo եւ այլն:

խաւի

Բախղ Շախստան. որ և յետոյ իսկ սպանաւ ի հրամանէ խոսրովայ. և հաստատեցաւ խոսրով յաթոռ թագաւորութեան, և զխոստացեալն կայսեր կատարեաց: Եւ նմա զՄրեւաստան զամենայն մինչև ցՄծուին, և զերկիրն հայոց մինչեւ ցգետն շուրաստան, և զգաւառն կոտայից մինչեւ յաւանն Պառնի յեզր ծովուն Բզնունեաց, և մինչև յԱռեստն աւան, և զկողովիտ գաւառ մինչև զՀացիւն և ցՄակու: Եւ էր սէր զաշնաւորութեան մեծի ի մէջ երկոցունց թագաւորացն պարսից և յունաց:

Եւ եղև յամի չորեքտասաներորդի խոսրովայ արքայի, ի քսաներորդ ամի Մուրկայ թագաւորութեանն, ապստամբեցան ի ի կայսերէ զօրքն յունաց, որք ի թրակացուց կողմանէն, և նրստուցին իւրեանց թագաւոր այր զոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ. և գնացեալ միաբանութեամբ ի կոստանդնուպօլիս սպանին զՄուրիկ թագաւոր, և նստուցին զՓոկաս յաթոռ թագաւորութեան:

Իբրեւ լուաւ խոսրով արքայ զլուր համբաւոյն այնորիկ, շարժեցաւ ի բարկութիւն մեծ, լինել վրէժխնդիր արեանն Մուրկայ: Եւ ժողովեալ զբազմութիւն զօրաց իւրոց, առնէր փնասս մեծա մեծս և սաստիկս ի բաժնին յունաց: Իբրեւ լցան ամբ ութ Փոկայ՝ սպանաւ և նա ի Հայրակղէ, որ դաւեալ նմա էառ զթագաւորութիւն նորա: Եւ առաքեաց հրեշտակս մեծապէս գանձիւք և հրովարտակօք առ արքայ խոսրով, խնդրել ի նմանէ զխաղաղութիւն մեծաւ թախանձանօք, ասէ. «զվրէժ արեանն Մուրկայ առի ի թշնամոյ նորա. արդ կամ եղիցի քեզ առնել ընդ իս զխաղաղութիւն, և արգելուլ զսուր քո յերկրէ իմմէ»: Որում ոչ կամեցեալ լնել խոսրովայ, ասէ. «Իմ է թագաւորութիւնն այն, և ես զորդին Մուրկայ նստուցի թագաւոր, և նա երթեալ առանց մեր հրամանի թագաւորեաց. և զմեր գանձս մեզ ընծայ մատուցանէ, ոչ զիտելով եթէ համարս խնդրիցից գանձիս այսմիկ, և ոչ դադարեցից մինչեւ առից զնա ի բուռն իմ»: Եւ առեալ զգանձսն հրամայեաց սպանանել զընծայարերսն, և բանիցն Հայրակղի ոչ արար պատասխանի, այլ առնէր փնասս սաստիկս, ի կողմանս կողմանս աւարառութիւն և գերութիւն և սուր. և զօրք պարսից որք էին ի կողմանս պաղեստինացուց, և զօրավար նոցա անուանեալ Ռազմայուզան որ է խոսեամ, խօսէր ընդ Երուսա-

ղէմի զխաղաղութիւն. քանզի էին հնազանդեալք յառաջագոյն
 ընդ թագաւորութեամբն յունաց, և սպանեալ զոստիկանն պար-
 սից որ էր ի վերայ նոցա, և ինքեանք պատրաստեալ ի պատե-
 րազմ՝ ընդդէմ պարսից: Յայնժամ ժողովեալ խոռեմ՝ Առազմայ-
 ուզան զգօրս իւր բնակեցաւ շուրջ զԱրուսաղէմաւ, և պաշա-
 րեաց զնա. և պատերազմեցաւ ընդ Արուսաղէմի աւուրս ինն և
 տասն, և փորեալ ի ներքոյ զհիմունսն աւերեցին զպարիսպն: Աւ-
 եղեւ յաւուրն ինն և տասներորդի յամսեանն մարգաց, որ օր
 քսան և ութ էր ամսոյն. յամի քսան և հինգերորդի թագաւորու-
 թեանն խոսրովու: որ կոչէր Ապրուէզ, զկնի տասն աւուր ան-
 ցանելոյ զատկին, առին զքաղաքն. և սուր ի գործ արարեալ զե-
 րիս աւուրս, սպառեցին զամենայն մարդ ի քաղաքին, և նստան ի
 ներքս ի քաղաքին քսան և մի օր. ապա ելեալ բանակեցան ար-
 տաքոյ քաղաքին, և զքաղաքն այրեցին հրով: Աւ հրամայեցին
 համար առնել անկելոց դիակացն, դտաւ թիւ սպանելոցն յիսուն
 և եօթն հազար մարդ. կալան և զհայրապետն Օւաբարիայ, և ի
 խնդիր անկեալ աստուածային սուրբ Նշանին սկսան զնոսա տան-
 ջել, մինչեւ զբազումս ի պաշտօնէիցն կառափեալ սատակեցին.
 ապա ցուցին զտեղին ուր ծածկեալն էր. զոր առեալ վարեցին ի
 գերութեան, և ոսկի և արծաթ անբաւ խաղացուցին ի գուռն
 թագաւորին: Աւ վասն մնացելոցն որք ի քաղաքին և ի սահմանս
 նորա, ել հրաման յարքունուստ առնել ի վերայ նոցա ողորմու-
 թիւն. շինել զքաղաքն և հաստատել զամենեսին յիւրաբանչիւր
 կարգ. և անդէն վաղվաղակի կատարէին զհրաման արքունի. և
 կարգեցին երիցապետ զոմն ի վերայ քաղաքին որում անուն էր
 Սոգեստոս: Աւ յետ այսորիկ գումարեցոյց զօրս բազումս խո-
 ուէմ, և ել ի Քաղկեդոն և նստաւ յանդիման Քիւզանդայ, և
 խնդրէր անցանել և կործանել զքաղաքն թագաւորանիստ: Իբրեւ
 տես կայսր Հայրակղէս զչարիսն ամենայն որ եկին հասին ի վե-
 րայ նորա. ախամայ կամեցեալ ցուցանել բարեկամութիւն ել ընդ
 առաջ նոցա, մեծարել իբրև զվաստակեալս և զհիւրս. ընկալաւ
 զնոսա մեծամեծ ընծայիւք, և տայր զօրավարին և իշխանացն ա-
 մենեցուն պարգևս մեծամեծս, և բաշխէր զօրացն ամենեցուն

դահեկանս ի խոռուս¹, և ճաշս և ընթրիս ուրախութեան կազմէր
 ամենայն զօրացն մինչեւ ցեօթն օր: Ապա ելեալ ի նաւ եկն ի
 մէջ ծովուն խօսել ընդ զօրավարին պարսից. “զի՞նչ կամիք, ասէ,
 առնել, և վասն է՞ր եկիք ի տեղիս յայս. մի՞թէ զծով իբրեւ
 զցամաք համարիցի՞ք, մարտնչել ի սմա ընդ մեզ. կարող է Աս-
 տուած եթէ կամեսցի ցամաքեցուցանել զծովս առաջի ձեր. բայց
 զգոյշ լէրուք. մի գուցէ ոչ հաճեսցի Աստուած և խնդրեսցէ ի
 ձէնջ զվրէժ արեան կոտորածի աշխարհի. զի ոչ թէ վասն աւ-
 տուածպաշտութեան ձերոյ կամ բարեգործութեան և սրբութեան
 արար Աստուած զայս այսպէս, այլ վան մերոյ ամբարշտութեան ի
 Տէր, մեզք մեր արարին և ոչ քաջութիւն ձեր. բայց և զի՞նչ իսկ
 խնդրիցէ թագաւորն ձեր յինէն որ ոչ առնէ խաղաղութիւն.
 բառնալ կամի զթագաւորութիւնս զայս, մի՞ ջանասցի, քանզի յԱ-
 ստուծոյ հաստատեալ է, և բառնալ զսա անհնար է. բայց թէ
 Աստուծոյ այնպէս հաճոյ իցէ, կամք Աստուծոյ կատարեսցին: Աւ
 եթէ ասիցէ եթէ այլ թագաւոր նստուցից, արասցէ զի՞ եւ կամես-
 ցի և արձակեսցէ, և մեք ընդունիմք. ահաւասիկ է տեղի թագա-
 ւորութեանս. և եթէ զքէն արեանն Սուրկայ խնդրէ, զքէն
 արեան Սուրկայ խնդրեաց Աստուած ի Փոկասայ ի ձեռն հօր
 իմոյ Հայրակղի. և եթէ երկիր խնդրիցէ, ահաւասիկ² երկիրդ
 առաջի ձեր, եթէ կամիմք և եթէ ոչ կամիմք եհան Աստուած ի
 մէնջ և ետ ի ձեռս ձեր. և եթէ քաղաքս խնդրիցէ, ահաւասիկ
 է քաղաքք մեծամեծք և պարսպաւորք. այլ զանձս խնդրիցէ,
 ասացի թէ՛ տաց որչափ և ձեռն հասանիցէ: Աւ ոչ կամեցաւ
 լսել, այլ տակաւին ծարաւի է արիւնարբութեան. մինչև յե՞րբ
 ոչ կամիցի յազենալ արեամբ, մի թէ՛ ոչ կարէին հոռոմք սպա-
 նանել զնա, և բառնալ զթագաւորութիւնն պարսից, ի ժամանակի
 իբրեւ ետ Աստուած զսա ի ձեռս մեր, այլ արարին ի վերայ
 նորա ողորմութիւն: Տայց արդ ես զնոյն բարիս խօսեցայց և խըն-
 դրեցից ի նմանէ հաշտութիւն և սէր. և ի ձէնջ խնդրեցից երիս

¹ Ըստ հնչման բնակչաց Ղասսպուրականի սովորաբար խ ի տեղի շ ի կիր
 առնու հեղինակս:
² Ելլ օրինակ. երկիրդ ամենայն առաջի:

ինչս և լուարուք ինձ. ի բաց արարէք յաշխարհէ զսուր և զհուր և զգերութիւն, և յերկրոյ օգուտ գտանէք. զի ոչ դուք նուազիցիք ի սովոյ, և ոչ հարկք արքունի կորնչիցին. և ես աւասիկ արձակեցից թագաւորին ձերում պատարագս և հրեշտակս հրովարտակօք, խնդրել ի նմանէ զխաղաղութիւն աշխարհի և ընդ իս հաշտութիւն. Եւ նոցա ընկալեալ զխնդիրսն հաւանեցան առնել ըստ կամաց նորա, մինչեւ տեսցեն եթէ զինչ պատասխանի եկեսցէ յարքայէն իւրեանց, և կամ զօրուն զինչ հրամայեսցէ առնել: Եւ զօրուն զնացեալ անտի ձմերեցին ի Սուրիայ:

Իսկ թագաւորն պարսից ընդունէր զպատարագսն բերեալս ի ի կայսերէն, և հրեշտական անդրէն ոչ արձակեաց, և ոչ հրովարտակացն պատասխանի առնէր. այլ հրաման տայր զօրացն նաւս կազմել և անցանել ի Արտանդնուպօլիս: Եւ եղև պատերազմ և նաւամարտութիւն սաստիկ ի մէջ ծովուն: Եւ կորեան ի զօրացն պարսից յաւուր յայնմիկ սպառազէնք հեծելոց չորք հազարք հանդերձ նազք իւրեանց: Եւ տեսեալ զայնպիսի կորուստ ոչ ևս համարձակեցան ի նոյն գործ. այլ տարածեալ կալան զերկիրն ամենայն:

Եւ յաւել զբզուել ի սիրտս իւր արքայ Խոսրով. զի Տէր խըստացուցանէր զսիրտ նորա, զի կործանելոց էր զթագաւորութիւն նորա:

Գրէ հրովարտակ նախատանաց առ Կայսր՝ որ ունէր օրինակ զայս:

«Աստուծոց պատուական և ամենայն թագաւորաց տէր երկրի և ծովու, ծնունդ մեծին Արամազդայ Խոսրով թագաւոր: Ան Հայրակղոս անմիտ, և առ անպիտան ծառայ մեր, ոչ կամեցար կամօք տալ զանձն ի ծառայութիւն մեզ, այլ տէր և թագաւոր կուրսն զքեզ. զգանձ արքունի որ իմ առ քեզ է՝ ծախես, և զայդ ոչ գիտես եթէ վաղիւ համարս տալոց ես: Օ՛ ծառայս իմ պատրես, և զօրս աւազակաց ժողովեալ ոչ տաս ինձ հանգչել: այլ հանապազ պատրաստիս ինձ ի պատերազմ, և ասես վստահանալ Աստուածն իմ. արդ սուր է Աստուածն այն զոր դուդ ասես, վասն է՛ր ոչ փրկեաց զԿեսարիայ, և զԱնտիօք, և զՏարսոն, և զԱմասիայ,

և զԱրուսաղէմ, և զԱղէքսանդրիս, և զԹերապիտ, և զայլ աշխարհս: Մի թէ՛ և այժմ ոչ գիտիցես՝ թէ զամենայն երկիր, զծով և զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. արդ զԱրտանդնուպօլիս միայն ոչ կարիցեմ բերել: Բայց արդ զամենայն յանցանս քո և զվնաս զոր արարեր թողում քեզ. արի առ զինք քո և զօրդիս և եկ այսր, և տաց քեզ ազարակս, այգիս, և ձիթենիս, և սերմանս զի վարեսցես և հնձեսցես և մեք սիրով նայեսցուք ի քեզ: Ապա թէ ոչ՝ մի խաբեսցէ զքեզ յոյսն սնոտի, զի Քրիստոսն այն՝ որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել ի հրէիցն, այլ կալան զնա և սպանին ի վերայ փայտի, իսկ արդ զքեզ զիսորդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: Օ՛ ի թէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից զցանցս իմ և ըմբռնեցից զքեզ. և ապա տեսանիցես զիս այնպէս որպէս դու ոչ կամիցիս»:

Եւ առեալ Հայրակղի զհրովարտակն հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին և ամենայն մեծամեծացն. և ապա մտին ի տունն Աստուծոյ, և տարածեալ զհրովարտակն առաջի սրբոյ սեղանոյն, անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց յերկիր առաջի Տեառն և լացին դառնապէս. զի տեսցէ Տէր զնախատինս զոր նախատեաց զնա թշնամին: Եւ հաճոյ թուեցաւ Հայրակղի և ամենայն սինկղիտոսիցն նստուցանել զօրդին Հայրակղի յաթոռ թագաւորութեան, որ էր մանուկ փոքր. և ինքն հանդերձեալ կազմել զնալ ընդ արեւելս, նաւել ի Քաղկեդոն: Եւ զօր պարսից արքային որ յաշխարհին՝ ոչ գիտացին. և Հայրակղի ժողովեալ զամենայն արեւելեայս իբրև հարիւր և քսան հազար, զիմէ ի վերայ Խոսրովայ: Եւ ճանապարհ արարեալ ընդ կողմն հիւսիսոյ ել զէպ ուղիղ ի Կարնոյ քաղաք, և անցանէ ի Շիրակ, և հասեալ ի Գուին աւերէ զնա, և զՆախաճաւան, և զՈրմի, և զիմեալ ի Գանձակն Ատրպատականի, բրէ զնա, աւերէ զԱհմատան, և զՄայ, կործանէ զբաղին հրատին մեծի, որում վշնապն կոչէին, և ընուն զծովակն որ յանդիման հրատին՝ դիակամբք. զխօսուն և զանասուն, զայր և զկին և զմանուկ առ հասարակ մաշեցին ի սուր սուսերի. և արքայ Խոսրով զարհուրեալ պատրաստի ի փախուստ, քանզի զօրացաւ յաղթութիւնն Հայրակղի. և ամենայն ուրեք ուր և

հանդիպէր զօրուն պարսից, առ հասարակ սատակէր զամենեւեան մինչ ոչ մնալոյ սպրեալ:

Օչ այս յառաջագոյն խնայեալ հին պատմագրին, յառաջատես զկործանումն նոցա յայտ առնէ, և զոր ասեն այսպիսի ինչ է. «վայ քեզ, եղուկ դու երկիրդ պարսից, յորժամ բազմախուռն դունդք զօրացն յուռնաց ի քեզ արշաւանս եղեալ հասանիցեն և հարկանիցեն զքեզ ի սուր սուսերաց, և յառաթուր սմբակաց: Վայ քեզ, եղուկ դու այր քաջ արքայդ մեծանուն, յորժամ կարկառիցէ Ռարձրեալն զձեռն իւր ի կործանել զքեզ, և ի խորտակել զգաւազան ամբարտաւանութեան քո. յայնժամ մերկասցի արեգակն զլոյս իւր ի քէն, և զգեցուցէ քեզ խաւար. յայնժամ ահա գինս որոտալով ճայթիցէ ի վերայ քո երկինք, և լսիցէ հնչելն և բոմբիւն և դղրդիւն յանդնոց. ձայն որոտալոյ սմբակաց բազում ամբոխից երիվարաց, և աղաղակ բազում սպառազինաց յարձակեսցին ի վերայ քո: Յայնժամ ամօթալից աչօք տեսցես զբազմափառ և զպայծառացեալ նշանս դրոշմացն բարձրացելոց: Յայնժամ թանձրացեալ մթասցի, բալ և մառախուղ, խաւար ի վերայ լերանց և դաշտաց քոց. յայնժամ կերիցէ սուր զպատերազմողս քո. ելցեն ի քեզ փայտահարք բազումք և կոտորեսցեն զմայրս քո մեծամեծս, և զմատաղատունկս բարձունս. յայնժամ ելցէ հուր ի քէն ծնեալ և կերիցէ զքեզ և զբազմութիւն ուստերաց և դասերաց քոց, ի քէն ակնունելով զբորբոքումն: Օ՛ ի որովք բարձրացար և ամբարտաւանեցար, նոքիմբք խոնարհեսցիս և անկցիս: Քակտեսցի և աւերեսցի պերճութիւն տաճարաց քոց, և ամենայն ուրէք անարգեսցի: Եւ զոր ծնար և զգուցերն՝ քեզէն կոչեսցես ի մահ:» Եւս ամենայն վճարեցաւ պարսից ի ձեռն յունական սրոյն:

Իսկ Խոսրովու կարծեալ արծարծեալ զզօրս իւր, և որք ի դրանէն արքունի որ կոչին համհարցք և փուշտիպանք, և ամենայն արք ընտիրք տան թագաւորին ոյժ առեալ դարձեալ պատերազմել ընդ Հայրակղի, և նա զնաց ընդդէմ նոցա սաստիկ զօրութեամբ, և եղև բալ և մութ թանձրամած խաւարին ի վերայ երեսաց ամենայն երկրին, և ոչ գիտացին զօրն պարսից զդարձն Հայրակղի ի վերայ նոցա. մինչեւ երթեալ խառնեցան և բախէ

ցին զմիմեանս պատերազմօք, այնպէս զօրացոյց Տէր զողորմութիւն իւր ի վերայ Հայրակղի յաւուր յայնմիկ տալ ի ձեռս նորա զամենեսեան, և նորա հարեալ սատակեցին զնոսա սրով սուսերի յանխնայ. սպանին և զզօրավարն ի պատերազմին, և զմնացեալ սակաւն ի մէջ արարեալ, շրջափակ տուեալ: կամէին զամենեսեան սատակել: Եւ նոցա ձայն բարձեալ ողորմագին պաղատանօք առ Հայրակղոս, եթէ՛ «Մատուածասէր և բարերար տէր արա ի վերայ մեր ողորմութիւն, թէպէտ և չեմք արժանի ողորմութեան:» Յայնժամ Հայրակղոս հրամայեաց առնել ի վերայ նոցա ողորմութիւն: Եւ թողին զնոսա արք իբրեւ չորք հազարք, վերաորք բոկք և մերկք և հետեւակք: Եւ ընդ առաւօտն հրամայեաց Հայրակղոս ասպատակս սփռել ի վերայ ամենայն երկրին, և հարկանել զամենայն երկիրն սրով սուսերի: Եւ Խոսրով արքայ փախստական զնաց, և անցեալ զՌեկղաթաւ ի Վեհկաւատ հրամայեաց զլար կամուրջացն կտրել, և Հայրակղի հասեալ բանակեցաւ առ դուրս Տիսպոն քաղաքի, և քանդեալ աւերեսց զամենայն սպարանս թագաւորին, և այրեաց զնոսա հրով, և բազում զանձս մթերեալս յափշտակեաց անչափ աւարաւ զանձս ոսկոյ և արծաթոյ և հանդերձից, և անասուն բազում յոյժ, և բազմութիւն գերեաց իբրեւ զաւազ ծովու անթիւ: Բայց տիկնայքն և հարձքն և ամենայն որդիքն արքայի, և արքունի երիվարացն էին անդէն ի Վեհկաւատ, և սկսաւ Խոսրով արքայ ժողովել զմնացեալ նախարարս զօրացն և զզօրն որ գերծեալ էին ի պատերազմէն: Եւ խօսէր ընդ նոսա սաստիկ և ահագին դատաստանօք և սպառնալեօք. թէ՛ «ընդէ՛ր և դուք ոչ մեռարուք ի պատերազմին, քան թէ ելեալ փախստական գնացէք զալ առ իս և տալ համարձակութիւն ծառայի իմում ի յայսքան վաս. մի՛ թէ արդեօք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք:» Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ի մէջ առեալ ամենեցուն նոցա ասեն. «Թէպէտ և ի թշնամեացն սպրեցաք, սակայն ի ձեռաց դորա մեզ չիք սպրել: արդ եկայք իմասցուք ինչ,» Յայնժամ երդուեալ միաբանութեամբ գնացին ի գիշերի և անցին ընդ զում ի Վեհկաւատ, և կալան անդ զտիկնայսն ամենայն, և զհարձսն, և զորդիսն արքայի, և զերիվարսն արքունական, որով եկեալ էր Խոսրով արքայ ի Տիսպոն. հանին զաղտաբար ի գիշե

րի, և արքայ խորով ոչ միոյ իւրք չէր տեղեակ. և զորդի նորա
 Կաւատ նստուցին թագաւոր. և նա դիմեալ եկն ի վերայ նորա. և
 ոմն ընթացեալ ետ դոյժ վաղվաղակի խորովու, թէ ապստամբե-
 ցաւ ամենայն արեաց երկիր ի քէն, և զորդի քո Կաւատ նստու-
 ցին թագաւոր, և ահաւաղիկ դիմեալ դայ ի վերայ քո: Եւ ընդ-
 ոստուցեալ խորով ի յահէն և զարհուրեալ մեծաւ դողութեամբ,
 խնդրեաց իւր տեղի փախստեան, աղաղակեաց և ասէ, «ձի, ձի», և
 մտեալ յասպատանն, ոչ հանդիպեցան ձիոյ. յայնժամ արքայ
 խորով յայլակերպս եղեալ գնաց եմուտ ի բուրաստանն արքունի,
 և երթեալ ի թաւ պուրակս բուրաստանացն մտեալ ի ներքոյ թաւ
 թփոյ ծաղկոցն որ էր մուրտ բազում, զուղեալ դադարեաց: Եւ
 Կաւատ արքայ հրամայեաց խնդիր առնել, և երթեալ ի բուրաս-
 տանն գտին զնա ի թաւի անդ զուղեալ. կալան զնա և եկին ածին
 զնա ի գախիճ անդր. հրաման ետ արքայ Կաւատ արկանել զնա
 ի տուն մի արքունական սենեկացն. և մտանէին առ նա արք ի
 նախարարացն խոսէին դատաստանօք և նախատէին զնա, անար-
 գէին և գնային: Եւ յս եղեւ զաւուրս ինչ, ապա անարգեաց զնա և
 Կաւատ արքայ, եհատ ի վերայ նորա դատաստան մահու, և հրա-
 մայէ արանց մտանել և սպանանել զնա. որք մտեալ քարտակա-
 տեցին զնա տապարօք ի սենեկի անդ և սպանին: Հրամայեաց և
 զեղբարսն իւր սպանանել, որք ի միում ժամու սպանան արք քա-
 ուսուռն, ամենեքեան ի չափ հասակի եկեալ, և Կաւատ արքայ
 հաստատեցաւ յաթու թագաւորութեան. և արար խաղաղութիւն
 մեծ ընդ կայսեր և ընդ ամենայն երկիր ի շխանութեան իւրոյ: Եւ
 և կայսեր զամենայն զոր և կամեցաւ առնուլ, և մինչդեռ խորհէր
 արքայ Կաւատ վասն շինութեան աշխարհի և խաղաղութեան,
 եհաս նմա վախճան կենաց և մեռաւ, կեցեալ ամիսս վեց: Եւ յետ
 մահու նորա նստուցին թագաւոր զորդի նորին զԵրտաշիր, կարի
 տղայ մանուկ: Յայնժամ Հայրակղէս գրէ առ խորեամ և ասէ.
 «Կաւատ թագաւորն ձեր վախճանեցաւ, և որդի նորա մանուկ
 տղայ է. բայց արդ ի քեզ հասեալ թագաւորութիւնդ, և ես քեզ
 տայ զնա, և եթէ զոր պիտոյ իցէ յօգնականութիւն արձակեցից
 որչափ և կամիս. բայց արդ եկ ի կողմանցդ յայդցանէ, եկից և ես
 յասորեստան, և երդումն արարեալ ուխտ զիցուք ի մէջ մեր եր-

կոցունց, խաղաղութեամբ ունել զթագաւորութիւն», Եւ հաւա-
 նեալ խորեամայ եկն առ Հայրակղոս արքայ յուռնաց, թողեալ ի նա
 զԵրտաղէմ, և զԿեսարիայ պաղեստինացւոց, և զամենայն կող-
 մանս անտիրացւոց, և զամենայն քաղաքս գաւառացն այնոցիկ.
 և զՏարսոն կիւրիկեցւոց, և զմեծ մասն Հայոց, և զամենայն զոր
 միանգամ կամեցաւ Հայրակղոս, և ուրախ եղեւ մեծապէս խըն-
 դութեամբ. և Հայրակղոս տայ նմա զթագաւորութիւնն, և խոս-
 տանայ զոր որչափ և պիտոյ իցէ: Եւ խնդրէ ի նմանէ խնդիրս ա-
 ու ջին, ասէ. «ԶՍտուածնկալ սուրբ Նշանն զոր գերեցեր յԵ-
 րուսաղէմէ, խնդիր արարեալ մեծաւ փութով այսրէն դարձու-
 ցես», Յայնժամ երդուաւ նմա խորեամ և ասէ. «հրամայեա՛ արձա-
 կել արս հաւատարիմս, և ես յորժամ հասից ի գուռն արքունի,
 ի նմին ժամու խնդիր արարից խաչին, և գտեալ զնա տայց բերել
 առ քեզ», և արար նմա հաւատարմութիւն յոյժ գրով, և կնքեալ
 աղիւ ըստ սովորութեանն իւրեանց երդումն, և խնդրեաց ի նմանէ
 զոր ինչ սակաւ յերեւելի մարդկանէ, յորս ինքն վստահն էր:
 Իսկ խորեամայ առեալ զզորսն երթեալ ի թագաւորանիստն, հրա-
 ման տուեալ այլոց ոմանց սպանին զտղայ թագաւորն զԵրտաշիր:
 Յայնժամ արձակեաց Հայրակղոս արս հաւատարիմս առ խորեամ
 վասն Ստուածնկալ սուրբ խաչին. և նորա խնդիր արարեալ մե-
 ծաւ ստիպով մինչև կարացին դտանել նովմբ կազմածով. և ետ
 յայրսն որք եկեալ էին, նորա առեալ գնացին փութանակի և ետ
 բերողացն Հայրակղոս ինչս բազումս և մեծարեալ արձակեաց
 պատուով: Եւ գումարեալ Հայրակղի զամենայն զորս իւր յորդոր
 և խնդալից սրտիւ, բազմութեամբ զորաց ել ընդ առաջ սուրբ
 Նշանին, ի պատիւ հրաշալի և երկնաւոր գանձուն. և տարեալ
 հասուցանէր ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ: Եւ ապա անտի ոչ
 սակաւ ինչ լինէր յաւուր յայնմիկ ձայն լալոյ, հեղումն արտա-
 սուաց յահագին բորբոքմանէ սրտից նոցա, և գութ խանդաղատա-
 նաց թագաւորին և ի շխանացն և զորացն ամենեցուն և բնակչաց
 քաղաքին. և ոչ որ կարէր երգել զօրհնութիւն սաղմոսացն, և
 կամ լսել ի զթալից արտասուաց ժողովողեանն միանգամայն և
 յայնչափ խնդութենէն: Եւ կարգեալ հաստատեաց Հայրակղոս
 զսուրբ Նշանն անդէն ի տեղուջ իւրում ի սուրբ Պողոսոսայ: Եւ

բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն և աղքատաց քաղաքին օրհնութիւն և զինս խնկոց, և ինքն զնայ ի միջագետս ասորոց, զի կալեալ հաստատեսցէ ինքեան զքաղաքսն և զսահմանսն ամենայն որ առ խոսրովաւ և առ Սուրիաւ հաստատեալ էր: Եւ եկաց սուրբ Խաչն Տերունական Մատուածակերտ քաղաքին մինչև ցմիւսանգամ առածն Երուսաղէմի, որ յորդոցն Խամայէլի:

Եւ խոռեմայ առեալ զԹագաւորութիւնն յաւուր միում զգեցեալ էր հանգերձ Թագաւորական, և հեծեալ յերիւար արքունի, և շրջէր ի մէջ ամենայն զօրացն իւրոց ցուցանել զինքն և քաջալերել զզօրսն. և յանկարծակի ի թիկանց կողմանէ յարձակեալ ի վերայ նորա արանց, հարեալ սատակեցին զնա: Եւ զԹագաւորեցուցին զՏորն զգուսարն խոսրովայ որ էր կին նորին, որում ՚Բամբիշն կոչէին. և կարգեցին հրամանատար ի դրանն զՍոռոխ Որմզդ, որ և սպանաւ ի ՚Բամբշանէն որ կոչէին ՚Բոր: Եւ կալաւ ՚Բորն զԹագաւորութիւնն ամս երկու և մեռաւ: Եւ յետ նորա ածին զՍոսրոյ զոմն տղայ մանուկ և նստուցին իւրեանց Թագաւոր. և նա փութանակի վախճանեցաւ. ապա ոմանք Թագաւորեցուցին զՂարմիկ դուստր խոսրովու. և զօրն խոռեմայ Թագաւորեցուցին զՈրմզդ ոմն ի Սճուին քաղաքի. և յայնմհետէ նուազեալ պատառեցաւ Թագաւորութիւնն պարսից: Յետ այսր ամենայնի Յազկերտ Թագաւորեաց ի Տիսպոլն, և ունէր զԹագաւորութիւնն երկիւղիւ. և ոչ հրամանատու այլ անձնապահ: Որ և ի սա հասեալ վախճան եղեւ Թագաւորութեանն պարսից զոր յետ սակաւու միոյ ասասցուք: Եւստանօր և ի դէպ ելանէ մարգարէութիւնն Քանիէլի, տեսութիւն անհեղեղ պատկերին բազմախառն նիւթօքն ի վերայ խեցեղէն և երկաթեղէն ոտիցն:

բ. Պատմութիւն Ստեփաննոսի Տարոնեցոյ, Փարիզ, 1859.
եր. 85—100, և 114—120.

Եւ ապա խոսրով արքայն Պարսից զՍուրէն ոմն ազգական իւր, որում անուն էր Ղիհովր - Վ շնասպ հանէ ի հազարապետութիւն Հայոց: Որ եկեալ կալաւ զերկիրս մեր յոյժ հարստահարելով զնախարարս Հայոց. զի շնայր ընդ կանայս ազատաց ոչ առնելով զայրն տէր կնոջ իւրոց: Բնդ որ զայրացեալ Վարդանայ բզեշխի՝ որդւոյ Վասակայ որ էր յազգէն Սամիկոնէից, սպասեալ զիպող ժամանակի՝ սուսերահար առնէր զՍուրէն մարդպան, (եւ) յերկիր կործանէր յամի քառասուն և միերորդի Թագաւորութեան խոսրովու, որ էր ամ եօթներորդ Թագաւորութեան Յուստիանոսի՝ յամեանն արեգի քսաներկուսն ամսոյն, որ է փետրուարի յաւուր երեքշաբաթուօջ, Եւ իշխանք Հայոց համօրէն ապստամբեալ ի Պարսից՝ ձեռն ետուն ի Յունականն՝ նոքօք ընդդէմ կալով սաստիկ մարտիւ: Իսկ Վարդանայ առեալ զընտանիս իւր և զայլ պայազատսն՝ փախստեայ անկանի յաշխարհն յունաց ի Թագաւորեալ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս: Եւ երթեալ յանդիման լինէր Թագաւորին Յուստիանոսի որ զսուրբն Սոփիա շինեաց, և հաղորդի ընդ նմա օրինաց. և յիւր անունն անուանէ զաւագ դուռն սուրբ Սոփիայ, որ մինչեւ ցայսօր կոչի դուռն Հայոց:

Եւ այս են ժամանակք մարտից, երկպառակութեանց, անթիւ սպանմանց, զերութեանց, առից, խռովից, կասպանաց, նեղութեանց, պակասութեանց, խիստ սովու, սրոյ և մարդամահու, աւերելոյ աւանից, հրդեհից շինուածոց և ամենայն վնասուց բազում աշխարհաց յերկուց կողմանց հասանէր, մոռացեալ աստուածպաշտութեան: Իսկ զինի Տեառն Սովսիսի եկաց կաթողիկոս Հայոց տէր Եբրահամ ի գաւառէն Ռշտունեաց, ի գեղջէ Եղբաթանից հրամանաւ Սմբատայ Բագրատունւոյ որ էր մարգ-

պան Հայոց ի Խոսրովու հրամանէ: Այս Սմբատ երթեալ յաշխարհն Վրկանի պատերազմաւ, և գտեալ անդ ազգս գերեալս ի Հայոց բնակեալ ի Թուրքաստան անպատին որ Սաղաստան աւուռանի, մոռացեալ զլեզու և զգարութիւն հայերէն: Օր տեսեալ Սմբատայ, և ուրախացեալ յոյժ՝ երէց մի Հարէյ անուն՝ վարդապետ նոցա կարգէ. յորմէ ուսեալ զգարութիւն հայերէն՝ կան մինչեւ ցայսօր վիճակ սրբոյն Վրիգորի:

Իսկ հայրապետն Աբրահամ բազում ջանիւ հոգ տարեալ վասն Վրաց աշխարհին՝ ոչ կարաց դարձուցանել յուզղութիւն. ապա հատեալ աստուածային սրով նզովեաց ամենայն Հայոց միաբանութեամբ: Իսկ կայսրն Մաւրիկ զՅովհան ոմն նստուցանէ կաթողիկոս մասին յունաց: Եւ Աբրահամնստէր ի Ռուին: Եւ շոտ ոմն առաքեալ յարքայէն պարսից Խոսրովու, հարեալ զյոյնն՝ էառ զՎթովիճ՝ քաղաք Հաշտենից, նոյնպէս և զքաղաքն Կարնոյ. և գերեաց զՅովհան կաթողիկոս ամենայն սպասուք եկեղեցւոյն և տարաւ ի Համատան. որ կալաւ զաթոռն ամս 16: Այլ Աբրահամայ կալեալ զաթոռն ամս 23՝ վախճանի:

Իսկ յետ սուսերահարն լինելոյ Սուրենայ ոչ ևս պարսիկ մարզպան առաքէր ի Հայս Թագաւորն պարսից. այլ ի խնդրոյ նախարարացն իշխան հաստատէ Հայոց զՌաւիթ Սահառունի, որ կալաւ զհազարապետութիւն Հայոց ամս 30 հրամանաւ Ումզիճի՝ որդւոյ Խոսրովու՝ պարսից արքայի: Իսորա երկոտասան աւին երեւեցաւ Սահմէտ՝ որդի Աբղլայի ի 68 թուին: Եւ սկիզբն լինի Թագաւորութեան Իսմայելի 72 թուականին: Եւ զկնի Տեառն Աբրահամու եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր Կովիտաս ի գաւառէ Արագածոտոյ, ի գեղջէ Աղցից՝ ամս 8: Սա շինեաց զհանգստարան սրբոյն Հռիփսիմայ գեղեցկադիր շինուածով. քանզի խարխալեալ էր առաջին շինուածն սրբոյն Սահակայ: Եւ ի սորա ժամանակս փայլէր վարդապետութեամբ Յովհան մայրագոմեցի որում զկաթողիկոսութիւնն հաւատացեալ էր Կովիտաս: Սա գրեաց զերիս գիրս. և զանուն իւր ոչ վերագրեաց ի նոսա վասն չընդունելոյ ժողովրդեանն. անուն միոյն՝ խրատ վարուց, և անուն միւսոյն՝ հաւատարմատ, և անուն միւսոյն՝ նոյեմակ:

Եւ ապա Տէր Քրիստափոր ազատ յաբրահամեան բարձէն

յԱպահոսեաց դաւառէն՝ ամս 6: Օսա ընկեցին յաթոռոյն՝ զի խոզովութիւն առնէր ի մէջ իշխանացն. յետոյ և այլ ինչ պատճառ ասացին: Տէր Լզր ի Նգայ գաւառէ, ի գեղջէ Փառաժնակերտոյ՝ ամս 10: Սա հանդիպեալ Հերակլի ի Կարնոյ քաղաքի, ոչ տանելով ընդ իւր զՅովհան՝ փակակալ սրբոյն Վրիգորի, որ յայնմ ժամանակի կատարեալ էր աստուածային գիտութեամբ, այլ զոմն կիսակատար գիտութեամբ ընդ իւր առնոյր: Եւ հասեալ ի ժողովն՝ խնդրէ ի նմանէ Հերակլ ձեռնարկ հաւատոյ: Իսկ նոքա իբրեւ տգէտ զորով աստուածային գրոց՝ խարեալ խորամանկութեամբն յունաց՝ նզովեալ զամենայն հերձուածողս բաց ի ժողովոյն Քաղկեդոնի, հաղորդեալ նոցա ըստ օրինաց՝ մեծապարգեւ փառօր դառնային, զկողբ ժառանգեալ փոխան հաւատոյն: Որոյ ընդ առաջ ելեալ նմա ուխտ եկեղեցւոյն. իսկ Յովհան ոչ ել. և մեղադրեալ Լզրի՝ ծանուցանէ նմա. որոյ ասացեալ «քաւ լիցի ինձ հաղորդել այնմ որ քակեաց զցանկ հաւատոյ», Եւ ապա բռնութեամբ մոռեալ ի սենեակն՝ ասաց Լզր «զի՞ ընդվզեալ և խրոխտացեալ ոչ տեսանես զմեզ», Եւ նա ասէ «խրոխտումն ոչ գոյ յիս. այլ ջատագով ճշմարտութեան կամիմ լինել. բայց դու յիրաւի կոչեցար Լզր. զի յեզր հանեալ տրոհեցեր զՀայաստանեայս քակեալ ըզսահմանս հաւատոյ հարցն և խրամատեալ զառաքելական զցանկն՝ կործանեալ ի մարդադաւան տօմարն Եւոնի», Եւ զայս ասացեալ զնաց յերեսաց նորա անարգանօք: Եւ երթեալ բնակեցաւ ի Մայրոյ վանս. ուստի հալածեալ զնա Լզրի՝ կոչէ գտեղին մայրագոմ, և զՅովհանն՝ մայրագոմեցի: Իսկ նորա զնացեալ ի Վարդման՝ անդ կատարէ զկեանս իւր առաքելաջան հանդիսիւ: Օսմանէ համբաւի հերձուած մոռանել յեկեղեցի, որ ոչ է սորա. այլ այլ ոմն Սարգիս անուն յաշակերտաց նորա արար զայն, զոր հալածեաց Յովհան յիւրմէ:

Իսկ զկնի Ռաւիթի Սահառունւոյ եկաց իշխան Հայոց Թէոդորոս Ռշտունի ամս 25: Եւ զկնի Լզրի յաջորդէ զաթոռն Ներսէս՝ եպիսկոպոս Տայոց: Սա շինեաց զվկայարան սրբոյն Վրիգորի ի վերայ վերապին յԱրտաշատ, և զմիւս ևս հրաշապայծառ եկեղեցին զսրբոյն Վրիգորի Վաղարշապատու առապարին զանազան յօրինուածով:

Յայնմ ժամանակի ամիրապետն Տաճկաց ել ի Սին անապատէն զօրու ծանու, և անցեալ ընդ ծով ի հարաւակողմն յարեւելս ի Սինդ, ի Պարս, ի Սագաստան և ի Սրման և ի Հնդկիս, և աւելեալ գերեաց բառնալով զամենայն թագաւորութիւնս ազգացն բաց ի Հռոմէացւոցն: Օ, որ տեսեալ ապա թէտորոսի Ռշտունեաց տեառն, որ էր զօրավար Հայոց և այլոց համախորհից (միաբանութեամբ) ի բաց կացեալ ի կայսերէ՝ հնազանդին Տաճկաց: Իսկ կայսրն կոստանդին՝ թոռն Հերակլի մեծաւ ցասմամբ դիմէ ի Հայս, խորխտայր ջնջել ի միջոյ: Որում ընդ յառաջ ելեալ Հայրապետն Ներսէս՝ համողէր ի խաղաղութիւն, և ի միասին հասեալ ի Ռուին քաղաք, հրամայէ կայսր հռոմ երիցանց մատուցանել պատարագ յեկեղեցիսն, և ի միասին հաղորդեցան օրինաց կայսրն և կաթողիկոսն: Յորմէ զայթակեցան բազումք զի ութ օր ի խորհրդի եկաց կայսրն ըստ սովորութեան: Եւ ի ժամ ճաշուն արհամարեալ լինէին ազատքն Հայոց առաջի նորա:

Իսկ կայսրն գնացեալ ի կոստանդնուպօլիս թողու ի զօրաց իւրոց վերակացուս աշխարհիս Հայոց, և ապա վիշապն ապստամբ, ամենաչար դէւն՝ աստուածամարտ դազանն ոչ լուէր յիւրոց խորամանկ խորհրդոց չարութենէ, այլ անքուն ակամբ երկնէր յանձն իւր յարուցանել հալածանս ի վերայ եկեղեցեացն Աստուծոյ որ ի Հայաստան աշխարհիս, քանզի յայսմ թագաւորութեան կոստանդին՝ որդւոյ կոստանդեայ թոռին Հերակլի, արկ նա ի գործ զբնիկ կախարդութեան իւրոյ զչարութիւն պղտորել զհաւատս մանկանց եկեղեցւոյ, և արբանեակս իւր կալաւ զգօրս յունաց որ ի Հայաստան աշխարհիս: Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք զՀռոմն ի հաղորդութիւն մարմնոյ և արեան Տեառն:

Եւ արդ՝ գրեն նոքա ամբաստանութիւն ի կոստանդնուպօլիս առ կոստանդին թագաւորն և առ Հայրապետն թէ՛ իբրև զանօրէնս համարեալ եմք յաշխարհիս այսմիկ զի անարժանս համարին Քրիստոսի Աստուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտօմարն Ալեոնի, և նդովեն զնոսա և զամենեսին որք ըստ նոցա խորհին ի հաւատս: Յայնժամ հրաման ետ թագաւորն հայրապետաւն գրել ի Հայս հրովարտակ առ սրբասէր կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, և առ մեծն թէտորոս՝ Ռշտունեաց տէր, որ էր իշխան աշխարհիս և

զօրավար զօրացն, և առ ամենայն իշխանս աշխարհիս զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հռոմոց, և մի՛ խոտեցեն զժողովն զայն և զտօմարն, և եթէ զտցի ոք յիշխանացն: որ ընդդիմացի հրամանին, ի պատուոյն և յիշխանութենէն ի բաց ընկեսցի, և զինչս նորա զամենայն յարքունիս կալցեն: և տարեալ զնա ի դրունս թագաւորաց՝ անդ արասցեն պատասխանի: Եւ էր անդ այր մի ի Ռագրեանդ գաւառէ, ի Ռագրեան գեղջէ, որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և էր անուն նորա Վաւիթ, զնա հրամայեաց արձակել ի Հայս, զի երթեալ ի բաց հատցէ զհակառակութիւն և արասցէ միաբանութիւն:

Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսուեր և ամենայն իշխանք աշխարհին ի Ռուին քաղաքի առ քրիստոսասէր և ճշմարտապատում կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս և առ բարեպաշտ իշխան աշխարհին և զօրավարն Հայոց թէտորոս Սահառունի պատրիկ, որ էր Ռշտունեաց տէր, և տեսին զհրաման թագաւորին, և լուան բանս ի փիլիսոփայէն, որ ուսուցանէր բաժանմամբ գերկուց բնութեանցն վարդապետութիւն ըստ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Եւ իբրև լուան՝ ոչ առին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւն սրբոյն Վրիգորի ըստ տօմարին Ալեոնի, Եւրդ հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել բանիցին պատասխանի և ցուցանել զհաստատութիւն հիմնադրութեան ճշմարիտ հաւատոյն իւրեանց, զոր ունէին յառաջին և ի բուն վարդապետացն իւրեանց: Օ, ազաղակ բարձեալ ամենեցուն ասէին թէ՛ լաւ լիցի մեռանել քան զարձակ բարձեալ ամենեցուն ասէին թէ՛ լաւ լիցի մեռանել քան թէ՛ փոխանակել զվարդապետութիւն սրբոյն Վրիգորի ընդ ժողովոյն Քաղկեդոնի և տօմարին Ալեոնի, (որ) յոյս ճշմարիտ թուի մեզ ամենեցուն, իսկ որ զուղիղն կամիցին պարագիտել ճանապարհ, ասացեալն յառաքելոյն: Եւրդ՝ աղաչեմ նախքան զամենայն առնել աղօթս, խնդրուածս, պաղատանս, գոհութիւնս վասն ամենայն մարդկան, մանաւանդ վասն թագաւորաց և ամենայն իշխանաց, զի խաղաղութեամբ և հանդարտութեամբ վարեսցուք զկենսա մեր ամենայն աստուածապաշտութեամբ և սրբութեամբ:

Եւրդ թէպէտև անարժանութիւնս մեր յովազոյն է, բայց զհրամայեալսն՝ մեզ՝ յոյժ փութամբ կատարել առնելով աղօթս ի վերայ ամենայն մարդկան, բայց և սոսաւել ի վերայ աստուածրն:

կալ փառաց թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանաց և զօրաց և բոլորովին իսկ աստուածապազ պալատանդ, յոր սէրն Մատուծոյ լիով հանդուցեալ է, և շնորհք աստուածային պարգևացն ամենեցուն իսկ յայտնի են ի վերայ ձեր, զի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզօրագոյն քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ ոչ մարդկային ձեռամբ, այլ աստուածային աջովն է պսակեալ, զոր ոչ որ երբէք կարացէ փոխանորդել, բայց միայն Քրիստոսի թագաւորութիւնն. քահանայապետութիւն սուրբ և ճշմարիտ՝ լի աստուածային շնորհիւ. նախարարք և զօրք քրիստոսասէրք, և բազմութիւն ամենայն ժողովրդոցդ՝ ժողովուրդ Քրիստոսի Մատուծոյ, և մեք պանծացեալ ի լոյս փառաց ձերոյ աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժելի հաւատով կացեալ մնացաք ի մէջ դառնաշունչ և դժնդակ և անօրէն թագաւորացն պարսից: Օ, ի յորժամ բարձին զթագաւորութիւնն, կորուսին զամենայն նախարարս և զզօրս աշխարհիս, կոտորեցին սրով զարս և զկանայս, և ի գերութիւն վարեցին զբազմութիւն քաղաքացն և զիւրից: Իսկ մնացելոցն սուր ի վերայ շողացուցեալ բազում անգամ ջանացան դարձուցանել ի մոլորութիւն. բայց ոչ կարացին շարժել: Նաև ամաչեցին անօրէնքն յունայնութեան իւրեանց զի նշան քրիստոնէական հաւատոյ հզօրագոյն է քան զամենայն թագաւորութիւնս հեթանոսաց. մինչև հրաման տալ անօրէն թագաւորացն կալատայ, և յետ նորին՝ որդւոյ նորին Խոսրովու թէ՛ իւրաքանչիւր որ զիւր հաւատ կալցի. և յայսմհետէ մի՛ որ իշխեսցէ նեղել զայս. ամենեքեան մեր ծառայք են, մարմնով մեզ ծառայեսցեն. վասն հոգւոց, որ զհոգին դատէ՝ նա զիտէ և նորա:

Մպա դարձեալ յաւուրս Խոսրովու՝ որդւոյ Որմզդի յետ գերութեանն Երուսաղէմի հրաման ետ արքայն Խոսրով ժողովել ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանց արևելից և Մտրեստանեսայց ի դուռն արքունի. «Լեմ, ասէ, թէ երկու կողմանք են քրիստոնէից, և մին զմիւսն նզովէ վասնզի չհամարի իրաւացի. արդ՝ միաբանութեամբ ամենեքեան ի մի վայր ժողովեսցին»: Եւ ժողովեցան անդ ամենայն եպիսկոպոսուներ և երիցունք և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ: Եւ կացոյց ի վերայ նոցա ոստիկանս զՄբատ Բագրատունի՝ զանուանեալն Խոսրով շնում և զբժշկա-

պետն արքունի: Եւ անդ ի գերութեան և Օ աքարիա՝ հայրապետն Երուսաղէմի և այլ իմաստասէրք բազումք զորս գերեալ էր Մղեքսանդրացոց քաղաքէն: Որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով արդարութեամբ ի վերայ հասանել, և զուղիղն և զճշմարիտն ծանուցանել արքայի: Եւ ժողովեալ ամենեքեան ի դահլիճն արքունի՝ եղև վէճ և աղաղակ մեծ. քանզի ոմանք էին յուղղափառութեան՝ հաւատով և գրով և կնքով հին թագաւորացն միաւորեալք և միաբանեալք ընդ հաւատոյ աշխարհին Հայոց: Եւ ոմանք Նեստորականք և Սեւերիտք և այլ բազմութիւն խառնիճաղանճ ազանդոյն: Նաև հայրապետն ևս իւրովք համազգեօք յառաջ մատուցեալ՝ առնէր ամբաստանութիւն ըստ իւրոց բնիկ սովորութեանց: «Մի կոչեսցի» ասեն, աստ այրն այն: Եւ ծանուցին զբանս թագաւորին: Մսէ թագաւորն «յը հրամանաւ եկն նա ի տեղին յայն. արդ՝ գանալից լիցի և գնացէ ի տեղի իւր»: Նոյնպէս և զայլ աղանդոյն բազմութիւն. բայց միայն զՆիկիականն և զկոստանդնուպոլսին և զԵփեսոսին և զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել:

Վիպեցան անդ ի ժամանակին յայնմիկ արք երկու՝ եպիսկոպոսք յաշխարհէն Հայոց, արք հաւատարիմք զորս վասն բռնութեան աշխարհիս էին արձակեալ զի ծանուցեն թագաւորին. կոմիտաս՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոս և Մատթէոս՝ Մատուռնեաց, և ունէին ընդ ինքեանս պատրաստական զպատմութիւնս սրբոյն Պրիգորի և զայլ ևս վարդապետական պատմութիւնս: Եւ հրամայեաց հարցանել թագաւորն եթէ՛ յորոց թագաւորաց աւուրս եղեն ժողովքդ այդպիկ: Մսացին թէ՛ «Նիկիոյ ժողովն առ կոստանդիանոսիւ եղև. կոստանդնուպոլսին՝ առ մեծն Թէոդոսիւ. Եփեսոսին՝ առ Թէոդոսիւ փոքու. Քաղկեդոնին՝ առ Մարկիանոսիւ»: «Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ՛ «երից թագաւորաց հրամանքն ճշմարիտ լինել թուին քան զմիոյն»: Եւ ի վերայ հասեալ թագաւորին գրով վասն Նեստորի թէ՛ ո՛ կամ ուստի կամ յորում ժողովի և թէ՛ զինչ խօսեցաւ և որպէս եղև նմա, հրամայեաց զՆեստորականն հանել յատենէն արտաքս:

Նոյնպէս և վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն եհարց եթէ՛ ոչք էին զիսաւորք, և կամ զի իսկ եղև ժողովն այն. և ծանուցին նմա զա-

մենայն: Ասացին թէ ի Նիկիայն և ի Կոստանդնուպօլսին ինքեանք իսկ թագաւորքն Կոստանդիանոս և Թէոդոս մեծ. իսկ յԱփեսոս Կիւրեղ՝ Աղեքսանդրացւոց հայրապետ. և ի Քաղկեդոնին՝ Թէոդորետոս ոմն եպիսկոպոս որ զՆեստորին խօսէր, և Աննանուանեալն կաթողիկոս և այլ եպիսկոպոսունք և երիցունք բազումք ի նորին իշխանութենէ՝ յԱրուաստանէ, ի Սուժաստան կողմանէ և յայլոց աշխարհաց: Վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել զամենեցուն նոցա զեկեղեցիս: «Թէ Քաղկեդոնին ընդունելի էր, ասէ, ապա թուղթս ընդէ՛ր ոչ տարաւ. և այն զի ես ճշմարիտ գրեցի. այլ արտաքոյ է երկից սուրբ ժողովոցն», և սրով սպառնացեալ զամենեսեան զնոսա սատակել, եթէ ոչ ի բաց դարձցին ի մոլորութենէն և ելանիցեն յարքունական պողոտայն:

Իսկ որք զՔաղկեդոնին (ունէին զդաւանութիւն) Իվերիոյ և Աղվանից կաթողիկոսն որ էր ի Փայտակարան, ի դրան տրքունի, և այլք ոմանք եպիսկոպոսունք և երիցունք քաղաքաց որ ի յունաց կողմանէ, և իշխանք որք եկեալէին ի ծառայութիւն թագաւորին պարսից, որոց զփաքարն իսկ հրամայեաց տալ: Եւ ապա խնդրեալ նա յետկար ի տէրանց կողմանցն երկոցունց՝ զՆիկիայն որ առ Կոստանդիանոսիւ, Կոստանդնուպօլսին որ առ մեծն Թէոդորիւ, և զԱփեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ, և զՔաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ, և զամենայն քննեալ և ի վերայ հասեալ՝ ասէ «նոքա ընդէ՛ր ոչ ասացին երկուս բնութիւնս բաժանմամբ որպէս զսոսա. յայտ է եթէ և զմեզ պարտ է յերկուս բաժանել, երկուս ասել թագաւորութիւն և ոչ մի. զի եթէ զբնութիւն որքննէ, և ես յերկուց բնութեանց եմ՝ թէպէտ ի հօրէ և ի մօրէ, թէպէտ ի հօգւոյ և ի մարմնոյ: Բայց Աստուածութիւն որ յամենայն տեղոջ է՝ թէ ինքն զինչ կամի զամենայն լինել և կամ առնել՝ ոչ կարէ, ապա Աստուածութիւնն զինչ է»:

Ապա հրամայեաց հարցանել զՕւաքարիա՝ հայրապետն Երուսաղէմի և զայլս բազումս զորս ածեալ էր յԱղեքսանդրացւոց քաղաքէն՝ թէ որ իցէ ճշմարիտն, զարդարն ասացէք երդմամբ: Եւ նոքա պատասխանի տուեալ ասեն «եթէ ոչ էաք խոտորնակի զնացեալ առաջի Աստուծոյ, և ոչ նա բարկութեամբ խոտորնակս

զնացեալ էր ընդ մեզ: Բայց արդ երկուցեալ յԱստուծոյ՝ առաջի ձեր զճշմարիտն ասեմք. հաւատք ճշմարիտ այն է որ ի Նիկիայն ասացաւ առ երանելեալն Կոստանդիանոսիւ, և նմին միաբան են Կոստանդնուպօլսին և Ափեսոսին, և նոցին միաբան Հայոց հաւատն է ճշմարտութեամբ: Իսկ Քաղկեդոնին ասացեալն ոչ է միաբան նոցին, որպէս ձեր իսկ բարերարութիւնդ ծանեաւ»: Եւ հրաման տուեալ թագաւորին խնդիր առնել ի գանձս արքայի: Եւ խնդրեալ գտին տետրեայս գրեալ ի վերայ հաւատս ճշմարիտս ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեաւ Կալատայ արքայի և որդւոյ նորին Խոսրովու: Յորոյ վերայ հրաման ետ և արքայ Խոսրով եթէ ամենայն քրիստոնեայք որք ընդ իմով իշխանութեամբ են՝ զհաւատս Հայոց կալցեն: Եւ որ միաբան էին ընդ Հայոց հաւատոյս ի կողմնս Ասորեստանի Կամկայէշով մետրապօլիտ և այլ տասն եպիսկոպոսք, և նոցին միաբան աստուածասէր թագուհին Շիրին և քաջն Սմբատ և բժշկապետն մեծ: Իսկ զպատճէն ուղիղ խոստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանեաւ, և տալ ի գանձն արքունի:

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Աստուած այժմ ի խաւարին իշխանութեանց, և արժանի արար ծառայութեան երկնաքաղաքացի թագաւորութեանդ, որչափ ևս առաւել քան զառաւել արժան է մեզ վայելել ի խաղաղութեան, որ և պարտիմք աղօթել և խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորութեանդ հաստատուն և անշարժ կալոյ մնալոյ մինչեւ յաւիտեան իբրեւ զաւուրս երկնից ի վերայ երկրի»:

Իսկ յետ զնալոյ կայսեր երկուցեալ Ներսէս ի ցամանէ իշխանացն՝ փախչի ի Տայս՝ ի բնիկ գաւառն իւր: Յետ վեց ամի, յորժամ վախճանեցաւ Թէոդորոս զօրավարն՝ դարձաւ ի Հայս: Յաւուրս յայտոսիկ և յիշխանութեան Թէոդորոսի Ուշտունոյ, յ86 թուին եղել առաջին ելք ի Հայս Տաճկաց հրամանաւ Օմարայ Ամիրալմուսնոյ, որ էր երկրորդ ի Մահմետէ, և ի 95 ամի թուականութեան դարձեալ սաստիկ զօրու եկեալ Տաճկաց՝ առին զՂուին քաղաք, և եղև համար գերութեան 35,000. և ապա տիրեցին Հայոց, Վրաց և Աղվանից: Իսկ աշխարհս Հայոց ի

բաց կացեալ ի Տաճկաց՝ հնազանդի կայսեր, և ի խնդրոյ Ներսիսի լինի Համազասպ հրամանատար Հայոց ի 104 թուին: Օր լուեալ ամիրապետին՝ զայրացեալ կոտորեաց զպատանդսն Հայոց ոգիս իբրեւ 777. և իսկոյն մեռանի ինքն յիւրոց զօրացն. և զօրն Իսմայէլի որ Ազգիպտոս՝ միաբանեալ կայսեր՝ հաւատացին ի Քրիստոս և մկրտեցան 16,000:

Իսկ ի վախճանել Համազասպայ հայցէ Ներսէս նախարարօքն հանդերձ յամիրապետէն զՎրիզոր Մամիկոնեան՝ եղբայր Համազասպայ, որ ի պատանդի իսկ էր առ նմա, կացուցանել իշխան Հայոց. և շինեաց զկաթողիկէն որ Արուստ: Իսկ Ներսիսի կացեալ ամս 10. յաջորդէ զաթոռն Անաստաս ի 120 թուին, որ էր սենեկապետ Ներսիսի, ի գաւառէն Մասեացոտոյ, ի գեղջէ Ակոռոյ. որ և զեկեղեցին Ակոռոյ վայելուց շինեաց:

.....

Գ. — Թագաւորք Պարսից Սասանականք, անուանք և ժամանակք նոցին:

Արտաշէր ամս 40. Շապուհ՝ ամս 23. Ներսէս՝ ամս 14. Արմիզդ՝ ամս 3. Շապուհ (Բ)՝ ամս 58. Արտաշէր՝ ամս 3. Վաւամ որ Կրման՝ ամս 11. Յազկերտ՝ ամս 20. Վաւամ՝ ամս 22. Յազկերտ ջախջախ՝ ամս 19. Պերոզ՝ ամս 27. Վաւարշ՝ ամս 4. Կաւատ՝ ամս 11. Զամասպ՝ ամս 4. Կաւատ՝ ամս 31. Խոսրով որ մկրտեցաւ՝ ամս 48: Սա ի ժամ մահուան իւրոյ ընկալաւ զերկնային շնորհս, հաւատաց ի Քրիստոս և մկրտեցաւ Արրորդութիւն սուրբ. և ի սենեկի իւրում էտ պատարագ մատուցանել և հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեան Տեառն. Արմիզդ՝ ամս 12: Ի սորա ժամանակս էր Վահրամ ոմն Մեհականդ՝ իշխան արևելից կողման աշխարհին պարսից, որ հարկանէր քաջութեամբ զօրսն Թետալաց, և բռնութեամբ ունէր զՆահզ և զամենայն աշխարհն Քուշանաց մինչև յայնկոյս գետոյն մեծի որ

կոչի Վեհոտ, և մինչև ցտեղին որ կոչի Պասբուն: Այս Վահրամ պատերազմեալ ընդ արքային Մազքթաց՝ եհար զբազմութիւն զօրացն և սպան զթագաւորն և յափշտակեաց զգանձս թագաւորութեան. և սուղ ինչ աւարամասն առաքեաց ի մեծամեծ ընչիցն թագաւորին Որմզդի. և զայլսն զօրացն բաշխեաց:

Իսկ թագաւորն առեալ զայն սակ ցասմամբ “ընթրիքն առաւել մեծադոյն, և զնշանն ի պատառոյս ծանեայ. յայնչափ մեծամեծ գանձուց զայս միայն բերիք յարքունիս”: Եւ հրամայեաց փշտիպանացն երթալ ժողովել զգանձսն ի զօրացն: Բնդ որ զայրացեալ զօրացն սպանին զփշտիպանսն, և թագաւորեցուցին զՎահրամ. և միաբանութեամբ դիմեցին յասորեստան սպանանել զՈրմիզդ. զոր լուեալ Որմզդի փախչել կամելով, և անցեալ ընդ գետն Վիլլաթ ընդ զոմն ի Վեհկավատ: Այլ խորհուրդ արարեալ արանցն և համահարզացն և փշտիպանացն՝ սպանին զՈրմիզդ. և նստուցին թագաւոր Վսոսրով՝ որդի նորին ի վերայ աշխարհին պարսից: Եւ ոչ յետ բազում աւուրց Վահրամ ամենայն զօրօքն եկն, եհաս փութանակի իբրեւ զխոյանալ արծուեաց. իսկ Խոսրով իւրայօքն փախստեայ անց ընդ գետն մեծ Վրկլաթ. և Վահրամ հասեալ էառ զտուն և զգանձն արքունի, և նստաւ ի զահոյս թագաւորին(պակաս ի տպագր.):

Ապստամբեցին զօրք նորա ի Թիրակ, և կացուցին իւրեանց թագաւոր զՎոկաս. և եկեալ ի Կոստանդնուպօլիս սպանին զՍօրիկ և զորդիս նորա: Օր լուեալ Խոսրովու՝ առ զբազմութիւն զօրաց իւրոց և ել ի կողմանս արեւմտից. և առ նախ՝ զՎարայ քաղաք. և ապա զՍոռեմ զօրավար որ Ռագմանն անուանի՝ զօրօք առաքէ ընդ Ասորիս, և զԱշղատ՝ ընդ սահմանս Հայոց: Որոյ եկեալ պատերազմեցաւ ընդ զօրսն յունաց, որ ի Գուլիսթ յԱրզրու և փախստեայ տանի մինչև ի Սաղալայ, և առնու զքաղաքն Կարնոյ և գերէ զկաթողիկոսն Յովհան ամենայն սպասուք կաթողիկոսարանին. և ամենայն բնակչօքն քաղաքին տանի Ահմատան: Իսկ Խոսրով անցեալ ընդ Ասորիս՝ հնազանդեցոյց զԱմիթ, զՈւհայ և զԱնտիոք: Եւ Շահենայ՝ զօրավարի Պարսից, առեալ զքաղաքն Կեսարիա՝ եկաց ի նմա տարի մի:

Եւ Խոռեմայ անցեալ ի Պիսիդոն՝ առնու զՏարսոն քաղաք. և պաշարեալ զԱրուսաղէմ աւուրս 19, փորեաց զՏիմն քաղաքին և առ զնա. և պրեցին զնա հրով և սատակեցին սրով 57,000, և գերեցին 35,000. և զՕւքարիա հայրապետն և զսուրբ Խաչն փրկչական ամենայն սպասուքն ոսկով և արծաթով տարան ի դուռն արքունի: Իսկ Թագաւորն զկալանաւորսն հրամայեաց ի քաղաքն դարձուցանել և շինել զքաղաքն և հալածել զՀրէայսն. և կացուցանել երիցապէտ քաղաքին զՄողեստոս որ ի Հայս Թուղթ գրեաց:

Եւ յամի 29 Թագաւորութեան Խոսրովու քակեաց Կոմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմէի զշինեալն ի սրբոյն Սահակայ. և եգիտ անդ զմարմին սրբոյն Հռիփսիմէի ինն Թիզ և չորս մասն՝ կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ. և իւր ուլ ևս մատանեաւ կնքեալ շինեաց զեկեղեցին. և ի նոյն տեղին եդ զնշխարսն: Եւ զսուրբ կաթողիկէին փայտայարկսն վերացուցեալ քարայարկ շինեաց. և էր Յովհան վանաց երէց:

Իսկ Խոռեմ՝ զօրավարն պարսից՝ որ գերեաց զԱրուսաղէմ՝ ամենայն զօրքն ի Քաղկեդոն հասանէր. և մարտուցեալ նաւուք ընդ Կոստանդնուպօլիս, ի միում աւուր մեռանին ի պարսից զօրացն արք 4,000: Եւ ապա Հերակլէս Թագաւորն զԿոստանդին՝ զորդի իւր Թագաւորեցուցեալ ի Կոստանդնուպօլիս. ինքն ել ի Կեսարիա ժողովել զամենայն զօրս իւր 120,000. և դիմեաց ի վերայ արքային պարսից: Եւ եկն ի Կարնոյ քաղաք. և հասեալ ի Վուին աւերէ զնա, և զՆախճիվան և զՔանձակ և զՀեղակ ի հիմանց բրէ. կործանէ և զբազինս հրատին մեծի որում Վնասպն կոչէին: Յաւարի առեալ զաշխարհն պարսից դառնայ ընդ Սարս. գայ, հասանէ ի Փայտակարան յաշխարհն Կասպից, բանակի ի Տիգրանակերտ աւանի: Եւ զօրավարքն պարսից Շահր-Վարազ և Շահէն երկու բանակօք յառաջոյ և զկնի հասանեն Հերակլէսի: Եւ դարձաւ Հերակլէս ի Թիկուենս կոյս, հարկանէ զՇահէն 30,000 օքն: Եւ ինքն ընդ Ծղուկս ի Նախճիվան Թափի. և անցեալ ընդ գետն Երասխ յաւանն Վրնջունիս՝ զնաց ի Բազրեւանդ. և անցեալ ընդ Մպահունիս՝ բանակի ի գիւղն որ կոչի Խարձուօք: Եւ Շահր-Վարազ այրընտիր եղեալ վեց հազարաւ

նստի յԱրձէշ դարան գործեալ Հերակլէսի: Եւ հասանէ ի վերայ նոցա ի գիշերի, հուրք վառեալ զքաղաքն. և զեւթալսն ի նմանէ սրով սատակեաց. և առեալ զօրն ամենայն զնաց ընդ Կեսարիա յԱմասիա հանդուցանել զգօրս իւր:

Եւ դարձեալ դառնայ զօրքն ի Հայս, անցանէ ի Շիրակ, ընդ Կողովիտ ճանապարհ կալեալ ի Հեր և Օարեանդ դաւառ, գէպ ուղիղ ի Տիգրոն ի վերայ Խոսրովու. և անցեալ յայնկոյս լերինն Վարասպայ յերկիրն Մտրեստանեաց: Եւ անցեալ ընդ արեմուտս զնաց ի Նինուէ: Եւ Հերակլէս սաստիկ զօրութեամբ դարձաւ ի վերայ նոցա. և զօրքն պարսից ոչ գիտացին զդառնան Հերակլէսի զի բալ ունէր զերեսս դաշտին, մինչև երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս: Եւ օգնեաց Տէր Հերակլէսի յաւուր յայնմիկ. և պարտեցան զօրքն պարսից առաջի նորա. սպանաւ և զօրավարն նոցա. և սսպատակս սիռեալ յաւարի առեալ զաշխարհն պարսից:

Եւ ինքն կայսրն հասանէ ի դուռն Տիգրոն քաղաքի. և պրէ շուրջ զքաղաքաւն զամենայն Թագաւորական ապարանս. և դառնայ յԱտրպատական: Յայնժամ զօրն պարսից և նախարարք Թագաւորեցուցին զԿալատ՝ որդի Խոսրովու, և սպանին զԽոսրով: Եւ Կալատ առաքեաց հրէշտակս պատարագօք առ կայսրն ի հաշտութիւն. և նա առաքեաց նոյնպէս. և խաղաղութիւն արարին ընդ միմեանս. և սահման նոյն հաստատեցաւ, (որ) ի մէջ Մօրկայ և Խոսրովու: Իսկ Կալատ կեցեալ ամն երկու վախճանի. և Թագաւորէ Մրտաշիր՝ որդի նորա, մանուկ տղայ: Իսկ կայսրն Հերակլէս գրէ առ Խոռեմ զօրավարն պարսից, որ էր ի կողմանս Մղեքսանդրի. և կոչէ առ ինքն. և Թագաւորեցուցանէ պարսից. և խնդրէ ի նմանէ զխաչն փրկչական, և առաքէ զկնի նորա արս հաւատարիմս սակաւ զօրօք: Եւ եկեալ Խոռեմայ սպան զմանուկն Մրտաշիր: Եւ խնդիր արարեալ փրկչական խաչին՝ առաքեաց առ Հերակլէս. և նորա առեալ տարաւ Արուսաղէմ:

Ըստանօր դադարէ Թագաւորութիւն պարսից յազգէն Սասանայ սկսեալ յերրորդ ամի Փիլիպպոսի՝ Թագաւորի Հոռմայ, և դադարեալ ի 18 ամի Հերակլէսի 577 Թուին, կալեալ ընդ ամենայն զԹագաւորութիւն պարսից ազգին Սասանեան ամն 386:

Յետոյ թագաւորեցին մի մի ամ բազում պատանիք, այլ և աղջկունք ամսականօք, որ ոչ իսկ են արժանի յիշատակի. բայց անուանք նոցա են պսոքիկ: Յետ Խոռեմայ թագաւորէ Բբորն՝ դուստր Խոսրովու: Եւ ապա Յաղկերտ՝ որդի Կալատայ թոռն Խոսրովու, որ թագաւորէ ի Տիգրոն:

Ֆ. Պատմութիւն Վարդանայ. Վ ենետ. 1862. եր. 58—64.

ԼԵ. Իսկ Խոսրով թագաւոր Պարսից մօտ ի վախճանն հաւատայ ի Քրիստոս, և կոչեցեալ առ ինքն Ղարան կաթողիկոսն՝ զոր տէր Քիւտ էր ձեռնադրեալ հանդերձ այլօք եպիսկոպոսօք, ի գնալն իւրում առ Պերող արքայ՝ ուր յանդիմանեաց զմոլորութիւնն պարսից, ցանկալով մահու, մկրտեցաւ Ղարանայ և հաղորդեցաւ. և զկնի սակաւուց կատարեցաւ, և թաղեցին զնա քրիստոնեայքն յարքունական գերեզմանս: Եւ առ զթագ նորա որդի նորա Արմիզդ. որոյ նենդ գործեալ սպանին զնա յիւրում դահլճի, և առնու զթագն որդի նորա Խոսրով. յորոյ վերայ յառնէ Վա հրամ գլուխ զօրացն, և առնէ զնա փախստական: Եւ նա գնայ առ Մօրիկ կայսր, և գտեալ ի նմանէ օգնութիւն դառնայ և տիրէ հայրենեացն, և լինի երախտահատոյց, թողլով ի Մօրիկ զՄիջագետս, և ի Հայոց զաշխարհն՝ որ Տանուտերական գունդն կռի. բաց յոստանէն Ղանայ, և յերկուց գաւառացն՝ որ է Ռան Մասեաց և կողմն Երագածու, թողու ի Մօրիկ ի լեռնէն որ կռի Բնծաքիսար, մինչև ցԼոստոն աւան և ցՀացիւնս: Որ յանդգնեալ զեղեալ անուանսն Ղարայէն՝ փոխէ. զԵրմին կոչեցեալ ի նմանէ՝ որ է Երաջին Հայք՝ Երկրորդ Հայք զնա կոչէ, յորում մայրաքաղաքն Սևաստ. և զԿապոսկիա, յորում մայրաքաղաքն Կեսարիա՝ Երրորդ կոչէ Հայք, և առնէ զնա եպարքի. և զՄեկ տենի՝ որ ունի զհոմանուն գաւառն իւր, կոչէ զնա Երաջին Հայք. և զՊոնտոս, յորում մայրաքաղաքն Տրապիզոն, Մեծ մասն Հայոց կոչէ զնա. և զՉորրորդ Հայք, յորում մայրաքաղաքն Նիբրկերտ որ ասեն Սուփարկին, Յուստիանունիստ գրէ զնա ի դիւան

արքունի. և զաշխարհն Կարնայ՝ յորում քաղաքն Թէոդուպոլիս՝ Մեծ մասն Հայոց կոչէ. և որ ի Մեծ Հայոց մասն էր առ նոսա, ի կողմանց Բասենոյ մինչև ցասմանս Եսորեստանի, Մեծ Հայք անուանէ. և զկողմանս Տայոց սահմանօքն իւրովք՝ Խորագոյն Հայք կոչէ. և զկողմն Ղանայ՝ Եերքսագոյն Հայք կոչէ: Օայս անուանս գրէ ի դիւանի:

Յորում աւուր Սմբատ Բագրատունի քաջապէս խոնարհեցուցանէ ընդ ոտիւք Խոսրովու զամենայն թշնամիս նորա. և նորա պատուասիրեալ նմա տայ զմարդպանութիւնն Վրկան աշխարհի, ուր երթեալ գտանէ ազգս Հայոց զերեալ, և բնակեալ ի Թուրքաստան անապատին մեծի՝ որ Սագաստանն կոչի, մոռացեալ զլեզու և զգարութիւն. որք տեսեալ զՍմբատ խրախ լինէին, և նորոգէին զլեզու և զգիր. և զերէց մի նոցա Հաբէլ անուն՝ տայ եպիսկոպոս ձեռնադրել մեծի հայրապետին Մովսիսի. հաստատէ զնոսա վիճակ սրբոյն Ղրիգորի, և առեալ հրաման յարքայէ՝ գայ տեսանել զերկիր իւր: Եւ եկեալ ի Ղուին՝ սկսաւ շինել զփայտաշէն սուրբ Ղրիգորն ի Վարդանայ սրբոյ. և պահնակ բերդին բողոքէ ի դուռն, թէ փառակար է բերդիս. և ելանէ հրաման քակել զբերդն, և հեռագոյն շինել. և խնդացեալ Սմբատ ի փառս Քրիստոսի, շինէ զեկեղեցին կոփածոյ վիմօք, և տայ ձեռնադրել պատրիարք զտէր Երբազամ զեպիսկոպոսն Ռըշտունեաց, որ շատ ջանացեալ թղթով ի ձեռն Պետրոսի՝ ոչ կարաց դարձուցանել զՎիւրիոն յուղղափառութիւն. վասն որոյ աւարեալ ժողով ի Ղուին, անիծին զՎիւրիոն հերետիկոսայ: Եւ Մօրիկ կացոյց յիւր կողմանն կաթողիկոս զՅոհան որ նստէր ի գեօղն Եւան, շինեալ անդ եկեղեցի, այր սուրբ, և բնորեալ յամենեցունց:

ԼԲ. Յայնմ ժամանակի նախարարքն Մօրկայ սպանին զնա, և եղին թագաւոր զՓովկաս, որ և եկեալ ի Բասեն՝ ջանայր նուաճել զՀայս. և ընդ առաջ երթեալ Եշտո, հարկանէ անջափ կոտորմամբ հրամանաւ Խոսրովու, և առնու զԿարնոյ քաղաք, և փոխէ զբնակիչսն յԵմատան, տարեալ զՅոհան կաթողիկոս զկնի, որ կայր ի գաղթի անդ. որ և անդէն վախճանեալ, բերաւ զին ի գեօղն Եւան, որ կալաւ զկաթողիկոսութիւնն ամս քսան և

վեց. և սուրբ պատրիարքն Աբրահամ փոխի զկնի քսան և երեք
ամի աթոռակալութեանն. և յաջորդէ զնա տէր Կուստաս, ի
զեղջէ Մղղից:

Իսկ յիշխանաց կարգի զկնի Սեթեժայ պարսիկք կացին.
նախ Պենշապուհ, որ զշնմոլութիւնսն շատացոյց, և յետ նորա
Վարազդատ ոմն, և ապա Սուրէն ազգական Սոսրովու, որ
շնայր ընդ կանայս իշխանացն. ընդ որ զայրացեալ Վարդանայ՝
որդույ Վասակայ մամիկոնենոյ՝ սպան զնա, և առեալ զընտանիս
իւր զնաց ի Կոստանդնուպոլիս: Բայց Հերակլ սպանեալ զՎոյլ-
կաս, Թագաւորեցուցանէ զորդի իւր, և ինքն խաղայ յարևելս. և
Խոռեմ աւերէ զՅոնն հրամանաւ Սոսրովու, քինախնդիր մա-
հուանն Մօրկայ, և զերէ զԱրուստղէմ և զփայտն փրկական, և
զՕւաքարիա պատրիարքն Արուստղէմի: Յայնմ ժամանակի պատ-
րիարքն Կուստաս ընդարձակէ զվկայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն,
և պատահէ սուրբ նշխարաց նոցա. և լինի ոչ սակաւ մխիթա-
րութիւն քրիստոնէից. և էր կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Քրիզօրի,
և սրբոյն Սահակայ, զոր ոչ իշխեաց բանալ, այլ և զիւրն եղ ի
վերայ. և չափ հասակին Հռիփսիմեայ՝ տասն թիզ և չորս մատն,
և զսուրբն Քրիզօր ասեն՝ ինն թիզ, և զՏրտատ՝ մետասան թիզ:

ԸԳ. Առաքեաց Հերակլ զեսպանս պատարադօք առ Սոսրով
խնդրել զխաղաղութիւն, որում ոչ ետ պատասխանի. և բարկա-
ցեալ Հերակլի, առնու ընդ իւր զեղբայր իւր զԹէոփոս, երկիցս
հարկանէ զգօրսն Պարսից առ Անտիոքաւ, և երթայ ընդ Հայս ի
վերայ Սոսրովու, և զնա ոյժառեալ Կաւստայ որդույ առաջնոյ
Սոսրովու, սպանանէ զՍոսրով, և խնդրեալ սէր ի Հերակլէ՝
թողու ի նա զՄիջագետս. և դառնայ Հերակլ և գայ ի Կարնոյ
քաղաք: Յորում յաւուրս յաջորդեալ էր զսուրբ աթոռն Կոմի-
տասայ տէր Քրիստափօր, և հանեալ զնա զի առնէր խռովութիւն
ի մէջ իշխանացն, զնեն զԱզր Նիգացի, զոր կոչեաց Թագաւորն
ի Կարնոյ քաղաք, որ վասն տգիտութեանն իւրոյ քաղկեդոնիկ
եղև, առեալ զԱղցք, և զերրորդ մասն Կողբայ գին հաւատոյն: Աւ
ի դառնալ նորա կշտամբեաց զնա Յոհան վարդապետ կաթուղի
կոսարանին, ասելով. Յիրաւի Ազր կոչեցար, զի յեզր ելեր յուղ-
ղափառութենէ, և ինքն չոգաւ Աղուանս, ի զլուխ Քարգման

գաւառի, և ճգնեցաւ խիստ վարիւք: Սա գրեաց երիս զիրս, զա-
նուն իւր չգնելով ի նոսա. զմինն կոչեաց Սրատավարք, զմինն
Հաւատարմատ, և զմինն Կոյեմակ: Լչր սորա աշակերտ մի Սար-
գիս անուն, որ զՍարելին ախտանայր, զոր հալածեալ մերժեաց
յինքենէ: Յաւուրս յայտոսիկ մեռանի Կաւատ արքայ, և Թագա-
ւորէ տղայ որդի նորա Արտաշիր. և լուեալ Հերակլ, յորդօրէ
զՍոռեմ՝ առնուլ զԹագն, սպանանելով զտղայն: Օ, որ և արար
իսկ. և ետ զխաչն սուրբ ի Հերակլ: Աւ սպանեալ զօրացն զՍո-
ռեմ՝ տան զԹագն ի Բորն դուստր Սոսրովու, և զկնի նորա ի
Օւամրիկ քոյր նորա. և յետ նորա, զԱրմիզդ թոռն Սոսրովու,
զոր խեղդամահ արարին, և եզին զՅազկերտ թոռն Սոսրովու:

Իսկ Հերակլ զխաչն տարեալ Արուստղէմ, կանգնէ ի տեղ-
ւոջ իւրում. յորում ժամանակի կարգէ զօրավար Հայոց զՍե-
թեժ, զոր սպանեալ Քաւիթ Սահառունի, ինքն լինի իշխան
հրամանաւ Հերակլի, զամս երեք, որ շինեաց զեկեղեցին Մրե-
նոյ. և ապա անարգեալ յիշխանացն հալածեցաւ. և անկաւ շփոթ
մեծ ի Հայս, զմիմեամբք ելանելով. յորում աւուրս ընդարձա-
կեաց Ազր զվկայարան սրբոյն Քայիանեայ. և տէր Քրիստափօր
շինեաց միայնարան ի յՄոն Մասեաց, և առաքինանայր բազում
ջանացող աղօթիւք, երեքհարիւր խարազնագետ արամբք: Յո-
րում աւուր ժողովեալ Աղեւսիա երկրոտասան հազար Հրեայ՝
ապստամբեցին ի Հերակլեայ, և նա երթեալ պաշարեաց զԱւու-
հա, և առ զնա և արձակեաց զՀրեայսն կենդանի, յո և կամիցին
երթիցեն, ոչ լսելով Թէոփոսի եղբօրն՝ որ կամեցաւ սատակել
զնոսա: Աւ գնացեալ անտի ընդ անապատ չոգան ի Տաճկաստան
առ որդիսն Իսմայելի, որպէս առ աղբայինս, և կոչէին յօգնու-
թիւն. և կէսք ախորժէին, և ոմանք ոչ, վասն այլ և այլ աղանդոյ
նոցա, որպէս երբեմն Ագիպտացւոցն, ըստ զանազան պաշտամանց
նոցա:

ԸԴ. Յայնժամ ապա այր մի յորդուցն Իսմայելի, որում անուն
էր Մահմաթ Թանգար, որ էր ծնեալ ի քաղաքին Մադինա, մերձ
ի Մաքա երկօրեայ ճանապարհաւ, յազգէն՝ որ կոչի Կորէշ, որ-
դի Աբդլայ, որ մեռաւ որբ թողեալ զնա. որ և յարեցաւ ի վա-
ճառական մի, և եղև ի տան նորա յառաջադէմ. մեռաւ վաճա-

ուականն և տիրացաւ տան տեառն իւրոյ, առեալ զկին նորա, և երթայր ուղտօք յԼազիպտոս, և պատահեաց նմա միայնակեաց մի Սարգիս անուն յաղանդոյն Լճիոսի և Կերինթոսի, որ և ուսոյց նմա ի հին մատենիցին զԼստուած, և զգիրս տղայութեան Տեառն մերոյ, և ի դառնալն ի տուն քարոզեաց զոր լուաւն, և հալածեցին զնա ազգն իւր, և եկն յանապատն Փառանու, և յորժամ եկին երկոտասան հազար շրեայքն, առեալ պատճառս ի նոցանէ, քարոզեաց որդւոցն Իսմայելի զԼստուածն Լբրահամու, և եղև երաշխաւոր նոցա, որ թէ պաշտեն զնա՝ ժառանգեն զերկիրն զոր ետ Լստուած Լբրահամու :

Եւ լուան նմա, և ժողովեցան յԵւրայ մինչև ցՍուր, որ է հանդէպ Լազիպտոսի, և զերկոտասան հազարսն ըստ ցեղիցն Իսրայելի երկոտասանից նահապետացն, հազար հազար արկին յինքեանս, և եղեն երկոտասան բաժին, ազգապետ զնելով ինքեանց, յորոց անուն կոչեցան իսկ՝ Նաբէովթ, Կեդար, Լբդլա, Սարսամ, Սամամ, Իդուամ, Սասէ, Քողղադ, Թեման, Յետուր, Նաբէս, Կեդմա : Եւ զնացին բանակս բանակս յանապատէն Փառանու ցՈւրբովթ Սովաբու, և անցին յայնկոյս Յորդանանու ի վիճակն Ուրբինի : Եւ զօրն Յունաց էր յԼբրաբիա, հարին զնոսա, և փախեալ Թէոդորոս եղբայր կայսերն մաղապուրծ : Եւ դարձան ինքեանք յԼբրաբիա, բնակեցան ըստ ցեղից ցեղից, և ժողովեցան առ նոսա ամենայն մնացեալք յորդւոցն Իսրայելի, և եղեն զօր մեծ : Եւ յղեն բանս առ կայսր, թողուլ զերկիրն զոր ետ Լստուած Լբրահամու, և արար նոցա ընդդէմ պատասխանի, և գուժարեաց զօրս եօթանասուն հազար ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւա տարմի, և պատուիրեաց երթալ յԼբրաբիա ի վերայ Իսմայելի, ուր և սատակեցան իսկ, և լցան մեծութեամբ բանակքն Սահմերի :

Դ. Պատմութիւն Յովհաննու Կաթողիկոսի, Լորուսաղէմ, 1867. եր. 86—114.

Բայց մինչդեռ կենդանի էր սուրբ հայրապետն Սուխէս, Խոսրով որդի Կաւատայ արքայի Պարսից յետ բազում մարտից արութեանց և քաջութեանց և տիրելոյ ազգաց բազմաց, ըստ ծագման նշուլից աստուածային լուսոյն ի սիրտ նորա՝ ի ժամ վախճանի իւրոյ հաւատացեալ յԼստուած ճշմարիտ, և յՈրդի նորա միածին և ի շողին սուրբ Լստուծոյ, և անարգեալ ի բաց ընկէց զկաւմով ամբարշտութիւնն, խոստովան եղեւ՝ թէ ոչ գոյ այլ Լստուած բաց ի միոյն միայն զոր քրիստոնեայքն պաշտեն : Եւ ապա աւազանին սրբոյ վերստին ծննդեան լուսաւորութեամբ հաղորդի ի կենդանարար մարմնոյ և արեան Տեառն, և ողջունեալ զսուրբ Լւետարանն Քրիստոսի համբուրմամբ, յետ երից աւուրց վախճանի ի բարւոք ծերութեան : Եւ բարձեալ գմարմին նորա քրիստոնէից, նուիրական սաղմոսերգութեամբ և քահանայական դասուք տարեալ զնեն ի շիրիմս թաղաւորացն : Եւ թաղաւորէ որդի նորուն ընդ նորա Ուրմիզդ, զոր իւրոյ իսկ մերձաւորացն և այլոց ևս նախարարաց նենգ դործեալ, յիւրում իսկ դահլճի զնա սպանանեն, և փոխանակ նորա որդի նորուն Խոսրով թաղաւորէ : Եւ և սմա եւս ի Վահհրամայ ումեմնէ ի շխանէ, որ թաղաւոր զինքն կարդայր, նենգ դործեալ՝ փախստեայ անկանի առ Սօրիկ կայսր Հոռոմոց : Իսկ կայսերն օժանդակեալ Խոսրովայ բազում զօրու հանդերձ, սպանանի Վահհրամն Յիւայ առ հասարակ ի նոցանէ :

Եւ Խոսրով, թոռն հաւատացեալ Խոսրովուն, հաստատի դարձեալ ի թաղաւորութիւնն Պարսից, և ըստ երախտահատոյցն լիւնելոյ՝ ինդրէ Սօրիկ ի Խոսրովայ զՄիջագետս Վարայիւ և Մծբնաւ հանդերձ, և ի Հայոց զայն աշխարհ՝ որ տանատիրական գունդն անուանէր, բաց յՈստանէն ի Վիլն քաղաքէ, և յերկուցն ևս գաւառաց՝ որ է Սասեաց ոտն և կողմն Լբրագածու : Օայստոսիկ ի բաց զատուցեալ, զայլն ամենայն թողու Խոսրով ի Սօրիկ, ի լեռնէն որ կոչի Տնձաքիսար մինչև ցՂուեստն աւան, և ցՀացիւն :

Խոսրովայ հաստատեալ ի Թագաւորութիւնն պարսից, աստանօր Սմբատ քաջ Բագրատունի բազում և անհնարին մարտս յարգարէր ընդդէմ բոլոր Թշնամեաց նորա, և արիաբար մրցմամբ վանեալ վտանգեալ զբնաւ հակառակորդս նորա, յոտին նմա կացուցանէր: Բնդ որ զարմացեալ Խոսրովայ՝ յաւէտ իմն հաճոյանայր Սմբատ յաջս նորա, և բազմօք ոմամբք ընծայական օժտութեամբք զնա պատուասիրեալ՝ տայ նմա և զմարզպանութիւն Վրկանայ: Իսկ Սմբատայ երթեալ հասեալ յաշխարհն այն, գասնէ անդ ազգս գերեալս ի Հայաստանեայցս, և բնակեցուցեալս ի Թուրքաստան կողմանէ մեծի անապատին՝ որ Սաղաստան առ նուանի: Օլեղու իւրեանց մոռացեալ, և դպրութիւնն նուազեալ յոյժ. որոց և տեսեալ զՍմբատ՝ յաւէտ իմն խրախը լինէին, և ի հրամանէ նորուն դարձեալ աշակերտեալ ըստ հայերէն հաղապաս սիղբայիցն զլեղուն նորոգէին, և ուսեալ դպրութիւն հայերէն՝ հաստատէին ի հաւատս: Եւ ապա զերէց ոմն ի նոցունց իսկ Աբէլ անուն՝ եպիսկոպոս նոցա հրամայէ կացուցանել մեծի հարպետին մերոյ Սովսէսի: Եւ այսպէս վեճակ մեծի աթոռոյ սրբոյն Վրիգորի ի հեռաստան երկրի զնոսա կազմէ մինչեւ ցայսօր ժամանակի:

Բայց Սմբատայ մարտիւ քաջութեամբ զամենայն Թշնամիս Խոսրովու նուաճէր հնազանդել. յետ բազմաբաղձ բարութիւնս նմա պարգեւելոյ Խոսրովու, և մեծահարկի մեծարանս զնելոյ, հրամայէ երթալ տեսանել Սմբատայ զերկիր ծննդեան իւրոյ: Իսկ նա յերթալն իւրում ըստ հրամանի Խոսրովայ՝ խնդրէ շինել զեկեղեցին ի Վիլին քաղաքի, որ էր իսկ անուանակոչութեամբ սրբոյն Վրիգորի: Իսկ արքայի աջալուրջ երեսօք զհայցուածս նորա լցեալ, և այնպէս հրաման առ ի նմանէ ընկալեալ, չուէ գնայ. և եկեալ հասեալ յիւրական յաշխարհս յայս, և տեսեալ առանց առաջնորդի զաշխարհս Հայոց, վասն զի վախճանեալ էր մեծ հայրապետն Սովսէս, ապա կարգէ ի վերակացութիւն Հայոց զԱբրահամ Ռշտունեաց եպիսկոպոս՝ ի գեղջէ Աղբաթանից, և ինքն արկանէ հիմն եկեղեցւոյն սրբոյ կոփածոյ քարամբք, գեղեցկադիր շինուածիւ, կրով ձուլեալ ի մի. զի յառաջ յաղիւսոյ և ի փայտէ կազմեալ էր նա ի սրբոյն Վարդանայ: Իսկ պահակ

ամրոցին ամբաստան առ արքայ լինի իբր Վասակար զնա գոլբերդին, և վաղվաղակի հրաման ընդունի եթէ՝ բերդդ քակեսցի և եկեղեցիդ ի գմին տեղ շինեսցի:

Յետ այսորիկ ըստ հրամանի կայսերն Սօրկայ զՅովհան ոմն ի գաւառէ Կողայ ի Բագարան գեղջէ, կացուցանեն կաթողիկոս յունական կողմանն, բնակեցուցանելով զնա ի քաղաքագիւղն Աւան. ուր և շինեաց իսկ ինքնին Յովհան զպայծառակերտ քաւարանն սուրբ, և շուրջանակի նորա զարգարեաց կալուածս կալանի իւրոյ: Իսկ մեծ հայրապետն Աբրահամ ըստ նախասաց բանին ի Վիլին քաղաքի բնակէր՝ ի Պարսից բաժնի անդ, զի գետն Աղատ զսահման բաժնիցն երկոցունց ընդ մէջ հատանէր: Եւ թէպէտ և Յովհան այր ճշմարիտ և արգար էր և առաքինի ի վարքս, և բնաւ ոչ ինչ շեղեալ զինի Բաղկեղոնական աղանդիցն, սակայն հակառակաթոռ գոլով՝ յերկուս հատուածս ձեղքեալ լինէր միատարր միութիւն հայրապետական Աթոռոյն, և ապա ոչ սակաւ հակառակութիւն կրեալ լինէին կողմանքն երկոքին:

Բայց Սմբատ զկնի բազում արիական քաջութեանցն և բազմահանգէս երկոց, և կրկին անգամ մենամարտիկն լինելոյ ընդ Ափթաղեայ արքային Քուշանաց և սպանանելոյ զնա, վախճանի ի բարուք ծերութեան ի Տիգրոն քաղաքի: Եւ բարձեալ տարան զմարմինն նորա ի Հայք, և զնեն ի Վարդնա՝ որ ի Կող գաւառի: Իսկ զօրքն Սօրկայ ապստամբեալ առ ի նմանէ, և սպանեալ զնա ի պալատանն, կացուցանեն փոխանակ նորա զՓոկաս: Իսկ Փոկաս եկեալ զօրօք բազմօք ի Բասեան, առ ընդ իւրեաւ զՀայաստանեայցս նուաճել, իսկ Աշոտ ոմն հրամանաւ Խոսրովայ հասեալ ի Հայս, և զիմեալ ի վերայ՝ խորտակէր զգօրսն Յունաց, զի ոչ լինէր թիւ սպանանելոցն ի գաշտին, և ինքն կալեալ գործ պատերազմի ընդ կարնելոցն ի գաշտին, և առնոյր զնա: Եւ յետ երկեամ մի ամաց զբնակիւցս նոյ քաղաքի՝ առնոյր զնա: Եւ վասն զի ծերունի կաթողիկոսն քաղաքին Մհմատան փոխէ: Եւ վասն զի ծերունի կաթողիկոսն Յովհան կայր ի փախստականութեան ի նմա, ընդ նոսին և նա ևս բմբռնեալ վարեալ ի գերութիւն, և անդէն վախճանեալ բերաւ ի գիւղն Աւան, որ եզաւ մերձ յեկեղեցին՝ գոր իւր իսկ էր շինեալ: Եւ կալեալ զաթոռ հայրապետութեան ամս ինչ: Ի նմին իսկ ամի ա.

պա երանելի Հայրապետն Աբրահամ լցեալ զթուականն կենաց
իւրոց իբրեւ ամս իդ, փոխի և նա յաշխարհէ, և յաջորդէ զա-
թոռ նորա Կոմիտաս ի գեղջէ Աղցից, փակակալ սրբոյն Հռիփսի-
մեանց վկայարանին, և եպիսկոպոս զինի ի Մամիկոնեան Տա-
րօնոյ:

Բայց Հերակլի սպանեալ զՓոկաս՝ զորդի իւր ընդ նորա թա-
զաւորեցուցանէ, և ինքն զօրու բազմաւ չուէ զնայ յԱսորեստան:
Իսկ Խոռեմ հրամանաւ Խոսրովայ առեալ զԱրուսաղէմ անհնա-
րին կոտորածիւ, սպառէ ի նմա զամենայն այր, և զբազումս գերէ:
Ընդ որս և զհայրապետն նոցա զՕսբարիա, և զքրիստոսընկալ
զսուրբ Խաչն տէրունեան ի գերուծիւն վարէին:

Օպսու ժամանակաւ մեծ Հայրապետն Կոմիտաս զվկայարան
սուրբ Հռիփսիմեանցն՝ որ նախ խրթին և փոքրատեսակ իմն էր
շինեալ, ևս հրաշապէս և վայելուչ և նազելի և պայծառ շինուա-
ծով յարդարէր. ուր և պատահեալ սուրբ տիկնոջն Հռիփսիմեայ՝
ոչ սակաւ լինէր մխիթարութիւն բնաւ իսկ Հայաստանեայցս: Լա-
էր նա կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ,
ապա և մեծի հայրապետին ևս Կոմիտասայ ոչ համարձակեալ բա-
նալ զնա, եղ և զիւր ևս կնիք ի վերայ նորա. իսկ չափ հասակի
տիկնոջն՝ ինն թիզ և առ չորս մատունս: Ապա շինեալ զեկեղե-
ցին սուրբ, և անդ ամիոսեալ ժողովէ զնշխարս սուրբ Տիկնոջն
ի պատրաստեալ իւր կայանսն: Յետ որոյ ապա քակեալ սորա
զփայտայարկ գմբէթ սրբոյ կոթողիկէին՝ որ ի Վաղարշապատ
քաղաքի, շինէ զնա զեղեցկայարմար և չքնաղատես կոփածոյ քա-
րամբ:

Բայց Կաւատ որդի առաջնոյ Խոսրովայ սպանեալ զերկրորդն
Խոսրով Պարսից արքայ՝ ինքն փոխանակ նորա թագաւորէ: Լա-
ապա տուեալ Կաւատայ զմարզպանութիւն Հայոց Վարազտիրոցի
որդւոյ քաջին Սմբատայ, առաքէ զնա յիւրական աշխարհն: Իսկ
եկեալ նորա եզիտ հրաժարեալ ի կենաց աստի մեծ հայրապետն
Կոմիտաս, որ եկաց իսկ յաթոռ հայրապետական ամս ութ: Ապա
զԲրիստափոր ոմն Աբրահամեան տանէ խորհրդակցութեամբ
թէտորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ կացուցանէ յաթոռ Հայրապե-
տութեանն: Օսմանէ բան ճառի՝ թէ քսուծիւն իմն յիւրում լե-

զուի կրէր, և սակս այնորիկ ասէ՝ ասպետն Վարազտիրոց զչա-
րեալ գտանիւր ընդ եղբարս իւր: Իսկ ի վերայ այսպիսի համբա-
ւոյ ապա և յընտանեաց տանն քիղք չարաբանք ի վերայ յարու-
ցեալ նորա՝ բամբասանս ապիրատս յողէին. և ապա այնուհետեւ
ոչ ըստ իրաւանց ուղղոց ինչ, այլ կամակար մտօք ըստ կամս ան-
ձանց հաստատէին վճիռ՝ անկանել նմա ի պատուոյն: Իսկ նորա
իւրովի կամաւ խոյս ի չարէն տուեալ, երթեալ շինէ միայնարան
մեծ մերձ ի գիւղն Ուղեաց որ ի Մասեաց ոտան, և բազում
միանձուեսս առ ինքն զուսմարեալ առաքինաջան երկօք և բազմաշ-
խատ քրտամբք, փայլէր պահոց պնդակազմութեամբ և աղօթից
պաշտպանութեամբ և ամենագիշեր տընութեամբ, կացեալ յա-
թոռ Հայրապետութեան ամս երիս: Ապա փոխանակ նորա կացու-
ցանեն զԼազր ի Նիզ գաւառէ՝ ի Փառաժնակերտ գեղջէ, որ էր
փակակալ սրբոյն Գրիգորի:

Յաւուրս սորա վախճանի Կաւատ Պարսից արքայ՝ թողով
զթագաւորութիւնն Արտաշէրի տղայադիտակ որդւոյ իւրոյ: Իսկ
ապա Հերակլ սակս ըզձակերտութեան քրիստոսընկալ նշանի
Խաչին թագաւորեցուցանէ Պարսից զԽոռեմ, և զԽաչն սուրբ
փոխարէն իւր առ ի նմանէ հայցեալ. որոյ երթեալ և սպանեալ
ի Տիգրոն զտղայ թագաւորն Արտաշէր, վաղվաղակի առաքէ գտե-
րունեան Խաչն առ կայսրն Հերակլ: Լա իսկ և իսկ ապա զօրքն
Խոռեմայ սպանանեն զԽոռեմ ի ձեմարանի իւրոյ ասպարիսին,
կացուցեալ թագաւոր զԲոր գուստր Խոսրովու՝ որ էր կին Խոռե-
մայ, և յետ մահուան նորա՝ զԽոսրով ոմն յազգէ Սասանայ: Իսկ
յետ նորա զԱղմիկ գուստր Խոսրովայ, և յետ նորա Որմիզդ
թոռն Խոսրովայ, զոր խեղդամահ արարին: Լա զինի թագաւորէ
Յազկերտ թոռն Խոսրովայ:

Իսկ Հերակլէս զքրիստոսընկալ Խաչն տարեալ զնէ յԱրու-
սաղէմ ի տեղուջ իւրում: Բայց Մաթեժ Գնունի զօրավարի ի
Հերակլեայ և առաքի ի Հայս. ապա պատուէր տայ հայրապե-
տին Լազրի երթալ լինել կցորդակից և հաղորդ կայսեր ի գործ
մասին խոստովանութեան հաւատոյ: Լա եթէ ոչ, ասէ, կամիցիս
երթալ միակցիլ, արասցուք մեզ այլ կաթողիկոս: Լա Լազրի վասն
զի ոչ կարացեալ զատանիլ յիւրոց հաւատացեալ հօտիցն, յանձն

առնու երթալ առ կայսր: Եւ իբրև չողաւ, ոչ տանէր ընդ իւր
 զՅովհան փակակալ սրբոյն Պրիգորի: որ էր յայնմ ժամանակի
 փիլիսոփայ կատարեալ, և աստուածային գրոց զիտուծեան բանի-
 բուն ճանաչելու, այլ զայլ ոմն իւր քեռորդի՝ կիսակատար ուս-
 մամբ՝ առեալ զնայր նովաւ վճարել զգործ իրին: Եւ ի հանդի-
 պել կայսերն՝ խնդրեն առ ի նմանէ ձեռնարկ հաւատ նամակի: Որ
 և վաղվաղակի իսկ գրեալ ետնոցա՝ նզովել զամենայն հերձուածողս
 բաց ի ժողովոյն Քաղկեդոնի: Իսկ Եզրի և իւրայոցն տգիտաբար
 իմն իբր անձանթ գրոց աստուածայնոց, ոչ կարացեալ ի միա
 առնուլ զխորամանկ հնարիմացութիւն հերձուածոյն՝ որ ընդ կայ-
 սերական ձեռագրիւն իբրև ընդ գրուանաւ էր թագուցեալ, գա-
 ւածանեալ խաբեցան ընդ նորա՝ ըստ օրինի տօմարին Եւոնի:
 Եւ ապա մեծարեալ յարբայէն, և ընկալեալ պարգևս զերիւր
 մասն գիւղաքաղաքին Կողբայ, և զայս նորուն բովանդակաբար-
 դառնայ մեծաւ շքով ի տեղի իւր:

Իսկ ի չուել գալ նորա ըստ օրինի սովորական կարգացն,
 կղերք եկեղեցւոյն իւրոյ փութացեալ լինէին: Բայց փիլիսոփոսն
 Յովհան՝ զոր վերագոյն ասացաք, ոչ ևս ընդ այլսն երթալով լնուլ
 զսակ հարկին որ ի վերայ կայր: Եւ մտեալ ի տաճարն ի խնդիր
 Յովհաննու լինէր ի հայրապետէն Եզրէ: Եւ պատմեցաւ ապա
 յոմանց Յովհաննու՝ հանդերձ մեղադրութեամբ, եթէ ընդէ՛ր ոչ
 չողար ընդ առաջ նորա յերկրպագութիւն: Եւ որս և պատասխա-
 նի տուեալ ասէ. Օ իմրդ պարս վարկանիմ յոգջոյն կամ յերկր-
 պագութիւն նմա երթալ, որ քակեացն իսկ զսահման կանոնի
 հարցն մերոց ուղղափառաց, և հանդուակից զմեզ խորհեցաւ
 առնել Քաղկեդոնեան չար հերձուածոյն: Եպա հրամանն Եզրի
 սաստկանայր ի վերայ, և ապա ակամայ կամօք մուծանէին զՅով-
 հան ի սենեակն: Իբրև յանդիման եղև, ասէ կաթուղիոսն. Խոր-
 խտաբար իմն ամբարհաւածութեամբ ընդվզեալ թւիս, վասն այ-
 նորիկ ակտակրեալ սրտիւ ոչ տեսեր զմեզ: Եւ նա ասէ. Խորիս-
 տունն և ամբարհաւածութիւն յիս ոչ գտանի, այլ ջատագով
 ճշմարտութեանն լինել հաւանիմ: Բայց քո յիրաւի կոչեցաւ
 անունդ Եզր, վասն զի յեզր տարեալ հաներ արսեցեր զՀայա-
 ստանեայս, քակեալ զսահման հաւատոյ հարցն մերոց ուղղա-

փառաց, և խրամատեալ զցանկն առաքելական, և ի մարդազա-
 ւան տօմարն Եւոնի կործանեալ: Եպա հրամայէ Եզր մուրցացի
 տանջել զպարանոց նորա և զկզակս: Իսկ Յովհան ձեռս ի վեր
 ամբարձեալ ասէ, թէ՛ ահաւասիկ գնացի խնդալով յերեսաց ատե-
 նին, զի վասն անուանն Տեառն արժանի եղէ անարգելոյ: Եւ
 զայս ասացեալ ելեալ գնաց: Եւ երթեալ առկայանայր ի Մայրոց
 վանս՝ որ ի ծործորս լերինն ամրոցին Բջնոյ, և սակս ի նմա բնա-
 կելոյն Յովհաննայ՝ փոխեալ Եզրի զանուն տեղոյն Մայրոց վա-
 նաց՝ Մայրեգոմ զնա անուանէր, և զՅովհան՝ Մայրեգոմեցի:
 Բայց վասն զի յայնմ տեղոյ ևս հրամայէր զնա հալածել, ապա
 չուէ զնայ ի գաւառն Պարգմանայ, և անդ ապա խտամբեր վա-
 ըրս իւր ստացեալ, նեղ և անձուկ պողոտայիւ հետևի զկնի ամե-
 նայն առաքինի վարուց:

Օ ամանէ ապա համբաւ ամբաստանութեան պատմի, իբր
 դառն հերձուածս իմն նմա մուծանել ի մէջ եկեղեցւոյ սրբոյ, սա-
 կայն ես ոչ կարեմ հաւանութիւն իմոյ կամացս տալ վասն այն-
 պիւսոյ առնն, թէ զիմրդ նա կարէր խորհել առ փլուզանել զու-
 ղիղ հաւատոյ շինուածս: Եւ Եւ կարծիս իմն ընդունի սիրտ իմ ի
 հակառակադիր և խորիմաց այլոց կամաց այս գործ համբաւոյ
 լեալ: Բայց եթէ սակս Սարգսի աշակերտի նորա համբաւէ որ
 զայնպիսի չար հերձուածս ընձիւղեալ, և ես ևս ոչ վասն նորա
 հակառակիմ, զի իմ իսկ ընթերցեալ է զիր վնասու նորա, այլ
 վասն զի Յովհան ի բաց յիւրմէ հալածեաց զՍարգիսն, սակս այնու-
 ըիկ արտաքոյ կամաց նորա ասեմ զնորայն հերձուած: Իսկ ապա
 հայրապետն Եզր զվկայարան սրբոյն Պայիանեայ, զոր երբեմն
 խորթին և մթին էր զնա շինեալ, քակեալ զայն՝ ևս ընդարձակա-
 զոյն և պայծառագոյն զնա շինեաց, կոփածոյ քարամբք և կրով
 ձուլելով, և արտաբուստ յարդարէր կայանս բնակութեան քա-
 հանայական դասուց ի պաշտօն աստուածային խորանին: Եւս ե-
 ղև սկիզբն ժամատուն շինելոյ, մինչև ցայս վայր ոչ երևիւր ի
 Հայս:

Ի ժամանակի աստ յայսմիկ վարագործոց որդի քաջին
 Սմբատայ փախստեայլեալ յՄոսսոմայ ի շխանէ Ետրպատականի,
 չուէ զնայ բնտանեօք և աղիւս առ կայսրն, Հերակլ, վասն զի

նենք թագուցեալ յինքեան Ռոստոմայ սպանանել զՎարազտիւրոց, սակս այնորիկ զնացեալ տարարնակէր ի Յոյնս: Ի սմին յայսմիկ յաւուրս կայսրն Հերակլ զՎաւիթ Սահառունի կուրապաղատ արարեալ իշխան Հայոց կացուցանէր, որ մեծաւ ճութութեամբ և յաղթութեամբ բազմաւ քաղաքավարէր զիշխանութիւնն ամս երիս. և ի հրամանէ նորուն շինէր իսկ եկեղեցին զեղեցկայարմար՝ որ ի քաղաքագեղն Մրեն: Իսկ յետ երեամ մի անարգեալ զնա նախարարացն և զօրաց իւրոց, հալածեցաւ: Լա յայնմ հետէ ապա ի չար հակառակութենէ նախարարացն և ի նանիր նախանձուէ զզրգեալ կործանեցին սպառսպուռ զՀայաստանեայս. բայց միայն բարեպաշտ իշխանն Ռէոգորոս ըստ սակաւաձեռն կարի՝ զիմակայ հինից թշնամեաց գտանիւր:

Օայսու ժամանակաւ ապա երևեալ ժառանգն Հագարայ ազախնոյն Մահմէտ որ ըստ Պօղոսի ի լեռնէն Սինայ կամ յանապատէ ի ծառայութիւն ծնեալ է. սա հպարտացեալ ի վերայ քրիստոսադրոշմ և ստուգահաւատ ազգաց, ընդ որ ապա զիւր կուրատական խորխորատն խորհրդոց, ոչ տալով յագուրդ սրոյն ծարաւոյ, յոր միշտ արբուցանէր յարենէ վիրաւորելոց՝ զերելոց գլխոց իշխանաց թշնամեացն յարձակելոց ի վերայ հաւատացելոց, որ թէպէտ կարծեցուցանէր զինքն հակառակորդն, հպարտացեալ ի հրամանէն աստուծոյ զով քարոզ ճշմարտութեան բարահամեան հաւատոյ և մովսիսականն օրինաց, սակայն անաստուած աստուածածանութիւնն նորա, դաւաճանումն միայն ինէր մտայ տգիտաց, վասն զի դատապարտ էր դատաստան նորա, և անարգադոյն յարգանք նորա, և ուխտադրութք ուխտք, և աննուէր նուիրմունք, և անողորմ ողորմութիւնք: Քանզի և ոչ իսկ թերևս ի Տեառնէ տուաւ աղախնորդոյ՝ ընդ որդոյ աղատին լինել ժառանգորդ, որպէս և ոչ իսկ բաժին հաւատացելոցն ընդ անհաւատին: Եւրդ՝ իբրև գումարտակ մեծ լինէր Հագարացին, և յաղթեալ կոտորէին առ հասարակ զօրս կայսրն Հերակլի որ յԱրաբիա, այնուհետև ազգք և աղինք պակուցեալք ի յահէ նոցա՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա: Իսկ Արուսաղէմացիք գքրիստոսրնկալ սուրբ Խաչն վաղվազակի յուզարկէին նաւուք ի կրօնանդնուպօլիս. զի մի՛ կրկին ևս

ի թշնամեացն զերեսցի. և ինքեանք հնազանդեցան ի ծառայութիւն Հագարացոյն:

Ըստ ապա վախճանեալ կայսրն Հերակլ, կրօնանդին որդի նորա ընդ նորա թագաւորէ: Լա վասն զի նախարարք աշխարհիս մերոյ անմիաբանք լեալք, և ոչ ոք էր որ սմա զօրավարէր, յայնժամ ապականիչ զօրքն Հագարայ համարձակութիւն առեալ յԱսորեստան կողմանէ՝ ասպատակ ի Հայս սիռէին. և ըստ օրինակի հրացայտ իմն հրդեհի՝ ճարակ բոցոյ նոցա վաղվազակի հասանէր յԱրարատ դաւառ, հարեալ զղաշտավայրն ամենայն, և պաշարեալ պատերազմաւ զՎիլին քաղաք, և առեալ զնա՝ զսուսերս իւրեանց արբուցին յարենէ քաղաքին, ուր ոչ ևս կայր թիւ բազմութեան սպանելոցն. լէ հազար ոգի զերեցին վաճառակուր լինել, և անցեալ զնացին ընդ որ չուեալ եկեալ էին յԱսորեստան: Լա իսկ և իսկ վախճանէր հայրապետն Ազր, կալեալ զաթոռ Հայրապետութեան ամս տասն:

Իսկ Ռէոգորոս Ուշտունեաց տէր, և այլ նախարարք Հայոց հանդերձեցին կացուցանել յաթոռ Հայրապետութեանն փոխանակ Ազրի՝ զՆերսէս եպիսկոպոս Տայոց. բայց նա յապշուութեան լեալ յանհնարին կոտորելոցն՝ որ ի զերելոց քաղաքին, գաղտագնաց փախստեայ լինել խորհէր, իբր ոչ կարող կալ ի քաղաքավարութեան այնմ աստիճանի մեծի: Եւս յողբական բանից և ի սաղրելոյ նախարարացն հնազանդեալ հանդարտիւր: Լա կացեալ յաթոռ Հայրապետութեան՝ ամիոփեալ հաւաքէր զբազմութիւն զիականն անկելոց, և ի նմին տեղ վերստին շինէր զհրդեհեալ վկայարան մեծի նահատակին Սերգեայ: Օկնի ապա շինէ տաճար սրբութեան և ի վերայ վերապի սրբոյն Պրիգորի. ուր ի ի մէջ թուճաւորացն թաղեալ առաքելանուէր այրն Եստուծոյ. զկամակոր վիշապին ջախջախեաց զգլուխ, ի մեռելութենէ խորոց կռապաշտութեան վերածելով զՀայաստանեայս ի լոյս փառաց Որդոյն Եստուծոյ: Վարձեալ յուսացեալ ի Տէր, և ոչ ածեալ զմտաւ զկրթական արշաւանս հինիցն թշնամեաց, զեղեցիկ իմն մոլութեամբ գնէ ապա հիմն մեծ և հրաշալի բազմապայծառ յարկի տան Եստուծոյ՝ ըստ անուանակոչութեան սրբոյն Պրիգորի, յանձն առնելով զկատարումնն իմաստութեան շինողին Քրիստոսի, յանձն առնելով զկատարումնն իմաստութեան շինողին Քրիստոսի.

տոսի: Իսկ ի հիմնարկէլ զաստուածակերտ փարախն բանաւոր հօ-
տին Քրիստոսի, ի ներքոյ չորից սեանցն հաստահեղուսիցն բա-
ժանեալ դնէ զնշխարս ոսկերաց սրբոյն Պրիգորի, առ ի յան-
շուշտ մնացականութեամբ պահիլ զանձուն երկնաւորի ի գեր-
չաց ապականչաց, և ի պարծանս հաւատոյ քրիստոնէական կար-
գաց: Իսկ քրիստոսադրոշմ և զպատուական դլուխն ոչ ի խորոջ,
այլ արտաքոյ ի գլոցի եդեալ՝ դնէ ի գանձարանս Աստուածու-
թեանն ի յոյս բարեաց փափաքողաց նմա և ի բժշկութիւն ախ-
տակրելոց: Բայց հայրապետն մեծն Ներսէս հրաման հայցեալ ի
կայսերէն Կոստանդնէ, կացուցանէ զօրավար Հայոց զԹէոդորոս
Ռշտունեաց տէրն:

Արդ՝ մինչ ցայս վայր ոչ ևս էր իւրովի ելեալ ի պատերազմ
ընդ ումեք՝ ամիրապետի Հագարացոյն, այլ միայն զզօրան և եթ
ասպատակաւ հանեալ սիւնէր ի ծագս երկրի: Ապա յայսմ նուա-
զի ինքն իսկ ամիրապետն ելեալ ի Սին անապատէ, անթիւ բազ-
մութեամբ անցանէր ընդ ծով ի հարաւակողմ և յարեւելս, ի
Պարս և ի Սագաստան, ի Սինդ և ի Սորան, ի Վարան և ի Սա-
կուրան, և յաշխարհն Հնդկաց, առեալ և աւերեալ զբոլորեսին,
բառնայ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց, բաց ի յՎիտանա-
ցոց՝ որք են Հռովմայեցիք:

Իսկ կայսրն Կոստանդին ի Սարախնեայ մօրուէ իւրմէ դաւ-
եալ սպանանի, կացուցեալ փոխանակ նորա զորդի իւր զԼարակլակ:
Իսկ Վաղենտին զօրավար հուպ ի վերայ հասեալ, և սպանեալ
զՍարախնէ և զԼարակլակ զորդի նորա, կացուցանէ թագաւոր
զԿոստանդ որդի Կոստանդնի: Իսկ ապա վասն զի հատուած եղեալ
և եկեալ էր ի Յունաց ասպետն Վարազտիրոց, ապա մեծ հայ-
րապետն Ներսէս խնդրէ հաշտութիւն նմա ի կայսերէ, և տայ
առնել զնա կուրապաղատ և հրամանատար Հայաստանեայցս: Իսկ
նա յառնուլ զիշխանութեան պատիւն՝ վաղվաղակի վախճանի,
զոր և տարեալ եդին առ հօր իւրում քաջին Սմբատայ: Ապա
Ներսէս զորդի նորա զՍմբատ ի պատիւ հօրն խնդրէ կացուցա-
նել, և հայցէ ևս զԹէոդորոս Ռշտունեաց տէր ի զօրավարու-
թիւն հաստատել, և այսպէս պայազատեալ յապահովանայր առ
ժամանակ մի ի չար հինից Հագարու աշխարհս մեր:

Իսկ իբրեւ բառնայր առ հասարակ տէրութիւն ազգաց և ա-
զանց, այնուհետեւ պատառեալ առաջաստն հին հարաւոյ՝ շնչեաց
ի մեզ նոր հարաւահողմ մահաբեր խորշակ, և տապախարշ ա-
րարեալ զմատաղատունկս իմանալի բուրաստանաց մերոց՝ խայ-
թոցօքն խոցոտեաց, և այսպէս ապա յամս սակաւս արագընթաց
ազգք հարաւոյ փոթորկեալ պտուտեալ տիրեցին ամենայն երկրի,
զոր տեսեալ Թէոդորոսի և այլոց ևս նախարարացն, և պակու-
ցեալք յահէ հինիցն եկելոց՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն Հա-
գարացոյն, զնելով ուխտ ընդ մահու, և կուելով դաշինս ընդ
դժոխոց: Եւ այսպէս ի բաց կացին ի կայսերէ:

Իսկ կայսեր զօրս բազումս գումարտակ արարեալ, չուէ գնայ
ի Հայս՝ ընդ իւրեւ նուաճել, որում ոչ ոք թերևս գտաւ հնա-
զանդեալ, բայց միայն ի Վրաց աշխարհէն: Ապա կայսրն Կոս-
տանդին յաւէտ իմն բարկացեալ խորհէր կործանմամբ սաստիւ
բառնալ զերկիրն ի միջոյ: Իսկ հայրապետն Ներսէս մեծապաղատ
աղաչանս արքային մատուցեալ՝ դառնայ յայնց կամաց իւրոց: Եւ
ապա հեղաբար գնացեալ ի քաղաքն Վիլին՝ իջաւանս ի տան Կա-
թողիկոսարանին արարեալ, և անդ ապա հրամայէ հոռոմ քա-
հանայիցն պատարագ ի սուրբ յԵկեղեցոջն մատուցանել, և քա-
րոզել ի նմա ժողովն Քաղկեդոնի, և հաղորդեցան օրինացն ի մի-
ասին թագաւորն և հայրապետն մեր Ներսէս, այլ և ժողովեալ
ևս եպիսկոպոսունքն: Եւ այսպէս ապա թէ կամաւ և թէ ակա-
մայ պատճառք գայթակղութեան բազմաց այս լեալ, շարժեցաւ
հաւատն զոր ընկալեալ էր ի սրբոյն Պրիգորէ, և ցայն վայր ան-
շուշտ կացեալ և մնացեալ: Իսկ մի ոմն յեպիսկոպոսացն ի վայր
ի բաթրոնէ բեմին իջեալ լռիկ իմն ծածկեցաւ յամբոխին: Իսկ
իբրև յայտ իրք եպիսկոպոսին գայր, ածաւ եպիսկոպոսն առաջի
արքային, և ապա հարցեալ առ ի նմանէ թէ՛ Բնդէ՛ր ոչ ընդ
իս՝ կամ ընդ քում Հայրապետին ոչ հաղորդեցար: Նա պատճառս
փաստաբանականս ի մէջ առնոյր. Առ ահի սրտիս, ասէ, զայն
գործեցի, քանզի մեք, ասէ, մինչ ի տախտակի տպաւորեալ նկա-
րապաճոյճ դեղով միայն զձեզ զկայսերսդ տեսանմք, դողումն
զմեզ պատեալ պաշարէ, թողումասել զկենդանի դիտակ երեսացդ
նկատել, և հաղորդակից ևս լինել: Կայսրն ասէ, Արդ հաղորդի՞ս

ընդ քում Պատրիարքիդ : Ասէ եպիսկոպոսն . Իբրև ընդ սրբոյն Պրիգորի . սակայն ինքն իսկ դա եղև պատճառք չհաղորդելոյս իմոյ ընդ իւր : Օ՛ր երկուք ամօք յառաջ քան զայս հրամայէր դա ժողով եպիսկոպոսացն առ ինքն լինել . որք միաբան ընդ դմա ձեռնարկ արարեալ , նզովեցին զամենայն հերձուածողս , և առաւել ևս զժողովն Վաղկեդոնի , և ես ևս ապա խառն ընդ նոսա : Վասն որոյ կայսր զայրագնեալ յանդիմանէր զնենդուծիւնն Ներսեսի ի լեղու իւր . և ապա յայն ևս եպիսկոպոսն հաղորդէր ընդ նոսա՝ օրհնելով զթագաւորն , և թագաւորն զնա :

Եւ ապա ըստ հապճեպ տալոյ խնդրակաց ի Կոստանդնուպօլսէ՝ զնայ կայսրն փութանակի : Իսկ Հայրապետն երկուցեալ իմն ի սաստիկ ցասմանէն Ուշտունեաց տեառնն , երթեալ զաղաւթ ի Տայս : Բայց յետ մի անգամ և երկիցս ասպատակի իսմայէլեան զօրու ի Հայս , և սպառսպուռ տիրելոյ , առին պատանդ յամենայն գլխաւորաց աշխարհին զկանայս և զուստերս և զգրատերս : Բայց թէնդորոս Ուշտունեաց տէր զնայ ընդ Խամայէլի զօրուն յԱսորեստան իւրայնօքն համազգօք , և անդ մեռաւ , և մարմին նորա բերեալ եղաւ ի վերելմանի հարցն իւրոց :

Իսկ հայրապետն Հայոց Ներսէս յետ վեց ամի հալածանաց իւրոց , իբրև լուաւ զվախճանն թէնդորոսի , և զգաղարումն իսմայէլեան ասպատակին , զարձաւ անդրէն ի տեղի իւր : Եւ միախորհ ապա լեալ ընդ նախարարացն , իշխան ի վերայ Հայաստանեացս կացուցանեն զՀամազասպ Մամիկոնեան . որ էր այր ընթերցասէր և ուսումնասէր , և վարժ ի բոլոր հրահանգս , և զնախնական քաջութեանցն պայման միշտ ջանայր լրութեամբ կատարել մրցարանաց կրթութեամբ : Բայց հայրապետն Ներսէս պարապ անձին գտեալ , զարտաքոյս հրաշակերտ Նիկեղեցւոյն՝ զոր իւր իսկ էր շինեալ , շուրջանակի պատուար պարսպով փակեալ ամրացուցանէր , յօրինեալ ի նմա յարկս բնակութեան ինքեան հաստահեղոյս կոփածու քարամբք : Եւ յլ և կարգեալ կացուցանէր ի նմա ամբոխութիւնս երգումարդաց ըստ պայմանի քաղաքականաց , և ածեալ ջուր ի Վասաղ գետոյ՝ զամենայն աւազախիւր առապար զաշտավայրն ի գործ արկանէր , տնկէր սյդիս և բուրաստանս ծաղկոցաց :

Եստ ապա դարձեալ սակս անհնարին և ծանրաբեռն ծառայութեանն ի բաց կացեալ Հայք իսմայէլեան բռնակալացն , հնազանդէին ի ծառայութիւն կայսեր : Եւ մեծին Ներսեսի խնդրեալ յարքայէ առնել կուրապաղատ զՀամազասպ և հրամանատար Հայաստանեացս , զոր ապա լուեալ ամիրապետին զամենայն պատանդան Հայոց առ հասարակ կոտորէ , հողիք իբրև ի՛չէ , (1775) : Եւ յայնմ օրէ հետէ ապա հողի խռովութեան առաքեալ յԱստուծոյ ի մէջ բոլոր բանակացն իսմայէլեան , և այր ի վերայ ընկերի յարուցեալ , և սուր յազդեր կալեալ անհնարին սատակմամբ զմիմեանս կոտորէին . և սպանանէին ևս զամիրապետն իւրեանց , և այլ ի տեղի նորա կացուցանէին : Ապա զօրքն իսմայէլեան որ էր յԱղիպտոս , միաբանեալ ընդ կայսեր Կոստանդնի , հաւատացին ի Վրիստոս և մկրտեցան արք իբրև վեշտասան հազար : Եւ ապա զօրացեալ Մաւի , և սպանեալ զայն ևս ամիրապետ , ինքն իսկ թագաւորէ ի վերայ բոլորից Հազարացւոցն , արարեալ խաղաղութիւն ընդ բոլոր ծագս երկրի :

ԱՅՆ ԵՒ ԱՅՆ ԾԵՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՔ ԲՆՈՒՑ ԵՒ ԱՆՈՒՆՆՑ :

Հրատ (եր. 24, 27). մեհեան կամ տաճար հրոյ , ատրուշան : Հռչակաւոր էր հրատն Վ շնասպ յԱտրպատական նահանգի (եր. 92) : Տե՛ս ի ծանօթ. 2. յեր. 92. զոր ինչ ասացաք զանուանէս Վ շնասպ : Ի՛ր և շարժական հրատ , զոր մեծագոյն համարէին քան զամենայն կրակ , աթաշ آتش ի պարսից կոչեցեալ , որպէս ասէ հեղինակն :

Տահրմար (եր. 26). անուն քաղաքի անյայտ յայլ գիրս : Ստուգաբանութիւն անուանս իցէ թերևս՝ արաբ օձի կամ քաղաք Մարաց :

Տահաստանն Ոկնոյ (եր. 28). նոյնպէս քաղաք անյայտ մատենագրաց մերոց : Ի սեպաձև արձանագրութիւնս Ասորեստանեաց յիշատակի գետն Ուկնի ի Խուժաստան աշխարհի :

Միհրևանդակ (եր. 26, 30) որ և Մեհլանդակ (որպէս Մեհ-

րուժան և Մեհուժանն: Բստ ամին օրինակի և մեհեանն ի մեհրեան բառէ կարծի լինել: անուն Միհրան ազգատոհմին: ի ցեղէն պահլաւիկ Արշակունեաց:

Անուշ ըռուան (եր. 26,28). մականունն Խոսրովու Խ, «անմահ հոգի», ստուգաբանի ի լեզու պահլաւկաց:

Բամբիշն (27, 45, 99). ի լեզու պահլաւկաց նոյնպէս զտիկինն կամ զթագուհի նշանակէ:

Սաշապերձան, Սաշկապերձան (եր. 27,42). առ Բուզանդ. եր. 55, մաշկապաճեան, և յեր. 189, մաշկաւարդան. վրան թուի լինել արքայի յարմարեալ վասն կանանոցի, թերևս ի բառիցս ܘܫܟܝܘܘܬܐ, կանանոց և ܘܫܟܝܘܘܬܐ կամ ܘܫܟܝܘܘܬܐ, վրան արքունի:

Փուշտիպան (եր. 31). ի փուշտ ܘܫܟܝܘܘܬܐ բառէ պարսից, որ է թիկունք, և փուշտիպանն՝ թիկնապահ փոխի ի հայ լեզու:

Օլում (եր. 32,95). տես ի ծանօթ. յեր. 32.

Սինկղիտոս (եր. 33,113). է σύγκλητος, ձերակցոյ, բառն յունաց:

Ապրուէզ (35). մականունն Խոսրովու Խ, ܘܫܟܝܘܘܬܐ կամ փարվիզ ܘܫܟܝܘܘܬܐ կոչեցելոյ, որ նշանակէ՝ յաղթող և երջանիկ:

Անակ (36). ի լեզու պահլաւկաց anāk, դժնեայ նշանակէ: Տե՛ս West, Arda Viraf, Gloss.

Կայէն (36). տ. ծան. յեր. 36:

Կապիոհ (37, 64). է անուն լերինն Կովկասու և յԱղեշէէ ևս յիշատակեալ (59): Ստուգաբանութիւն բառիս է ܘܫܟܝܘܘܬܐ ܘܫܟܝܘܘܬܐ, այսինքն՝ լեռուն Կաֆ կամ Կապ: Յարդ ևս բնակիչք տեղւոյն զԱլաղիկավիզ քաղաք Կապկայ կամ Կավկայ յորջորջեն:

Յետկար (41). է ܘܫܟܝܘܘܬܐ բառն պարսից:

Վասպուրական (45). հաւանական է կարծել զանուն նահանգիս ի վասպուր ܘܫܟܝܘܘܬܐ պահլաւիկ բառէ ծագեալ, որ է զօրաւ գլուխ: Տե՛ս Justi, Bundehehsh, Glossar.

Ողբոմեան (46). ծաղկազարդ օր արմուտենեաց, ἐυλογημένος (ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου), այսինքն՝ օրհնեալ (եկեալ աւելումբ տեառն): Իսկական անուն տօնիս առ յոյնս է՝ ܘܫܟܝܘܘܬܐ ܘܫܟܝܘܘܬܐ կամ ܘܫܟܝܘܘܬܐ ܘܫܟܝܘܘܬܐ.

Ղամբար (49). ܘܫܟܝܘܘܬܐ, շրջան, տեղի շրջափակեալ թերևս՝ բանակ: Ղանբար ականակապ (65) է մանեակ, բոլորաձև զարդ պարանոցի:

Կորատոր (50, 102). Curator, ܘܫܟܝܘܘܬܐ, կառավարիչ տան արքայի:

Կիւնիկ (54). է ܘܫܟܝܘܘܬܐ, հրապարակն կրկիսի. Du Cange.

Պէշասպի (56). զայս բառ պէշասպիկ ընթեռնուն Բառարանք և «պտի ձի», մեկնեն, այն ինչ առաւել հաւանական թուի զայն ի ܘܫܟܝܘܘܬܐ յառաջադեաց և ܘܫܟܝܘܘܬܐ, հեծեալ, ձիաւոր, բառից ստուգաբանել, իբր թէ՛ հեծեալ սուրհանդակ. զի ասէ Բուզանդացին (56), բայց միայն թագաւորն պրծեալ մազպուրծ, պէշասպիկ մի սուրհանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախտական »:

Պեղում (57). տես ի ծան.

Ռէ, Ռէյ կամ Ռէհ (57). է ܘܫܟܝܘܘܬܐ նախնի քաղաքն պարսից, որոյ աւերակք ցարդ ևս տեսանին մերձ ի Ռէհրան: Չէ պարտ զՌէյ շփոթել ընդ Հրե քաղաքին, յիշատակելոյ առ հնագոյն մատենագիրս մեր, որպէս առնեն բազումք ի հայագիտաց, զի վերջինս է Հերատ քաղաքն Աֆղանիստանի:

Ամաղ, Ույեան, Ջրէջան (59). տե՛ս զոր ինչ ասացաք զսոցանէ ի Ուուս թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացւոյն, յեր. 61, 62:

Օւնգապանակ (63). զանգա ի լեզու պարսից սրունք նշանակէ. ուստի և զանգապանն՝ սոնապան թարգմանի հայերէն:

Պուամարտակ (65). Խ. Խումբ զօրաց. Խ. փունջ կամ շար (ականց) ի զարդ պարանոցի: Կարծեմք զսա ի ܘܫܟܝܘܘܬܐ պահլաւիկ բառէ ծագեալ, որ նշանակէ՝ կազմել, շարել զզօրս կամ զայլ ինչ: Տե՛ս Justi, Bund. Gloss.

Խոսրով Շում (65,97,101,121). մականունն Սմբատայ բազմաշաղթի. «գովեստ կամ գրուատ Խոսրովու», ստուգաբանի ի լեզու պարսից: Տե՛ս ܘܫܟܝܘܘܬܐ, Bund. Glos.

Վէհոտ (66). անունն Օքսուս կամ Ամու դարեայ կամ Ջահանգետոյն, ի ܘܫܟܝܘܘܬܐ և ܘܫܟܝܘܘܬܐ բառից, այսինքն՝ վէհ գետ, կամ մեծ գետ:

Հար, Վատագէս, Տոխորոստայն, Տաղական, Մարգ և Մարգոռոտ (67). տե՛ս զսոցանէ զասացեալն մեր ի ոռւս թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացւոյն, յեր. 75, 76.

Զաւիտեան Խոսրով (68, 101), մականունն Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շմոյ: جاويدان և جاويد ريد նոյն են ընդ յաւէտ և յաւիտեան բառից Հայոց:

Զուվան վեհ կամ Զուվանան վեհ (72, 73). մականունն զօրապետին Խոսրովու որոյ բուն անունն չէ մեզ յայտ: Զուանն է ۱۰۳۰ պարսից, որ է՝ մատաղհաս, երիտասարդ. իսկ վեհ ۱۰۳۰ ի լեզու պահլավկաց նոյն ունի նշանակութիւն զօր և ի հայումն:

Խոռեամ, Խոռեմ (76, 93). անունն երևելի զօրավարին Խոսրովու: Ի լեզու պարսից چو ուրախ և զուարթ նշանակէ: Յիշատակի առ մատենագիրս և այլ ձև անուան սորա՝ Խոռիան: Օսմանէ ասէ կաղանկատուացին (բ, 10). «Արդ իբրև ետես (Խոսրով) եթէ յաջողեաց գործ մարտի պատերազմաց... ի ձեռն զօրավարին իւրոյ . . . որոյ բուն անունն իւր Խոռիան կոչէր. և վասն մղելոյ նորա և յօրինելոյ զձակատն պատերազմաց և զյաղթութիւնս կատարելոյ՝ ըստ խորագիտութեան պարսից, այլ և այլ պճնող անուամբ յորջորջէ գնա՝ երբեմն՝ Ռազմիոզան և երբեմն Շահ վարազ»:

Ռազմիոզան (76, 81). ասի ևս Ռազման, Ռամիկոզան և Ռազմայուզան. իսկ առաջինն է ուղղագոյն:

Աշտագ Յեզտայար (76, 77). անունս Աշտագ է ۱۰۳۰ բառն պարսից, որ նշանակէ «զբարի հրեշտակ», ի զրազաշտական կեշտին: Իսկ Յեզտայարն ۱۰۳۰ «բարեկամ աստուծոյ» ստուգաբանի, որոյ ըստ օրինակի Ալլայեար ۱۰۳۰ անունն նորագոյն պարսից է ձևեալ:

Ձիթարիձ (77). քաղաք Հաշտենից կոչէ զսա Սերէնոս: Անյայտ է պիժմ նշանակութիւն բառիս առիձ կամ առինձ, որ ի հնումն ի լեզու պարսից՝ աւան կամ գիւղ թուի լինել. որպէս երևի յանուանցս՝ Րագայառինձ, Սկնառինձ, Կուկալալառինձ, Տիրառինձ:

Շահէն պատգոսապան (77, 92). է անունն զօրավարին Խոսրովու: զօր Յոյնք Σάη անուանեն: Շահէն է شاهش պարսից, որ ի լեզու նոցա և առ մեզ զբազէ կամ ազգ ինչ բազէի լսի: Իսկ բուն նշանակութիւն բառիս պատգոս անյայտ է մեզ: Բառ գիրք՝ պաշտօնեայ կամ զօրավար մեկնեն զսա, զիմաստն առեալ, ի թում. Արծր. եր. 322. որ ասէ. «զայսու ժամանակաւ առաքին յարքունուստ պատգոսք պատուաւորք զօրօք բաղմօք»: Իսկ պատգոսապանն, որ կրկնակի յիշատակի ի պատմութեանս, ոչ է գլուխ պատգոսաց (պաշտօնէից), զի լինէր պատգոսապետ, այլ կառաւարիչ թուի լինել պատգոսի (այլով նշանակութեամբ) ۱۰۳۰, որ ի լեզու պահլավկաց դաւառ փոքրիկ նշանակէ:

Ռոճիկ վեհան, Շոճ վեհան, Ռոճվեհ: Ուղղագոյնն Ռոճվեհան և Ռոճվեհ թուի լինել, զի այլ ձև մականուանս Ռուզբիհան յիշատակի ի Սիբայելէ Ասորոյ և ի յոյն պատմագրաց: Ռոճվեհ, պարսկերէն ۱۰۳۰, զայր յաջողակ նշանակէ: Ռոճն նախկին պահլավկաց ձև է ۱۰۳۰ բառիս, որ է՝ աւր կամ լոյս:

Շահր վարազ (93). Տե՛ս զօր ինչ ասացաք զմականուանէս ի թարգմանութեան Աշխարհ. Խորենացւոյ յեր. 72—75:

Պեշոպա (93). տե՛ս ի ծանօթ.

Խոռոխ (99, 101, 107). է فرخ, ֆառուխ, բառն պարսից, որ է՝ զեղեցկատեսիլ, և վարի իբրև զյատուկ անուն: Հնչումնս Խոռոխ յիշատակի և առ Համգայի (II, 47). Chorhad, filius Chorhormos, ուր Խոռոզնի ի տեղի Խոռոխի: Հայ ձև անուանս է Փառոխ որպէս տեսաք յեր. 7: Խոռոխ ազատն էր որդի Խորոխ Որմզդի և եղբայր Ռոստոմայ իշխանին Ատրպատականի:

Որդսպու (108, 116) (ի մերում ոռւս թարգմանութեան պատմութեանս վրիպակաւ գրի Ордубадъ). առ այլ մատենագիրս մեր ոչ յիշատակեալ, երևի լինելի մէջ Բերկրոյ և Բայազիդի: Խուժաստան Տաճկաստան (110). ոչ է սա Արարիա—Տաճկաստան, այլ մասն ինչ Խուժաստանի յարևելեան հիւսիսային

եղերս ծոցոյն Պարսից, որ այժմ Արաբիստան յորջորջի. եթէ չիցէ խուժաստան հասարակ անուն և ի կիր առեալ ի տեղի խուժական կամ այլ նոյնանման բառի:

Մաւրիներայ (112). պարտ է ընթեռնուլ Մարտինեայ:

Մարսս (112). չէ այս մեծ նահանգն Պարսից Մեդիա, զոր Հայք Մարս կոչեն, այլ գաւառ ինչ փոքրիկ մերձ ի Նեհաւենդ: Կաղանկատուացին (139) Բեկղաղ կոչէ զանուն տեղւոյն մեծի պատերազմին ի մէջ տաճկաց և պարսից: Ի Պատմ. Խոր. բ. 60. նոյնպէս յիշատակի սա. «Ի Մարսս ի Սոհունդ անուանեալ տեղւոջ»: Ուստի յայտ է, թէ չէ պարտ շիւթեւ զՄարս ընդ Մարսս անուան, որպէս առնեն ոմանք:

Սպարթար (118). σπαρθάριος զինակիր թարգմանի. իսկ այն որ ունէր զպատիւ սպարթարի և կանդիզատի σπαρθαροκαδιδάτος յորջորջէր: Du Cange.

Վրունդար (116) և ոչ վրունդար, որպէս էր ի տպագ. և ի ձեռագ. օրինակի մերում, է ծրոսչարիոս, Drungarius զինուորական պատիւն առ բիւզանտացիս, այսինքն՝ պետ վաշտի: Du Cange.

Ոգումայ (118). Ուղղագոյն Ոգպայ ըստ Ղևոնդեայ:

Փաքար (122). տես ի ծանօթ.

Կամիշով (123). տես ի ծանօթ.

Պալլա, Պալլա (127): Տես զոր ինչ ասացաք ի ոռու թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացոյն յեր. 68—71:

Մարդոցէս (138). ոչ մարտուցեալ և ոչ մարտկոց, որպէս կարծէ հրատարակիչն (1851), այլ անուն տեղւոյ ինչ ի Ղոգոս վիտ գաւառի, որպէս ասէ Ղևոնդ (24). «Պոսկոս որ էր բնակեալ ի գաւառին Ղոգոսվիտ ի սահմանս Բաղու ձորոյ և Մարդուցայից»:

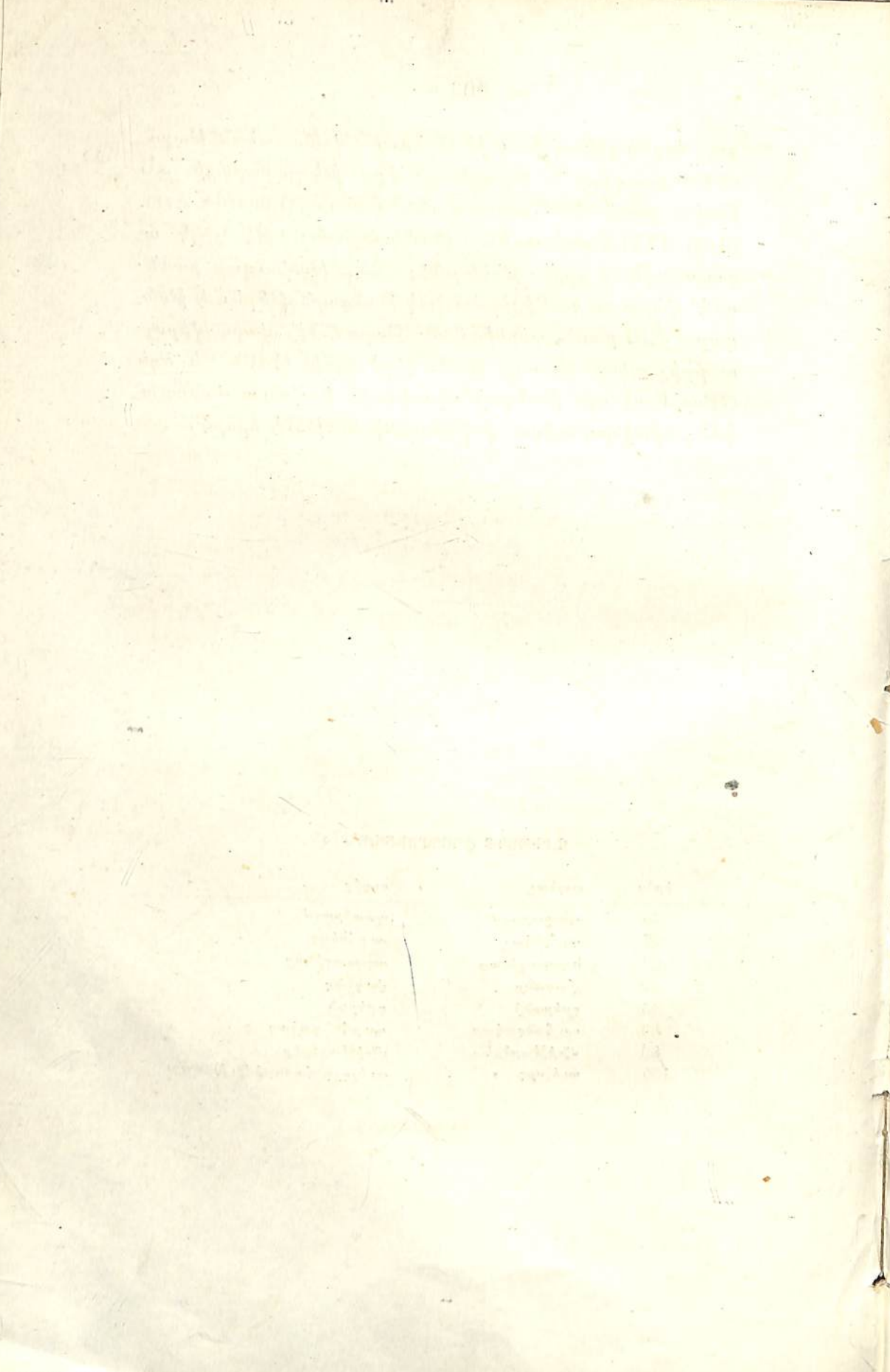
Պայուասիկ (147). հին տպագր. պայուասիկ: Ի մնացորդս Անա. նիայի Շիրակունւոյ (Ս. Պ. Բուրգ, 1877, 29, ծան.). Սա տեր է ի գրամոց կշիռ, և պայուասիկն թ լիտր է, (Չի, կամ մերձաւորապէս) ո՞ սատեր, որ լինի (վպի, կամ մերձաւորապէս) ո՞ գրամակշիռ:

Թանկանգար (104). Թումա Արծր. (110) և Վարդան (63) թան.

գար կոչեն զՄահմէտ: Օթանգարն վաճառական թարգմանեն բառգիրք և հայագէտք, իբր թէ յարաբացի արձան թաղի բանէ, կամ յարամականէն թագար (Lagarde, Arm. Stud. 173) ի փոխ առեալ: Թանկանգարն, եթէ չիցէ աղաւղութիւն գրչի, թուի լինել արձան, թաւանգար բառն, որ է՝ հարուստ կամ իշխան: Իսկ թանգարն թերևս է թանգար արձան բառն պարսից, որ թարգմանի՝ վարսավիրայ, սափրիչ գլխոյ, զի ասէ Թումա Արծրունին (110). «և եղև (Մահմէտ) այր թանգար արուեստիւ և հմուտ վաճառական», որով զարուեստն ի վաճառականութենէ որոշէ:

ՂՐԻՊԱԿՔ ՑՊԱԳՐՈՒԹԵՆՆ

երես	տպեալ	ուղիղ
25	պատարազմ	պատերազմ
27	աւհրնեալ	աւհրնեալ
29	սպարաղինաց	սպառաղինաց
39	փաղանք	փաղանք
45	զբերանի	զբերան
80	սուհանդակաց	սուհանդակաց
86	մխիթարեցէ	մխիթարեցէք
105	աւելորդ	աւելորդ համարիմք. եւ այլն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345283

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345282

